PEST-PILIS-SOLT-KISKUN

MEGYE

MONOGRAPHIÁJA.

TÖRTÉNELMI, FÖLD-, S TERMÉSZETRAJZI,
KÖZHATÓSÁGI, TÁRSADALMI, NEMZETGAZDASÁGI,
RÉGI ÉS ÚJKORI LEÍRÁS.

ÍRTA

GALGÓCZY KÁROLY,

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

1877

MÁSODIK RÉSZ:

A MEGYE JELENE ÁTALÁBAN.

KIADJA

PESTMEGYE KÖZÖNSÉGE.

BUDAPESTEN.

NYOMATOTT WEISZMANN TESTVÉREKNÉL.

1877.

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN

MEGYE

MONOGRAPHIÁJA.

MÁSODIK RÉSZ:

A MEGYE JELENE ÁTALÁBAN.

ÍRTA

GALGÓCZY KÁROLY,

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA.

1877.

KIADJA

PESTMEGYE KÖZÖNSÉGE.

BUDAPESTEN.

NYOMATOTT WEISZMANN TESTVÉREKNÉL.

1877.

A második rész elöszava.

Munkám első része, a mely Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye múltját tárgyalja, kikerülve volt már a sajtó alól, ezen második rész pedig épen az alatt állott,,midőn az 1876: XXXIII. t. ez. életbe lépvén, annak alapján az ország több törvényhatóságára nézve eszközlőtt terület változtatás kapcsában, a Kiskunságnak kis hiján egészen, a Jászságból szintén több résznek idecsatolásával, Jánoshida községnekpediginnen,pusztáival együtt, kiválasztásával, nemcsak a megye területe —, hanem annak neve is megváltozott.

Ennek folytán dolgozatomat az új területhez kellett alkalmaznom.

Ez az oka egyszersmind annak, hogy az első rész czíme helyett, a mostani hivatalos használat szerint:

„Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája[11] czímet vettem fel.

Ezt a munka három részének összefüggése tekintetéből kívántam megjegyezni.

Mióta az első rész közkézen forog, több vélemény nyilatkozott a felett. Igen természetesnek találom, hogy az nem találkozott mindenkinek kifogástalan tetszésével. Annyira különböző az emberi gondolkodás, hogy a kifogástalan átalános tetszés megnyerése, nem ily sokoldalú, hanem egyszerűbb tárgygyal is igen nehéz, sőt csaknem lehetetlen. De örömemre szolgál, hogy az érdemleges kifogás főkép abban központosul, miszerint: a történelmet nem fejtettem ki minden részben behatólag; több helyen kihagyásokat tettem; másutt csak nyers anyagot adtam. E nézetet hangsúlyozta különösen Gyárfás István a „ Századunk “ hasábjain. Elfogadom a bíráló szempontjából sok tekintetben alapos véleményt. Azonban én már munkám első részének elöszavában, sőt annak folyamán is több

helyen okadatoltam, hogy miért nem adhattam teljesen kidolgozott történelmet, és hogy a kutató tudomány érdeke mellett, miért fektettem különösen az anyagi érdekekre, ha bárcsak nyers anyag felkeresésével is a fősúlyt.

Elismerem én, hogy Pestmegyének már a legközelebb lefolyt öO év alatt kifejlett szereplése is igen érdekes és méltó tárgy lett volna egy monographiai történetírás számára. Erre csakugyan a követ utasításokban igyekeztem az alapanyagot lerakni. De meggyőződésem szerint a monographiai történelem ezen része is csak úgy lehetett volna helyesen kidolgozható, ha a pestmegyei működés szoros kapcsolatban tárgyaltatok a többi törvényhatóságok, és az országgyűlési törvényhozás működésével, azután az országos fejleményekkel.

Ily nagy munkára én, főkép munkámnak az anyagi érdekek feltüntetésére szánt terén, nem vállalkozhattam.

A megye jelenében szintén sok mozzanatot találok, a mely történelmileg igen érdekes tárgyul szolgálhatna. Azonban be kell vallanom, hogy most se tudtam megválni, sőt okokra alapuló meggyőződésből helyesnek tartottam megmaradni azon iránynál, melyet munkám megkezdésekor magam elé tűztem, hogy t. i. a történelem felett, különösen az anyagi érdekekre fektessem a fősulyt.

Nekünk, kivált ez idő szerint, az anyagi fejlésre, hogy ne mondjam: az anyagi kiépülésre van első sorban szükségünk. A szellemi kifejtés is biztosan csak ezen alapon emelkedhetik. Nem tagadom, hogy a történelmi ismertetések szintén nagy horderővel bírnak ezen irányban is. De a történelmi téren többen foglalkoznak. Azt hittem tehát, hogy annál inkább hézagot pótló lesz működésem, mert az általam felfogott modorban csakugyan még kevés előttem és mellettem járó van.

A feldolgozás részletességére nézve, azon anyagnak igyekeztem mindenütt nagyobb terjedelmet adni, mely inkább állandó s a többinek is mintegy alapul szolgál.

E szempontokat ajánlom munkám ezen második részénél figyelőmbe vételre.

Budapest, 1877. martius 10-dikén.

Galgóczy Károly.

TARTALOM.

MÁSODIK RÉSZ.

A megye jelene á t a 1 á b a n.

I. Szakasz.

Terület, föld, s *természetrajzi viszonyok.*

Lap

1. §. Geographiai fekvés, alakzat és határok 1
2. §. Térnagyság s közigazgatási felosztás 2
3. §. Egyes pontok földrajzi meghatározása 5
4. §. Domborzat. Hegyek, völgyek, térségek éslapályok 9
5. §. A földkéreg alkotó részei s természeti tulajdonságai 27
6. §. Időközben előállott megyeteriilet és névváltoztatás s annak folytán , szükségessé lett pótlék 68
7. §. Átalános vízviszonyok. Folyó és álló vizek; mocsárok, ásványos gyógyvizek és források 70
8. §. Az 1876-dik évi Duna-Tisza árvíz 90
9. §. Éghajlat és időjárás 97

II: Szakasz.

Népességi viszonyok átalában.

10. §. Az 1870-dik évi országos összeírás eredménye 104
    a) Tényleges és jogi népesség 105
    b) A tényleges jelenlevő népesség nemi és kor különbség szerint 106
    c) A jelenlevő népesség családi állapot szerint 107
    d) A „ ' „ vallás szerint 108
    e) *A „ „* a műveltség foka szerint 108
f) Természeti hiányokban szenvedők, összehasonlítva az egész országgal 109
11. §. Lakhelyek tömörsége és száma 110
12. §. A népesség nemzetiség szerint 113
13. §. A népesség foglalkozás szerint 115

III. Szakasz. ·

Életmód és foglalkozás.

I. FEJEZET.

A földmmvelés és gazdálkodás átalános viszonyai.

14. §. Az őstermeléssel foglalkozók részletes megoszlása 117
15. §. A földterület megoszlása birtok-testek és művelési ágak szerint 117
16. Tagosztályok, határrendezések s azok módozatai 119
17. §. A földár, földbér s az adás-vevés forgalma 125
18. §. Gazdasági munkaerő. Cselédség, napszám, gépek 129

II. FEJEZET.

A földmívelés s gazdaság különböző ágai.

19. §. A megye szántóföldterményei s a mezőgazdasági rendszer 134
20. §. Kertészet 138
21. §. Szőlészet és dézmaváltság 140
22. §. Gyümölcsészet 148

Lip

23. §. Erdőszet és fatenyésztés *a) A* vidék átalános termékenységi módosulása *b)* A homok erdősítéseknek, különösen a pestmegyei homok területek befásitásának módja 153, 159

ni. FEJEZET.

Állattenyésztés.

24. §. Atalános tájékozás..... 161
25. §. Lótenyésztés, a lótenyész, azután az avató bizottság s a nagy-kőrösi államméntelep..... 165
26. §. Szarvasmarhatenyésztés..... 169
27. §. Juhászat..... 171
28. §. Sertéstenyésztés..... 172
29. §. Kecske, öszvér, szamár..... 174
30. §. Szárnyas állatok és baromfi..... 174
31. §. Méhészet, selymészet..... 176

IV. FEJEZET.

Ipar és kereskedés.

32. §. Az iparos és kereskedelmi népesség megoszlása 177
33. §. A különféle ipar- és kereskedés fejlettsége s a nevezetesebb iparos és kereskedelmi helyek 179
34. §. Országos és heti vásárok..... 184
35. §. Rövid utótájékozás a megyének iparra hivatottsága körül 187

IV. Szakasz.

Társadalmi és miveltségi viszonyok.

36. §. A közigazgatás, megyei tisztikar s közigazgatási költség 188
37. §. Törvénykezés. Törvényszékek s járásbíróságok 192
38. §. Adófelügyelőségek és adóhivatalok 193
39. §. A megye-terület egyenes adóösszege 194
40. §. Árvaügy; az 1872. évi árvaszéki átvétel és az 1875. évi zárlati állás 195
41. §. Vallás és egyházi kormányzat, I. R. katholikusok, II. Helvét vallásuak, III. Ágostaiak, IV. A nem egyesült óhitűek, V. Zsinagógák. 199,202
42. §. Iskola és tanügy, *A)* Népoktatás, *B)* Felső, közép és egyéb tanodák, *C)* Az országos tanítói nyugdíj intézmény állasa a megyében 203, 207
43. §. A községek rendezettsége és építkezés..... 207
44. §. Községi közjövedelem, közvagyon és községi háztartás *a)* Községi közjövedelem források *b)* A községek közvagyonossági mértéke *c)* Községi kiadások 215, 222
45. §. Községi népmozgalom ki- s beköltözés, születés éshalálozás által 226
46. § Legtöbb adót fizető bizottsági tagok névsora az 1876-dikévi legutóbbi kiigazítás szerint, birtokaiknak és a községekben tartott lakásaiknak megnevezésével..... 228
47. §. Rövid visszapillantás a régi időkre 235
48. §. Közegességügy s annak szervezete *a)* Az embert illetőleg, *b)* A hasznos házi emlős állatokat illetőleg 235, 243
49. §. Közlekedési tényezők: *A)* Vasút, *B)* Postaállomások a megyében, *C)* Távírda, *V)* Dunai hajózás, *É)* Lóvonatu vasút s társaskoesik, *i)* Állami és megyei, azután községi s egyéb közlekedési utak 244
50. §. Pénz- és hitelintézetek..... 254
51. §. Társadalmi egyletek s jótékony intézetek, AJ Megyei vezetés alatt álló, *B)* Egyházi kezelés vagy felügyelet alatt álló különféle társadalmi egyletek s jótékony intézetek, *C)* Felekezet nélküli jótékony intézetek s egyletek, *D)* Társalgó egyletek s olvasó körök 256
52. §. Véderő, sorkatonaság és honvédség *a)* Újoncz állítás. *b)* Katonaság elszállásolása..... 260
53. §. A nép erkölcse, rendőrség és közbátorság 262

MÁSODIK RÉSZ.

A MEGYE JELENE ÁTALÁBAN.

I. SZAKASZ.

Területi, föld- s természetrajzi viszonyok,

1. §. Geographiai fekvés, alakzat és határok.

Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye mostani határai közt fekszik az északi szélességnek 46" 6'-tol 47" 5O'-ig —, és a Fenószigettöl számított keleti hosszúságnak 36° 26'-tol 37" 56' 4“-ig terjedő fokai közt. — Tehát szélességben 1^0 44' —, hosszúságban 1" 30' 4" fokot érint. — A földrajzi szélességnek határai a déli végponton: Szerelnie község határának alsó széle, az északi végponton: Vácz város fölött a Naszál hegy. E két pont távola csaknem függőleges —, vagyis alig 0" 12' 4" fokkal nyugotra hajló vonalban: $26^3{}_4$ földrajzi mérföld. — A földrajzi hosszúság végpontja nyugotra Zsátnbéknál, — keletre Tószegnél van. A kettő távola egymástól, rézsűit irányban 15‘/$_s$ mf., Zsámbék alatt, a Ráczkevi sziget sarkánál mintegy másfél —, Tószeg fölött, Monostor pusztánál több mint két mérföld hiánnyal a derékszögű átmérő pontjától.

E szerint a megye alakzati hossza tulajdonkép a geographiai szélességben —, szélessége pedig a geographiai hosszúságban van.

Az alakzat keletdélnek behorpadt, — nyugotészaknak kicsucsorodott tojásdad. A kicsucsorodott részt a Duna folyam átszeli, s jobb partján mintegy 11 □ mérföld területet hagyván, egyebütt határfolyamot képez.

Határszomszédok: északra Nógrád megye —, keletre Heves, Jászság, Csongrád, Kis-Kunság, — délre Kis-Kunság, Bács, egy kis csúcson Baranya, melytől a Duna választja el, — nyűgöt délre Tolna, Székes-Fehér, az elsőtől szintén egészen, az utóbbitól itt egy részben hasonlókép a Duna által választatván el, — nyugotra Fehér, kis

részben Komárom, — északnyugotra Esztergám, kis részben Hont megye, mely utóbbitól —, s a határok ütközésénél Nógrád egy kis részétől is ismét a Duna választja el.

E határok közt egyébránt a Kis-Kunság nagy része, s a Jászság több pusztája, azután Budapest és Kecskemét szabad királyi városok határai is ben foglal tatnak: ellenben Jánoshida község, két pusztával (Mizse és Tót-Kér vagy Kércs) együtt egészen a Jászság által vetetik körül.

2. §. Térnagyság s közigazgatási felosztás.

Az országos statistical hivatal a hármas megye térnagyságát az 187Ő-ik évi hivatalos népszámlálás összeállításának alapjaképp 188.$_{87}$ osztrák □ mérföldben mutatja ki, mely 197.geographiai □ mérföldet tesz. Maga a megye az 1872-dik évi hivatalos kimutatása szerint $186^{8}/_{1OO}$ osztrák □ mfre teszi ezt. A régibb statisticusoknál és geographusoknál szintén több kisebb-nagyobb mértékben eltérő meghatározást találok, melyek az osztrák és geographiai mérföldek szerint is különböznek. Én, minthogy a katasternél az osztrák mérték van használva, és ez ókból az ebből szükséges arányosításokhoz ez mutatkozik alkalmasabbnak, a következőkben az osztrák mértéket használom, a mennyiséget illetőleg pedig a megyei meghatározáshoz ragaszkodom; sajnálatomat jelentvén ki afelett, hogy egészen hiteles és tökéletes felméréssel és meghatározással még ma se bírunk, s habár e használt adat s a valóság közt nagy különbség alig van, még is bizonytalanság közt kutatunk. Az azonban bizonyos, hogy az imént közlött felvételek mindenikében benne van még Budapest és Kecskemét szabad királyi városok területe is, a melyek pedig tulajdonkép nem tartoznak már a megyéhez. A katasteri kimutatás szerint Budapest területe, most már Ó-Budával együtt véve: $32.262{\cdot}^{5B}/_{1\beta(I(}$„ Kecskemété: 119,685 $^{19\cdot}/_{IC0}$„ együtt $151{,}948''^{05}/_{ir\cdot n}$o katastralis holdat tevén, mely 15.$_{2I}$, osztrák □ mfnek felel meg, ennek levonásával tehát a hármas megye tulajdonképeni területe 17O.„$_{s}$ osztrák □ mfre marad.

Ezen terület közigazgatási tekintetben öt járásra oszlik, melyek ismét összesen 12 szolgabírói járásban igazgattatnak, s a rendezett tanácsú városokat is beszámítva, 195 községet, és 159 pusztát foglalnak magukba. Jelesen:

I. Kecskeméti járás. Ez a megye alsó keleti részét foglalja el. Területe, — mint érintettem, Kecskemét városhatárát nem számítva: 41 $^{15}/_{l00}$ □ mf. — Szolgabírói járások:

a) Alsó járás: Czegléd, rendezett tanácsú város, Nagy-Kőrös, rendezett tanácsú város (Besnyő, Tetétlen, Nyárs apát pusztákkal). — Községek: Ó-Kécske, Új-Kécske (Ó-Bog, Új-Bög, Kerekdomb pusztákkal), Alpár, Újfalu, Péteri (pusztai község, Kömpöez pusztával).

b) Középjárás. Községek: Nagy- vagy Szolnok-Abony, Békás, Ujszász, Jánoshida (Mizse pusztával), Tápió-Györgye (Szőrös és Megyer pusztával), Tápió-Szele, Törtei, Tószeg (Paládics pusztával).

c) Felső járás. Községek: Czegléd-Berczel, Farmos. Nagy-Káta (Egres-Káta és Sőreg pusztával), Tápió Sz.-Márton, Pánd, Tápió Ságh, Tápió-Szecső, Kóka (Várok pusztával), Tó-Almás (Boldog-Káta pusztával), Lőrincz-Káta, Szent-Márton-Káta (Tamás-Káta pusztával).

II. Pesti járás. A megye Duna oldali közepét foglalja. Területe: (Pest város határát nem számítva) $33^{S!)}_{lon}$ □ mföld. Szolgabírói járások:

a) Alsó járás. Községek: Alsó és Felső-Dabas (Alsó-Babád pusztával), Gyón (Alsó, közép, felső Peszér és Adacs pusztákkal), Kakucs (Csíkos, Inárcs, és Czibak pusztákkal), Új-Hartyán (Alsó, felső Hernád és Vatya pusztákkal), Örkény, Tatár-Szent-György (Baracs, Sarlósár, Esső, Szabadrét pusztákkal), Sári (Felső-Bahád, Besnyő, Méntelek pusztákkal), Bugyi (Ürbő, Szúnyog, Alsó-, Felső-Délegyháza, Vány, és .Báda pusztákkal), Soroksár (Gubacs, Péteri, Gyál pusztákkal), Ersébetfalva, Kossuthfalva, Pereg (Szentivány, Bankháza, Bálványos pusztákkal), Aporka (Szent-Király pusztával), Majosbáza, Taksony (Duna-Varsány, Ordasháza pusztákkal), Haraszti, Ócsa (Alsó-Pakony pusztával), Alsó-Némedi (Felső-Pakony pusztával), Vacs (pusztai község), Pótharasztja (pusztai község).

b) Felső járás. Községek: Monor (Zsiger pusztával), Irsa (Mikebuda pusztával), Alberti (Dán-Szeutmiklós — népnyelven Dános pusztával), Pilis, Káva, Bénye, Gomba (Farkasd és Tete pusztával), Györarő, Üllő (Lob pusztával), Úri, Tápió-Süly, Tápió-Sáp (Oszlár és Jakabszállás pusztával), Mende (Bilié és Szentistván pusztával), Péteri, Maglód (Túzberek pusztával), Ecser, Vecsés (Alsó-, Felső-Halom, Szentlőrincz, Ferihegy pusztával), Alsó-Felső-Nyáregyháza (Vasad és Csév pusztával), Kis-Pest.

III. Pilisi járás: Ezt a megyének a Duna által elvágott és annak jobb oldalán eső nyugoti része, azután a Duna két nagy szigete, t. i. a Szentendrei vagyis Monostor, és a Báczkevi, vagyis

Csepel sziget, több apróbb szigettel képezi. Területe: (Buda és Ó-Buda területét kihagyva) $19^{85}/_{100}$ mf. Szolgabírói járások:

a) Alsó járás. Községek: Ráczkevi, Sziget-Szent-Miklós, Sziget-Szent-Márton, Tököl, Csepel, Makád, Sziget-Becse, Lóié, Sziget-Újfalu, Csép (ezek a Csepel szigeten vannak), Tétény (Kis-Tétény pusztával), Promontór, Buda-Örs (Csik-pusztával), Török-Bálint, Albertfalva, Báty, Kis-Torbágy, Bia (Herczegbalom pusztával), Jenő, Telki, Tök, Zsámbék.

b) Felső járás. Szent-Endre, rendezett tanácsú város. Községek: Margitsziget (fürdő s mulatóhely, urasági kezelés s megyei rendőrség alatt), Pomáz (Kis-Kovácsi pusztával), Csobánka (Garancs pusztával), Boros-Jenő, Tiunye (Jászfalu pusztával), Perbál, Pilis-Csaba, Vörösvár, Szentiván, Hidegkút, Solymár, Pilis-Szántó, Pilis-Szent-Kereszt, Pilis-Szent-László, Bogdány, Tótfalu (Tahi pusztával), Pócs-Megyer (a megyei névsor szerint Leányvár, köznyelven Leányfalu pusztával), Sziget-Monostor, Kaláz, Üröm, Békás-Megyer, (Kissing pusztával), Budakeszi, Nagy-Kovácsi.

IV. Solti járás. A Duna alsó részén hosszan végig nyúló déli részt foglalja el. Területe: ő$2^{96}/_{100}$, mf. Szolgabírói járások:

a) Alsó járás. Községek: Izsák (Páhi pusztával), Akasztó (Ács, Döbrögöez, Ökördi pusztákkal), Kis-Kőrös (Csengőd, Kaskantyu, Tabdi, Czebe pusztákkal), Vadkert (Csábor, Bőszér pusztákkal), Tázlár (Kis- és Nagy-Bócsa, Kötöny és Harka pusztákkal), Császártöltés (Csala pusztával), Keczel (Polgárdi pusztával), Hajós (Hild és Kál pusztával), Nádudvar, Sükösd, Csanád, Szentistván, Szeremle.

b) Közép járás. Községek: Kalocsa (Bakod és Szentkirály pusztával), Lak, Szentbenedek, Úszód (Zásztó pusztával), Foktű, Bátya (Nána pusztával), Fájsz,'Bogyiszló, Dusnok (Izsák pusztával), Miske.

c) Felső járás. Községek: Solt (Révbér és Máriaháza pusztával), Ordas (Zádor pusztával), Duna-Pataj, (Vejte és Inám pusztával), Kis-Harta (Tetétlen, Szent-Imre, Mikla, Bojár, Szülle, Ölle pusztákkal), Duna-Egyháza, Szalk-Szent-Márton (Homok Szent-Lőrincz, Szalk, Csábony, Vadas, Nagy-Állás pusztákkal), Tass (Halásztelek, Szentgyörgy, Szenttamás pusztákkal), Dömsöd (Apaj pusztával), Dab, Apostag, Duna-Vecse .(Csanád és Fehéregyháza, pusztával).

V. Váczi járás. Ez a megyének felső északi részét teszi, mely a Dunától a pesti járás fölött lekanyarodva, keleten a kecskeméti járáshoz csatlakozik, Területe: $23^{12}/_{100}$ mf. Szolgabírói járások:

a) Alsó járás. Községek: Gödölő (Bábát, Száritó, Besnyő pusztákkal), Rákos-Csaba, Rákos-Keresztur, Péczel (Locsod pusztával), Kis-Tarcsa, Csik-Tarcsa (Ökörtelek pusztával), Issaszeg (Oszenicza, Tápió-Szentgyörgy, Nyíregyháza pusztákkal), Dány (Szentkirály pusztával), Valkó, Vácz-Szentlászló (Gyú pusztával), Túra (Haraszt pusztával), Boldog (Telek pusztával), Hévíz (Monostor pusztával), Czinkota, Héviz-Györk (Jófalu pusztával), Bagh (Kis-Bag és Égerszög pusztával), Csömör (Kis és Nagy-Szentmihály pusztával), Mogyoród (Szentjakab pusztával), Aszód (Örömvölgy pusztával), Versegh (Varsány, Kerekharaszt, Fenyőharaszt, Mindszent pusztákkal), Iklad (Hernád pusztával), Kartal (Kis-Kartal és Emsevölgy pusztával), Domony (Ancs és Feketeerdő pusztával), Zsámbók.

b) Felső járás. Váez rendezett tanácsú város (Szügyi és Nagyszál —r, köznyelven Naszál pusztával'. Községek: Duka, Szód (Göd, Sződ-Rákos, Csörög pusztákkal), Rátót (Haraszt, Hosszúvölgy pusztákkal), Váez-Hartyán, Kis-Némedi (Sóstó pusztával), Szilágy (Szór-Galambos pusztával), Tót-Györk, Püspök-Hatvan (Alsó-Pencz pusztával), Ácsa, Csővár, Mácsa (Megyerke és Ecskond pusztával), Kis-Ujfalu (Kér pusztával), Zsidó (Liget pusztával), Bottyán, Kis-Szent-Miklós, Csornád, Veresegyháza, Szada, Rákos-Palota (Káposztás-Megyer pusztával), Dunakeszi (Kis és Nagy-Alag pusztával), Fóth (Sikátor pusztával), Új-Pest.

Ezen beosztás az 1871-dik évi községi szervezeti törvényen nyugszik. Ha ezt az első részben közlött felosztásokkal összehasonlítjuk, mind a járásokban, mind az egyes helyek közt többrendbeli változást találunk, — többet a puszták, — kevesebbet a községek körül. Némely puszta községkép szervezkedett; másutt a régi nagy pusztákon a birtokosok változása folytán, a keletkezett majorokról új nevek állottak elő, — ismét másutt az adózó telep neve vetetett a puszta tulajdonképeni neve helyett. Ezen változások egybehasonlitására tüzetesen a harmadik részben, a részletes leirásnál fogok kiterjeszkedni. Itt czélszerűnek tartottam a szerint tenni az elosztást és elnevezést, a mint most a megyei közigazgatás körében használtatik, hogy a következő tárgyalásoknál a szükséges hivatkozást is a szerint tehessem.

3. §. Egyes pontok földrajzi meghatározása.

Magyarország térképének tökéletesítésével s egyes helyek földrajzi fekvésének pontos meghatározásával tömegesebben a multszázad végén és a folyó századnak elején Lipszky János, Vécsey ezredbeli lovas kapitány foglalkozott. Előtte is történtek ugyan több ide vágó

munkálatok: de aránylag kevés s azok használható eredményét is ő összeszedte. Újabb időben a cs. k. földirati intézet és a magyar országos építészeti igazgatóság javította és szaporította az efféle méréseket. Azon kívül egyes tudósok és szakegyének részéről is folyvást szaporodnak az egyes helyi meghatározások. így Pestmegyében is különböző úton sok hely földrajzi fekvése van már ekkép csillagászati alapokon meghatározva, melyet a következőkben ismertetek:

Hely neve	földrajzi hosszuság Ferró szigettől	szélesség	meghatározó
Abony, kath. templ. tornya	37° 40′ 24″	47° 11′ 21″$_{695}$	cs. k. földir. intéz.
Akasztó, kath. templ. tornya	36 52 15.$_{87}$	46 41 44.$_{47}$	magy. orsz. épit. ig.
Alberti	37 16 56	47 15 0	Lipszky.
Alpár torony	37 39 25.$_{535}$	46 49 32$_{835}$	cs. k. földir. intéz.
Apostag	36 37 53.$_{70}$	46 53 1.$_{98}$	m. orsz. épit. igazg.
Aszód	37 0 26	47 39 8	Lipszky.
Bajtemetés hegy. Péczel mellett a gúla	37 3 10.$_{130}$	47 28 42.$_{380}$	cs. k. földir. intéz.
Bátya, torony	36 37 24.$_{89}$	46 29 22.$_{67}$	m. orsz. épit. igazg.
Sziget-Becse	36 36 55.$_{18}$	47 8 9.$_{31}$	„ „ „
Békás-Megyer	36 42 42.$_{22}$	47 36 8.$_{36}$	„ „ „
Bogdány	36 42 0.$_{48}$	47 47 33.$_{06}$	„ „ „
Bogyiszló, torony	36 29 26.$_{405}$	46 23 6.$_{76}$	cs. k. földir. intéz.
Buda, a Gellért-hegyi csillagda keleti tornya	36 42 53.$_{185}$	47 29 15.$_{97}$	„ „ s többi
Bugyi, ref. torony	36 49 0.$_{705}$	47 13 27.$_{?}$	„ „ intézet
Csanád, kath. tor.	36 38 47.$_{435}$	46 15 14.$_{635}$	„ „ „
Csép	36 38 33.$_{16}$	47 16 17$_{26}$	m. orsz. épit. igaz.
Csepel	36 43 32$_{71}$	47 26 23.$_{63}$	„ „ „
Csomád	36 51 42.$_{35}$	47 39 25.$_{29}$	„ „ „
Csömör	36 53 42$_{19}$	47 32 59.$_{40}$	„ „ „
Csörög	36 52 43.$_{48}$	47 44 13.$_{92}$	„ „ „
Czegléd, kathol. torony	37 27 48.$_{515}$	47 10 16.$_{01}$	cs. k. földir. intéz.
Czinkota	36 54 0.$_{78}$	47 31 26$_{89}$	m. orsz. épit. igaz.
Dab	36 40 9$_{53}$	47 5 22.$_{74}$	„ „ „
Dömsöd	36 40 16.$_{57}$	47 5 46.$_{71}$	„ „ „

Hely neve	földrajzi hosszuság Ferró szigettől			szélesség			meghatározó.
Duna-Keszi	36°	47′	54″.70	47°	37′	58″.29	m. orsz. épit. igazg.
Duna-Vecse	36	38	16.66	46	54	55.39	„ „ „
Dusnok, torony	36	37	35.74	46	23	26.96	cs. k. földir. intéz.
Duna-Egyháza	36	36	15.04	46	55	19.01	m. orsz. épit. igazg.
Fajsz	36	35	30.15	46	25	8.12	„ „ „
Foktő	36	35	6.17	46	31	40.95	„ „ „
Géder-Lak, tor.	36	34	54.045	46	36	25.81	cs. k. földir. intéz.
Gödöllő	37	1	30	47	30	0	Lipszky.
Hajós, torony	36	46	54.195	46	23	59.675	cs. k. földirati int.
Haraszti	36	44	56.39	47	21	13.88	m. orsz. épit. igazg.
Kis-Harta, tor.	36	41	40.07	46	41	34.12	cs. kir. földir. int.
Uj-Hartyán, tor.	37	3	1.165	47	13	18.705	„ „ „
Izbék	36	43	44.53	47	40	39.15	m. orsz. épit. igazg.
Izsák, torony	37	1	36.515	46	47	59.61	cs. k. földirati int.
Jánoshegy gúlája Buda mellett	36	37	33.84	47	31	8.54	m. orsz. épit. igazg.
Kaláz	36	42	48.20	47	37	11.23	„ „ „
Kalocsa, az érseki templom déli tornya	36	38	25.89	46	31	49.665	cs. k. földir. intéz.
Nagy-Káta, tor.	37	24	37.135	47	25	8.95	„ „ „
Kecskemét, kath. főtemp. tornya	37	21	31.66	46	54	29.435	„ „ „
Kerepes, a gúla	36	58	10.17	47	34	52.265	„ „ „
Keczel, torony	36	55	22.305	46	31	22.66	„ „ „
Kőbánya (pesti)	36	49	54.02	47	28	41.58	m. orsz. épit. igazg.
Kis-Kőrös, evang. torony	36	57	15.33	46	57	13.69	cs. k. földirati int.
Nagy-Körös, ref. torony	37	27	7.96	47	2	3.275	„ „ „
Lóré	36	33	48.45	47	6	54.27	m. orsz. épit. igazg.
Makád	36	35	35.90	47	5	26.05	„ „ „
Sziget-Monostor	36	46	5.26	47	41	28.43	„ „ „
Nádudvar, tor.	36	43	12.565	46	20	24.99	cs. k. földirati int.
Naszálhegy gulája Vácz mellett	36	49	10.05	47	50	4.31	m. orsz. épit. igazg.
Alsó-Némedi ref. torony	36	50	19.89	47	18	50.445	cs. k. földirati int.
Őrkény, torony	37	5	41.165	47	7	37.69	„ „ „

Hely neve	földrajzi hosszuság Ferró szigettől			szélesség			meghatározó.
Rákos-Palota	36°	47′	43″.20	47°	34′	3″.88	m. orsz. épit. igazg.
Duna-Pataj, ref. torony	36	39	45.275	46	38	43.96	cs. k. földir. intéz.
Pest	36	43	27	47	29	40	Lipszky.
Pilisbegy gulája Sz. Kereszt mellett	36	32	24.653	47	41	23.25	cs. k. földir. intéz.
Pócs-Megyer	36	45	45.05	47	43	2.76	m. orsz. épit. igazg.
Pomáz	36	41	15.44	47	39	1.77	„ „ „
Promontór	36	42	13.81	47	25	47.72	„ „ „
Ráczkevi	36	36	48.69	47	9	33.75	„ „ „
Rátóth	36	54	7.78	47	42	37.45	„ „ „
Solt, ref. torony	36	40	10.94	46	47	57.57	„ „ „
Soroksár, kath. torony	36	47	1.04	47	24	1.39	„ „ „
Sükösd, kath. tor.	36	39	41.07	46	16	48.04	„ „ „
Szentbenedek	36	33	35.84	46	35	43.20	„ „ „
Szent-Endre, kath. templom	36	44	34.46	47	48	8.59	„ „ „
Szent-István, kath. torony	36	37	24.75	46	12	2.82	„ „ „
Sziget-Szent Márton	36	37	40.50	47	13	52.32	„ „ „
Szalk-Szent-Márton	36	40	41.71	46	58	35.58	„ „ „
Sziget-Szent-Miklós	36	42	51.46	47	21	4.22	„ „ „
Szeremle, torony	36	32	37.02	46	8	29.72	„ „ „
Szúnyog puszta	36	47	2.26	47	10	0.01	„ „ „
Taksony	36	43	41.54	47	20	4.19	„ „ „
Tass	36	41	59.66	47	1	15.35	„ „ „
Tétény	36	39	8.71	47	23	37.37	„ „ „
Tószeg, kath. tor.	37	48	54.79	47	6	7.185	cs. k. földir. intéz.
Tótfalu	36	45	19.57	47	45	23.99	m. orsz. épit. igazg.
Tököl	36	37	42.86	47	19	19.49	„ „ „
Törtel, kath. tor.	37	35	59.075	47	7	7.40	cs. k. földir. intéz.
Kis-Ujfalu	36	35	41.21	47	14	14.19	m. orsz. épit. igazg.
Uj-Kécske, tor.	37	45	46.06	46	55	56.26	cs. k. földir. intéz.
Ürőm	36	40	38.91	47	36	32.48	m. orsz épit. igazg.

Hely neve	földrajzi hosszuság Ferró szigettől	szélesség	meghatározó.
Vácz	36° 47′ 55″.49	47° 46′ 36″	m. orsz. épit. igazg.
Visegrád	36 38 15.7	47 46 4.79	„ „ „
Zsámbék	36 23 28	47 32 34	Lipszky.

Egy ugyanazon helyről több mérések is vannak. Én elégnek tartottam mindenikröl csak egyet közleni, többnyire a magyar országos építészeti igazgatóságét, — ott használván csak a cs. k. földirati intézetét, a hol az határozottan megjelelt pontra szólván, ily határozott pont világos megjelelése a másiknál hiányzott. Egyébiránt az eltérések, melyek különféle okokbol származhatnak, nem nagyok.

4. §. Domborzat. Hegyek, völgyek, térségek és lapályok.

A megye nyngoti része —, t. i. a Duna jobb oldalán fekvő p i l is i j árás na k —, és északi része—, vagyis a Nógráddal szomszédolt váczi járásnak nagyobb része hegyes és halmos. Ez utóbbiból a pesti járás északkeleti —, és a kecskeméti járás felső részére is halmok nyúlnak le egész Czeglédig. És az ekkép összesített hegyes és halmos rész mintegy egynegyedét teszi az egész megyének. A többi háromnegyed rész, vagyis a megye egyebütt síkság és lapály, több helyt homokdombokkal átszaggatva —, és a Vácznál kinyiló nagy magyar síksághoz tartozik, annak Duna-Tisza közi medenczéjének nyugoti felső részét foglalván el.

Hunfalvy János „A magyarbirodalom természeti viszonyainak leírása" czímü nagy munkájában mindazon hegyhátakat és csoportokat, a melyek a Sajó, Rima és Ipoly völgyei közt terjednek el, s *a* nagy magyar síkságnak éjszaknyugoti párkányát képezik, a „Mátra hegy lánczol a t“ nevezete alá foglalja össze, mely az ő beosztása szerint a „Kárpátok h egy r e n d s z ere éjszaknyugoti részének" hetedik tagulatát képezi. E lánczolatban pedig négy hegységet különböztet meg, t. i. a B ü kk hegy s ég et, a szorosabb értelemben vett M át r a h egy séget, a Cserhátat és a börsönyi vagyis diósjenői hegységet.

A) *A váczi járás hegyei, völgyei s a cserháti dombsorok.*

A váczi járás begyei tulajdonkép a e s e r h á t i h egység h e z tartoznak, mely azonban nyugotra a diósjenői, keletre a Mátra-hegységgel csatlakozik. Ugyancsak a Cserhátdombsora vonul le egész Czeglédig.

E hegység legmagasabb része a megyében Vácz és Ácsa közt terül el. Legmagasabb hegytető Vácz fölött aNagyszál, köznyelven Nasz ál, 2058 láb tengerfeletti magassággal, mely éjszaki oldalával a diósjenői hegységhez csatlakozik. Tetején hegysikot képező térség van, melyről a mátrai, selmeczi és budai hegyekre —, azután le a végetlennek látszó nagy magyar síkságra, melyet a szélesen hömpölygő Duna szel át, igen szép kilátás nyílik. Legközelebb a hegy alatt Vácz püspöki város, sok tornyával, előtte a Dunán a nagy szentendrei sziget, falvaival, túl rajta, a budai begyek oldalán fehérlő falvak, Szent-Endre város ismét számos tornyával, a hegyeken szőlő-ültetvények, erdők, nyaralók, a baloldalon megint sűrűn elhintett falvak, a kigyódzó vasút, majd Budapest főváros, a budai várhegy, Szentgellért, alább a Csepel sziget stb. — A hegy oldalán egy barlang van, melyből viz csorog ki, — körülötte sok kövesült fával.

Ácsától, a Galga folyó két partján Gödölő és Aszód felé több ágra szakadva vonul a hegység messze le a síkságba. Az egyes hátakat több szép völgy szaggatja. Megemlítendő akisujfalui határban a Eöldvárhegy, melynek csúcsáról tiszta időben a Szentgellérthegy és Budavár rzabadszemmel látható. A vízválasztó a Galga jobb oldalán Ácsa fölött Csővártól indulva ki, Duka és Kis-Némédi közt vonul el Gödölő felé, hol Gödölő és Szada közt ismét két felé oszlik. Ez osztótol a szadai völgy, kisebb mellékvölgyeivel éjszaknyugotnak-, a többi völgyek mind délnek vagy keletnek nyílnak.

A váczi hegység után ismét Gödölő körül vannak nagyobb magaslatok. Különben az egész hegységről s dombsorozatárol a következő mérések adhatnak legkimeritőbb képletet, melyet összehasonlításul a tetők közt eső alsóbb helyek méretével vegyitek.

Hely neve.	Teigerszii feletti magasság lábakban.	Meghatározik
Naszálhegy legmagasabb teteje (már Nógrádban)	205 8	cs. k. földirati intéz.
Naszál tetején a gúla	2030	»
„ „ a kőbánya	1473	Wolf.

Hely neve. Ti	jngerszin feletti magosig lábakban.	Megliatározá.
Váez, a vaspálya fő	348	m. orsz épít, igazg.
„ a Duna szintje	314	
Cselőtei erdő Vácz mellett	825	Wolf.
Csővár felett a várrom	1050	
„ községben a fogadó	587	
Kerepes és Gödölő közt a bónokai tető	1152	Hauer.
Kerepes és Czinkota közt a magaslat	696	Hauer.
Kerepes községnél a tető	721	cs. k. földirati int.
» „ a völgy	598	Hauer.
Margita'hegy Gödölő és Veresegyháza közt	1086	cs. k. földirati int.
Gödölőn a piacz	662	Hauer.
Besnyő mellett a völgy	582	
„ „ a pataknál	539	
„ túl Kis-Bagnál	375	
Aszód előtt a magaslat	429	
„ a fogadó	345	
Aszód és Kartal közt a magaslat	521	
Kartal község	442	
Bajtemetéshegy Péczeltöl délkeletre	948	cs. k. földirati int.
Losonczi vasút a Rákos pataknál	366	Hauer.
Losonczi vasút a czinkotai malomnál	438	n
Czinkotai erdőtől keletre déli Kishegy	624	m. orsz. épít, igazg.
Csömörtől északra az Ö r e g-hegy	70S	» n »
Csömörön a kálvária-hegy	687	V J? »
Szalla-erdő Lőrinczi-pusztától nyugatra a vadászaiknál	522	η *n* ”
Rákos-keresztúri tető az erdőtől északra	486	*η n* »

Hely neve.	Tengerszin feletti magasság lábakban.	Meghatározó.
Albertitöl észak-nyugotra az addig lenyuló cserháti dombsorban a Vinizsni-Vrch tetőn a gula	739	m. orsz. épit. igazg.
Pilis község határában ugyanezen lősz fensik legkiválóbb dombja	726	„ „ „
Alberti-Irsánál a vasut	398	„ „ „

E mérések azt mutatják, hogy e hegycsoport legmagasabb tetői is, — a Naszált kivéve, csak 1000—1500 láb tengerfeletti magasság közt váltakoznak. Az ilyen is aránylag kevés. A túlnyomó rész magassága 1000 lábon jóval alól marad. De a völgyek is csak torkolataiknál szálának le 350 lábon alól.

Téresebb völgyek e hegység közt: a Galgavölgy, mely Ácsán fölül, Nógrádbol jön át, Püspök-Hatvannál a.Galgának Csővártól jövő másik ágának völgyét, azután Mácsánál a Szilágytól s Kis-Némeditöl jövő Ujfalusi völgyet, — végre Baghnál az Egrespatak völgyét és a babati völgyet is magába vevén, Túrán alól a Zagyva lapályával egyesül. E völgy Ácsától a Zagyva lapályába szakadásáig mintegy 7 mf. hosszú. — Továbbá Gödölőtöl egy kanyarodással délre nyílik a Rákos völgye; — alább keletnek a két Tápio völgye, — végre a szadai völgy, mely mint fennebb említettem. Szadától nyugotnak halad, és mintegy 2 mfnyi futással Szód mellett nyílik a Vácztol lefelé terülő nagy síkságba. Mindezek bővebben a folyók leírásánál ismertetnek.

B) *A pilisi ját ás hegyei, völgyei.*

A pilisi járás hegyeit Hunfal vy, több geograpbus-, különösen Hauer után, az Alpok rendszeréhez sorolja, szerinte Pilis-gerecse hegység nevezet alatt az Alpok hegyrendszerének legészakibb nyúlványait képezvén ezek. — Mások-, többek közt Kerner, — ezeket is a Kárpátok hegyrendszeréhez tartozóknak állítják, azzal támogatván nézeteket, mert a Duna partjait szegélyző hegyek alakzata és rétegei, — ott a hol a Duna Esztergámon alól a kis magyar síkságot elhagyja és az ezt a nagy magyar síkságtól elválasztó hegyek közt —, különösen Zebegény, Maróth, Nagy-Maros és Visegrád közt áttör, mindkét oldalon teljesen hasonlitnak egymáshoz, s mintegy egymás folytatásaikép mutatkoznak: aniiálfogva a jobb parti hegység is annyival inkább a bal oldalon terülő

Kárpátok rendszeréhez sorozandó, minthogy a Duna egyébütt is sok példát nyújt arra, hogy folyásával nem keresi a hegységek választó vonalait, hanem azon hegységeknek, melyek az általa átfutott lapályokat tág ívben bepárkányozzák, végnyulványain tör átal, s azokat a hegységek főtömegétöl elvágja. így vágja el Bajorországban a Neuburgi erdőt a Bajorerdőtöl, Felső és Alsó-AusztriábanaCseberdő és Cseh-Morva hegység legdélibb párkányát, mint az Alpok legészakibb nyúlványát —, továbbá a Bizamhegyet a Bécsi erdőtől, Magyarország határán a Haimburgi hegy végét a Kis-Kárpátoktol. — Visegrádnál is tehát a Duna nem szab határt a Kárpátok és Alpok hegyrendszere közt; hanem inkább a Kárpátok végső kiágazását vágja keresztül.

Hauer azonban annyi hasonlatos viszonyt talált a Bakony és az Alpok közt, hogy a Bakonyt egyenesen az Alpok megkisebbitett másolatának nevezi, a minthogy azt a Rába jobb partján elnyúló dombozatok csakugyan közvetlenül is hozzákapcsolják a Stájerországi Alpokhoz; — mivel pedig a Visegrád és Móor közt elterülő hegységeknek is, melyek egyik tagolatját a Pilisgerecse —, másikat a Vérteshegység képezi, van kapcsolatuk a Bakonynyal, tehát azért sorolja ennek folytán ezeket is az Alpokhoz.

Némelyek azt állítják, hogy a Dunának hajdan nem ott volt a folyása a hol most van; hanem hiányzott az a kanyarulat, a melyet most Komáromtól Váczig, s onnan le Adonyig tesz. Ehelyett a folyás Komárom fölött vagy alatt kiindulva, egyenesen a Vaáli völgy irányában s a Vaáli völgyön keresztül volt. Ha igaz ez, — a minthogy a Vaáli völgynek csakugyan sok hasonlatossága van egy folyammederhez —, akkor tartozhat! k a Bakony Hauer indokolása szerint az Alpok hegyrendszeréhez: de a magyar kis és nagy síkságot, a Duna mostani menetelén elválasztó hegylánczolat, s ebben a pilisi járás hegycsoportja is, csakugyan a Kárpátok rendszeréhez tartoznék.

Azonban döntsék el a kérdést a nagy tudósok. Nekünk itt egyszerüleg a hegység ismertetése feladatunk, akármelyik hegyrendszerhez tartozzék is az.

A Pilis-gerecse hegység nevezetet így is észrevétel nélkül megtarthatjuk. Ezt Hunfalvy három hegycsoportra különbözteti; ezek névszerint: *a)* A tulajdonképeni pilisi —, *b)* a budai —, *c)* a tulajdonképeni gerecse-hegyesoport.

a) A tulajdonképeni pilisi hegycsoport azon szögletet foglalja el, a melyet a Duna visegrádi kanyarulatának két ága s a Budáról Pilis-Csabán át a Dunához Esztergám megyében Táthra vivő országút jelöl. Törzsöké ennek a P i l i s hegy. Ez egyik

oldalról Szántó és Szent-Kereszt (Pest megye), másik oldalról Szentlélek, és Csév (Esztergám megye) közt emelkedik, hosszúkás, tekintélyes kúp alakban. E szerint ugyanez Pest és Esztergám megye közt határhegyet is képez. Alakzata és környezete regényesen szép. Három oldala meredeken ereszkedik le; csak északkeleti oldala menedékesebb, a hol egy nyereg választja el a Hosszúhegytől, melynek keletre nyúló gerineze a szentkereszti völgy éjszaki oldalát rekeszti be. Keleti tövén e hegynek állott hajdan a pilisi vár. Ettől nem messze, Szentkereszt éjszak nyugoti oldalán a pálosok kolostora volt, melynek némi maradványai még láthatók. A hegy tetejére legkönnyebben Szánthó, vagy Szent-Kereszt felöl juthatunk fel. Szent-Kereszt felett emelkedő keleti oldalán néhány esepköves kis barlang s üreg van. Éjszakkeleti oldalát két hatalmas sziklakup foglalja. Oldalait és terjedelmes lapos gerinczét szép lombfa-erdő és cseplesz fedi. Legmagasabb csúcsáról igen szép kilátás esik. A Duna, némely megszakadásokkal, Komáromtól kezdve Pesten alolig látható. Az éjszaki határt a honti és barsi hegyek, azután a börsönyi hegység, a Cserhát, Mátra és a Bükkhegység kerítik. Kelet felé, a közel eső begykupokon túl, a nagy síkság mutatkozik. Délkeletre a budai hegycsoportot, lapályáig látjuk. Délnyugotra a Vértes és a Bakony setétlenek. Még a Badacsony hegy szép kúpja is kivehető. Nyugotra a Dunáig terjedő tatai hegysor szab határt a látásnak.

E hegycsoport a törzshegytől négy ággal vonul be a megye, területére, melyek ugyanannyi fő völgyet képeznek, számos mellékágakkal és völgyekkel. A törzs ötödik főága Esztergám megyében terül ki.

A pestmegyei ágak közül az első éjszakkeletre vonul Szent-László felé, s ennek déli oldalán éjszakra fordulva, Bogdány és Visegrad felé a Dunához kanyarodik. A második kisebb ág a Szentendrei és a pilisi, vagyis a vidék gyakoribb elnevezése szerint, csobánkai völgy közt nyúlik Szent-Endre felé. Harmadik hosszabb ág a csobánkai és vörösvári völgyek közt délkeletre Békásmegyer és Üröm vidékéig terjed. Végre a negyedik ág Szántó és Csév közt vonul délnek a vörösvári és csabai völgyek közé.

Ezen hegyágak közül az első, mely szentendrei vagy visegrádi hegységnek is neveztetik, legszélesebb és legmagasabb tetőket foglal. Éjszaki lejtői meredekül ereszkednek a Duna völgyébe. Nevezetesebb tetői: Dobogókő, Szentlászlótol nyugotra; ez ezen hegyágnak legmagasabb kúpja; — Három mezőhegy és Sétorok, Szentendrétől északnyugotra; ez utóbbi képezi Szentendre és Visegrád közt a fővizválasztó keleti végpontját; — Czu-

korsüveg, Szentendrétől éjszakra; — legközelebb Szentendréhez a szentendrei határban legmagasabb tetők: az Orlovacs, Czerovhrt, Jazavcsina, és a Kapitányhegy. Továbbá a hegyág másik oldalán van a Visegrádi hegy (Schedins földképén Halagos, a táborkarén Herrentisch) Visegrádtol délkeletre, Szentlászlótol éjszakra; — Visegrádi várhegy, a Duna fölött.

A szentendrei és csobánkai völgyek közt elnyúló hegyághoz tartoznak: a Feketehegy, Szentkereszttöl éjszakra,— Lom rali egy, Szentkereszttöl keletre, M a cs k ara, Szentendrétől nyugotra, Nagy-Kartály a, Pomáztol éjszaknyugotra, Kőhegy, Pomáztol éjszakra.

A csobánkai és vörösvári völgyek közt terülő hegyág, Csobánkánál szétválva, két nyúlványban húzódik a Duna felé. Éhez tartoznak: a Hosszúhegy, Szentkereszttöldélkeletre, a Veliki Firibár (máskép Ziribár), a Csobánkai kopasz, igen éles gerinczü hegy a Csúcshegy és a Nagy-Kövely, Boros-Jenő és Üröm közt., Végre a Szántó és Csév közt kivonuló negyedik s legrövidebb hegyágnak, mely Pilis-Csabánál alacsony és széles hegyháttá törpül le, s inig egy részről a csabai és,vörösvári völgyeket egymástól elválasztja, addig más részről a pilisi hegycsoportot a budaival kapcsolja össze, — magasabb tetői: Szí omen i Vrch, Szántótól nyugotra, N a g y k o p a s z, Szántótól délnyugotra.

b) Budai hegycsoport nevezet alá foglalvák mindazon hegyek, a melyek a vörösvári völgytől délre, a Budáról Budaörsön, Bián át, Bicske, s onnan Győr felé vezető, úgynevezett mészáros útig s a Dunától nyugotra a Zsámbéki völgy lapályig terjednek. Ezen hegycsoport fővölgye a kovácsi! völgy, a mely Nagy-Kovácsi felöl, a Vörösvári völgygyei egyenközüleg, a budai határon levő Lipótmezőn keresztül, a budai Városmajor felé vonul, s melyet a Budát igen gyakran, különösen legújabban 1875. junius 26-án roppant áradásával megkárosított Ö r d ö gárk a hasit, a mely a Lipótmezőn alól Pálpatakának is neveztetik; ámbár a nép e nevet kevéssé érti és gyakorolja; de a völgy ezen részét mégis átalában Pálvölgyének nevezi. — A hegycsoport déli oldalán van a Csíki völgy, a mely Budakeszitől délre irányul, azután keletre fordulván, Promontór felé kanyarodik. Ennek felső részével egész a mészáros útig egyenközüleg mennek a pátyi és perbáli völgyek. A hegycsoport főelágazását e völgyek határolják. A csoport főtömege és legmagasabb része: Nagy-Kovácsi, Solmár, Szentiván, Perbál és Telki közt emelkedik. Ez különösen kovácsii hegységnek is neveztetik. Ezt a csabai völgy két oldalát szegélyző hegyhátak, Szántó

és Jászfalu puszta mellett a pilisi hegycsoporthoz kapcsolják. Két főága, melyeket az említett Ördögárka választ el egymástól, délkeleti irányban a Duna felé vonul. A déli ág Budakeszi éjszaki oldalán délre kanyarodik, s félkört képezve, Budánál a Dunáig nyomul, hol a szaggatott és meredek Gellért hegygyei végződik. A Pálvölgye éjszakkeleti oldalán elnyúló hegyhátak, a főág által képezett félkör öblét töltik ki, s a budai várhegyben érnek véget. — Az Ördögárka és a Vörösvári völgylapály közt kiterjedő hegyágat, délkeletre csapó hosszúkás, gyakran kopasz gerinczek és kúpok képezik. Ezen hegysor legdélkeletibb foka a budai kálváriahegy a Császárfürdő fölött, mely kelet felé meredeken ereszkedik a Dunára, délnyugotra pedig a rózsadombot ereszti le. A kálváriahegytöl éjszaknyugotra van a Jósefhegy, odább a Ferenczhegy, majd a Guger, azután az elő és hátulsó Kecskehegy, melyek a Szépár ok déli oldalát szegélyzik. A Kálváriahegytöl nyugotra a Rókushegy domborodik, mely a Várhegygyei áll kapcsolatban. A hegysor magasabb gerinczei a Szépárok éjszaki oldalán Hidegkút és Ó-Buda közt emelkednek. Ide tartoznak a M átyáshegy, melynek előfoka a Mária-Czell melletti magaslat, mely alatt a katona kórház áll, az Ó-budaihegy, a fölött a H á rom h atárh egy, melyről az egész körül fekvő vidékre, Váczon felül, azután keresztül a pilisi hegyekre, le a dunai nagy síkságra, a testvér fővárosra a legszebb kilátás nyílik. A Kecskehegyiül északra a Hárs hegy következik, odább a Magas vagy Csúcshegy, melynek éjszaki nyúlványához a hidegkúti K á l vár ia h egy csatlakozik. A Csúcshegy meredekül leereszkedik a vörösvári völgybe, s az Aranyhegy gyei egy szép völgyszorosnál annak kapuját képezi. — Hidegkút déluyugpti oldalán a Remete-Máriárol nevezett' völgykatlan terül, melyet a Remetehegy, Hosszú erdőhegy, Várhegyecs és a Kődomb rekesztenek. A Remetehegy keleti oldalán hajdan remete lakul szolgált üreg van. A vörösvári határon e hegyág legnyugotibb nyúlványai közt magasabb tetők a K á l-váriahegy, Fehér és Őrhegy, végre a Vörösbegy.

Kovácsi és Budakeszi völgyei közt vannak: az E g y e d g erincz, a Kovácsi erdő, és Verestóhegy (Grosser Lackenberg), H a t á r h e g y e c s, H o s s z u e r d ő, K o p a s z h e g y, Középgerincz, Hársbokorhegy, — a Szépjuhászné hoz czímzett fogadótól északra a N a g y-H á r s h e g y, K i s h á r s h e gy, a szorosb értelemben vett budai hegyeknek legmagasabb tetője, a szép és kupdad Szén tj án o s hegy, melynek tetejéről ismét körül messzeterjedő vidékre igen szép kilátás nyílik; mindjárt mel-

lette a Hár o m k u thegy, utánna a Nagy Svábhegy következik, ennek éjszaki ágazatai közt a budapestiek legszebb mulató helye, a Zugliget, azután jön az O r b á n h e g y, M á r t o n h e g y, a két kúpu kopasz és sziklás Sas h egy.

A Nagy-Svábhegytől délnyugotra, Budakeszitől délre, a lapályból hirtelen emelkedő, többnyire kopasz és helyenként meredek sziklás oldalú Csiki hegység nyúlik el. Nevezetesebb tetői: a nyugoti oldalon K üstén, Sajt hegy, — a keleti oldalon a Szikla i! egy, St r asz, Lucki és Farkas hegy. Ide tartozik a Hatvan tulkos vagy A ti la li egy is, mely közönségesen török ugratónak is neveztetik, a Budáról, Őrsön át Biára vezető úttól jobb kézre Budaörs és Kistorbágy közt. — A csiki hegységtől a Farkasvölgy által van elválasztva a Budakeszi, Svábhegy és Budaörs közt fekvő Makkos Máriáról nevezett erdőség.

c) A Gerecse hegycsoportnak nagyobb része Esztergám és Komárom megyében terül ki, s csak kis része tartozik Pest megyéhez; jelesen a tinnyei, perbáli völgy déli oldalán becsapó és Téténynél a Dunaközeléig kinyúló alacsonyabb hegy, vagy is inkább dombsorozat, mely tinnyei, zsámbéki és tétényi vonalra osztható. A tinnyei vonal az Esztergám megyében Dorog és Csolnak közt fekvő Gete hegycsoport által kapcsolatos a nagy Gerecsével, a csabai völgy délnyugoti oldalán pedig a kovácsi hegységhez csatlakozik. Legmagasabb pontja e vonalnak: a Kutya hegy, TinnyétÖl délkeletre, azután az István hegy, Tinuyétöl éjszakkeletre, majd a H amarhegy, a telki határban a Sashegy és Osztásfőhegy. A zsámbéki vonalnak délnyugoti iránya van s Tök és Szomor közt (ez Komárom megyében', a Gerecse hegység délkeleti nyúlványához támaszkodik. Helyenként fensik jellemű s azért zsámbéki fensiknak is neveztetik. Közepes magassága 864 láb. A tétényi vonal Fehérmegyéböl jön át Biánál, s azon részen kapcsolata van a zsámbéki fensikkal, azután a biai patak oldalát szegélyző és Torbágy vidékéről a kovácsi-budai hegycsoport felöl jövő dombsorral egyesülvén, Promontórnál kimegy egészen a Dunáig, Téténynél is csak egy kis lapályt hagyván addig. Nagyobb magaslatai: Gubahegy és Iharos Bia mellett, Kőhegy Torbágynál, Katalinhegy és Jósefhegy szintén a torbágyi határban, Szarvashegy Török-Bálint nyugoti, Csúcshegy keleti oldalán, a Nagyfenyér magaslat Török-Bálint és Kis-Tétény közt, a budavárosi úgynevezett Kamaraerdő, a Promontórtol északnyugatra domborodó Kereszt, Pacsirta és Péterhegy, s odább Budaörstől keletre az Akasztó-hegy, mely utóbbiak ezen dombláncolatot

a budai hegyek közt, a nagy-svábhegy déli nyúlványaihoz kapcsolják.

E hegycsoportokra vonatkozólag a magassági méreteket a következő sorozat mutatja:

Hely neve. T	engerszin feletti magasság lábakban.	Meghatározó.
Pilisi hegy csúcsa	2407	Hantken.
„ gerincze a kivágott fánál	2154	
Szentkereszten a papiak	1057	
Pilis-Szántón „	696	
Dobogókő Szentkereszt ésMarót közt	2197	Peters
Nyereg Visegrád és Szent-László közt	1464	n
Bablókő Szentkeresztnél	1903	Hantken
Szent-László község	1191	Peters
Visegrádi várhegy teteje	1156	Beudner
„ *vár* legfelső udvara	1098	Peters
Sétorok gerincz legmagasabb pontja	1736	
Czukor-sűveg Szentendrétől északra	1023	
Macskára gerincze Szentendrétől nyugotra	1700	
Macskára gerincze Szentendrétől keletre	1587	
Hegygerincz Szentendrétől északra	692	
Visegrád templom küszöbe	343	cs. k. földir. int.
Szent-Endre Duna szintje	316	Peters
Nagy - Kartálya Pomáztol északnyug.	1742	
Kőhegy Pomáztol északra	1146	n
„ Csobánkánál	1114	n
Csobánkáu a papiak	606	Hantken
Pomáz község	406	Peters
Hosszúhegy első kúpja	1550	Hantken
„ északnyug. csúcsa	1572	„
Nyereg a Hosszúhegy és Pilishegy közt	1254	„

Hely neve.	Tengerszin feletti magasság lábakban.	Meghatározó.
Veliki Firibár	1238	Peters
Nyereg a Firibár és Hosszúhegy közt	849	Hantken
Ürömi Csúcshegy északny. tetője	1523	"
Ürömi Csúcshegy szőlők felső határa	1160	
Nyereg Borosjenő s a vörösvári völgy közt	809	Peters
Vörösvár és Csaba közt az ut legmagasabb pontja	907	
Nagykopászhegy Csabánál	1362	»
Nyereg Csaba és Csév közt	882	Hantken
Nyereg Nagykovácsi és Szentiván közt a Szt. Antal szobránál	1297	n
Vörösváron a papiak	595	
Csabán „	660	
Nagy-Kovácsin a fogadó	1055	Peters
Legmagasabb hegykúp Csaba és Kovácsi közt	1792	Hantken
Kutyahegy Kovácsinál	1736	Peters
Kovácsi szőlőhegy csúcsa	1735	Hantken
Verestóhegy	1589	Peters
Középgerinczhegy	1329	Peters
Hidegkúti Kálváriahegy	1120	Peters
Magas Csúcshegy e fölött	1402	ff
Budai Háromhatárhegy	1554	Haeufler
Hátulsó Kecskehegy	1148	Peters
Józsefhegy Budánál	714	Muzsinszky
Rókushegy	690	
Gellérthegy legmagasabb csúcsa	744	m. orsz. épít igaz.
Budai Várhegy legmagasabb pontja	a 522	Muzsinszky
„ Duna, Ő-pontja	304	Peters
Szent-Jánoshegy teteje	1656	Peters
Nagy Svábhegy „	1200	Haeufler
Háromkuthegy „	1584	Muzsinszky
Orbánhegy	960	Haeufler
Sashegy	835	Jf

Hely neve.	Tengerszin feletti magasság lálakta.	Meghatározó.
Nagy Hárshegy	1422	Mnzsinszky
Szépároki nyereg Hidegkút felé	1168	Peters
Szépjuhászné nyereg	1024	
Disznófő forrás	1162	
Kukuhegy Kovácsi és Budakeszi közt	1303	
Budakeszin a fogadó	777	»
Budakeszi s a Farkasárok közt a hegygerincz .	1321	n
Nyereg a budaörsi és Farkashegy közt	1100	
Budaörsi fensik teteje	1375	»
Budaörsön a fogadó	418	
A csíki hegyek legmagasabb csúcsa	997	
Kutyahegy Tinny étől délkeletre	1012	
Tinnye Vásárhelyi háza	685	Hantken
Hamarhegy végnyulványa	1046	Peters
Vízválasztó Tinnye s Úny közt	516	»
Zsámbéki fensik legmagasabb pontja	807	
Zsámbéknál mérnöki Jel-	978	ra. orsz. épít. igazg
Perbáli hegy	841	Peters
Perbáli erdő	851	
Legmagasabb kúp Pátytol keletre	1050	"
Fensik Promontórtol nyugotra	681	"
„ „ egyes kúpjai	699	"
„ Téténytől északra	483	Hauer
Torbágyi templom	477	m. orsz. épit. ig.
Zsámbékon az új templom	576	
Pátyi templom	636	n »
Telki „	804	„ w
Török Bálint templom	580	Muzsinszky.

E mérések azt igazolják, \ hogy a pilisi járás hegyei nemcsaí tömegesebbek: de egyszersmind magasabbak is, minta váczi járásiak.

C) *Síkság és lapály.*

Mondottam, hogy a megye területének háromnegyed része síkság és lapály, mely a Váeznál kinyíló nagy magyar síkságnak a Duna és Tisza folyamok közt elterülő nyugoti felső részét teszi. Az egész

hajdan tengerfenék volt s apránként szabadult meg a víztől. Ezen apránként folyó megszabadulás nyomta reá a domborzat első jellegét. Most a két folyam vidékére megoszlást a cserháti domboktól kiinduló földhátak jelölik, melyek a területnek mintegy közepén, mégis inkább a Tisza felé hajlással vonulnak végig, s egyszersmind a két folyam vidéke közt vízosztóul szolgálnak. Ezen földhátakat több vonalban egyes, többnyire homok dombok, majd dombcsoportok és dombsorok tetőzik s szegélyzik. A felület átalában éjszakról délre sülyed, azután a földhátaktol mélyebbre a Tisza, mint a Duna felé. A magasabb területek közé nyugotrol a Duna, keletről a Tisza árterében eső posványok, turjánok és őrjegek nyúlnak be.

A legtöbb hosszan nyúló homokhát, mely a terület domborzatát némileg apró emelkedésű hullámzatossá teszi, kivált a felső nyugoti részen, éjszaknyugotrol délkeletre csap. Ezek közt három fővonal különböztethető meg. Az egyikaVáczon alól levő domboktól Csömör, Czinkota vidékéről, azután a Csepel szigetről kiindulva, Alsó-Némedi, Taksony körül, Délegyháza, Mántelek stb. .pusztákon, majd a Kis-Kunságon át, Csengőd, Akasztó, Kis-Kőrös, Keczel, Polgárdi, Csala, Császártöltés, Orbán-Szentgyörgy, Hild, Nádudvar, Sükösd és Szentistván felé húzódik. A másik Maglód és Pilis közt hagyván el a Cserhát lábát, Lob, Nyáregyháza, Pótharasztja, Új-Hártyán, Gyón, Örkény, Tatár-Szentgyörgy, Kerekegyháza, Orgovány, Páhi, Bócsa felé vonul. A harmadik Alberti és Czegléd közt indulván ki a Cserháttól, a dánusi, mike-budai, czeglédi, nagykőrösi, kecskeméti, alpári stb. határokon keresztül a Kis-Kunságba és Bácskába halad le. Természetes, hogy e vonalaknak jobbra-balra elágazásaik, és egymás közt is többfelé kapcsolatuk van. Valamint, természetes az is, hogy e homok dombok és halmok, nem mind a Cserháttól lemosott vagy lehordott homok új származékai, hanem a régi tengervíz leapadásával ott elmállott, különféle domborzatú tengerfenék, majd a tenger leapadása után maradt s mindinkább összeszorult folyam fenék, sőt a viz által messziről is oda hordott fllledék maradékai, s ezért fekvésük se mindig összefüggő, s kapcsolatuk se mindig sorozatos.

Mind a Duna, mind a Tisza mostani partjától kisebb nagyobb távolságra, majd meredek oldalú és szaggatott, majd lejtős földpárkányt is vehetünk észre. Ez most az ártér szélét mutatja s a folyamok mentén görbe vonalban nyúlik el. Atalán véve 10 -30 lábbal magasabb, mint a mostani part, és régenten a vízpartot ez képezte Túl rajta a folyók régi ártere van, melyet most a legnagyobb áradások se érnek el. A régi árteret szintén hol összefüggő, hol szakadozott part szegélyzi. Vácztól kezdve a Duna baloldalának régi partját a

Vácz felül Fóth, Mogyoród, Csömör inogott Kábányáig nyúló hegy- és dombsor, s az innen lefelé vonuló földhát mutatja, mely odább délre azon domborodási vonalhoz csatlakozik, a melyen Polgárdi, Császártöltés, Hild, Nádudvar, Sükösd, Csanád, Szentistván, stb. falvak és puszták feküsznek. — Ezen belöl Soltnál a dunaföldvári löszhegy szakadéka van, melyhez ide nem messze a magánosán álló tételi Szintén lösz halom csatlakozik.

A majd hosszan, majd körded kanyarulatokban emelkedő homok buczkák, padok és dombozatok körül és között rendesen mélyebben bevágódott völgyelések, teknők, tavak nyúlnak el, melyek sok helyen vízzel vannak megtelve, és rendesen az ártéri posványokkal, turjánokkal s őrjegekkel kapcsolatosak. E posványok és tavak többnyire éjszaknyugotrol délkeletre nyúló hosszukások. Száraz esztendőben részben vagy egészben kiszáradnak, kivevén a nagyobb vizterületeket. E vizes mélyedéseken kívül száraz völgyelések és árkok is vannak, melyek többnyire elhagyott folyómedrek. A pestmegyei síkságon néhai Barra István főorvos, mintegy harminczkettőt talált ilyet. A két legnagyobb Hild pusztát vágja keresztül s több kevesebb kanyargás után egész a Tiszáig kisérhető.

Az átalános emelkedésen, sülyedésen s a domb- és földhátakon kívül még sok helyen a síkságból kiemelkedő egyes halmokat és laponyagokat (csekély magasságú, de a síkból hirtelen emelkedő nagyobb területű dombokat) is találunk, melyek egyesen, majd kettesen —, sokszor csoportosan, egymás körül körben, vagy egymás hosszában sorban dudorodnak ki a lapályból. Ezek őrhalmoknak, Hun- vagy Kun lalmoknak, Tatár —, Török — sőt Atilahalmoknak is neveztetnek. Legtöbbnek közülök egyes saját neve is van. Ilyen halmok találtatnak a tiszai oldalon a tószegi, abonyi, nagykőrösi, kécskei, alpári stb. határon többfelé, a dunai oldalon különösen Miske és Kalocsa körül. Ezeket sokan emberi kézzel hányt halmoknak tartják. Némelyek szerint tábor helyek, azokban főkép a vezérsátor halmok, mások szerint temetkezési helyek voltak ezek. Ilyenek az egész alföldi síkságon, még a Duna jobbparti részén is, de különösen a Tiszavidéken többfelé fordulnak elő. Mások, kivált az újabb észlelők és geológiai búvárok, a régi tenger és folyamok vízének mosása, azután leapadása által természetes úton előállottaknak állítják azokat. Ezt állítja jelesen dr. Barra István, a ki a harminczas-negyvenes években huzamos ideig volt Pestmegyének főorvosa, és azon vidéken, Kis-Kőrösön lakván, gyakran vizsgálta e dombokat, — 1839-ben Pest, Pilis és Solt megyék természettudományi leírása czímű munkájában, melyet a megye földtani viszonyainak ismertetéséről egy

füzettel megkezdett, de félben hagyott. Szabó József (a geológiai tudós szakférfiú) e halmok szerkezetéből, helyzetéből és eloszlásából vett okokkal azt bizonyítja, hogy azok csakugyan nem emberek készítményei, hanem természeti tényezők eredményei s geológiai emlékek, melyek úgy származtak, hogy körül mosta a halmot a leapadó víz, másutt pedig az agyagréteg fölül elhordta a homokot, és közbe csak az emelkedettebb és kötöttebb földvegyülékü egyes pontokat hagyta meg halom alakban.

A Duna két nagy szigete, t. i. a Csepel és Szentendrei sziget, szintén a síksághoz tartozik. Azok domborzati alakulása is teljesen hasonlít az épen leirt duna-tiszaközi síksághoz. Mindenik területét hasonlókép homok dombsorok, csoportok, s földhátak szaggatják.

A magassági méretek sorozatát, a leirt terület különböző pontjaival, világosabb tájékozás végett itt következtetem.

a) A Duna mente, a két nagy Dunaszigettel.

Hely neve.	Tengemin feletti magasság lábakban.	Meghatározó.
Vácz, a vaspálya fő	348	cs. k. földirati int.
„ Duna szintje	314	
Dukától nyugotra Dunapart	339	
Gödi pusztán „	327	
Dunakeszi a templom ajtóküszöbe	399	
„ vaspálya fő	377	
Káposztás-Megyer Duna partja	326	
Szentendrei sziget csúcsa a két Dunaág egyesülésénél Káposzt. Megyerrel szemközt	308	
Pócs-Megyer a ref. templom ajtóküszöbe	340	
Pócs-Megyer a Duna szintje	300	Peters
Rákos-Palota vaspálya fő	333	cs. k. földirati int.
Budapest a Duna 0. pontja	304	orsz. építészeti igazg.
Budán a bombatér	318	
Pest, Dunapart a belvárosi plebánia előtt 325.6		
Duna pesti partja a Csepelsziget elején	330	cs. k. fölirati intézet
Duna budai partja a Csepelsziget elején	317	
Rákos patak a pest-czinkotai országútnál	346	Hauer

Hely neve.	Tengerszin feletti magasság lábakban.	Meghatárdzó.
Rákoson a Zsivora major magaslata	439	Hauer
„ losonczi vasút pályafő	366	orsz. épít, igazg.
Kőbánya osztrák államvasut pályaudvar	360	vasút. „ „
Soroksár	459	orsz. épit. igazg.
Haraszti a Duna szintje	302	cs. k. földirati int.
Dunapart Haraszti és Taksony közt	322	
Csepelszigeten Dunapartja Csepeltől nyugotra	317—321	
Sziget Szeutmárton templom ajtóküszöbe	318	
Makád a ref. templom ajtóküszöbe	316	
Ráczkevi kereszt a kath. pleb. templom előtt	320	
Harasztiról Tatár-Szentgyörgyre vezető ut legmagasabb pontja	331	
Bugyi község	369	orsz. épít. igazg.
Majosháza Dunapartja	312	cs. k. földirati int.
Dömsöd, ref. templom fal széke	321	cs. k. földirati int.
„ Duna partja	311	
Duna-Vecse, ref. templom küszöbe	312	
„ Duna partja	305	
Apostag „ „	307	
Csanád puszta	256	orsz. épít. igazg.
Solt község, különböző ponton	286—314	
Nagy-Harta puszta	366	
Kis-Harta község	309	cs. k földirati int.
Akasztó község	308	orsz. épít. igazg.
Duna-Pataj, Duna szintje	271	Stefíleur
„ „ község	377	orsz. épit. igazg.
Ordas, ref. templom küszöbe	301	cs. k. földirati int.
„ Duna partja	302	
Foktü Duna szintje	280	
„ katb. tempi, ajtóküszöbe	297	
Fájsz, Duna partja	295	
Bogyiszló, Duna partja	289	
„ határon a fölojtőzési alappont	287	
Kalocsa, a város	318	

Hely neve, Tengerszin feletti magasság lábakban.		Meghatározó.
Halom Kalocsa közelében	324	orsz. épít, igazg.
Géder-Lak község	359	
Miske, község	351	
Dusnok „	278	
Bátya „	283	
Hajós „	281	
Gsanád „ a Duna szintje	256	Steffleur
„ maga a község	360	orsz. épít, igazg.
„ domb a helység közelében	534	
Nádudvar község	366	
S tikösd „	oaa	
Szentistván „	401	
Szerelnie Duna szintje	253	Steffleur
„ „ partja	279	

b) A T i s z a mente.

Tószegb a kath. templom küszöbe	279	orsz. ép it. igazg.
a legmagasabb pont	324	7? « »
Új-Kécske különböző főpontokon	258—268	
„ mellett Déneshalom	378	
Alpár a Tisza szintje	244	cs k. földirati int.
„ a kath. templom falszéke	310	

c) A megye s i k s ági közé p része.

Vecsés vaspályafő	375	vasat, épít, igazg.
Üllő „	390	
Halom pusztai korcsma a vecsési úton	385	orsz. épít, igazg.
Alsó-Némedin a gúla	306	
„ fölötte másik magas pont	348	
Sárin a kath. templom tornya	348	orsz. épt. igazg.
Gyón és Beszúr közt a határkő	311	cs. k. földirati int.
Örkény a kath. templom tornya	487	orsz. épít. igazg.
Pótharasztja pusztán a rudjel	420	
Monor a vasút állomás	418	vasút, épít. igazg.
Pilis „ „	438	
Mike-Buda puszta fensíkja	420	orsz. épít. igazg.
Őrhegy ennek közelében	570	

Hely neve.	Tengerszin feletti magasság lábakban.	Meghatározó.
Új-Hartyán község	443	orsz. épít, igazg
Irsa-Alberti vasút pályaudvar	398	vasút. „ „
Alberti községben és határán a Cser- háton alól több pont	420—456 j	orsz. építészeti igazg. és cs. k. földirati int.
Nagy-Káta község	337	orsz. épit. igazg.
Albertiről Jász-Apáthira vivő ut legmagasabb pontja	363	cs. k. földirati int.
Tápió-Szele község	321	
Czegléd vasúti pályaudvar	307	vasút épit. igazg.
Szolnok-Abony különböző magasabb pontok	282—292	orsz. épit. igazg.
Törtei község	321	
Nagy-Kőrös vasút pályaudvar	360	
„ közelében a legmagasabb pontok egyike	439	
Kecskemét vasút pályaudvar	357	
„ eg'yéb pontok a városon	338-374	
Kecskemétről a pusztákon kérész - tül Tatár-Szentgyörgyre vivő ut legmagasabb pontja	489	cs. k. földirati int.
Erdőhegy Tatár-Szentgyörgy közelében délkeletre	414	orsz. épit. igazg.
Kecskemétről Kun-Szentmiklósra vivő ut legmag. pontja	398	cs. k. földirati int.
Kecskemét és Délegyháza közt a Duna és Tisza vízválasztójának nyerge	350	Szabó Jósef tanár
Péteri pusztán vasút pályaudvar	282	vasút épit. igazg.
Izsák község	333	orsz. épit. igazg.
Tatár-Szentgyörgy és Szeged közt vezető ut legmagasabb pontja	352	cs. k. földirati int.
Kis-Kőrös község különböző ponton	306—312	orsz. épit. igazg.
Bugacz pusztán aFűzeshegy	399	
„ „ a Messzelátóhegy	380	
Vad kert község	425	
Keczel község	403	

Az előrebocsátott sorozatból az tűnik ki, hogy a Duna szintje Vácztol Szeremléig 314 lábról 253-ig szál alá. Partja 333 lábtól

279-ig váltakozik. De közben magasabb partozatok is vannak. Ellenben a Tiszának, mely, mint láttuk, közvetlen csak kis vonalon érinti a megye fokiét, partja már Alpárnál, mely jóval fentebb esik, mint Szeretnie, — 244 láb.—A két fő folyam vizszintjénél, a közbenső völgy katlanok feneke, alig esik mélyebben. A síkok és földhátak közép magassága a dunai részen 270-töl 330-ig váltakozik, mit a községek fekvése jelöl. A tiszai oldalon valamivel alacsonyabban áll ez: 150—310 láb tenger feletti magasság közt. A közép részen feljebb emelkedik: 330—400 láb közé. De 500 lábat a tenger felett még a legmagasabb részek is ritkán érnek el; még ritkábban haladnak meg. — 600 lábat a tenger színe felett elérő tető pedig — legalább ismerve, ezen egész síkságon egy sincs.

5. §. A földkéreg alkotó részei s természeti tulajdonságai.

A földkéreg alkotó részei és alakja, bárhol tekintsük azt, különféle természeti működés, rombolás és újra alkotás szüleménye. E természeti működésben főszereplők a tűz és a víz; és pedig a földtani újabb korban első sorban a viz, — az őskorban feltűnőbb mértékben a tűz; — ezek mellett pedig minden időben a lég. E működés minősége s eredménye szerint a tudósok a földtanban a mostani korig öt korszakot különböztetnek meg.

Micsoda anyagból áll a föld magja, vagyis: azon rész, a mely az észleletileg megközelíthető kérgen belöl van, — azt a tudomány meghatározni még eddig nem volt képes. A földtani első korszak az, a hol a föld magját idősorozat szerint egymás fölé rendszeresen lerakodott vastag, egyenlő anyagszerkezetü s réteges kéreg (neptunicus képlet) borítja úgy, hogy a fiatalabb képződés rétege mindig kor szerint fölötte áll az idősebbnek. — A második korszak az, midőn az első korszaknak, korszerinti sorozatban rendszeresen egymás fölé terült rétegei, a belső tűz hatása folytán, különböző helyeken elhagyták helyeiket, — fekvésekből fölemelkedtek, sőt sok helyen, a fölöttük álló rétegeken áttörve, magasan kidudorodtak, mintegy kiforrottak, — vagy pedig, minthogy a természetben az egy oldalról tett emelkedésnek, a más oldalon mindig süllyedés felel meg, ugyanezen okok miatt lesülyodtek. Ez közvetlen a tűz hatásának szüleménye, a mely, a míg egy részt véget vet az előző korszaknak, más részt megépíti a jövőnek alapját. Ez a tűzokádó hegyek uralkodó kora. Ez adta meg a földkéreg tovább alakulásának vázát —, ha szabad úgy szólnom —, a hegyrendszerek első skeletjét —, csontszerkezetét —, keretét —, bordázatát. Tenger fenékből száraz földet, egyenes terü-

letekből különféleképen bordázott hegységeket, sík terekből, vagy magaslatokból, sülyedés, vagy vetődés által tengerfeneket, völgyet stb. alkotott. — A harmadik korszakban a második korszak által teremtett váz —, keretüregeinek, mélyedéseinek kiegyenlítése folyik a természet azon örök törvénye szerint, melynél fogva az folytonosan egyensúlyra törekszik. Itt a tűz és a víz együtt dolgoznak, s a tűzokádó hegyek lávája összekeveredik, a viz hatása által elmállasztott s összehordott különböző képletek üledékévei, — a bordázat alakzata szerint különböző hajlású, s vastagságú réteges tömegeket alkotva a legkülönbözőbben összekevert vegyülettel, valamint a bordázatot s domborzatot is különféleképen változtatva. E szerint a földkéreg váza ezen korban nemcsak különböző módon szaporodik és kiegészedik, hanem előző alakjában is különféleképen változik. Ezen kor tort a tűzokádó hegyek működésének megszűnéséig. — Itt kezdődik a negyedik korszak, mely a második és harmadik korszak által előállított földkéreg vázának —, keretének üregeit, tisztán a viz működésének hatása által tovább tölti ki, különböző, leginkább csak erőmivileg vegyült réteges üledékkel, s ez által a sós tengert a kitöltött mélyedésekből kiszorítja. Ezen korszakban tehát, a viz hatása és a sóstenger jelenségei uralkodók: de már az édes vízi jelenségek is mutatkoznak. — Az ötödik korszak: a most folyó legújabb kor, melyben a földkéreg képletei, a minden korban működött lég hatása mellett, tulnyomólag édes vízi hatás által állanak elő, melyek közé más korszak termékei csak esetlegesen vegyülnek. Más szóval: ez a most folyó történelmi kor. — Természetesen a különböző korszakok közt a szorosan elválasztó határt megvonni a tudomány sem mindenütt és mindenkor képes; mert a különböző korszakok működése egymás közé vegyül, a jelenségek többszöri ismétlődése, sőt egy korban is párhuzamban folyása által.

Pestmegye területének alsó földkérge legnagyobb részben a negyodkorszaki képletekhez tartozik. A felső termőréteg tulnyomólag legújabb korszaki alakulás. Csak néhol negyedkorszaki képlet. Ellenben sokkal gyakoribb azon eset, hogy a legujabb képlet a termőrétegen alól, az alsó rétegbe is mélyen leszál, a mint t. i. a domborzat alakzatához képest, a természeti működés a kérget vagy folytonos elhordás által koptatta, vagy ráhordás által magasította. E két korszak képletei, egymás mellé és fölé rakodva teszik az összes tömeg legnagyobb részét. A pilisi járás hegyei közt több helyen —, s a Váczi járásban a Naszál körül másod- s harmadkorszaki képletek is fordulnak elő; egyébütt csak igen kivételesen.

Különben a megyét földtanilag már sok tudós ismertette. Kiemelendők ezek közt az újabb kórból: dr. Barra István, Pestmegye néhai főorvosa, a ki 1839-ben idő vonatkozólag a maga kora szerint igen értékes leírást adott ki a megyéről; Szabó Jósef és Hantken Miksa akadémiai tagok, a kik eddig is számos kutatásaikat és ismertetéseiket folyvást új szakszerű és alapos kutatásaikkal szaporítják, s a kiknek ismertetéseit Huufalvy János is többször említett nagy ipunkájában követte; továbbá Zsigmondy Vilmos szintén akadémiai tag és a Margitszigeti árteziai kútfúrás vezetője; Kerner A., a ki a hatvanas évek elején a megye homok területeit visgálta meg és ismertette; Koch Antal akad, tag, ki különösen a pilisi járás kőzeteit visgálta át; Kvassay Jenő, a ki a legujabb időben a szikes földek kutatásával foglalkozik. — Én következő ismertetésemben, saját észbleteimen és tapasztalataimon kívül, főkép ezek kutatásainak eredményét használandom fel.

a) A pilisi járás.

1. A földtani első korszak nyomai. Azon földtani korszak, mely az Alföld megalakulását közvetlenül megelőzte, — mond Szabó —, a trachyt és hazáit kitóduiásának korszaka volt. Ezen korszak fejezte be egész Magyarország domborzata vázának kikerekitését. Vulkánaink az olta nem működnek és a kialudtak közt foglalnak helyet. Voltak ugyan a pilisi járásban szintén már az előtt is hegyek, a melyek az az előtti tengerből szigetekként állottak ki; — mint például a Gellert, a Nagy-Svábhegy, Jánoshegy s több magasabb hegy a budai hegycsoportban, valamint a Dunamentén Esztergám felé —: de a legtöbb ezen mondott korszak szüleménye. A kitódulási kőzet ezen területen a trachyt által van képviselve. Ennek főtömege a Dunamentén. Budáról Pomázuak felkanyarodva Szentendre felé vagyis inkább, Visegrádtol lefelé vonulva fog helyet, leginkább itt lépvén felszínre. Az eruptió főfészke Buda-Ujlak és Poraáz felett mutatkozik. De vannak beljebb terjedő trachyt szakadékok is, mint a Bogdány és Szentendre környékén a harmad és negyedkori trachyt tuifokbol kiemelkedő kúpok közt; úgy hogy igen valószínű, hogy a trachyt fenék a felszín alatt nagyobb távolságra is elterjed. így dr. Szabó a Nagy-Svábhegy lejtőjén Budakeszi megett, a Gaehenstichhegy s a Makkos-Máriai (Marien-Eichel) nurainulithmész bánya közt, azután Kis-Tétény és Török-Bálint környéken is feltalálta a trachyt működés nyomait. Különben vonatkozva azokra, a melyek a 4. §. B. pontja alatt a Duna jobb és bal partját párkány ózó hegyek alkatának hasonlatosságáról mondattak, úgy látszik, hogy a trachyt képlet Nagy-Maros és Visegrád közt, a Duna alatt, a bőr-

zsöny-diósjenői hegységből jön átal, s ezen balparti hegység szakadékét képezi. E vonalból terül a Sátorokon át egyfelől Szentkereszt, másfelől Buda felé. A trachyt első sikterületére és hajlásai közé azután Szentkereszt felöl a Pilishegytöl jövő tömmész képletek rakodtak, s a kitörő kőzet később a többi képletekkel együtt ezeket szaggatta és vetette széljel.

A trachytnak itt három válfaját lehet megkülönböztetni: az egyik barnás sötétszürke, a másik igen érdes felületű és világos szürke, a harmadiknak színe a barnaveres és barnaszürke közt változik.

Dr. Koch Antal sommás vegyelemzés szerint szintén három válfajra (typusra) különbözteti e hegycsoport trachytjait. I. savanyu (acidumos) labrador trachytok, két változatban: *a)* labrador-biotit-trachyt, gránáttal; ez előjön Bogdánnál: a Csódi hegyen és környékén, — Pomáznál: a Nagy-Kartálya szomszéd kúpján, a Sólymos és Lommhegyen, — Szentkeresztnél: a Peres és Régi Kálvária hegyen; — *b)* labrador, biotit-trachyt, gránáttal és kevés augittal: Szentkeresztnél a Peres hegyen. II. Rendes (normal) labrador trachytok, három változatban; *a)* labrador-amphibol-trachyt, Szentendrénél a Veliki breg na Polyani és Malomhegyben, Pomáznál a Kis-Kartályában; — *b)* labrador-amphibol-augit-trachyt: Szentendrén a Nyerges hegyben, a pócsmegyeri árokban, Tahi pusztán a Hegyesd hegyben, Bogdányon a Hallagos hegyben, Visegrádon a Nagy-Keserű hegy keleti lejtőjén, a Kékcsurgó völgyben; — *c)* labrador-amphibol-biotit-trachyt: Pomázon a Nagy-Nyilas hegyben, Visegrádon a Várhegyben, az itteni Malomhegy oldalán a levenzpataki, őrdögmalomi, apátkuti kőbányákban és az Ördögbányában. III. Allos (basikus) labrador-trachytok, (dolerites trachytok), két változatban; *a)* labrador-augit-magnetit-trachyt: Pomázon a Dobra voda és Jazaverin hegyben, Szentendrén a Demir kapia völgyben; — *b)* labrador-augit-magnetit-trachyt, kevés amphibollal: ugyancsak Pomázon a Koleukahegyben. — Hasonlókép dr. Koch szintén három szint különböztet meg: 1, vörös porphyros, például Visegrádnál az Ördögbánya trachytja, 2, zöldes: a Csódihegy trachitja, 3, fekete: a visegrádi Malomhegy meredek lejtőin és kőbányáiban (ördögmalomi, dunaparti, levenzpataki) föltárt trachytok.

2. A másodkorszaki képletek közt e terület legidősebb kőzetének egyikét a dolomitnak egy faja képezi, melyet a benne, habár gyéren előforduló kövületek útmutatása szerint, Zsigmondy a Trias csoporthoz tartozónak állít s legnagyobb kiterjedésben

Vörösvár és Telki közt fordul elő. A szentgellértnek sziklatömegét szintén jelentékeny részben dolomit képezi. E dolomitra Megalodus mészkő van lerakodva, mely leginkább Nagy-Kovácsi, Budakeszi és Hidegkút közt van kifejlődve. Szabó a budai határon a Jánoshegy körül is talált dolomitot, szintén tömmészkő réteg alatt. —Azészaknyugoti részen a Pilishegy körül a tömmészkő képezi a legrégibb kőzetet, mely a liaszcsoporthoz tartozik s azonos a Stájerország és Ausztria határán emelkedő Dachsteini mészkővel. Ezen mészkőből áll a környék legmagasabb kúpja a Pilishegy s annak azon lánczolata, mely a trachyt tömeg délnyugoti oldalán mint hatalmas védfal nyúlik el. E körül a dolomitnak szintén a liaszhoz tartozó fiatalabb képlete találtatik, mely már nem alatta, hanem fölötte foglal a mészkőnek helyet. Szabó ilykép három válfajt különböztet meg e kőzetből,'az első válfaj savval mindig pezsgő, s magnézia tartalmú fehér tömött mész; a második nem pezseg, s a lég hatása alatt el nem mállik; a harmadik szintén nem pezseg, de a légköri tényezők hatása alatt darává s utóbb finom porrá mállik. Ez utóbbiban gyakoriak a szarukő gömbök. Ezen kétféle kőzet, t. i. a tömmészkő és a dolomit három válfaja képezi majdnem kizárólag a hegycsúcsokat, és a vidék földkérgének vázát mintegy ez alkotja meg, mely körül harmadkori képletü kőzetek csoportosulnak. Ezeknek leginkább kifejlődött osztályai állanak alolrol felfelé nummulitmészböl (kavicsosmész) s ennek márgáibol, homokkőből, kisczelli agyagból, kavicsból, Lajthamészböl, cerithiummészböl (csigamész), s congéria tályagbol. Vannak ezeken kívül más alkotó részek is kisebb mennyiségben, és a hegyek többnyire sokféle változó alkatrészeket foglalnak.

A harmadkori rétegeket végre legnagyobb részben lösz, azután a tuffok különféle fajai, majd a legújabb korszaki lerakodmányok fedik.

Jellemző körülmény, hogy a congéria rétegek kivételével, minden kőzet természetes fekhelyéből fel van emelve. Ez azt igazolja, hogy a trachyt működésnek, mely a hegység kőzeteinek jelenlegi települési viszonyát előidézte, viszonyos kora a Cerithiummész képződésével esik össze. Az alapkőzetek, t. i. a dolomit és tömmész, nagyobb részt csak a tracbyt kitörés folytán jutottak a fölszinre, a fölöttük levő harmadkori kőzeteket szétrepesztvén s eredeti összefüggésökből kivetkőztetvén.

Az alapkőzetek közül a liaszmész a Pilishegy törzsén s annak már említett főgerinezágán kívül, még ugyanezen hegység más két ágában isszembetünőleg felmerül, azok több hegytetőjét s hegyhátát alkotván. E vonalak egyike a Hosszúhegyen és Veliki-Firibárhegyen

át Szentkoreszt és Csobánka közt az Üröm melletti Csúcshegyig terjed, a másik Szántó és Csév közt vonul át s a Nagy-Kopaszszal és Szénabegygyel Csabánál végződik. — A Kovácsi-budai hegycsoportban a liá<zmész, különösen Nagy-Kovácsi felül jőve Solymár, Hidegkút és Budakeszi közt terjed el. Továbbá találkozik a Remetehegyen, és Rókahegyen. — Buda közelében, jelesen pedig a Szépjuhászné felett a Hárshegyen és a Jánoshegy csúcsán mutatkozik dachsteini mészkő. — A dolomit válfajok közül legelterjedtebb s legszembetűnőbb az elmálló dolomit. Az el nem málló dolomit inkább nagy tömegű hegyhátakat, mintsem egyes kiálló sziklák által jellemzett hegyeket és kúpokat alkot. Ilyen tömeges hegyhát a Háromhatárhegy Budán, a Kutyahegy Kovácsinál. — Az elmálló dolomit ellenben rendesen apró, igen szabályos kuphegyek alkotója, melyek felülete többnyire kopár, színe igen világos, csaknem fehér. Ily kupesoport van a vörösvári völgyben, a pilisi és kovácsii tömmész hegyek közt, melyek a Kutyahegyről nézve, szorosan egymás mellé állított fehér tábori sátorokhoz hasonlítanak és a tájnak sajátságos jellemet kölcsönöznek. De az elmállott dolomitból álló kúpok magánosán is előfordulnak s olykor az el nem málló dolomit tömegéhez közvetlenül csatlakoznak, például a Szén tgell érten és a budai Mátyáshegyen. Ott, a hol a kétféle dolomit együtt van, az elmálló dolomit a hegyalja felé leguiul s az el nem málló dolomit ábrándosán feltornyosuló sziklaszálakat és falakat alkot, s ha az a hegynek nagyobb tömegét teszi, a mállékony dolomit eltávolodása folytán hasadékok és üregek támadnak. Az előbbi esetet a budai Zugligetben és Pilis-Csabán, az utóbbit a Sas- és Gellérthegyen s Hidegkuton találjuk. Dolomit kőporbányák vannak a Sashegy és Gellérthegy közt az úgynevezett fehérhegyen, és a Zugligetben.

A dolomit legtöbbször érintkezik a nummulitmésszel; igya Mátyáshegyen, Szépvölgyben, az elő-Kecskehegyen, Hidegkuton a Csúcshegyen, a Csíki hegyeken. Átalában véve a dolomitok a Kovácsi-budai hegycsoportban részint egyes hegyeket, részint hosszabb hegyhátakat alkotnak s a régibb meszek alaptömegét délre és keletre köpeny gyanánt veszik körül, azokto] a felületen fiatalabb rétegek álfal választatván el. Az említett helyeken kívül előfordul még: a Kishegyen, Kősziklán, Sztraszon, Budaörsön közvetlen a község felett északon levő tetőn, a Svábhegy déli lejtőjén, a Guger, Felső-Kecske, Hárs és Szarvas hegyeken. Tinnyén a falunak Csaba felé fekvő végén egy magános dolomit csúcs egészen fiatal képletekből emelkedik ki.

3. A harmadkori képletek a járásnak sokkal nagyobb területét foglalják el, mint a másodkoriak. Ezek a régibb mészhegyek

közt levő környéket töltik ki s alsó és középső tagjaik rendesen a régibb mészkő és dolomit hegységre közvetlenül támaszkodnak, míg felső tagjaik az alap hegységtől távolabb esnek. Az alsó harmadkori rétegek az eoezén —, a középsők az oligoczén, a felsők a neogén csoportok.

Az eoezén képlet a kovácsi-budai hegységnek délkeleti és keleti részében uralkodik. Területének egyes helyisége szerint tetemes különbséget mutat; nem mindenütt fordul elő minden tagja s egyenlő mértékben sincs kifejlődve. Buda közvetlen közelében az eoezén lerakodást csak a num múl i tmész és némely márgarétegek képviselik. Solymártol kezdve Nagykovácsi és Szenti vány körül a tömegesen előforduló vastag n u m m η l i t o s t á l y a g rétegek alatt ugyancsak ezen eoezén csoporthoz tartozó barnaszén telepek terülnek el, melyek a harmadkori képletek legalsó csoportosztályát teszik. Λ szénréteget közvetlenül fedő nummulitos táiyagot, nummulitos mészkő fedi. Körülötte kis mennyiségben tengeri agyag is fordul elő. Λ s z é n r é t e g vastagsága 2 öl körül van, csak a tiszta szenet vevén, s a szénpalát nem. A fölötte álló édesvízi mészkőréteg mintegy 10 Öl vastag. A telep Nagy-Kovácsinál és Szentivánnál van feltárva, de az utóbbi tárna nem dolgozik. A szénképlet úgy mutatkozik, hogy már eredetileg egyenetlen földön rakodott le, utóbb pedig ismét vetődést szenvedett. Egész kiterjedése még nincs meghatározva. Széleit még nem ismerjük. A bányák által csak egypár oly pont van feltárva, melyek emelkedés és vetődés által eredeti kapcsolatukból ki vannak ragadva s a felszinthez közelebb kerültek. Szántó határában is mutatkozik egy csekély barnaszénér. Hantken az eddig ismert telepek szén mennyiségét 1G64 millió mázsára teszi. Ugyancsak ő szerinte az egész telep turfa képletekből származott. — Dr. Barra már a harminczas években Szentendre körül is gyanittat szóntelepeket, 1839-ben megjelent s fennebb idézett munkájában ezeket mondván: „A tarkőhegyek közt (így nevezi a pilisi hegységnek a Szentendrei völgy és Visegrád közt terülő ágát) folyó patakok vizei még eddigelé felfedezetlen és, bizonytalan helyről kőszén, timsó pala darabokat hajtanak magukkal, mint a Lebencze, Óviz, Holdvilágárka, Vöröspatak stb.“ — Az itt csordogáló patakok árkaiban előtűnő kőszén darabok jelenlétéből azt következtethetni, hogy ezen vidéken valahol vagy a föld mélységében, vagy a felcsucsorodott hegyormok tömege közép részében különféle nagyságú kőszénrakás létezik. Ezt bizonyítja kövezet környezetek is. (Kun Sándor utasítva van a pomázi hegyekben kőszenet keresni.) Ezeket Barra ez előtt közel 40 évvel írta.

A kutatásoknak lőtt is eredményük, mert 1846 őszén csakugyan Pomázon kőszénbánya nyittatott, melynek kivett terméke azon évben már 6000 mázsa volt: de a kőszén gyenge minőséges jövedelmezőtlensége miatt a kiaknázás félben maradt. A hetvenes évek elején ismét Szentendre körül történtek kutatások; azonban hasonlókép nem sok eredménynyel, mert az eddig talált rétegek vékonyak s tökéletlenek s nem igen érdemlik a mivelést. Valószínűleg a jó kőszén rétegek az eddigi kutatások határán még alól vannak.

A nummulit m és z a budai hegyekben majd keskeny szalagban nyúlik el, majd mint rendetlen sziklatömeg, majd végre mint megszakadott rétegrész veszi ki magát. Alatta csaknem mindenkor dolomitot találni s ott hol ezzel érintkezik, gyakran konglomeratot, vagy szarukő brecciát képez, midőn vagy dolomit, vagy tömmészkő darabokat zár magába. Ilyen szarukő brecciát különösen a Kecskehegyen s a Gellérthegy déli és keleti részén találunk. A nummulitmész leihelyei: a Kissvábhegy, a Szépvölgy jobb és baloldala, hol több bányában fejtetik, a János és Svábhegyek nyugoti lejtői, a Lücki és Farkashegy Budaörs mellett, Kovácsi és Hidegkút környéke, különösen a községektől északra; Ürömnél, Békásmegyernél több hely stb. A császárfürdő melletti tó vize is egy nummulitmész hasadékbol fakad ki.

A nummulitmeszet csaknem kizárólag márga fedi. A márga képlet agyagos mész, márga, meszes homok s homokos agyag egymással váltakozó számos rétegéből áll. Az egyes rétegek nem vastagok: de az összes képlet vastagságát mintegy 200 lábra tehetni, míg az ez alatt álló nummulitmész függőleges vastagsága 80 láb körül van. Ezen márga réteg különben Hantken szerint már legnagyobb részben az oligoczén képletekhez tartozik, a Kis-Czell melletti tályaggal egykorú lévén, csakhogy ebben több mész van: de helyenként kővé keményedéit részeit ennek is főkép a foraminifera héjak teszik, melyek a kis-czelli tályagban is bőven megvannak.

A mészmárga főleg Buda közelében nagyon ki van fejlődve. A Várhegy s az ezt környező hegykoszorunak azon oldala, a mely a Várhegy felé néz, főtömegében márgából áll. Főtelephelyei különösen: a Gellért, Várhegy, Jósef- s Ferenczhegy, a Szép völgy, a Sashegy északi lejtője, a két Svábhegy, a János- és Hárshegyek Budafelénéző több pontja; Budakeszitől északra, Budaörsnél a Farkashegyen, Hidegkuton a Hárshegy és Csúcshegy közt szintén mutatkozik.

Az oligoczén csoporthoz tartozó képletek közül mindenek előtt említendők a traehytok zúzképződményei, melyek közül előjőnek e járás hegységeiben: trachytanyagot tartalmazó kavicsos bryozoa-mész

Pomáznál a Mesalia hegyben; — valóságos kavicsos trachyt breccia Szentendrénél túl a Stara voda völgytorkolatán, — váltakozó kavicsos, homokos trachyttuff, breccia és tályagrétegek Bogdány és Visegrád közt. — De sokkal fontosabbak ezeknél azon trachyttuffbol és brecciábol váltakozó rétegek, a melyek Szentkeresztnél a Szwawa woda völgyében, Visegrádnál a Kis-Villámos hegy kőbányájának alján és a Feketehegy délnyugoti lejtőjén terülnek ki, melyeknek együttesen vett hatalmas vastagságuk néhol több száz lábnyit tesz, s melyek közt a labrador-biotit-gránát-trachyt finom túlija legalol lévén telepedve, tehát mint legidősebb, az első tagot képezi a kitört trachyt változatainak sorában. A labrador-ampbibol-augit-, és a labrador-biotit-gránát-trachytok kevert tutijai és breeciai Pomáz és Szentkereszt közt jókora területen jőnek elő. Ugyancsak Pomáznál, — a Tahi pusztánál, és különösén Visegrádnál az imént említett hatalmas trachyt breccia és tuff-üledékeken finom meszes tuffok feküsznek, melyek helyenként tiszta mészkőbe mennek át. Ezen réteg fölött ismét tetemes vastagságú trachyt breccia és tuff rétegek következnek, melyeknek anyaga csaknem kizárólag labrador-augit-trachyt. Mind e képletek számos hatalmas és gazdag kőbányának szolgálnak települ.

Ezen trachyt hegycsoportnak hegy-és szikla alakzatait illetőleg átalában ki lehet mondani, hogy a tömeges trachyt és ennek finom zúzképződményei csak gömbölyded hegyalakokat, a trachyt durva brecciái ellenben igen gyakran festőién felnyúló sziklatornyokat és csoportokat alkotnak s a hegycsoport ily valóban nagyszerű és festői sziklaalakzatokban elég gazdagnak mondható. Már a visegrádi Várhegy, melynek létesítésénél a Duna vize játszotta a főszerepet, meglepő látványt nyújt a vidék látogatójának: de sokkal festőiebbek ennél a Pomáznál a Kőhegy laposainak keleti szélén felmeredö sziklatornyok és csoportok.

A trachyt hegyek vidékén kívül az oligoczén csoport aránylag kevés képlettel van képviselve. De ide tartoznak azon tengeri agyag és homok kövek, a melyek a Getehegy és a tinnyei Kutyahegy közt áthúzódó dombvonalnak főtömegét teszik s Tinnye s Csaba közt is találtatnak. Vörösvár körül szintén jő elő egy homok kőfaj, mely hasonlag legnagyobb valószínűséggel e képletcsoporthoz tartozik. Fennobb mondottam, hogy Hantken a nummulitmárgát és a kisczelli tályagot is ide sorolja. Ez utóbbit több szaktudóssal együtt, előbb ő is a neogén képletek közé vette. Azonban 1871 óta, miután abban több oly burányt (kövesült tengeri csiga s puhány stb. részeket) észlelt, a melyek az oligoczén képleteket jellemzik, ilyen például az ebben nagy tömegben előforduló foraminiferák túlnyomó része,

tehát e szerint javitólag változtatta nézetét. Dr. Koch Antal ugyancsak a tályagnak a trachyt hegyek körül előforduló két faját hasonlókép az oligoczén képletekhez sorolja. A tudomány érdekében meg kellett ezt említenem; de mivel az ezen osztályhoz tartozó képletek közül az itt ismertetett vidéken sem mindenik tartalmazza az oligoczént jellemző burányokat, s nem feladatom a szorosan kor szerinti osztályozás, tehát a tályagrol átalában az épen következő neogén képződmények közt szólok.

A n e o g é n képződmények sokkal nagyobb mértékben vannak ismertetés alatt levő területünkön képviselve, s ebből több részt foglalnak el, mint az oligoczén képződmények. Az ezen csoporthoz tartozó rétegek vagy tengeri sós vagy édes vízből rakodtak le. A tengeri lerakodás a régibb, s részint homok és agyag-, részint mészrétegekböl áll. A vegyült homokos és agyagos lerakodás kevés s csak alárendelten találtatik. A homok és agyag rétegek vagy kapcsolatban a mészrétegekkel, vagy önállóan fordulnak elő. Ez utóbbiak a neogén képződmény régibb tagjai. Különben a tagok így következnek: a tengeri vagyis alsó agyag, a durva mész, vagyis alajtha éscerithium mész, végre a gyengén sós, vagy édes vizböl lecsapódott felső, vagyis kongéria agyag.

Az alsó- vagyis tengeri agyag, melyet tályagnak is neveznek, kékszinü: de a léggel érintkezés folytán piszkos sárga színű lesz. Többnyire képlékeny. Jó tégla földet, néhol fazekas agyagot szolgáltat. Ezért sok helyt téglavetésre használják. Ezen agyag a hegyek tetején és lejtőin annyira laza, hogy vizet gyűjt magába, s a budai hegyekben azon kevés forrás, a mi van, többnyire ezen rétegből fakad. De mélyebb fekvésben és föld alatt annyira tömött, hogy a víz rajta át nem hatolhat és ezért száraz kék agyagnak is neveztetik. Ily minőségében ismét Zsigmondy szerint, fő okozója a budai hegyek forrás- szegény s égének.

Ezen alsó tengeri agyag Buda közvetlen közelében nagyon el van terjedve. Sok helyen a magaslatok felületét teszi. Alatta rendesen az eoczén márga van; itt-ott dolomit és fehér tömött liász mész· Főtelep helyei: a Gellérthegy déli alja, a Várhegy és Svábhegyközt levő dombos térség, a Jósef-, Ferencz-, Rókus-, Lipót hegyek; különösen mint fennebb már megjegyeztetett, az oligoczén képződményü agyagra nézve a kis-czelli előhegy. A budai dunapart csaknem kizárólag ebből áll, a honnan bemerül a Dunába s a pesti oldalra is átjön. A járás nyugoti hegyeiben kevésbbé van elterjedve; mégis több helyen találtatik, különösen a trachyt környéken. így Bogdány mellett szintén nagy területen tűnik fel a tályag egy faja, mely mikép fennebb

előre jeleztem, dr. Koch Antal meghatározása szerint egyenesen az alsó oligoczén képletekhez tartozik. A trachyt hegycsoport szegélyén köröskörül ismét egy — ugyancsak dr. Koch meghatározása szerint hasonlókép az oligoczén képződményhez, és pedig annak felső tagjához tartozó fiatalabb félsós vízi tályag képlet terül. Ez különösen Sz.-Endro és Pomáz vidékén igen jól ki van fejlődve, s ott téglavetésre használtatik. Bogdáuy mellett a Csódi hegy alján, és Szentkeresztnél a Régi kálváriahegyen szintén találtatik ez: de rétegei egészen összevissza fel vannak forgatva, és részben megégetve a labrador-biotit-gránát-trachyt által. — Ezen felső oligoczén képlet legfelső része észrevétlenül átmegy egy tisztán homokbol álló csekély vastagságú rétegbe, mely az anomya costata roppant mennyisége által van jellemezve s ezen kívül még csupán több ostrea sp., és Pecten sp. kövesült csiga cserepeit tartalmazván, tisztán tenger vizi ülledék. Ezen kövületek nyomán tehát az anomya homokot már a neogén képletekhez lehet sorozni s vele kezdődik a neogén rétegek sora. A trachyt eruptio kezdete ezen homok leíillepedési folyamába esik. —· Szentiván mellett a széntelepek körül igen jó fazekas agyag van, melyet a budapesti kályhások s fazekasok is használnak, Nagykovácsinál egy különösen tűzálló faja az agyagnak, melylyel Budapesten a sütők (pékek) sü tőkémén ezé ik fenekét szokták talajozni.

Különben a tengeri agyagréteg többnyire igen vastag. Vastagságát Szabó egész 600 lábig terjedőnek állítja. A Rókushegyen kőszénre fúrván, 205 lábra mentek le, s ott a réteg végére értek. De Budán a Víziárosban a Háromkorona czímü háznál kutat ásván, 254 lábnyi mélységben még nem érték végét s vizet se találtak. Pesten akirályuteza sarkán levő Orczyházban szintén kutásás közben 45 lábnyi mélységben találtak az agyagra, azután 564 lábra fúrtak le benne, még sem érték végét s vizet se kaptak. A lánczhid oszlopai és a hídfők is ezen agyagra épültek. Ezt gyakori hallenyomatok, halpikkelyek és növényrészek lenyomatai, de leginkább a benne roppant mennyiséggel találtató foraminiferák jellemzik. A budai Városmajornál és Budaujlak felett Kis-Czellnél levő téglavetők körül nagy gödrök által feltárt agyag foraminiferákban különösen gazdag.

A Jósefhegy csúcsán lyukakban s egymástól elválva, egy fehér és egy sárga finom agyagfaj találtatik, a mely fehér és sárga kréta név alatt kereskedésbe is jő s a szobafestők által alapfestékül használtatik. Hasonló fehér agyag van a budai Sashegyen is. Szántó község határában kékes fehér agyag van, mely apró tégla alakban jő kereskedésbe, szintén szobafestők számára. Vörösvár mellett és Solmárnál ismét sárga föld van, melyet hasonlókép a szobafestők használnak. A

Gellérthegy és Sashegy déli lejtőjén, úgy Ó-Budán az agyagba települve egy márgapala-, más helyeken az agyag tömegében néhány ujnyi vastag rétegű mésztáblák találtatnak.

A neogén durva mész a Kovácsi-budai hegytömeg körül egy nagy ivet képez, a mely Tinnyénél kezdődik, s Perbál, Tök, Zsámbék, Bia, Török-Bálint mellett elterjedvén, Promon térig nyúlik, gyakran fensik formán magaslatokat alkotva. Promoutórral szemben átcsap a Duna alatt a Csepelsziget sarkán keresztül a pesti oldalra. — Páty és Tinnyénél közvetlenül a másodkorszaki mésztömegek közelében fordul elő; különben egyébütt azoktól nagyobb távolságra esik. A Tinnye-biai medencze párkánya csaknem egészen a durvamészböl áll, és csak igen csekély része van a Kovácsi melletti hegyek régibb mésztömege által bekerítve. A durvamész képlet alsó rétegeit a lajtamész —, a felsőbbeket a bécsi medencze cerithium rétegeinek kövületei s ezeken kívül méga bryozoák és foraminiferák is jellemzik. De e kétféle rétegeket nem lehet mindig biztosan elválasztani egymástól s azért Hantken ezeket a durvamész közös nevezete alá foglalta össze, melyet már Beudant adott nekik.

A tulajdonképeni lajthamész tengerparti képlet, melynek fő alkotó részét a szóban forgó vidéken echinidák, puhányok és foraminiferák teszik, igen ritkán kláris is fordulván bennök elő. Ez átalában szilárdabb, mint a cerithium rhész. Főtelephelye: Buda közelében főkép a Háromhatárhegy, a hol több helyen egészen a felszínre feljön, — azután Kis-Tétény és Promontór, a hol azonban a cerithium alatt olykor tetemes mélységben van.

A cer ithiummész, sokkal elterjedtebb, minta lajthamész. Többnyire ugyan csak a hegyek csúcsán búvik ki, lentebb pedig fiatalabb képletek alá merül. De Promontóron, Tétényen egész fensikokat képez. Ezen mészkőréteg szolgáltatja Budapestnek és környékének a legtöbb és legjobb épületi és faragás! követ, darázskő, kistétényi és sóskúti kemény homokkő név alatt. Ilyen kőbányák vannak és mivel-tetnek: Kis-Tétényen, a hol kutkövek is készíttetnek, Promontóron, Biánál a Csizhegyen (Zeizelberg) és Gubahegyen, a honnan a pesti Lipót-templomhoz is sok felhasználtatott, Torbágynál, Tinnyénél a Kutyahegyen, Perbálnál, Pátynál, Zsámbéknál stb. — Ugyané kőképletet szolgáltatják a pesti oldalon a kőbányai kőbányák, azután a Fehérmegyében eső sóskúti és Perki pusztai kőbányák is. — A cerithium rétegek igen sok tengeri kagylót foglalnak magokba. Kőbányán (a pesti Kőbányán) delfin csigolát, ugyanott és Sóskuton ős világi vastagbőrüek maradványait is találtak.

A budai hegyeken; jelesen a Gellért, a Vár, Jósef, Ferencz, Rókus, Svábhegyeken, a Lipót-mezőn a hidegkúti úton, a Békásmegyer és Üröm közt levő fensíkon, a hegyek tetőin és oldalain, sőt a völgyek mélyében is sok helyen találtatok még egy édesvízi mészkő, a mely rendesen az alsó tengeri agyagon települ, s majd összefüggő majd széttört sziklatáblákat képez. A várhegy legfelső rétegét csaknem egészen ezen édesvízi mészkő alkotja, rajta állanak a vár házai és falai. A Gellért, Jósef, Ferencz és Rókus hegyeken csak kisebb-nagyobb darabjai hevernek. E mészkövet, mely többnyire tömött, néha likacsos, de ritkán tuíT-nemü, mind építésre, mind kőfaragásra, mind mészégetésre lehet használni, s régóta használják is, úgy hogy a lakott helyek közelében már csak egyes tüskéi maradtak meg. A rómaiak kőmaradványai, — különösen Ó-Buda klassikus földjén a sicambriai térségen, — továbbá Buda várfalainak legrégibb része s a város legrégibb kövezete ezen édesvízi mészkőből való.

Az alsó tengeri agyagot, s több helyen a dolomitot és a liasz meszet is, helyenként kifejlődött homokkő és konglomerat (torláskő, kevert kőzett! torolmány, gyurma) képlet fedi, mely a másodkori hegyek s a durvamészből. álló övezet között terjed el. E homokkő és konglomerát rétegeiben kavics is találkozik. Hantken szerint ezeknek egy részök eoczén, másik neogén képletü. Főlelhelyeik: a promontóri hegysor éjszaki oldala, a kamaraerdő, Török-Bálint. — A Svábhegy délkeleti oldalán, Budakeszi környékén, a Hárshegyen, Hidegkuton, Csobánkán, Boros-Jenőn szilárdabb homokkő és konglonierát tömegek fordulnak elő. Ezek főalkotó része a kvarz; azután előfordulnak bennük a gránit, csillámpala, gnajsz, — néha másféle sziklák darabjai is. De jellemzetes, hogy trachythömpölyök nincsenek benuök.

A neogén képződményhez tartozik a trachy t-tuff is. Tétényen és Török-Bálinton a cerithiummész porló rétegei között egy csekély vastagságú ilyen réteg húzódik, mely többnyire zöldes agyaggá elmállott trachyttuffbol áll.. Sokkal nagyobb kiterjedésüek e tuffok Szentendre és Esztergám közt, a hol a trachyt sziklatömeget mindenütt köpeny gyanánt burkolják. Helyenként sok kövületet zárnak magukba, s ebből kitetszik, hogy itt a Promontór és Tétény stb. környékén lerakodott durva mésznek felelnek meg. Ezen kövület tartalmú trachyttuíF, az alatta és rajta levő rétegekkel együtt, Szentendre környékéről a trachyt sziklatömeg szélén s mint hatalmas és széles partlejtő, Bogdán vidékéig s onnan tovább át Esztergám megyébe nyúlik.

Barra következőleg ir e vidékről: „Szentiványi, Solmár, Vörösvár körül tömmész szobor kőszálak. Fövenykő: a hidegkúti, borosjenői, kovácsii, csabai, kalázi, csobánkai határokban is találtatik. Művészi tekintetben hasznos. Malomkőnek is sok helyt használható. A lég és víz hatása nemhogy málasztaná, sőt keményíti. — A tömmész és fövenykő sziklatömegek a pomázi és pilisi határig terjednek. Ettől kezdve egész Visegrádig legnagyobb kiterjedésben a tarkő vagy biborkő (porpbyr) uralkodik. Azon árkon fölül észak felé, melynek dunai végében Pomáz fekszik, és mely innen Pilis-Szentkereszt felé nyúlik, kezdődik a tarkő rombol álló hegyláncz, innen folyik Szentendre, ízbég, Monostor, Pócsmegyer, Tótfalu, Szeutlászló, Szentkereszt, Bogdány határokon egész Visegrádig. E hegységben több nemei jőnek elő a tarkőnek, mint homálydad ((irünstcin) nagy tömegben ízbégnél a Zöldkőben. Benne mezőgép (Feldspatli) és szarufény (Hornblende). A főtömeg piszkos sötétzöld vagy fekete zöld. A pomázi Kőhegy, Vereshegy, Szentkereszthegy,Ábrahámhegy, Kilián, Fekete, Urakasztala, Ördöganya, Árpádcsúcs összetörött s ismét összeállóit tarkő — stb.“ Az itt a tarkőről mondottak átálában a trachyt-tutiról, részben magáról a trachytrol értendők, a mennyiben az újabb szakkutatók (Szabó, Hantken) szerint porphyr kőzetek e vidéken nem találtatnak, s Barra valószínűleg a trachytot, azután a feunebb már leirt harmadkorszaki, s a még következőleg leírandó negyed korszaki trachyt-tuffot cserélte fel ezekkel, valamint a tömmész szobor kőszálakon a dolomit kúpok és sziklák értendők.

A gyengén sósvizböl lerakodott agyagot, főleg a benne találtató sok kongéria jellemzi, s azért ez kong e r i a a g y a g n a k —, települését tekintve pedig, felső agyagnak neveztetik. Ennek kiterjedése Buda környékén csekély. Azonban egy igen nevezetes válfaja találtatik a budai Svábhegyen, az úgynevezett Adliczor major mellett. Ez egy veres színű agyag, a moly igen jó cseréppipa anyagot ad. Égetve is veres lesz, és török pipák készítésére használta tik. — Odább uyugotra sokkal nagyobb a kongéria agyag kiterjedése. Különben rétegei részint agyagból, részint hornokbol, részint kavicsból állanak· E vidéken az agyag alkotórész túlnyomó. A tinnye-biai raedenczének belsejét főleg kongéria rétegek töltik be. Ezeket pedig lösz fedi. A hol a lösz boríték vízmosások által el van távolodva, ott kongéria agyag mutatkozik; így nevezetesen Bián a falu keleti végén levő homokbányákban, Torbágyon a Katalinhegy felé terjedő vizszakadékos s árkos helyeken, Pátynál a Budakeszi felé vivő ut mellett, Perbálon az úgynevezett mély árokban, az „Ökörkút“ körül, Tinuyeu az „Öreg-

bánya“ közelében, a Nagy- és Kismélyútban, a Tinnye és Úny között nyúló völgyben, a Perbál és Tök közt levő nagy vízmosásban stb.

A traehytos kavics, mely szintén a neogén képződményhez tartozik, Buda környékén csak egy-két helyen fordul elő. Jelesen: Promontórnál és Kis-Czellnél, hol a kongéria agyagot fedi.

4. A negyedkori (di l u vi o nal is, ö zö n v i z i) képletek közül előfordulnak mindenek előtt a mésztuff, azután legnagyobb mennyiségben a lösz, majd a fiatalabb képlett! trachyt-tuff.

A mésztuff legkitűnőbb jegéczes válfaja egy a fehér márványhoz hasonló kőzet, mely mégis ennél lágyabb. Ilyen a megye területén eddig ismerve nincs. Effélék a szomszéd Komárom és Esztergám megyékben találtatnak: do kutatás után valószínűleg itt is feltalál ha tók volnának. De vaunak a niésztuffnak ennél csekélyebb, mégis igen hasznos válfajai. Különösen Buda mellett Kis Czellnél fordul elő a negyedkori mésztuff egy igen jeles válfaja. A kis-czelli fensikon, mely a Mátyás és Ő-budai hegyek keleti előhegyét képezi, ezen mésztuff áll: édesvízi mészből, görgetegből és homokbol, melyek különböző arányban vannak vegyülve egymással. Köztök a mész piszkos sárga, vagy szürke, néhol világosabb, másutt sőtétebb. A. tuff szövete többnyire tömött, helyenként szálas, másutt szemcsés. Tömege néhol folytonos, másutt üreges. Az üreges mész növényrészekre csapódott le, azokat bekérgezvén s a közöttük volt hézagot kitöltetlenül hagyván. A bekérgezett növényrészek: nád, káka, kisebb-nagyobb faágak, lombos levelek, — különösen gyertyánfa és fűzfa levelei. A tömöttebb mcsztuílbt építésre, sőt égetésre is; a szálas, üreges darabokat pedig kert-ékitésre, tornyocskák, gloriettek készítésére, kertutak, virágágyak és csoportok befoglalására, keretezésére, stb. effélékre használják. Budapesten kiváltkép az épületek alapzatába használják és kedvelik e követ, a hol igen szilárd falat ad, az alapzatban mintegy egy tömeggé összeérik, és a forgalomban neustifti, budaujlaki alapzatkő név alatt ismeretes, és pedig már régóta, a hol most is több bányában fejtetik. Már Barra ezt írja róla: „Azon hegyoldal, mely Ó-Budán felül, Kis-Máriaczell, Békásmegyer határokon terjed, sok helyt sejti! mészböl áll, és a mint Neustift nevű kőbányában szemlélhető, jó mennyiségig behat. Ez a likacsos és sejtes mészkő, bő mennyiségű szénsavas mészböl és vasagbol van. Sok századig kiállja az idő viszontagságát. A legjobb alapkövek egyike. Az alapzatban egy tömeggé válik. Akár víz, akár lég érintésétől még keményebb.“ — Egyébránt a kis-czelli mésztuff hajdani tónak medenezéjét tölti ki. A szépvölgy nyílásától kezdődik s északra a kis-czelli katonalaktanyáig terjed, hol végkép kiékül. A tó fenekét a tömött

agyag képezte, melyet kavics és homok borított. A vizet bele leginkább sok meszet tartalmazó források szolgáltatták, melyek nyomai főkép az éjszakibb bányákban maradtak fen. A tuff-képlet legnagyobb vastagsága az első bányánál 60 láb, északfelé vékonyodik, ott a második bányában már csak 31, a katonalaktanya táján pedig csak 9 láb. — Kisebb hasonló tuff-lerakodások más helyeken is találtatnak.

A lösz, fehéres sárga színű, margás laza agyag; jellemzetes alkotó részei a fehérlő inkább szárazföldi, s gyérebben édesvízi csigák, melyek oly egyöntetűvé teszik, hogy míg e csigákat általában „lösz-csigáknak" nevezik, addig sokan a csigaalkat nélkül levő hasonló lerakatokat nem is mondják lösznek. Pedig a csiga vegyülök nem mulhatlan része a lösznek. A mulhatlan rész az agyag, azután fő jellemző a márga. E mellett megkívántaié jelleg a réteges rakodás. Ellenben a csigarész helyett sokszor csak apró kőtörek lép fel zárványul; másutt a csigák megvannak, de a márga változik el, fokonként homokba menvén által. A különféle lösz igen nagy területeket foglal el a járásban. Részint a hegységek lejtőit takarja bo, részint a völgyeket és medenczéket tölti ki s helyenként tetemes föld· és dombhátakat alkot. Igya bia-tinnyei völgy takarója löszből áll s ottakongéria rétegeket fedi, csak helyenként lévén megszakadozva. A Pilishegy csoportjai közt nemcsak a hegyek lejtőit takarja; hanem a fensikokon és völgyeken is tetemes vastagságban fordul elő. Hasonlóképp a Dunamentén és beljebb is gyökerűkig takar egyes mészkőkupokat, azok oldalát vastag rétegben borítja, s maga is tetemes földbátakat képez. Alsó rétegei itt-ott tömöttebbek s vizet is gyűjtenek, úgy hogy Tök, Zsámbék s más helyeken sok forrás a löszből fakad. — Buda körül is nagyon el van ez terjedve. Itt a hegység körül majdnem szakadatlan övét képez, melyet Budaörstől kezdve Budára a dunapartig, azután a vörösvári úton Solmárig s onnan Kovácsi és Budakeszi fele követhetünk. A hegyek közt szintén nagyon gyakori. Budaörs felett a dolomit hegytől kezdve délre s főleg éjszakra egészen fel a hegység feusikjáig 130—150 láb vastag takarót képez. A Gellérthegy déli lejtőjének alsó része hasonlóképp több helyen löszből áll, melyet itt téglavetésre is használnak. A budai alagút keleti nyílásánál, a Várhegy márgáját 1—2 ölnyi vastagságban borítja. Kisebb mennyiségben a magaslatok közt levő árkokban és mélyedésekben, úgy a Kis-Svábhegy déli lejtőjén is előfordul. Ó-Budamegett az úgynevezett kamarai téglavetőnél az alsó tengeri agyag keleti lejtőjét borítja tetemes vastagságban, helyenként annak tetején is elterül. Az ó-budai hegy keleti lejtőjén még nagyobb vastagságban mutatkozik. Kovácsi és Hidegkút medenczéjét is ez takarja. A Nagy-Svábhegyen

szintén több ponton tetemes réteggel feltűnik. Budakeszi területének felrétege nagy részt ebből áll. Sok helyen a pinczék löszbe vannak ásva. A hegylejtőkön igen gyakran szőlők miveltetnek rajta. Másutt szántóföldek s rétek termő kérgét teszi.

A trachy thegyek alján a löszképletnek megfelelő negyedkori trachyt-tuff vagy is inkább kovasavtol áthatott trachyttuffos márga találtatok, különösen a Szentendrétől északnyugotra Izbék felé terjedő s trachyt és harmadkori trachyttuff által környezett lapály-öbölben, melynek belsejében is néhány alacsony trachytkúp dudorodik ki. Itt egy 100 láb magas földhátat képez, a mely Szentendre, Izbék, és a szentendrei nádas közt nyúlik el. De az egész öblöt trachyt-tuff fedi, mely alatt zöldes szürke és sárgás márga rétegek terjednek el. Ezekben itt-ott barna félopál darabok is vannak zárkózva. Dr. Koch ős medve (Ursus spelaeus Goldf.) zápfogat s nagy mennyiségű csigafajokat talált benne. Bogdánynál a trachyt végelmállásából származó nyirok van.

5. L eg új ab bk or i (a 11 u v i o ná l i s, árvízi) képlet e k. Megvonni a szoros határt a negyedik és legújabb földtani korszak közt, körülbelül lehetetlen, vagy is csak képzeletileg, tudományos meghatározás szerint lehető: de gyakorlatilag nagyon sok esetben épen nem. A természet most is folyvást működik, habár szemeink előtt nem is oly nagymérvű hatványokkal, mint milliárd évekre terjedő működésének eredménye kutatásaink előtt egyszerre feltárulva látszik: de folyvást alakítja az anyagot, oly alakban is, mint a milyenben már az előző korszakban is tette, — természetesen ahol tűzokádók többé nem működnek, s a sóstenger közreműködése is hiányzik, csak azon változatokban, a melyek az előző időkben is, a most hiányzó tényezők nélkül létre jöttek; — vagy az újabb időkben előállott tényezők hozzájárulása szerint változtatott alakokban. A tuffok képződése, a hol a tényezők hozzá megvannak, most is folyik. A viz által összehordott különféle anyag, föld alá kerülve s a lég omlasztó hatásától elzárva —, sőt megfelelő viszonyok közt még a lég hatása alatt is, az idő érlelése folytán szilárd kővé áll össze stb. A határ tehát leghelyesebben csak úgy vonható a most folyó és az ezt megelőző korszak közt, hogy a mely földtani képleten a most folyó történelmi kort megelőző jelenség nem fedezhető fel, ellenben az újabb jelenségek meg vannak, az a legújabb korszakhoz tartozik. így a legújabb korszaknak is vannak szintúgy, mint az előzőnek kőzetei, túlijai és loldvegyületei.

A szakférfiak által elfogadott átalános megállapodás, hogy a negyedik korszak végét az özönvízi lösz lerakodás jeleli; a mi a fölött

van, az a legifjabb, azaz a most folyó földtani korszakhoz tartozik. A pilisi járásban különösen bárom ide tartozó képletet lehet és kell megkülönböztetnünk; ezek: az áradmányi rétegek, a felső homok, és a termőföld. Λ kőzetekről, tullbkrol, melyek képződése most is folyik, felesleges külön szólanom, minthogy azok főalkatukra, s helyökre nézve a negyedkorszakiak közt ismertetettekkel megegyeznek, s különbségük leginkább, de ez sem mindig, hogy azoknál koruk fiatalabbsága szerint ritkább szerkezetűek és puhábbak.

A r a d m á n y i képletek a járás ismertetett részén főkép a Duna közelében elterülő és elnyúló lapályokon találtatnak, különösen a Duna árterében. Legnagyobb ezen ártér: Szentendrétől lefelé, a Pomáz, Kaláz, Békásmegyer és Ő-Buda közt elterülő lapályon, Budán alól, a Szentgellért, Sashegy és Promontór közt, végre Promontóron alól azon lapályon, melyen Nagy-Tétény község fekszik. A réteg mindenütt mély. Vegyülete ahoz képest, hogy az alkotó részek honnan hordattak össze, különböző: de még is uralkodó benne többnyire a lösz és agyag, kivevőn a Szentendre és 0 Buda közt terülő ártér egy részét, melyen a homok vegyidet uralkodik, mely azonban a Duna széle felé a felsőbb rétegben, néhol másutt is előfordul. Néhol kavics lerakodások is találkoznak. A járás belsőbb részeiben a csíki és bia-pátyi völgy fenekén fordul az áradmányi képlet szembetűnőbb mértékben elő; más völgyeken kevésbbé, végre néhol ahegyek lágyékán s gödrökben. Átalában jó vegyületű s gazdaságilag igen használható föld.

Turfa réteg és fenék, mely az áradmányi képletnek gyakori szomszédja és kísérője, csak egyes mocsár fenekekben s zsombékos gödrökben, soft is kevés mértékben fordul elő. Még legtöbb Bia mellett azon tófenék környékén és alatt, ahonnan abiai nagy tó lecsapolhatott; — kevesebb a szentendrei szintén lecsapolt tó körül.

Felső homok legszembetűnőbb mértékben fordul elő a Szeiit-Endre s Buda közt terülő ártéren, s annak szélén, a hol néhány futó-homokbuezka is mutatkozik; azután Buda és Promontór közt, szintén az ártéren; — végre sokkal kisebb mértékben Vörös vár és Szentivány körül.

A termőföld rétegének változása már a domborzatnak, s az azt alkotó részeknek előbocsátott ismertetéséből kitetszik, línnek alakításában természetesen a hegyek fekvése, magassága, hajtása, s az azokat alkotó képletek játszák a főszerepet. A harmad, különösen pedig a negyedkorszaki képletek leírásánál láttuk, hogy azok közül a tömegesebbek és nagyobb területet elfoglalók sokszor egészen a felszínre felnyomulnak, kivált a tetőkön, hátakon s lapos

oldalakon. Itt a termő réteget ezeknek a lég s víz hatása által szétmállasztott s televónynyel vegyült korhadványa képezi, a különböző korhad ványok különböző arányban keveredése folytán előidézett alakban. Alább s egyebütt szintén ezen tényezők alkotnak. Legjobban uralkodik a lösz, márga és agyag, kisebb mértékben a mész.

A Pilisbegy környékén a szántóföldek meszes agyagosok, néhol csekély rétegüek és kövesek. Az alsóbb helyeken, völgyeken, réteken azután a trachyt hegyek közt szűnik a meszesség, szaporodik az agyagrósz, s a mész helyett márga, lösz és némi homok veg-yület lép fel. Már Szent-László, Csobánka körül, vastag rétegű, termékeny agyagos földek vannak. Á szőlőhegyek földe többnyire dolomitos, trachitos, márgás lösz. Pomáz, Szent-Endre s környékének földe, a magasabb térségeken fekete agyagos, a hegyek közt köves agyag, a hajlásokőn és oldalakon lösszel vegyült, a Dunára terjedő lapályon, ritkább homokos agyag és lösz, majd ritka homok. Innen fel Visegrád felé a Dunamentén a márgás lösz kedvező arányban vegyül az agyaggal, s vastag rétegű, majd fekete majd sárgás laza agyagos földek vannak. — A Buda-Vörösvár-esztergami és a mészárosok útja közt terülő egész vidéken a tetőkön és magasabb hajlásokon uralkodó átalában a lösz, az alsóbb részeken és völgyeken a lösszel vegyült sűrűbb agyag, és sok helyt igen jó fekete agyagos földek találtatnak. Vörösvár vidékén tulnyomóbb a könnyebbféle homokos föld. Néhol a lösz partokon és hegyoldalakon, kivált a hol a tetőkről az ezek felett állott erdőség lepusztult, vízmosásos és árkos földek is fordulnak elő, mint különösen Pilis-Csaba és Kovácsi körül. Legegyenlőbb és legjobb földe a tinnye-páty-biai völgynek mutatkozik, hol a magasabb területek könnyű miveletü termékeny lösz, az alantabb fekvők sűrűbb fekete, néhol sárga agyagos vegyületüek. A csíki völgy földe Budakeszitől kezdve valamivel ritkább, de szintén igen háladatos föld. Török-Bálint és Budaörs körül, ismét a ritkásabbak mellett sűrűbb fekete agyagos földek is vannak. Végre az alsó dunamente s Tétény vidéke, a hátakon lösz, majd homokos agyag, az alsóbb részeken, löszös sárga, majd televényes fekete agyag, néhol kevés homokkal vegyült.

1770-ben a Mária-Terézia urbárium az ismertetett vidék határait következőleg osztályozta: Visegrád 4, Bogdány 1, Kaláz 1, Békásmegyer 2, Boros-Jenő 3, Üröm 2, Pilis-Szentkereszt 4, Pilis-Szántó 3, Vörösvár 3, Szentivány 4, Solmár 3, Hidegkút 3, Pilis-Csaba 3, Budakeszi 1, Budaörs 1, Tinnyo 1, Perbál 1, Zsámbék 2, Bia 2, Török-Bálint 1, Tétény 1. osztály. A többiek részint mivel nem voltak bennök jobbágytelkek, vagy más ok miatt, nem osztályoztatok.

Ezen osztályozás ez előtt több mint száz évvel történt. Sok változott, — ritka eset, de ezen vidékre mégis elmondható, hogy több helyen javult és kevesebb helyen romlott azóta: de ezen osztályozás, melyet ily átalánosságban pótolható máig sincs, még ma is eléggé kezünkbe adja a vezérfonalat a vele kapcsolatos ismeretben helyes tájékozásra. Az itt kimaradva levő határokra nézve azzal egészítem ki ezt, hogy Szentendre, Pornó,z határa nyugodtan a szomszédos kalázi és békásmegyeri határok közé sorozható, Csobánkáé Ürömével, Sz.-Lászlóé Vörösváréval egy osztályba tehető, mely utóbbinál Kovácsi határa valamivel még jobb. Tök, Páty, Telki, Jenő határai méltán szomszédjaik Perbál és Tinnye mellett fognak helyet, Torbágyé megmérkőzik a szomszéd Piáéval.

b) A váczi járás és a Cserhát dombsora.

A váczi járás hegyes, halmos vidéke és a Cserhátnak a pesti járáson keresztül, a kecskeméti járásba lenyúló dombsora eddig kevés részben szolgált tudósaink kutatásának színhelyéül, és ezen vidék belső földtani viszonya sokkal kisebb mértékben van még ismerve, mint a pilisi járásé. Annyi azonban már megállapított tény, hogy a domborzatban csak a Vácz fölött emelkedő Naszál, s annak közelebbi csoportja, azután a Fóth és Kőbánya közt elhúzódó dombsor némely pontja tartozik régibb földtani korszakhoz; — a többi mind a negyedik és a legújabb korszak alkotása. ·

Ennek folytán megállapított tény az is, hogy az épen mondott pontokon kívül, az egész vidék többi részét a negyedik földtani korszak előtt tenger, még pedig előbb sós, azután gyengén sós, vagyis sóssal vegyült édes vízi —, végre egészen édes vízi tenger borította. Ezek lerakodása által van alakítva az ismert alsó földkéreg nagy része. '

A kőzet s földképlet lerakásokkal működő gyengén sós tengert, mely a tűzokádó hegyek működésének végén s közvetlen utána a harmadik és negyedik földtani korszakot összekötő időt, a tűzokádó hegyek rombolása által felzavart anyag rendezésével, lerakásával és rétegezésével kitöltötte, a tudós nyelv congéria tengernek, ennek lerakodási képleteit congéria rétegeknek nevezi. Ezekben a régibb korszak képletei rendesen a negyedik korszaki képletek alsó és közép tagjaival vegyülnek, minthogy a congéria tenger működése ezek képződésével legtöbb helyen együtt folyt; — a felső tagok ritkábban és sokkal kisebb mértékben fordulnak elő.

A Cserhát sziklaalkatának főtömegét a hazáit teszi s e hegycsoport vázának alakítását a hazáit kitörés fejezte be, mely egykorú a pilisi járásnál ismertetett trachyt eruptióval.

A hazáit kitódulás bevégeztével a hegykeret megalakulása után következett a congéria tenger korszakának is a vége; mert a mint a hegykeret oldalain és öbleiben a congéria réteg rendezkedett és lerakodott, kitöltvén a mélyedéseket, apránként a gyengén sóstenger is kiszorult és egészen édes vízi tengernek adott helyet, mely a congéria helyett egyszersmind a képletek tovább alkotását átvette.

Az édes vízi tenger földképlet alakításának főanyaga és főtömege a lösz, a miért is a lerakodásaiban tisztán negyedkori földképleteket alakító édes vízi tengert a tudós nyelv lösztengernek is nevezi.

E rövid leírás teljesen jellemzi e vidéken a földkéreg alkatát átalánosságban.

Közelebbi részletekre térve:

A Kaszálnak, — a vidék hegytömege törzsének fenekét hazáit teszi. Ez terül el egész Ácsáig, a meddig sok bazáltkúp észlelhető e hegycsoportnak valamint Nógrád felöl eső éjszaki, úgy pestmegyei déli oldalán is. De valószínű, hogy a bazáltfenék keletre tovább is terjed. Dr. Szabó Tót-Györk körül is észlelt hazáit jelenséget, a congeria réteg emelkedésében. Délfelé ez Fóthig kisérhető, hol Fóth felett a szőlőhegyek közt bazalt vulkán is mutatkozik. E körül kis téren salakos bazalt, vulkáni kavicsok, és tuffrétegek vannak. Más részben e helyet trachytfenék környezi, mely mint a pilisi járásnál érintettem, a Duna jobb oldaláról, a vizfenék alatt csavarodik ide átal, nem mélyen a föld alatt, s itt a bazalt fenékkel érintkezik. Ez Fóth és Mogyoród közt tisztán ki van fejlődve, hol mint tajtkő-konglomerát két alacsony kúpot is képez, melyek közt fog a mondott bazált vulkán is helyet. Innen azután a trachyt-jelenség Csömörön át egész Kőbányáig lehuzódik.

A Kaszáiban a bazaltot a liasz csoporthoz tartozó dachsteini tömmészkő fedi. Ez képezi e hegy főtömegének egyikét, mely egész Csővárig, Ácsáig terjed. Sőt Csővárnál ez alatt még egy szürke márvány alakú, valószínűleg triász képletü tömmészkő réteg van. — A tömmészkő felett cerithium-csigamészkőréteg terül. Ez különösen Ácsa körül nagy terjedelemben van kifejlődve, sok kövülettel, és benne itt jó kőbánya miveltetik. Ugyancsak Ácsánál kőszénnyomok mutatkoznak, de napvilágra hozva még nincsenek. Tót-Györkön a cerithiumréteget újabb mészkőréteg fedi. Hasonló eset vanMácsánál, a hol e kőnemből kitűnő keménységű jó kőbánya miveltetik, melynek termékét Pesten az asphaltozó olaszok nagyon kedvelik és használják. — A Kaszál délkeleti oldalát durva szemerü homokkő borítja, mely neogén képletü s közvetlen a liászféle mészköven települt. A

hegy főtömegének másikát ez teszi, s a vidéken a leggazdagabb és legjobb kőbányák egyikének szolgál települ.

Ismertettem fennobb, hogy Budánál a tengeri agyag, vagyis úgynevezett tályag, a Duna jobb partjáról a folyam feneke alatt átjön a pesti oldalra is. Ez több helyen mutatkozik a vidéken, különösen a mélyebb rétegekben; — feltűnik jelesen Sződ-Bákoson a Duna körül, azután a belső részeken Zsámbókon, hol mindenik helyen téglavetésre is használtatik. De sokkal nagyobb elterjedése van ennél a felső, vagyis congéria agyagnak, mely a völgyek oldalain csaknem mindenfelé fordul elő kisebb nagyobb mértékben s szintén használtatik téglavetésre, mint például Pénzelnél. Jó cserép és téglaagyag van Káván is. — Promontórnál — mikép szintén ismertettem —, a durvamész jön átal ugyancsak a budai oldalról. Ez Pest és Soroksár közt Gubacs körül tűnvén fel, csakhamar föld alá jut ugyan; de Kőbányánál ismét felmerül, s ott kitűnő és gazdag kőbányának ad telepet; majd éjszaknak fordulva, újra alásülyed, végre pedig Csömörnél tetemes magasságra emelkedik.

Az éjszakkeletre, majd egészen keletre húzódó hegy- és dombsorok lágyékán sok helyen egyes szaggatott csoportban jelentékeny kongéria —, majd lösztengeri lerakodása kőrétegek tűnnek fel. Ilyenek vannak különösen Kis-Szentmiklós mellett, Gödölő és Kerepes közt, Csömör, Kőbánya, Péczel körű], Domony déli oldalán, Aszód mellett stb. Ezek néhol helybeli épület szükségre is használtatnak, mint Domonyon. Az ily helyeken sokszor mutatkozó nagy sziklatömegek azt igazolják, hogy e vidékről a tengernek s az titánná következett folyamoknak igen zajos lefolyásuk, s a kőrétegeknek sok helyen nagyon zajos lerakodásuk volt. A vizömlés ereje a magyar kis síkságnak a nagy síkságba Váznál nyíló kapujától a Tisza vonala felé ment. Igen nagy ereje mutatkozik e vizömlésnek különösen Csömörtől Kőbányáig. Az itteni mész dombok tetején óriási kavics hömpölyök vannak lerakodva, és pedig nagyon zajosan, minden figyelembe vétele nélkül a súlypont szerinti helyezkedésnek. Kerepes és Gödölő nyugoti lejtőin már kevésbbé zajos a lerakodás; míg tovább Gödölő és Péczel táján valóságos zátony képződések is észlelhetők. Hasonlókép igen zajos lerakodás nyomai észlelhetők Kis-Szentmiklós körül, az után a Galga völgyön több helyen.

Azonban az eddig ismertetett képleteknél hasonlithatlanul sokkal nagyobb mértékben vannak elterjedve e vidéken a negyedik korszak alkotásai, melyek különféle homok s löszképletek által képviselvék, és a földkéregnek a termőréteg alatt levő főtömegét alkotják, — azon megjegyzéssel, hogy a középtájtol kezdve a Duna felé

eső részen, különösen a felsőbb rétegben —, a legalsóban ritkábban —, inkább a homok; a keletre hajló részen ellenben—, valamint a partok és dombhátak belső rétegeiben inkább a lösz képletek uralkodnak, melyek azután az alsó rétegben többnyire még a síkra is kihúzódnak. A Galgavölgy két oldalán elhúzódó alacsony hegy —, majd dombsor és földhát mély —, sokszor 100—120 lábnyi rétegű löszképlet, többnyire gazdag márga —, sok helyen pedige mellett a löszt különösen jellemző tömeges, úgynevezett löszcsiga vegyülettel, mely fehérlő nagyobbrészt szárazföldi —, ritkábban s sokkal kisebb mennyiségben édesvízi csigahéjakból áll. —Néhol a lösz, mint Domonynál, akongéria agyagréteg fölött van. Ugyanez az eset Kis-Szentmiklós körül több helyt az ezt foglaló völgy két oldalán elhúzódó partokon. A magyar államvasut mentén elvonuló halmok és partok hasonlókép márgás, csigás, löszképletek. Úgyszintén a Cserbátidombsornak egész Czeglédig lehuzódó vonala.

Ezen dombsor-vonalban legnevezetesebb pont Gomba mellett az úgynevezett „várhegy", mely különös bizonysága annak, hogy e vidék viz alól és pedig apránként került ki; sőt a jelenségek körülbelül rámutatnak az időre is, a.mikor ez történt, valamint a vízmagasságra, melylyel az édes tenger itt ekkor tájon bírhatott. — Ezen várhegy nem emelkedik a löszfönsik átalános közép magassági szintje fölé s csak a körülötte levő kimosási völgyek talpához képest illeti meg a „hegy“ nevezet. Földtanilag az helyesebben egy löszdomb, mely körül lévén sánczolva, egykor védelmi hely lehetett. Itt a lösz, vagy a lösz csigákkal telt homok fölött, egy 1—2 láb vastagságú mostkori kórhanyos agyagiszap réteg terül el. Ezen agyagiszap rétegben elszórva nagy mennyiségben találni azon kagylót (az uniókgyöngyikék több faját, népiesen békateknőt), a mely folyóinkban és tavainkban most is otthonos, világos jeléül, hogy azon helyek egykor édes viz alatt voltak. Dr. Szabó visgálata alkalmával ezen kagylókkal együtt talált azután emberi készítményeket, különösen kis kő vésőt, melyet mész kezdett már bekérgezni, urna cserepeket nagy számmal, valamint égetett agyagot. Egy helyen pedig az agyagrétegben a felülettől 1 lábnyi mélységben 1—2 hüvelyk vastagság* hamuréteget talált, benne faszén s szenült csontdarabokkal. Nem színűivé találni szarvas, sertés, juh s egyéb házi állatok csontjait. Néhai Kubinyi Ferencz tudósunk az ötvenes évek utóján ugyanitt bronz tárgyakat is ásatott ki. Kőzárványkép durva homokkő fordul elő ép szögletekkel: de kissé behúzódva mészagyagos kéreggel, mely egészen a Vácz fölötti Naszál fövenykövére emlékeztet. Végre még valami bitumen tartalmú mésztuff is találtatik, szintén megtartott szögletekkel. Ezen

felső agyagiszap réteg alatt vastag löszkéreg foglal helyet, mégpedig több réteges lerakodással. Jelesen itt aTönsik egy kimosási völgyében mintegy *42*—45 lábnyi vastag löszfalazat nyúlik el, melyen az alapul helyezkedett congéria homok fölött a lösz anyagában egymásra borulva öt különböző réteget lehet világosan kivenni, az egyes rétegek közt is azonban több árnyalattal. E jelenségek legelőször is azt mutatják, hogy itt hajdan tó vagy folyam volt, melynek vizében éltek a maiglan is hasonló körülmények közt nálunk is élő kagyló-fajok. Azon körülmény pedig, hogy ezekkel együtt emberi eszközök, és az ember ittlétét igazoló állatcsontok is találtatnak, továbbá azt mutatja, hogy a mikor azon kagylók ide e tetőre kerültek, akkor ember lakott itt és pedig már közvetlenül megtelepedve, a mit a megmaradt tűzhely és hamu réteg igazol, minthogy ha a kagylók csak később, valamely nagy árvíz folytán kerültek volna ide, s így vegyültek volna össze az ember ittlétét igazoló egyéb jelenségekkel, a hamuréteg nem maradhatott volna meg; hanem menthetlenül el kellett volna mosatnia. Tehát a hamu és tűzhely épségben léte világos jele aunak, hogy a kagyló nem máshonnan sodortatott ide, hanem e hely annak eredeti lerakodási helye, s együtt volt itt azzal az ember, mielőtt később az alluvionalis áramlat az áradási agyagos lerakodmányt a fölé terítette. Ebből pedig az folyik, hogy a víztől előbb megszabadult magaslatokat ember lakta már, mikor még az alsóbb részeken lösztenger állott; és pedig a miveltség azon korában, a melyből az urna cserepek származnak. Az alsóbb részekről a lösztenger még azután vonult el. A löszréteg egymásra boruló rétegessége apránként elvonulást igazol. Az pedig hogy a löszpart a Tisza vonalára hajlik, valamint a rétegek is arra hajlanak, arra mutat, hogy az elvonulás a Tiszafelé történt. A vízmagasság akkor, mikor a lösz fensik a víztől megszabadult, a Duna mostani rendes síkja felett 130 —200 láb lehetett, magasabb lévén természetesen a vizfenék is, melynek egy nevezetes részét az eltakarodó viz szintén magával vitte, koptatván már a dombtetőket is, s ekkép alkotván a laposokat és völgyeket.

A váczi járás közép tájától délre, kivált a felső rétegben, mindinkább helyettesitője lesz a tulajdonképeni lösznek a homok, a márgás lösz előbb homokos löszbe, azután löszös homokba, végre néhol egészen homokba menvén átal: de a löszt annyira jellemző puhány s csiga vegyülék mindenik képletet bőven kiséri; úgy hogy még a tiszta homokban is szembetűnő mértékben fordul elő. Ugyanezen homokosabb déli részen kavics telepekre is több helyen akadunk; jelesen egy kisebbszerüre Gödölőnél, nagyobbra Csömör körül, gazdag kavicsbányákra Kereszturnái és Szent-Lőrinczen, mely utóbbiak azonban már egészen a síksághoz tartoznak.

Több már szétszaggatott negyedképleti homokhegyek vannak a Veresegyházi határban s Kis-Szentmiklós körül; hasonló homok-dombok a esomádi, sződi határon, azután Fóth, Mogyoród felé; azonkép a gödi, dunakeszi, káposztásmegyeri s palotai határon, melyek azonban már szintén a nagysikságban esnek.

A termőréteg az északi és keleti részen sűrűbb márgás, vagy agyagos lösz; néhol a partokon ritkább, a laposabb részeken pedig televényes könnyű miveletü agyag. A szőlőhegyek többnyire könnyű lösz vegyületűek, néhol kevés kavicscsal is vegyítve. Különösen a Naszál alatt levő dombok vegyülete márgás lösz, kevés homok részszel, az alantabb fekvő helyeken sűrűbb televényes agyagos. Dukának a halmosabb helyeken sűrűbb agyagos, az alsóbb részeken fekete homokos határa van. Szilágy határa sárga agyagos, melyhez a fölötte terülő oldal egész Ácsáig kisebb-nagyobb részben hasonló, Ácsa és Püspök-Hatvan körül azonban a sárgás sűrű lösz mellett, fekete agyagos földek is fordulnak elő. Rátótnál a ritkább agyagos föld mellett, a fekete homok lép fel, mely Kis-Szentmiklós, Veresegyháza, Szada, — más oldalról Csornád, Sződ felé méginkább homokossá változik; e helyeken a tetőkön és a szél alatt álló téreken már egészen ritka homok földek, sőt néhol szélhordta buczkák is vannak, csak a védettebb helyeken szaggatva fekete homok területekkel: ellenben Rátóthtol keletre Kis-üjfalu, Mácsa határai ismét inkább fekete agyagosak, kevés homok; — onnan Zsidónak megint ritkul a föld: de az Egres patak völgyén, különösen Fekete-Erdőn jó fekete agyagos földek is vannak. Domony határának partosabb részei homokosak, ezek, valamint a zsidói határ e vonalban eső részei is a veresegyházi szélszaggatott homok-hegyekről és buczkákrol téríttetvén meg; — az alsóbb oldalak és lapályok kötött lösz, majd televényes homokos ritka agyag. Iklad fekete agyag, a máesaihoz hasonló. Az aszódi határ tulnyomólag lösz, ritkább majd sűrűbb vegyülettel, néhol kavicscsal is keverve. Itt, valamint Ácsa körül is, kis mennyiségben szikes föld s szik ki virágzás is fordul elő. Kartal, Versegh felé a fensiku lösz háton már sűrűbb fekete agyagba átmenő a föld, melyhez a túrái határ is többnyire hasonló. A Galga széles völgye, Tót-Györktöl elkezdve löszös iszap, sok helyen bő agyagvegyülettel s televénynyel. Szent-László felé hasonlókép fekete agyagos, néhol vizes agyagos, részben fekete televényes homokos földek vannak.

A Czegléd felé lenyúló Cserhát közvetlen dombos és magas hátú fensik vidékének ez itt ismertetetthez hasonló, sok helyen igen jó vegyületü és könnyű miveletü földje van. Maglód éjszaki és keleti dombos, völgyes határa televényes, fekete homok, Gyömrő felé löszös

agyag, néhol szik is, a lapos részek imitt-amott homokosak; — Bénye, Káva nagyobb részben fekete, kisebben sárga agyagos, löszös határral bírnak; van azután csekély mennyiségben homokjuk, s több helyen szikjök is. Még a különben 4-ik osztályba sorozott albertii határnak cserháti része is jó könnyű agyagos földeket mutathat.

Gödölőtől kezdve nyűgöt és délfelé a határok átalában homokosabbak, mint a keleti részen: de azok közt is találkoznak az alsóbb, egyenlőbb fekvésű helyeken jó fekete homok és agyagosabb földek is. Elkezdve már a gödölői Szentantal hegyalján, a szőlőhegyek is e vidéken a löszt kisebb nagyobb mértékben homokkal cserélik fel. Péczel hegyes halmos határa homokos; van azonban agyagos része is. Rákos-Csabán, Keresztáron legtöbb a fekete homok, kevesebb a ritka homok; aránylagos mértékben van kevéssé sűrűbb agyagos is; már Czinkotán sokkal homokosabb, néhol kavicsos is a határ, az agyagos rész igen kevés.

Köves termőrétegü földterületek, vagy nagyon elárkosodott vízmosásos helyek nem fordulnak elő: ámbár a löszpartok közt, már a Galga völgy felső részén elkezdve a rohanó eső mosások mély árkositása elég gyakori nyomdokokkal bír.

A Mária Terézia urbárium e leírt vidék határait, a mint a határok Váczon kezdve sorra egymáson következnek, következőleg osztályozta: Vácz 2, Duka 2, Kis-Némedi 1, Vácz-Hartyán 2, Rátóth 2, Szilágy 1, Püspök-Hatvan 1, Csővár 2, Ácsa 1, Tót-Györk 2, Mácsa 1, Zsidó 2, Iklad 1, Versegh 2, Aszód 2, Bagh 2, Héviz-Györk 2, Hévíz 2, Túra 2, Szent-László 3, Valkó 3, Zsámbók 2, Dány 3, Issaszeg 2, Gödölő 2, Kerepes 2, Szada 3, Veresegyháza 2, Kis-Szentmiklós 4, Csornád 4, Fóth 2, Mogyoród 3, Csömör 2, Kis-Tarcsa 3, Nagy-Tarcsa 2, Czinkota 2, R.-Keresztur 2, R.-Csaba 2, Maglód 2, Gyömrő 2, Bénye 2, Gomba 2, Káva 2, Tápió-Bicske 2, Pánd 2, Alberti 4.

c) A síkság és lapály.

Már a 4-ik §-ban, a domborzat ismertetésénél feltüntetve van, hogy valamint a váczi járás nagy része, úgy a megyének sík és lapály területe, elsőbb sós, azután édesvízi tengerfenék volt. Természetes, hogy a váczi járás hegyes és dombos vidékét hamarább elhagyta a viz, mint a mélyebb fekvésű alsó-sikot és lapályt. Hogy ez megszabaduljon a víztől, előbb vizözöni, azután áradmányi rétegekkel kellett feltellenie. Viz-boritékát a még mélyebben fekvő helyekre csak így vethette le. A földkéreg, a mely e területen így képződött, 150—200 lábnyit, sőt a domborzat minősége szerint néhol többet is tesz. Ezen alól, a régi tengerfenékben lehetnek, sőt vannak e területen is régibb korszaki föld-, illetőleg kőzetképletek: de ezek, mint ismeretlenek,

s a domborzat csekély változatánál fogva csakis nehezen megközelíthetők, alig érdekelnek bennünket. A könnyebben megközelithetőket, melyek Vácztól lefelé, azon sík részen, a hol Vácz, Sződ, Göd, Dunakeszi, R.-Palota, Szentlőrincz, Gubacs stb.,azon vonalig előfordulnak, melyet fennebb említettem, hogy a durvamész réteg a budai oldalról, és Kőbányán keresztül halad, — fennebb már szintén ismertettem. Ezen vonalon alól, a mi a régi tengerfenék felett van, az negyed- és legújabb korszaki képlet. Ennek főjellegét az alkotó részek különféleségére nézve, a víznek mindent kiegyenlitni törekvő törvényénél fogva, a közvetlen felette uralkodó magasabb vidék — s így túlnyomóig, a váczi járás és a Cserhát domborzata adja meg; a jelleg főkinyomata a szerint változván, a mint a föld korábban, vagy később szabadult meg a tenger s az annak leapadása után előállott folyamok vizétől, mikép azt szintén a 4. §. C) pontja alatt, a domborzat és a különböző vizárterek kapcsában leírtam.

Különben itt, ezen egész sík és lapály vidéket fedő árvízi, vagyis legujabbkori, és az édesvízi tengerből lerakodott negyedkori földképleteknek fő alkotó részét a kavics, homok, lösz és agyag teszi. Az áradmányi mocsár és iszapföld is többnyire ezek vegyüléke. Jelentékeny mértékben lép fel azután néhol a turfa, a korhany és televény; másutt feltünőleg szikes vegyületü földek találtatnak.

Különösen a felszínen, kevés vidék kivételével, leguralkodóbb a homok. Ellenben a talaj alsó feneke többnyire agyag és lösz. Ahoz képest, a mint valamely hely a tenger szintje felett mélyebben, vagy magasabban fekszik, bizonyos mélységben csaknem rendesen e két réteg valamelyikére akadunk, addig is többszörös rétegzettel különbözőleg váltakozva, a szerint t. i. a mint gyakori árvizekkel ismételt különböző lerakodás történt. Ritka hely, ahol ugyanezen mélységen vagy alább özönvizi homok képezze a talaj legalsó fenekét. Vagyis ezen eset leginkább csak ott fordul elő, a hol gyanithatólag régi folyamok főmedre vonult, vagy a leapadt tengertől visszamaradt nagy tavak régi fenékszéle volt. Ellenben feljebb, a különfélekép sorakozott rétegek közt, a homok is gyakran és sokszor többszörösen is előfordul. — E jelenségek tehát azt mutatják, hogy a sok homoknak, mely az egész Duna-Tisza közön mutatkozik, nem eredeti főtelep-helye ez; hanem legnagyobb részben már a történelmi korban, t. i. az ötödik földtani korszakban került ez ide, szaporodott itt el· Ennek igazolványával a következőkben is több helyen találkozandunk.

A Váeztol a fennebb említett gubacs-kőbányai vonalig terülő síkság felső rétege egészen homokos, laposabb helyein jól termő fekete homok, egyes völgyfenekeken moesáros kórhadványnyal vegyült tele-

vény, ez legtöbb a «káposztásmegyeri és az allagi puszta eres laposain, s a Rákos patak laposán. Apróbb szélhordta buczkák s dombhátak a sződi, gödi, dunakeszii, pesti és gubacsi határokon fordulnak elő: de többnyire, — azaz leginkább némely legelő terek kivételével, faültetésekkel már kisebb-nagyobb részben megkötvék.

A szentendrei sziget talaja a kis-dunai részen, a mely oldalon átalában a szigeti községek is feküsznek —, és a sziget alsó végén löszös, majd sűrűbb agyagos; — ezen belöl néhol, különösen a Tótfalu és Pócsmegyer közt Monostorig lenyúló haj latos vonalon, gyakori vízjárástól, úgynevezett alsó földárjától szenvedő fenék; — e fölött közép tájon végig a szigeten homok partos és buczkás vonal, mely több helyen a Nagy-Dunára kimegyen, s ugyanott Monostoron alól Dunakeszivel szemközt véget ér; — e közt s a nagy-dunai széleken több helyen mocsáros korhany és zsombikos láp.

A homokot a vidékre legközvetlenebbül a Naszáltol kiinduló váczjárási hegycsoport adja. Azon térségen, a mely a Cserhát hegycsoportja, és ennek a síkságba benyúló dombsora által képezett karajon belöl a Duna felé esik, a feltűnőbb homokvidékek gerinczvonala is körülbelül összeüt azon partvonalakkal, melyeket a 4. §-ban ismertettem. Azonban azon jelenség, hogy a szentendrei szigeten ahomokbuczkák a Naszálhegy irányánál sokkal fennebb, jelesen már a sziget orrán, a Nógrádmegyéhez tartozó KiS-Oroszi községnél elkezdődnek, ezen kívül a Dunamente a szigeteken mindenütt, azután a balpart különben agyagos vidékén is sok helyen mutat nagyobb mennyiségben feltűnő homoktelepeket, azt igazolja, hogy a vidék nemcsak a közvetlen fölötte álló hegyekből és partokból, veszi homokját, hanem a Dunának Visegrád és Vácz közt'nyíló nagy vizkapuján át a Duna is nagy mértékben járult és járul annak szaporításához, s az éjszaknyugatról délkelet felé nyúló fővonalakat ez terítette s szélesítette nyugotrol keletfelé: végre pedig a Csepelszigeten alól eső fehérmegyei partok és homokok is közreműködtek ebben.

Már fennebb érintettem, hogy a partkaraj szélén több helyen a felső réteg alatt kavics van települve, mint Csömörnél, Kereszturnái, Kőbányán, Szentlőrinczen. Ezenjelenség tovább is megvan főkép Alsó-Némediig, a hol terjedelmes kavicsrétegek vannak. Sőt még azon alól is fordulnak elő kavicspartok ésteknők—, gyakrabban a folyamszéleken, ritkábban beljebb. E kavicsrétegek jellemző elegyületei: kisebb-nagyobb bazált és trachyt hömpölyök, a rhyolit csoport opálféle ásványai, édesvízi kovarczok, közben földpátnemü zárványokkal. Ezek közé durvaszemeres porond, apróra elmállott meszeskő-török, igen gyakran löszmurva van rakodva. A réteget alkotó főrészek a

dombpárkány közvetlen közelében nagy darabosak s tisztán felismerhetők; — minél jobban távolodunk azonban a szélektől, annálinkább elmállott s miségökre nézve kevésbbé felismerhető elaprózott alakban fordulnak elő. Mert a hegyekről lemorzsolt, a vizek által kihányt kőtörek és ülledék nehezebb része rakodott le a közelebb helyeken a sulyulás sorrendje szerint; míg az apróbbakat távolabbra bírta elhordani, sőt a távolabb vitel közben a nagy töreket is jobban összemállasztotta, apróbbra törte s koptatta a viz.

Ugyanez az eset a homokkal is. A hegyek és folyamok közvetlen közelében durvább szemerü és kavicsosabb —, minél messzebb távozunk a szélektől befelé, annál apróbb szemerü és finomabb a homok; mely körülményre egyébránt a szélhordás is közreműködik; mivel a finomabb részeket messzebb elbordja és teríti, míg a durvább szemerekkel nehezebben bir. — Ezen homok alkotó részei ugyanazok, a melyek a kavicsrétegé, — igen apró —, főtömegben gömbölyű, alig '/$_{1(}$i—Van vonalnyi átmérőjű szemcsékre oszolva. E szemcsék közelebbről tekintve majd színtelenek és fénylők (opálkovarcz), majd fénytelek és fehérek (mészszikla kovarcz), azután sárgák, szürkék és feketék (vaséleges, timéleges kovarcz, földpát s különféle szikla törek stb.) A kovarcz és sziklaszemcsékkel kisebb mértékben mész és dolomit, s a mélyebb rétegekben igen apró csillamlemezkék is elegyitvék. Azután jellemző elegyrészei ezen duna-tiszaközi homoknak a különféle apró csigahéjak, melyekkel majdnem minden rétege bőven meg van rakva. Ugyanazon csigafajok ezek, melyek a löszföld képleteiben előfordulnak, s épen mint a löszben itt is a Helix costuláta leggyakoribb s legátalánosabb. E csigahéjak gyakran tömegesen feküsznek a homok felületén, nevezetesen a mikor egyforma száraz, nem túlerős szél fuj, a mely képes ugyan az igen apró homokot magával vinni, de annyi erővel nem bír, hogy a homoktölt csigahéjakat helyből mozdítsa, vagy mikor a sebes eső megáll a homokfenéken, annak felső részét hirtelen hígra áztatja, de aztán hamar leszikkad, a mikor is a homok a vizapadással sort tartva, leüllepszik, ellenben a közüle kiázott s súlyához képest terjedelmesebb csigahéjak felvetve maradnak. E jelenség mutatja, hogy a duna-tiszaközi homok főkép löszhegyekből került. De ugyanennek több jelenségét is találjuk. Jelesen ha górcső alatt szemléljük e homokszemcséket, ezek legtöbbjén vékony mészbártya látszik, melynek igen lényeges alkatrészét szénsavas sók képezik, mikép arról sósavval leöntés útján könnyen meggyőződhetünk, mely alatt a homok még akkor is apró szénsavas hólyagcsákkal pezseg, ha a hártyaréteg górcsővel se- volna észrevehető. E szénsavanyos mésztartalom egyrészben az elmállott csiga-

héjakból, másrészben a lösz márgavegyülékéből származik, a mely közül a homok kikerült. — A tiszta homok színe, a szerint, a mint benne egyik vagy másik alkotórész elegye túlnyomó, piszkos fehér, majd sárgás vagy szürke. A homok azonban soha sem áll tisztán. Még a futóhomokban is van több-kevesebb agyag, lösz vagy televény vegyület, s színe a főárnyalathoz képest ezek szerint is változik. A termőhomokban leggyakoribb elegyrész a partos helyekhez közelebb eső felső vidékeken a lösz, az alsóbbakon az agyag.

A ráczkevi vagyis Csepelsziget talaj minőségére nézve ugyanolyan körülményekkel találkozunk, mint a szentendrei szigetnél. Már a sziget felső végén, Csepelnél homokpartok kezdődnek, melyek vonala a sziget közepe táján nyúlik lefelé a soroksári kis-dunai, vagyis a pesti oldal felé tartva. Itt a csepeli és sziget-szentmiklósi határon futóhomok területek s buczkák is fordulnak elő, melyek a kis-dunaágban foglalt szigetekre is több helyen kiterjednek. Ugyancsak a Kis-Duna oldalon le egész Becséig a hátasabb földek szintén inkább homokos, a laposabban fekvők sűrűbb fekete homok, néhol agyagos vegyületüek. Ellenben a sziget nyugoti, vagyis nagy-duuai oldalán és Makád körül a sziget alsó végén inkább a lösz és agyagvegyület uralkodik, s ezen az oldalon vannak a szigetnek legjobb termékenységü földei; Újfaluig löszös fekete homok, azon alól sűrűbb agyagos vegyülettel. Csép és Makád körül egy kevés szik is fordul elő. Azon jelenség, hogy a sziget felső vége mutatja a homokbuczkákat, ellenben az alsó teljesen ment annak, a kötöttebb vegyületen csak némileg is uralkodó feltűnésétől, azt igazolja, hogy a homokot a felső részre a Duna árja torlaszolta. — A nagy-duna-ági oldalon a löszképlet több helyen jó téglaföldet szolgáltat.

Pesttől lefelé, a megye közepén végigmenő azon széles terület, melyet egyfelől a Czegléd fölött végződő Cserhát, Czegléden alól a paládicsi határig a vasút, a dunai oldalon pedig Taksonyon elkezdve, Ványa, Délegyháza, Bugyi, Ürbő, Mántelek, Peszér, Tatárszentgyörgy, Baracs, Adacs —, itt Kis-Balásnál s Kerekegyházánál a Kis-Kunságon át —, onnan tovább folytatva Izsák, Szentimre, Kis-Kőrös, Keczel, Császártöltés, Hajós határain keresztül Szentistvánnál le a Bácskáig húzott vonal határol, s mely e térség felső részén kevéssé összevont, az alsón szétnyitott legyező alakban terül ki, — homok fensikokka), homok padokkal és halmokkal, igen sok helyen buczkákkal s szélhordta homokmezőkkel, majd löszös, agyagos fensik hátakkal, közbe homokos, majd anyagos, azután szikes laposokkal, korhadványos, turfás, zsombikos, iszapréteges erekkel, kikanyargatott teknőkkel váltakozó valóságos földhullám-mozaik. — A pesti

határtól kiinduló homok már Gubacson elkezdve, Soroksártól, Harasztitól a Csepelsziget homokjának kapcsolatát is viszi magával s Alsó-Némedin túl az Üllő s Löb körül terülő homokkal is csatlakozik és sok kanyargó széles ággal vonul lefelé. A Gubacs és Soroksár közt Gyálon át húzódó homok partokat több helyen szőlők, majd ákácz s nyár ültetvények fedik; — ezek csak néhol mutatnak még buczkákat. A gyáli parttol fekete homokos szép lapály terül Soroksár és Haraszti felé, néhol ritkább homokerekkel szaggatva. A keleti oldalon Löb felé hullámos, homokos partok, szaporodó buczkával; Löbön s Üllő alatt egész buezkatelep: de már több helyen szép akácz s nyárfa ültetésekkel szelídítve. Halom s Vecsés határán a sárga homokos, néhol fekete homok sík földek közt, alsóbb fekvésű lösz laposok terülnek. A lobi buczkák kicsapnak keletre Vasadig; délkeletre és délre csatlakoznak a felső-pakonyi és ócsai buczkákkal, honnan a homokpartok Ócsa, Taksony, Bugyi közt szélesen kiterülnek, sok buczkával Ványán, Délegyházán és Bugyi körül, — azután levonulnak Ürbő s Méntelek felé, — Rádán, Babádon, a bugyi alsó határon s Ürbőn is több helyen agyagos, fekete földeket s laposokat hagyván közbe. De már ugyané vidékeken a szikes földek is feltűnnek. — Más oldalon Ócsától az alsó-pakonyi, s pótharaszti homokok következnek, hol szintén sok buezka van. Ezekkel csatlakoznak a nyáregybázi homokok, melyek dombháta Pilisnél jön ki a Cserhátból; — s azután szaggatott homokpartokkal az Albertinél kijövő homokháttal is kapcsolatba jőnek. E kapcsolatból ismét széles homokterület húzódik Dánszentmiklóson, Vatyán keresztül, több helyen sok buczkával, Új-Hartyán felé, hol a Pótharasztyától Inárcson, Kakueson át jövő homokvonallal jön össze, hogy onnan Vacs, Örkény felé haladva, a Méntelektől Dabason és Gyónón át terjedő homokkal is csatlakozva, ismét sokfelé buczkákat terjeszszen széjjel.

Mindenfelé vannak azonban e homokterületek és buczkás vonalak közt itt is ismét sürübbféle jobb földek. Sőt a megjelelt homokfolyam sem mindenütt megszakadás nélkül egyfolytában menő. Megszakad az sok helyen, térés laposokat s sűrűbb vegyületü földhátakat hagyván közbe, hogy tovább ismét feltűnjék. — Azon főidőből melyet Pilisen felül a Cserhát dombsor karaja Vecsés fölött a szentlőrinezi pusztától a vasúttal képez s melyen Vecsés, Ecser, Péteri, Monor feküsznek, kevés ritka homokos földek közt nagyobb részben jó fekete homokos, kisebben és pedig a partosabb helyeken agyagos löszös földeket foglal; — Üllő alsó határa, a monori határ a vasút jobb oldalán, Csév, Vasad egy része, Nyáregyháza éjszaki

oldala szintén többnyire sűrűbb vegyületüek, több helyen különösen jó márgás lösz talajjal; ritkább homok közben aránylag nem túlnyomó. Pótharasztja középtája, Vacsnak több felénél, Kakucs déli oldala, Inárcs nagy része sűrűbb jó földek. Sárin, Peszéren bőven a mocsáros homokos agyag; Gyónnál, Dabasnál sem hiányzanak, kivált a felsődabasi határon a sűrűbb fekete földek. De minél jobban szaporodik az agyagvegyület, annálinkább feltűnik egyszersmind a szik is; már Sárinál sok a szikesföld, Ménteleknél szintén; sőt ez, kivált az úgynevezett kopogó szék, már a mélyebben fekvő s eső által egyenlőn mosott homokos sik helyeken sem ritkaság.

A közbeneső jobb földeken kívül a homok ismét sok helyen már erdő, fasor és szőlőültetésekkel szelídített. A pótharaszti, óesai, inárcsi, kakucsi buczkák egy része összefüggő szép erdőségnek ad telepet. Pótharasztján terjedelmes szőlőültetések is vannak. Bugyi körül s Méntelkén kisebb puhafa —, alább Peszéren terjedelmesebb ültetések. Nyáregyházán, Dán-Szentmiklóson stb. puhafa, akáczossal s tölgyesekkel vegyes. Vacsnak őstölgyese s sok akáczültetvénye, Vatyának kicsi, de régi, gubicstermő tölgyes erdeje van.

Az Örkény körül alól, felül összecsoportosult buczkatelepek nagyon kis részben vannak még kiültetve, s az eddig említettek közt e tájon tűnik fel még legtöbb sivatag, bár ott, a hol maga a község fekszik szép térés lapos van. — Innen a homok folyam két ággal átlép a Jászsághoz tartozó Mizse és Bene pusztákra, a hol szintén sok buczkát alkot. Másfelöl a tatár-szentgyörgyi határon csatlakozik a Peszér felöl jövő homokkal, a hol ismét sok buczkát hagyva vonul le Baracsnak, Adacsnak, honnan a Kis-Kunsághoz tartozó Kerekegyháza, Kis-Balás pusztákra s a szabadszállási határra lép által. Tatárszentgyörgynek csaknem egész határa könnyű homok. Baracsnak nem sok buczkája, több könnyű homokföldje, terjedelmes puhafa és tölgyes erdeje, ezek mellett kisebb mennyiségben jó fekete agyagos földje is van. Adacson már ismét sok a buezka.

Az Albertitől Örkényen keresztül Adacsig húzott keresztvonal képezi a pestmegyei —, de nem a duna-tiszaközi —, homőkterület szélességének legnagyobb átmérőjét s a megye minden homokterülete úgyszólván e vonalon érintkezik egymással.

Jelesen az Alberti s Czegléd közt a Cserhátból kiszakadó homokpadok Irsa s Bérezel alatt kisebb —, már nagy részben szőlővel s erdővel beültetett buezkákat hagyván hátra, Mike-Budán s Vatyán keresztül vonulnak Örkény felé; más részről a czeglédi, nagykőrösi határokon s pusztákon át, közbefogva Törtelyt is, Kecske s Alpár közt jutnak a Tiszához. Ez utóbbi vonalon sok buezka települ az

úgynevezett Csemőn, mely egyrészben a czeglédi, másban a nagykőrösi határhoz tartozik, több részen erdővel kiültetve, de még igen sok buczkával s sivatag homokmezővel; — azután kevés buczka a nyilasokban és Besnyőn, sokkal több Nyársapáthon, szintén nevezetes részben puhafaerdőkkel kiültetve. Hasonlókép sok homokhát Törtelyen, Ludason, Tetétlen déli részén, Kocséron; — kisebb homokok a nagy-körösi Arbozon. Hangácson keresztül; — sokkal nagyobbak, több helyen buczkák is Szentkirályon, végre igen sok buczka Kécske és Alpár közt különösen az úgynevezett Szikrán. — A cseműi buczkáktol egy más homokvonal átvág a nagy-körösi „Nagyerdő "-nek, azután a fölött és alatt is sok buczkát hagyva, onnan a Jászsághoz tartozó lajosi pusztára —, majd e közt és Homojtája közt ismét több buczkát telepítvén meg, a kecskeméti határra—, honnan egyik oldalon a kecskeméti igen buczkás Nyíren át, a benei, kerekegyházi, más oldalon Talfáján, Borbásszálláson, Szentlőrinczen keresztül ismét a szikrai homokokkal jő kapcsolatba. E részen mindenütt kitűnő mennyiségű homok erdő ültetés; — legtöbb Nagykőrösnek.

Közben itt is jó fekete agyagos, s sürü fekete homokos földek, és pedig nagy térségekre terülnek. Már erdőnek ültetett buczkái mellett Berczelnek is vannak jó fekete homokos s néhol agyagos földei is. Különösen a czeglédi, abonyi, tószeghi határ nagy része, Tetétlennek, ugyKécskének is fele, a törtelyi, nagy-körösi ludasok, a körösi Besnyő, majd Esed és Fekete nagy területekben jó agyagos, majd fekete homok földek. — De a szik szintén ismét szaporodik.

A kecskeméti és kis-kunsági határokon keresztüljutott homok ismét Agasegyházán telepit sok buczkát; oldalt Köncsögön kevesebbet. Innen e vonal Izsákot kissé megkíméli, s ott az agyagok földek közt kevés homokot hagy hátra, hanem a Kis-Kunsághoz tartozó Orgovány és Jakabszálás pusztákra települ át. De Izsák határát a déli oldalon megint a Szabadszálás és Fülöpszálás felöl átnyomuló homok fogja elő, mely a Kolumtó partján több buczkát eresztvén, a szentimrei puszta északi oldalát is részesíti abban, és Páhin[!], Csengődön, Kaskantyun keresztül szintén terjedelmes homokok hátra* hagyásával áthaladva, végre Kis és Nagy-Bócsán, majd Bugaczon, Monostoron, Tázláron és Kötönyön, — mind a hat terjedelmes pusztán sokfelé csoportosult nagyszerű buczkatelepekben adja ki mérgét. — De azért a sok homok még e helyeken is hagy közben igen jó földeket. Jelesen Szentimre nagy része már a homok vonalon kívül esik; itt szikes agyagos a fönsík nagyobb része, Páhinak jó fekete homokos hajlatai vannak, a Kis-Bócsa, Nagy-Bócsa, Tázlár, Kötöny és Harka pusztákból alakult Tázlár község 44,000 holdas határának déli része

első osztályú szántóföldekben is bővelkedik. — E pusztákról a homok a Félegyháza és Halas közt terülő kiskunsági határokra vonul átal. Pestmegyében ugyané vonal csak a kis-kőrösi, vadkerti és bőszeri határokat érinti még nagyobb mértékben, a hol mindenik helyen többfelé széljelszórt szélhordta buczkákat is képez. Ezen alól Keczel, Polgárdi, Császártöltés, Orbán-Szentgyörgy, Hild, Sükösd stb. határon keresztül egész Szentisvánig meg van ugyan mindenütt a homokhát és homokvonal s a földek sok helyen könnyű homokosak: de a régi buczkás területek, különösen a kalocsai érseki urodalom által többnyire akácz és puhafa erdősítések s ültetvények által már elfőjtvák; a fensik földje pedig a régi Dunaparton végig nagyobb részben löszös, s agyagos, fekete homok.

Jellemzetesen sajátságos a leirt területnek tekintete; nemcsak a földminőség mozaikszerü váltakozásánál; hanem a felület alakjánál fogva is. A homok többnyire sáncz alakú egyenközü halmokban, vagy hosszan nyújtott földhátakban van feltorlaszolva, melyek átlagos magassága 2 ölre tehető. A sánczok menetele a felső részen, körülbelül az Alberti-Adacs közt vont vonalig, csaknem átalában éjszak-nyugot felöl délkeletre irányul, a vácz budai hegyek felöl s a visegrád-váczi nagy vízi kapun át leginkább uralkodó szelek járásával egyezőleg. Alább e vonalon, a hol a cserháti dombok lábán túl az északi mátraszél veszi át az uralmat s a Dunáról jövő nyugoti szelekkel küzd, bár főtömegben szintén megtartani látszanak a délkeleti irányt, mégis csaknem egészen délre zavarodnak. E halomsorok között tömkelegesen egymásba bónyolult völgyek s teknők fognak helyet, melyekbe a homokhalmok csekély lejtőséggel ereszkedvén le, magasabb pontról tekintve, az egésznek égy csendesen hullámzó fensik tekintetet adnak. Száraz erősebb szelek a kis homok sánczokat gyakran a lökésszerinti eredmény folytán, tetemes halmokká növelik. De ezek azután már nem képeznek összefüggő sorokat; hanem szabálytalanul szétszórva imitt-amott, mint távol remény czélpontjai, ülnek a hullámos fensik felett. Közben a heves viharok gyakran, növényzettel élénkített laposabb téreken át, messze terítik a homokot. E térek azután ismét nemcsak a földminőség, szin és fekvés; hanem a növényzet különféleségével is kitarkázzák a vidék mozaikját. — Nagy homokok s buczkák közt mindig leverő, de kevésbbé homokos vidéken nem kellemetlen látvány. És a szelíd homokos vidéknek is megvan a maga andalító költészete, míg csendes eső után tiszta a lég f a hőség fel nem égeti, — a szél fel nem korbácsolja a felégett —, vagy csak szárazságtól felszabadult homok zivatarát.

Ezen homokvonaltol a Duna felé, Taksonyon alól elkezdve, le egész Szentistváuig, Szerénáiéig, többnyire fekete agyagos, tele vényesföldek vannak; — sok helyen bőven mocsár-iszappal, gazdag kórhanynyal; — közben zsombikos tőzegföldek és turjánfenekes lápok. Legnagyobb területet foglal el az agyagtalaj az úgynevezett Sárközben, a hol: Szeremle, Bogyiszló, Dusnok, Hajós,Fájsz, Miske, Bátya, Foktű, Kalocsa, üsződ, Szent-Benedek, Géder-Lak, Ordas, Pataj, Harta, Akasztó, Mikla, Bojár, Szüle, Ölle, Duna-Tetétlen, Mindszent, Máriháza és Solt feküsznek. Itt a föld felső kérge nagyobbára agyagiszapból áll, mely közé imitt-amott nagy mennyiségű sziksó van vegyülve. Ezen helyeken volt hajdan a Duna feneke; s egyrészről most is még az ártérhez tartoznak. A víznek innen eltakarodásától fogva tellettek ezek fel különböző alkotása, természetű és vastagságú földrétegekkel, a szerint, a mint a gyakran megáradt viz a magával hozott különféle ülledéket lerakta. A felső televényes fekete agyagtalaj alatt legtöbb helyen sárga agyag —, néhol fehér agyag vagyis esapóföld réteg van; ez alatt ismét sok helyen sivány fehér homok, néhol apró kavics, a melyet az árvíz különböző alkalmakkor mo-· sott ide.

A Duna-széleken, Ordas, Pataj, Kis-Harta körül; azután a dunaszigetekben homokos talaj is fordul elő. Vejte és Bojár közt egy kis homokpad is van erdővel, szőlővel beültetve, a mely homokos lösz hátakon át áthúzódik a szentimrei és fülöpszállási homokokhoz.

Solton felül már könnyebb agyagosak a földek; sok helyen épen fekete homokba átmenők; sőt Dunaegyháza, Apostag, Duna-Vecseés Szalk-Szentmárton határán némely apróbb homokpartok és homokhátak által is zavarvák, a melyek a Dunáról, a Dunának fehérmegyei oldaláról —, majd a szabadszállási homokokról, sőt a Kunszentmiklósi határon keresztül, Adacs felöl is szürenkeznek ide. De ez mind nagyon kevés az Örkényi, tatárszentgyörgyi stb. közel szomszéd homokokhoz képest.

A legfelső részen, Tass, Dömsöd, Áporka körül szintén vannak könnyebb homokos földek is: de sokkal több az agyagos; azonban a szikes talaj is igen gyakori. Jelesen a 15,000 holdat foglaló dömsödi határnak $^{3}/_{5}$-de agyagos, $^{1}/_{5}$-de homokos, $^{2}/_{5}$-de szikes és vízállásos. A cserháti dombsor keleti oldalán terülő síkságnak aránylag, nem sok homokja van. A dombsor kisebbik ága, mely Szócsőtől Nagy-Káta felé vonul, mutat különösen épen Szecső és Nagy-Káta körüj,np$_1$ipely.$_1$szélhordásos futóhomok partokat.: de e vonal nagyobbrésze is szőlővel s erdővel beültetett. A Nagy- és Kis-Tápió völgyén néhol löszös sárgahomok: de bővebbén fekete homokos, sok

helyen iszapos, agyagos földek terülnek. A part másik oldalán a Hajta mentén, több a televényes majd agyagos, majd homokos fekete föld, mint a ritkább homok: de a szik vegyület is tetemes mértékben fellép. A mint pedig Nagy-Kátán alól a Tápió, Hajta, majd alább a Zagyva völgyek is összeszakadnak, Farmos, Szent-Márton és Szele közt, azután különösen Györgye, Ujszász, Békás körül, bár sok helyen szintén szikkel vegyült: de gazdag televényü fekete agyagos, néhol egészen szurok feketeségü turfa-kórhanyos, iszapos agyag földek vannak. Ugyanazon jelenség, melyet a Csepel- és szentendrei szigetnél láttunk: a felsőbb vidék homokos; az alsóbb egészen agyagos. Világos új-mutatás, hogy e vidék is sziget volt; — és hogy a természet mindenütt mennyire következetesen működik. Még a szigetlábnál lenni szokott homok is, mely ama dunai két nagy szigetnél szintén mutatkozik, hasonlókép itt is megvan, — mert a szentmártoni, szelei határ déli oldalán, azután Sőreg, Félegyháza pusztán a homok ismét felüti tanyáját, s onnan az abonyi határ egy részére is kiterjed, honnan a törtelyi, nyársapáthi homokokkal csatlakozik. Söregen gróf Károlyi Györgynek terjedelmes **új homokerdő ültetvényei szelídítik a homokok A** homok vonalon kívül gyönyörű sik agyagos, néhol szikkel vegyült térség, melyhez a czeglédi és abonyi határnak a vasút éjszakkeleti oldalán széles abroszkép kiterülő része is tartozik.

Leírásom fonalán mindenütt kiemeltem átalánosságban, hogy **hol** vannak szikes földek. Abból látható, hogy ezek Pestmegyének sikterületén, úgy a homokos, mint az agyagos vidékeken, csaknem mindenfelé elterjedvék, és nagy területeket foglalnak. De részletekbe menve mégis legfeltűnőbben uralkodik a szik a dunai fekete földü részen, különösen Solt, Duna-Tetétlen, Akasztó, Mikla, Harta, Kis-Kőrös, Vadkert, Tázlár, Bócsa, Izsák, Tass s a velők szomszédos határokban. Régebben e vidéken szappanfőzéshez használt sziksót is sokat seprettek. De seprettek ezt a kecskeméti, nagykőrösi, ludasi, tószeghi határokon is. Most az első helyeken is sokkal ritkábban és kevesebbet; az utóbbiakon pedig jóformán semmit. Mégis leggazdagabb sziksó-seprő helyek most a megyében Kis-Kőrös és Vadkert községek határa és a bócsai puszta.

. Azonban megérdemli, hogy kivonatozzam azt, a mit Kvassay Jenő az országos gazdasági egyesület előtt a székföld tárgyában, különösen a pestmegyei székfoldekről 1875. év folytán jelentett.

Kvassay mindenekelőtt, az eddig átalában szikes vagy székes nevezet alatt egynek tartott földeket, a bennök jelentkező különböző természeti tulajdonságok szerint kétfélékre különbözteti, jelesen szikes vagy sziksós, és székes földekre; mert e kettő, sajátságaiban

nem egyenlő. Szikes vagy sziksós föld az, a mely a másfélszénsavas nátront, azaz a szódát, az azt alkotó földnemek felett uralkodó nagymennyiségben tartalmazza, és ezen só nyomai részint annak kivirágzása által, részint az azon tenyésző sajátságos növényekben nyilvánul. Ellenben székes talaj azon száraz állapotban egérszürke színű, rendesen fekete földnem, a mely mindenkor a feltalajt képezi és a legfinomabb iszapolás eredménye, a mit az is bizonyít, hogy mindenütt a legmélyebb pontokat foglalja el, tetemes televény tartalmú, nedves állapotban alig összefüggő zagyot képez, mely szétfőtt kásához hasonló, szárazon pedig részint kőkeménységü s egymáshoz verve érczhangot ad, részint nagyobb homok tartalom mellett szétporlik, mint a hamu, mely az eddigi visgálatok szerint csak kevés meszet, még kevesebb kálit, és phosphorsavat tartalmaz. (Köznyelven: amaz a virágzó —,' ez az úgynevezett kopogó vak szék, a mit néhol patkás széknek is neveznek.) A kettő egymás mellett is lehet, sőt sokszor van is, a kopogó szék fölötte állván a virágzó sziknek, mikor ez alkalmas időben a kopogó felett is kivirágzik. A szikső ki virágzásnak főfeltétele, hogy a sziksót foglaló réteg felett (nevezzük e réteget sziksófészeknek), a vizet könnyen le- s felbocsátó ritkás földréteg legyen, a mi lehet homok, lösz, televényes vagy más ritka agyag; ellenben alatta elsőbb oly réteg foglaljon helyet, a mely a vizet meggyüjti, azon alól pedig, a mely azt át nem bocsátja. Legjobb gyűjtő réteg a homok, vagy ritka agyag, mely különben maga a szikfészek réteg is lehet. Rendes viz át nem bocsájtó réteg a sűrű agyag, meszes agyag, mészkő, darázskő réteg, különösen a csapóföld. E fölött a vízgyűjtő rétegben kiázik a sziksó, az alsó sűrű rétegen le nem szivároghatván, meggyűlik, s sok nedvességgel, sok esőzés után, mikor a föld vízzel megtelt, a felső ritka tömegen keresztül feladja magát. Ez a ki virágzás menete, s ezért legbővebb az bő esőzésre közvetlen előállott meleg időjáráskor.

A szikes tavak feneke rendesen apró igen finom homokbol áll, melyen a sós oldat gyorsan a magasba hatolhat. Ha ezekről elmegy a viz, vagy kiszáradnak, ezért virágzik ki rajtok a szik gyorsan és nagy mértékben. Ha a szikfészek-réteg alatt közvetlen futóhomok réteg van, akkor ez nehezíti a szik kivirágzást, mert a feloldott sziksó abba leszivárog. Oly eset, hogy közvetlen futóhomok legyen a sziksós réteg alatt, Pestmegye dunaoldali szikes vidékein ritkaság; mégis fordul elő Miklán és Apajon. Az ily helyeken igen gyakran és sűrűn kopogó székek alakulnak. Ez az eset különösen Miklán is. — A hol nagyon vastag a felréteg a szikfészket képező réteg felett, ott a kivirágzás sokszor nem képes áthatolni azon. Ez sok helyen fordul elő,

Tasson, hol a feltalajt 3—4 lábnyi igen kötött agyag képezi, a sziksó nem jut kivirágzásra, bár a földben a sziksó bővségét igazolják: a viz szikes sóssága, az ott termő növények, sőt a felverődő por sóssága is, mely az ember szája szélét felmarja. — Apajon Gulácsy Ferencz állítása szerint, a ki e pusztát már hosszú évsoron át bérli, 1862-ben, az 1861-dik évi sok viz következtében a földárja igen magasra emelkedett, — a mikor azután ismét alászállott, oly sok sziksó lepte el a felületet, hogy még a gyepen is lehetett székében seperni; .— azóta alig egypárszor virágzott kis mértékben. A felréteg itt is a szikesebb helyeken sürü agyag. Sok helyen az az eset van, hogy a vastag felső rétegen keresztül nem hathatván átal, felül nem tud kivirágozni a szik: de a hol levegőt kap, kivirágzik 4—5 méternyi mélységben is az altalajban. Ez az eset Kis-Kőrösnél sok helyen, a hol két, egész harmadfél méter vastag iszapos, televényes homok képezi a feltalajt, melyen a sziksónak nyoma sem látható, sőt még a szikszós területen mindenütt fellépő és jellemző szikes növények is hiányzanak; ezen rétegen alól azonban sárgás homokos, majd löszös agyag képlet van, melyen a kivirágzás a legszebben megy végbe. Egy különösen kitűnő példa van erre mindjárt a város mellett, a hol az országút egy nagy bemetszésen megy át, melynek oldalán alól roppant mértékben virágzik ki a lösz, míg a televényes réteg felette még csak nyomát se mutatja a sziknek. Ugyané jelenség kutak, árkok ásásánál az egész alföldön igen gyakori. — A Cserhát keleti oldalán terülő székeseken szintén többnyire vastag felréteg terül a szikréteg fölé, közvetlen pedig alatta itt gyakran futóhomok van, például ez az eset Nagy-Káta körül. Itt is ritkán kerül tehát kivirágzásra a sor, hanem a hol a televényes felréteg vékonyabb, ott kopogó vakszékek állanak elő·

Érdekes jelenségek a szikek közt a szikkraterek. Ezek valóságos homokláva okádó helyek, melyek néhány nap alatt egész területeket képesek elborítani a földből előtörő szikes, futóhomokkal. Ilyen van dr. Molnár István halasi főorvos szerint Keczel és Kalocsa közt a vádéi csárda dombozatán. Sem dr. Molnár, sem Kvassay nem magyarázzák ki ezek származását. De minthogy körülöttök az ismeretes pezsgő szikviz (szódavíz) alkotó részeinek egyike világosan megvan, közel gyanítható, hogy a valószínűleg két vizáthatlan réteg közé szorult homokot, a valamely·nyíláson hozzá jutott s benne összegyülekezett anyagból kifejlő ugyanazon, vagy legalább ahoz hasonló erő zavarja ki, mint a mely a pezsgő szikvizben dolgozik, és pedig minthogy száraz alakban jut fel, talán az alsó egész réteg emelkedése útján. Van a szikek körül több említést érdemlő jelenség is: Kis-Kőrös mellett a czebei sóstóban sajátságos héjonczok találtatnak, olyanok,

melyeknek teknőjük (békateknőjük) mészfehérségü s sokszor igen vastag; — Solton különösen a város közt levő úgynevezett Falu-erében és a Kopolyákban kétféle oly békafaj lakik, melynek szintén mészfehérségü teknője van, az egyiké nagy hosszúkás, a másiké apró félkörded; ugyanitt a Tételhegy alatt folyó Sósér vize oly sok konyhasót tartalmaz, hogy a múlt században a kincstár eltiltotta onnan az asszonyoknak a főzővíz hordását; — a szikes földön termett széna ' annyira tápláló, miszerint a gazdák azt tartják róla, hogy abrak, s a marha ha csak nyalhatja is a szíkföldet, már bízik tőle: azonban ha nagyon rövid a fü, akkor a juh szőrférget szed fel belőle, és a homokos széken terem állítólag az a növény, melynek hónaljában a métely rovar alakja él.

A sziksó származását illetőleg Kvassay azt hiszi, hogy ez szétrombolt sóbányák eredménye; mert, úgymond, a szíksösöpredékben mindenütt nagy mennyiségben jön elő a konyhasó, azután gypsz és glaubersó vagyis csodasó; már pedig nem ismerünk oly vegyfolyamatot, mely szerint valahol jelenleg konyhasó nagyobb mértékben volna keletkezőben, kivéve a tengert, máskülönben oly együttes fellépése a mondott anyagoknak, a melyek a szíkkivirágzásban tapasztalhatók, csak a sóbányák körül fordul elő. — Nagyon lehetséges ez; mert csakugyan fen a Felső-tiszavidéken most is gazdag sóbányák vannak; hasonlókép Erdélyben a Maros körül, sőt ugyanez az eset a Duna felső vidékén is: tehát alább is lehettek sóbányák. Azonban én azt hiszem, hogy ha épen az alföldi síkságon nem is voltak: de itt állott a nagy sóstenger, — ennek feneke fölött kőzetek nincsenek, legalább csak igen kevés mértékben vannak; a negyedkori földképletekkel kirakodott mederben tehát az itt rekedt s máshonnan is ide hordott sóstengeri ülledék, a tengeri növényeknek-, a melyekből ma is mesterséggel fejtetik a sziksó, itt nagy tömegben elrothadása magában elég ok és magyarázat lehet a szik képződésére. Dr. Szabó a földpátrészek vegybomlásának is tulajdonit hatást a szik képződésére. — Nem a síksó, hanem a vakszéket képező székes talajra nézve pedig dr. Szabó azt állítja, hogy ez a rhyolit (kovarcztrachyt) tuffok iszapolási eredménye. Ezt Kvassay is a legvalószínűbbnek ismeri el.

Én minden tanulmányozásból azt látom, hogy még a nagyon egyszerűnek mutatkozó sikföldön is nagyon sok van, a mivel tisztában nem-, vagyis inkább nagyon kevés van, a mivel tisztában vagyunk, és még sok igen szép és fontos természeti jelenség várja a tudomány visgálódását, csak legyen a ki a természetnek itt is gyönyörű mezejét szakavatott kézzel kikutatás és kimívelés alá vegye.

Solt fölött, Solt és Dunaegyháza közt, eres laposok közül kiemelkedve, egy szőlővel, erdővel borított hegy áll, mely a dunaföldvári lösz-hegység szakadéka. Ez homok és meszes kőzeteket tart gyomrában. Ennek az innen nem messze a síkság hátán feldomborodó széles Tételhegy (inkább halom) mely kicsiben hasonmássá a pesti Kőbányának, s nagy terjedelmű agyagos szántóföldeket hord hátán, valószínűleg szintén kapcsolata. **A** lösz partok, valamint Soltnál, úgy azon egész vonalon, mely Keczeltöl lefelé a Duna régi partját jelöli, oly tömör földképletűek, hogy a bennök ásott pinczék, melyekhez illető helyeken átalában használtatni is szoktak, bolthajtásra kivájva, minden támasz nélkül megállanak. Máskülönben kőzete ezen egész siklapály vidéknek nincs, — kivevén egy szénsavas mésztuff képletet, mely több helyen, különösen Czegléd, Nagy-Kőrös, Kecskemét, Köncsög, majd Kis-Kőrös, Vadkert körül, s néhol egyebütt is fordul elő. Ez mindenkora negyedkori képletek felületén, vagy nem mélyen ezek rétegében fekszik. Czegléd és Nagy-Kőrös közt, különösen a czeglédi régi legelőn, a várostol délre ésnyugotra, nagyon ki van fejlődve. Ez itt alig 2—3 lábnyira terül a föld alatt. Néhol egészen felszínre mászik. Felső rétege, szabad levegőre jutva, könnyen szétmállik és elporlik: de az alsóbb, mely maga szintén 3—4 láb vastag, sőt sok helyen vastagabb is, vagy pedig alatta ismét második réteg van, kemény, — a levegőn is állandólag megmarad, és épületkőnek kitünőleg használható. Ilyenből épült a czeglédi nagy reformatum templom és a nagy-körösi lovas kaszárnya egy része, azonkívül is valamint Czegléden, úgy Nagy-KőrŐsön több épület. A népnyelv ezen kőzetet sárkőnek, másutt gyepkőnek nevezi. Dr. Szabó azt állítja, hogy ezen kőzet a homok közt nagy mennyiségben találtató földpát vegybomlásából származik, a mely földpát a duna-tiszaközi homok magasabb lejtjén sokszor egész táblákban fordul elő; de ha így nincs, a homokszemcsék közt mindig bőven van, a fénytelen majd fekete, majd szürke és hamuszin szemcsék többnyire ebből állván. Ennek szétbomlásából szénsav áll elő, mely a homoknak a löszből vett csigameszes porladékát szénsavas mészszé, vagyis az épen itt megírt mészkő-, mésztuff-képletté ragasztja össze. Dr. Szabó szerint, mint fennebb említettem, a föld szikes vegyülete is a földpátrészek vegybomlásából veszi eredetét. — Dr. Kerner másképmagyarázza ki e kőképlet származását. Jelesen már fennebb a homok elegyrészeinek ismertetésénél láttuk, hogy a duna-tiszaközi homok nevezetes része a cserháti löszhegyekből és partokból került, a minthogy ebben a löszcsigák és a löszmárga egyéb alkotó részei feltűnőleg uralkodnak; — mindezekbm szintén nagy mértékben

megvan a szénsav; — ezt a homokra hulló eső s az abban meggyülekezett nedvesség lemossa, mely azután a felső részekről az alsó részekre takarodván le, a hol a löszcsigát és löszmárgát bőven találja, ott ezeket, az azok vegyanyagával egyező szénsav által szénsavas mésztuffá raggatván össze, ez emlegetett kőzetet alkotja. Ezen két magyarázat nem ellenkezik egymással; sőt kiegészíti egymást, jelesen Kerner magyarázatát dr. Szabóé különösen az által, hogy a szénsav nemcsak a csigahéjakból és meszes márgából, mely a kőzetnek a benne feltűnő főalkotó részét teszi, hanem az egészen felbomló földpátbol is származik. Éhez —, visszautalva arra, a mit fennebb kiemeltem, t. i. hogy a homokszemcséket górcsövön nézve, azokon többnyire szénsavas hártyaburok észlelhető —·, azt tehetem, hogy a száraz felső homok, melyetazeső, a légköri nedvesség sokszor kiáztatott, kimosott, ritkán mutatja, a szemcséken a szénsavas mészhártyát; ellenben az alsóbb rétegek szemcséin ez mindig jobban feltűnik: tehát ez is igazolván, hogy a szénsav felülről leszürenkezett, a kimagyarázás helyességét még valószínűbbé teszi. — Kvassay Jenő a szikes földek tanulmányozása közben a dunai oldalon a régi dunameder alacsonyabb helyein is több helyen találta a mésztutf képletet, különösen a felső szikes vagy székes területek alatt gyakran előfordulni szokott két homokréteg közt, vagy még gyakrabban a második nagyon vizbő homokréteg alatt. Ugylátszik tehát, hogy az ilyféle helyeken mindenfelé előfordul, csak keresni kell. Csakhogy néhol csekély rétegben s nagyon puha porlós állapotban van.

Jó vályogföld, faltapasztó agyag, alkalmas téglaföld a megye sík részén is csaknem minden község határán találtatik. Ezt az alsó, felső agyag és löszréteg bőven szolgáltatja. Sőt jó tetőcserép föld is sokfelé van, kivált ha az erre leggyakrabban szolgáló lösz és neogén képletü agyagból a benne gyakran találtató meszes apró kődarabok kitisztittatnak. De különösen jó korsós agyag van Tószegben, melyet még a hírneves túri korsósok is hordanak. — A csapóföld, melyet a köznép falfehéritésre, meszelésre, mész helyett használ, a szikes . talajjal többnyire együtt jár s a szikes vidékeken, kivált mélyebben fekvő nedves gyeplegelők hajlatoldalain, egyes szaggatott telepekben mindenfelé előfordul; Sárinigenjó csapóföld, azután keményszürkeföld kása őrléshez. — Kivált jövőjét illethetőleg, sokkal fontosabb ennél az alréteg egy nevezetes képlete, a gyeptőzeg vagy turfa. A kiszáradt zsombikos, vízi növénygyökeres tófenekekben, nádas mocsárok, erek kotuval (nád, káka, gyékény—, sás stb. gyökértörzs) feltellett környékén sok helyen vastagrétegzettel s nagy területeken s legjobb minőség, ben fordul ez elő. Különösen sok van Tószegu, Kécske körül a Tisza

tavas, eres laposain, Törtely, Czegléd, Nagy-Kőrös határain, a Gerje vonalán, a büdösi, nyársapáthi, ludasi, gógányi eres helyek környékén, Nagy-Kőrös alatt a kiszárított „Gát“ nagy tófenékben, a Szurdokban s különösen a Csikósban, Farmos, Tápió-Szele, Káta környékén az összejövő folyók tavas, mocsáros helyein stb.; — úgy hogy nincs a megye lapály, sik földü területén egy négyszeg mértföldnyi hely, a hol turfa vagy gyeptőzeg kisebb-nagyobb, de minden esetre használható mennyiségben és minőségben ne volna. Legtöbb van mégis a Duna-oldalon, és pedig azon környéken, a hol a már Pesten alól mind a Duna felől, mind a hegyes, partos tájakról összegyülekező Turján, majd Örjeg eres vonala Ócsánál, Bugyinál elkezdve, szélesen, kacskaringósan, mintegy a duna-oldali homokvidék vonala alján, néhol közte, de egész a megye alsó határáig végig húzódik. Kihasználva e roppant mennyiségű turfa, nemcsak kellő mértékben, de csak számbavehetőleg is, még sehol sincs. Pedig a köznép igen sok helyen az erdő- és fahiány miatt, a mivelés alatt álló föld termő erejének megtartására mulhatlanul szükséges,istáló trágyát készíti tőzeggé és azt égeti tüzelőkép Ily vidéken a turfában valóságos kincsbánya volna feltalálható. Néhol a pusztai kertészség, tanyai nép, használja kis mértékben. Nagy-Kőrösön a Csikósban fejtett turfa gőzmalom fűtésre is sikeresen használhatónak bizonyult.

6. §. Időközben előállott megyeterület és névváltozás s annak folytán szükségessé lett pótlék.

Midőn munkám ezen második részéből az eddig előbocsátott négy iv már ki volt nyomva, előállott az 1876: XXXIII. t. ez. alapján az egész országra nézve eszközlött és ugyanezen év September 4-én életbe léptetett új területi beosztás. Ez munkám folytatását is több· hónapig megakasztotta. Mert e törvényes intézkedés ezen megye területében is jelentékeny változást idézett elő. Jelesen:

A Kis-Kunság, a vele kapcsolatos jász pusztákkal együtt, — kivevén mégis Dorozsma községet, mely a hozzá tartozó Árokszálás és Üllés pusztákkal Csongrádmegyéhez csatoltatott, — Pestmegyéhez kebeleztetek át. Ennek folytán a megye neve is megváltozott. Most:

Pest-Pilis-Solt és Kis-Kunmegye nevet visel.

Ugyancsak ide kebeleztettek Kara és Jenő jász puszták is.

Ellenben Jánoshida község, pusztáival együtt, áttétetett Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéhez.

A belső beosztásban Kara, Jenő a kecskeméti alsó járáshoz osztatott be.

A kis-kun helyekből az eddig volt tizenkét szolgabírói aljárás melló:

Kis-kun járás nevezet alatt egy Xlll-dik alakíttatott, következő községekkel: Fülöpszálás (Balázs és Jakabszállás pusztákkal), Kerekegyháza (Lajos-Mizse és Bene pusztákkal), Kun-Szent-Miklós (Orgovány, és Kerekegyháza pusztákkal), Laczháza (Csóka, Kató, és Móriczgát pusztákkal), Majsa (Kígyós és Jakabszállás pusztákkal), Puszta-Péteri, mely a kecskeméti alsó járástól tétetett ide át, Szabadszállás (Balázs és Jakabszállás pusztákkal,) Szánk, Szent-László községek, továbbá Kömpöez, Köncsög és Matkó, melyek eddig is Pestmegyéhez tartoztak, végre Kis-Szállá^, Mérges és Pálos puszták. — Megjegyzem, hogy a több Balázs és Jakabszálás név alatt előforduló puszta, régi határai szerint tulajdonkép egy-ugyanaz, csak a szerint osztatott el, a mint a különböző községek birtokához tartozik.

Ezen kivül vannak szintén Pestmegyéhez csatolva Kis-Kun-Félegyháza és Kis-Kun-Halas rendezett tanácsú városok.

Ugyanezen új rendezés folytán a megye eddigi járásaiban is némely változások állottak elő, .leginkább puszták áthelyezésével.

Ezután következő tárgyalásaimat tehát ezen új szervezés szerint teszem. E második résznek eddig lefolyt §§-saira nézve pedig következő pótlást teszek:

1. Geographiai fekvés, alakzat és határok. A geographiai fekvés keveset változott, minthogy az 1 §-ban körülírt határok közé, a mint már ugyanott mondva van, az új terület is csakugyan közbenesőleg bele van véve. Az alakzatot illetőleg, az eddig épen a Kis-Kunság által okozott kelet-déli behorpadás ki van egyenlítve. — A határoknál pedig az a főváltozás, hogy a hol előbb a Kis-Kunság határolta a megyét, most ott keletre Csongrád, délre Csongrád és Bácsmegye határolja.

2. Térnagyság. Levonván a Jánoshidával elszakasztott nem egészen egy négyszeg mérföld területet, a térnagyság szaporodása kerekszámban 43 □ mérföldet tesz, minélfogva a megye területe most 213.$_{88}$ osztrák □ mérföld.

3. Az egyes pontok földrajzi meghatározását, a mennyiben különösen egyes községek geographiai fekvésére vonatkoznak, az egyes községek leírásánál fogom utánpótolni.

4. Domborzat. Hegyei a Kis-Kun járásnak egyátalában nincsenek. Az egész a duna-tiszaközi síksághoz tartozik, a mely a 4. §. C. pontja alatt van leírva. Ugyanott a domborzat változás meg is van

már az általanosságban jelelve, a mint a Kis-kunsági határokon átvonul.

5. A földkéreg alkotó részeire s természeti tulajdonságaira nézve az egész terület szintén az 5. §. *c.* pontjában leirt síkság és lapály vidékhez tartozik, a mint csakugyan a földkéreg alkotó részeinek változata körül ugyanott erre több helyen vonatkozás is történt. Máskülönben a földvegyület a déli és nyugoti részeken inkább agyagos, az északi és keleti részeken tulnyomóbban homokos: de homok is van minden határban bőven; úgy szikes s turjános föld mindenfelé elég.

Mindezekről az egyes községek leirásánál lesz alkalmam bővebben szólani.

7. §. A talános vízviszonyok. Folyó és állóvizek; mocsárok; — ásványos gyógyvizek és források.

A megyét országunk legnagyobb két folyama, a Duna és Tisza érinti; még pedig sokkal nagyobb mértékben a Duna, csak kicsiben a Tisza. Azonban ámbár a Tisza maga is a Duna folyamrendszeréhez tartozik, a megye területén levő kisebb vizekre nézve még is a két folyam nagyon megosztozik, a Tisza folyam környéke jellemzetesen elkülönített leven a Dunáétól.

A) *A Duna s közvetlen folyamkörnyéke.*

a) A Duna, országunk ezen fejedelmi folyama, Visegrád felső határánál lép a megye földére; onnan főágával Vácz felső határáig, — kis ágával pedig, mely Visegrádon alól alig egy negyed mérfölddel kiválván az öreg ágból, a Szentendrei szigetet alkotja Bogdányon alól a Kecske-szigetig csak a jobboldali partot locsolja, s határt von előbb Hont, azután Nógrádmegye közt. A mondott) pontoktól le a nagytétényi határ végéig, mind a két oldalával a megye határai közt folyik. Onnan azonban le Szeremléig, régi főágával tulajdonkép csak a balparton szegélyzi a megyét, elválasztván előbb Székes-Fehér-, azután Tolna-, s lent Szeremlénél egy kis sarkon Baranya megyétől. Azonban ls4l-töl fogva a szabályozás folytán több kanyarulat átmetszés jövén létre, ezek némelyike, a medret néhol mindkét partjával egészen a megye földére eresztette be. Ez az eset jelesen Ordason alól Imsós ésZádor közt, azután Bogyiszlónál, hol a megyéhez tartozó Imsós és Bogyiszló a régi balparti tömegből, a jobb oldalra van átvágva.

E megjelelt vonalon, t. i. Visegrádtol Szeremléig, a folyam hossza, a megye területén és határán, a kanyarulatokat nem számítva kerekszámban 30 folyó mérföld.

Ezen kívül van még a már mondott szentendrei kis ág, mely a megye határára jutásától, Békás-Megyerrel szemközt az öreg ágba visszaszakadásáig, 3 minél valamivel több, — továbbá a soroksári kis ág, mely Pesten alól szakadván ki az öreg ágból s egészen a megye területén folyván, a Csepelszigetet alkotja, és Tass irányában az öreg ágba visszaszakadásáig, $7^1/_2$ mfnyi hosszúságra terjed. Ez utóbbi azonban 1872 óta Pest alatt, az összekötő vasúti hídon 1600 öllel alól el van zárva s az elzárt ág egy kikötőt képez; — mindamellett ugyanez fel a nagy ágon Váczig folytatva, a pilisi járást a megye nagyobb tagjától elválasztja.

A folyammeder leginkább negyedkorszaki lösz képletbe van bevájva. A partszél a nagy ágon Váczig —, a kis ágon Szentendréig hegyes; — a két sziget-oldalon, valamint a pesti oldalon alább is mindenütt lapály; — ellenben a budai oldalon Buda alatt és Promontórnál kinyomulnak ahoz a pilisi járás hegyei; egyébütt a megyéhez tartozó részen itt is mindenütt lapály.

Már az 5. §-ban a domborzati viszonyok átalános ismertetésénél közlöttem a különböző magassági méreteket átalában. Itt még szabatosabb tájékozás végett, az országos építészeti főigazgatóság meghatározása szerint egész részletesen mutatom fel a pestmegyei dunavonal főbb pontjainak magasságát az Adriai tenger színe felett, és pedig a mint a különböző pontok egymással kapcsolatos viszonyba hozattak bécsi lábakban, hüvelykekben és vonalokban, a mint következik.

A visegrádi templom a Duna jobb partján, kivésett pont az ajtóküszöbön a bemenetnél balra eső ajtó oszlopon (a többi meghatározott pontokkal összeköttetési viszonyba hozatott 1836-ban) . . 343' 10" 4'"

A pócsmegyeri ref. templom a Duna balpartján, kivésett pont az ajtóküszöbön a bemenetnél jobbra eső oszlopnál (összeköttetett 1838-ban) . 340' 0" 3'"

Az ó-budai határban az Illés malom ablak talajzata, a Duna jobb partján, a pesti sziget felső végével átellenben (összeköttetett 1832 és 1836-ban) 325' 6" 7'"

A cs. k. katona-rubakezelési bizottmány épülete Ó-Budán a jobb parton, a kaputalaj falszéke (összeköttetett 1832.) 329' 2" 7'"

A vízivárosi plébánia templom Budán, ajtóküszöb a keleti oszlop közelében (összeköttetett 1832.) 325' 0" 8'"

Állandó vizmércze Budán, a 0-pont . . .	304′	10″	$5^1/_4$‴
Pesten a belvárosi plebánia templom ajtóküszöbe az éjszaki ajtókép mellett a templom Duna felé eső homlokzatán (összekött. 1832.) . . .	326′	1″	7‴
Duna szintje középvizállás mellett Váczon .	314′	0″	0‴
A dunakeszii kath. templom a váczi Duna balpartján a templom ajtóküszöbe a főbemenetnél balra (összek. 1836.)	399′	3″	10‴
Tétényen a Duna jobbpartján a Szent-János szobor alapkő táblája (a többivel nincs összekötve.)	327′	0″	5‴
A makádi ref. templom keleti oldalajtó küszöbének kivésett pontja balra, a promontóri dunaág balpartján (összekött. 1838.)	316′	7″	2‴
A harasztii templom a soroksári Dunaág balpartján a délfelé fordult ajtó küszöbe balra (összeköttetett 1836.)	332′	1″	11‴
A majosházi templom a soroksári Dunaág balpartján, a templomajtó fedezete a bemenetnél jobbra (összek. 1836.)	325′	11″	5‴
A Sziget-Szentmártoni templom a soroksári Dunaág jobbpartján, ajtóküszöb balra (összeköt. 1836.)	318′	11″	6‴
A ráczkevii kath. templom előtt a soroksári Dunaág jobbpartján a márványkereszt 2-ik vagyis felső lépcsője a homlokzaton (összek. 1836.) . .	320′	6″	6‴
A dömsödi ref. templom a soroksári Dunaág balpartján, a templom falszéke (összekött. 1836.)	321′	1″	0‴
Duna-Vecsén a ref. templom ajtóküszöbe a balajtó-oszlop mellett (összekött. 1836.) . . .	312′	11″	2‴
Az ordasi templom ajtóküszöbe a Duna balpartján a nyugoti oldalon (összek. 1836.) . . .	301′	1″	3‴
A foktűi kath. templom a Duna balpartján, ajtóküszöb balra (összek. 1835.)	296′	11″	$9^1/_4$‴
Duna vizszintje középvizállással Szeremlén.	253′	0″	0‴

Az összehasonlító magasság alappontja Petronelnél van letéve, s az adriai tenger szine felett 469 lábon áll. Ezen előbocsátott méretek alapján a vizállás 0 pontja a különböző helyeken következő:

	0 pont az adriai tengerszin felett.		
Visegrádon	315′	0″	8‴
Váczon	311′	7″	10‴
Pesten	304′	10″	5‴

	0 pont az adriai tengerszin felett.
Tétény	301′ 3″ 3‴
Szigetujfalu — Ercsi	297′ 8″ 3‴
Szalk —, Duna-Pentele.	290′ 10″ 5‴
Révbér — Dunaföldvár	286′ 3″ 3‴
Zádor — Paks	278′ 9″ 9‴
Fajsz — Fadd	274′ 2″ 9‴
Szeremle	261′ 2″ 6‴

Partmagasság a 0. felett a nagy ág baloldalán Váczon felül hegyes lévén 40 lábon alól alig jön, Vácz és Új-Pest közt lő—22 láb; — ez a Szentendre szigeti jobboldalon, a sziget vége felé egész 8 lábig leszáll; — Pest alatt 15—34, — Budától Tétényig a jobbpart 18—22., a Csepel-szigeti balpart 14—30, ugyanezen oldalon tovább folytatva Sziget Újfaluig 13—16, onnan a Sziget végéig 11-16-, a két ág összejövetelénél Szentgyörgy pusztától Apostagig 11—17, Apostagon alól Dunaegyházától Vejtéig 9—19, innen Úszódig 14—20, majd Bogyiszlóig 11 — 19, tovább Szerénáiéig 11—22 láb közt váltakozik.

A szentendrei kis dunaág jobb partja Szentendréig mindenütt hegyek lábánál vonul el s magas, a legalacsonyabb helyeken sem száll 16 lábon alól; — a szigeti oldalon l:örül —, értve a nagy ágat is, 8—30 láb közt váltakozik; a Szentendre és Buda közt terülő árteren át pedig 11—22 láb.

Megjegyzendő azonban, hogy a mélyebben fekvő ártereket, kivált Pest körül és Pesten alól, a hol szükséges, mindenütt töltések védik.

A folyamszélesség igen változó. Ezen a közben eső szigetek is sokat változtatnak. A nagy ágon a természetes medernek, míg t. i. nem szabályoztatok, legkisebb szélessége Buda és Pest közt a Szentgellérthegy alatt a budai sárosfürdő és a pesti mészáros utcza közt volt s ez 960 lábat tett. Ellenben a legnagyobb szélesség kevéssel ezen alól volt, a Csepelsziget felső csúcsánál 3600 lábbal. A szabályozás ezeket megváltoztatta, sokkal összébb szorítván mindkét ponton a medret Jelesen a sárosfürdőtől a lőporraktárig terjedő szabályozási vonalon a normális szélesség a töltések közt 200 ölet tesz. Most ott, a hol a folyam szabályozva nincs, a természetes mederszélesség 1000—3000 láb közt váltakozik; a főágban természetes meder 1000 lábon alól, s 3000-ren felül sehol nem lévén, tehát középmérték 1500 láb, vagyis 250 öl. — A szentendrei kis ág közép szélessége 126 ölet tesz. — A soroksári ág, minthogy most már el van rekesztve,

alig bir jelentőséggel. Különben ennek közép szélessége egyremásra 200 öl volt. Most az alsó zárgát a gubacsi pusztánál 230 öl.

Közép mélység a folyam sodrában 0. pontú vízállás mellett: a nagy ágbamVisegrádtol VáczigÍ2—17 —, innen Új-Pestig 15—21; — a szentendrei ágban szintén 15—21, — Budapesttől Tétényig 9—25, — Téténytöl Sziget-Újfaluig 3—17, — Lóré környékén 6—24, — innen Apostagig 6 — 16, — Dunaegyházától Vejteig 6—14, onnan Úszódig 3—15, — Foktűtöl Bogyiszlóig 12—32, tovább Szeremléig 21—15 láb, ezen alsó vidéken, a hol a folyam a szigetek közül kiszabadul, a puha mederfenékben, sok bukkanó lévén. — A viz sodrán kívül a mélység igen változó. De maga a viz sodra is gyakran váltakozik egyik helyről a másikra, a szerint, a mint annak folyása egyik vagy másik helyen sarkantyút vagy lökést kap, azután a meder inkább vagy kevésbbé rendes, kifejlett.

A vízesés átalános közép vízmagassággal, mely alatt a 0. pont felett 6—8 láb magasság értendő:

A vizsebesség: a meder szélessége és alakulata, valamint a

Visegrádtol Váczig	3' 1" 3“'
Vácztol Pócsmegyerig . . .	1' 11" 0'"
Pócsmeg'yertöl Pestig . . .	4' 2" 0'“
Pesttől Tétényig	4' 7" β///
Téténytöl Ercsiig	3' 7"0“'
Ercsitől Adonyig . . . · . .	3' 1" 6'“
Adonytol Bácsalmásig . . .	2' 5" 10“'
E.-Almástol D.-Penteléig . .	2' 0" 6“'
D.-Pentelétöl Földvárig . . .	3' 7" 2'"
Földvártól Bölcskéig	2' 0" 1'"
Bölcskétöl Patajig	2' 2" 11'"
Patajtol Paksig	3' 0" 6“'
Pakstol Foktűig	2' 9“ l)zzz
Fokktűtöl Tolnáig	3' 9"5“'
Tolnától Csanádig	6' 4" 5'“
Csanádtol Bajáig	1' 5" 10'“
Bajától Szeremléig . . . ’ .	Γ 6"8'"
A vízesés összege . .	51' 10" (J'"

víznek csekélyebb vagy magasabb állása s ahoz képest az esés mértéke szerint különböző szakaszokon igen változó. A folyam sodrában közép vízállás s közép mérték szerint egy másodperczben Visegrád és Váez közt 4—5, a Szentendrei ágban 4, Vácztól Pestig 3—4$^{1}/_{2}$, innen Tétényig 2— 5, tovább Lőréig 2.$_{5}$—2.$_{9}$ —, onnan Aszódig 2—2.$_{9}$ — tovább Bogyiszlóig 2—3, onnan Szeremléig 2—2.$_{5}$ lábat tesz.

Csak nem rég óta kezd figyelem fordittatni arra, hogy a viznek magassági változata több ponton jegyeztessék. Bégen csak Budapesten jegyeztetett. Ugyanazért e tekintetben nagyobb időközről adatot több pontról felhozni nem is tudok. Budapesten a legközelebb lefolyt 50 év alatt a legmagasabb vízállás 0. felett 29' 4" 6"'-tot tett, és ez volt 1838 mártius 15-én; — a legkisebb vízállás -2' 10“ 2"'-tőt tett 0. alatt s ez volt 1861 deczember 12-én. A leghuzamosabban tartani szokott vízállás a mártiustol October hóig terjedő hónapokban 6 és 8 láb közt változik, a mely is tehát átalános középállásnak tekinthető.

A meder kiképződhetését a sok sziget több helyen akadályozza ugyan: mind az által az a hajózásra mindenütt veszedelem nélkül és eléggé alkalmas, a mint ez a közép vízmélység megjelöléséből is kitetszik. Jelesen mikép már mondók: a Visegrádnál a megye határára lépő folyam azon alól csakhamar két ágra oszlik s a szentendrei szigetetet alkotja, melyet mindkét ágban hasonlókép több sziget vesz körül. Különösen sok a szigetek száma Dunakeszi és Pest között. Pesten alól a Csepelsziget hasonlókép sok kisebb, mintegy 10 sziget által környeztetik. Ezen alól, névszerint Duna-Vecse, Apostag, Kis-Harta, Ordas, Duna-Pataj körül szintén sok a sziget; köztök nagyobbacskák is. Mind a mellett egész Patajig a meder átalában elég rendes sbár itt-ott némi zátonyok is vannak benne, mint Érdnél, Ercsinél, Apostagnál stb. de ezek kikerülhetők s nem veszélyeztetik a hajózást. — Patajon alól már sókkal tökéletlenebb a meder, a partok alacsonyak és porhanyók, a folyás kanyargós, úgy hogy majd kétszer olyan hosszú, mint egyenességben lehetne. Néhol zátonyok s elsülyedt tüskök is találtatnak, kivált Kalocsától Bogyiszlóig. Különösen sok hátrányul szolgál a számos kacskaringós mellék ág, melyek nagy területű szigeteket kerülnek meg s sokszor kiinduló helyöktöl csak kevéssel alább térnek ismét vissza a főmederbe; és minthogy szélességük sok helyen alig különbözik a főmeder szélességétől, sőt néha az egyenesebben menő ágakba a viz sodra is bele csap, nagy táj ismeretet és figyelmet igényel, hogy a hajóvezetők az alkalmas meder menetét el ne tévesszék. Azonban a szükséges tájismeret és figyelem mellett, a hajózás e részen se jár nagy nehézséggel, legfeljebb nagyon kis viz idején fordulnak elő gyakoribb megfeneklések. Névszerint akkor, midőn Budapestnél a víz magassága 0. felett két lábra száll, már terheket szállítni nem lehet. Ez azonban a legszárazabb nyáron, vagy esőtlen őszön is igen ritka eset. Máskülönben a főfolyam vonala, bár sokat változik, még a szigetekkel legjobban szaggatott alsó részeken is rendszerint elegendő vízzel bír.

Már az I. rész 27. §-ban megemlékeztünk a nagyobb árvizekről, a melyekkel a Duna egész környékét, különösen pedig Pest megyének az ártérben eső helyeit a közelebbi 100 év alatt látogatta· Az ártér iránt pedig ezen II. rész 4. §. C, és 5. §. c. pontja alatt a lapályok leírásánál nyújtottunk tájékozást.

Az áradások ideje főkép a tavaszi jégzajlás. A Dunán többnyire minden télen zajlik több-kevesebb jég, még azon években is, melyeken a megye határai közt levő része be nem fagy, a mire pedig elég gyakori az eset. Némely évben oly erős a Duna jege, hogy egész szélességében megbirja még a legterhesebb szekereket is. A jég időszaka a novembertől mártiusig terjedő hónapokra oszlik. Ezen időközön a zajlás gyakran többször ismételve is előfordul. A jéghát

- 7-töl -11-ig terjedő légmérséki fokok közt szokott képződni. Sajátságos, hogy az alsóbb állomásokon többnyire hamarább beáll a jég, mint a felsőkön, s az egyes állomásokon is rendesen alolrol felfelé képződik, kivevén Budapestet, a hol a hidoszlopok miatt,

. többnyire a hídon felül szokott legelsőbb beállani. Ugyancsak Budapestnél —, és ismét épen a hidoszlopok miatt már kisebb, jelesen

- 4.$_{8:J}$ fok R. légmérséklet mellett is megáll a jég. Megálláskor a légmérsék mindenütt alább szokottt szállani. Ezen alábbszállás Ausztriában -4.$_{37}$ - 8.$_{30}$ fok közt változik, Pest és Mohács közt -6.$_{2O}$ fok körül szokott lenni. Az első zajlás - 2.$_{2}$ és - 11.$_{9}$ R. fokok közt áll be. Csak ritkán tart néhány napnál tovább, sőt többnyire 4 nap alatt lefolyik a zajlás, és pedig csaknem az egész vonalon egy idejű megindulással: de legnagyobb ereje és mennyisége a felsőbb állomásoknál rendesen hamarább beáll, mint az alsóknál és azokról hamarább is eltakarodik. Ha zajláskor megakad a jég, akkor a viz állása többnyire mindig emelkedni szokott. Ugyanez az eset ajég eltakarodása után is. De ezen emelkedés rendesen nem nagy. Ugyanazért abból, hogy milyen volt a vízállás ajég megállásakor, leggyakrabban arra is biztosan lehet következtetni, váljon veszélylyel fog-e járni a jég eltakarodása vagy sem; hacsak a számítás ezen alapját valamely más szintén lényegesen beható körülmény meg nem változtatja, jelesen az, ha igen kemény volt a tél, sok hó esett, s az a felső hegyek közt nagyon meggyülekezett, erre pedig mind a folyam jegén, mind a hegyek közt hirtelen olvadás áll be. Az ily tényezőkkel változó körülmények a zajlást még akkor is gyakran veszélyessé teszik, ha a jég alacsony vízállásnál állott is be. — Különben a jég néha már - 1.$_{\delta}$ fokú légmérsékletnél is eltakaroszik; legtöbb esetben azonban + 4., fok mellett tisztul el egészen.

Több évi tapasztalás szerint a gőzösök járásának szünetelése a jég miatt egyre-másra december 15-töl február 15-ig tart. Ritka eset, midőn korábban meg kell szüntetni a forgalmat, vagy később lehet azt megindítani. Az első eset leginkább akkor van, mikor őszszel nagyon csekély a viz, vagy korán kemény hidegek állanak be, melyek a hajó-ut hirtelen elfagyásával fenyegetnek; a második, ha hosszan és keményen tart a tél.

Ez előbocsátottakrol a magyar kir. dunaszabályozási felügyelőség az 187G septemb. 1—7-ig Budapesten tartott nemzetközi statistikai congressuson a következő adatokat közlötte:

	a legkisebb víznek a tenger felett meter	a legkisebb víznek a adriai közép mélysége a folyam sodrában meter	a partnak a legkisebb viz feletti közép magassága jobbpart	balpart	különbség a legkisebb és legmagasabb (1838) TÍZ szín között.
Váczig	98.50	3.8	9.5	4.7	9.5
Budapestig	96.35	4.4	6.0	6.0	9.3
A soroksári ág alsó torkáig	91.92	3.8	4.4	5.1	8.5
Zádorig (Paks)	88.11	2.7	5.4	4.7	7.6
Szeremléig (Baja)	83.90	4.1	5.7	6.0	7.6

A legnagyobb, legkisebb és közép vízállásoknak 30 évröli átlaga, havi megkülönböztetéssel a budapesti mércze szerint:

	legnagyobb m.	legkisebb m.	közép m.
Január	3.11	0.76	1.76
Február	4.48	0.81	2.47
Mártius	3.63	1.24	2.21
April	4.74	1.39	281
Május	4.45	1.58	2.97
Junius	4.16	1.89	3.05
Julius	4.50	1.60	2.81
Augustus	3.74	1.92	2.71
September	3.61	1.50	2.15
October	2.74	0.86	1.84
November	2.92	0.94	1.65
December	2.61	0.68	1.71

Egyes nevezetesebb vízállások a budapesti mércze szerint: jégdugulások által okozott nagy árvizek 1775-ben 7.70“· — 1830-ban 7.16“· 1838-ban 9.30“·; nyári árvíz 1853 julius havában 5.27 “·. Legkisebb viz 1858 január 13-án 0.00 “·.

A legközelebb lefolyt 1875,6-diki tél a Dunát, de egyéb vizeket is illetőleg átalában a legritkábban előfordulók egyike s igen nevezetes viszonyokat feltüntető volt; különösen a megye területét az 1838-dikival vetekvő, sőt néhol azt meghaladott árvízzel látogatta meg, melyről a 8-ik §. fog szólani.

Részint a sok vizáradás, részint a hajózás könnyítése már a régi időben felgerjesztette a figyelmet az iránt, hogy a Dunán különféle szabályozások vitessenek végbe. Az I. rész 2-ik szakaszában a megyei levéltár ismertetésénél már több ide vonatkozó tervezetre van utalás. Ezek következtében csakugyan már a régi időben is történtek némi szabályozások. De ez még mind nagyon kevés és hiányos. A legelső nagyobbszerü szabályozási munkálat megyeileg 1841-ben ment végbe. Ez Ordas és Zádor közt az imsósi átmetszésre vonatkozik. Utóbbi időben a szabályozási munkálatokat az állam vette át; ezen az úton jött létre a bogyiszlói átmetszés. Azonban a költség hiány miatt ezen az úton is igen lassan megy a munka; és ez idő szerint a megye vonalán főkép Budapest fővárosnak a Duna két oldalán fekvő partvidékére szorítkozik.

Jelesen szabályozás alatt áll az 1870: X. t. ez. alapján az újpesti kikötő torkolatától a csepeli szőlőkig terjedő folyamrész. E szabályozásnál főczél a fővárosnak a jégtódulások ellen biztosítása; azután ezzel kapcsolatosan ugyanezen vonalon a kereskedelem számára kényelmes kirakó helyek előállítása. Hogy ez eléressék, különösen a jégdugulások elhárítása tekintetéből a folyammedernek a budai sárosfürdőtől kezdve a csepeli szőlőkig terjedő mélyítése vált szükségessé, minél fogva itt az úgynevezett kopaszi zátonyon eddigelé 70 magyar hold területről 62,000 kubik öl kavics kotortatott ki, lentebb pedig a csepeli szőlőknél volt zátonyon 75 hóidról 98,600 kubik-öl, — és a meder szélessége 200 ölre szorittatott össze. Ugyanezen vonalon a sárosfürdőtöl a nádorkertig, a másik oldalon a csepeli szőlőkig töltés építtetett. A pesti oldalon a fővámház előtt építtetett egy 113 öl hosszú emeletes rakpart.

Azután a fővámház és a Margit-szigeti új hid közt következő munkák készültek:

A budai oldalon a Margithíd főnél 140 —, azután a sütőtérről az apáczák zárdájáig 260 öl hosszú lépcsőzetes rakpart; ismét az apáczák zárdájától, a rudasfürdőn felül az ördögárok torkáig 990 öl emeletes, a rudasfürdőnél 172 öl lépcsőzetes rakpart. — A pesti oldalon a Margithíd főnél 125 öl emeletes, azon alól 223 öl lépcsőzetes, ismét alább 250 öl emeletes rakpart. — Megint a budai oldalon az ó-budai dunaág torkolatától a Werther-féle gőzmalomig

743 öl farakhely, onnan a Margit-hídig 500-ö1 töltés; —a pesti dunaágban az új-pesti kikötőtől a Neuschloss-féle gyárig 1800 öl hosszú töltés, ezen alól a Margit-hídig 400 öl farakhely; — azután a Margit-szigetet körülfogó mindkét dunaág egyenlő szélességre t. i. úgy a pesti", mint a budai ág 125—125 ölre lettek összeszoritva; — végre a Margit-sziget felett levő fürdő zátonyon történt nagy kotrás 90 hold területről 102,000 kubik öl kavics szedetvén ki, Most itt a 0. alatt átalában 6 láb· a meder mélysége; máskülönben a kotrás egyébütt is átalában 0. alatt 6 láb mélységig eszközöltetett.

Ugyaneeak védmunkálat és parterősités készült Ó-Budán különösen aa ó-budai nagy sziget körül 3130, a Haros szigetnél 2410, a makádi part körül 6270 meter bosszúságban.

Ezen adatok 1876. május utójáig terjednek.

A mélyítések valamint a kopaszt zátonyon, úgy a csepeli szőlőkig még folytattatnak; valamint a tovább terjedő szabályozási s védmüveletek is.

Emlittetett, hogy a szabályozás folytán a soroksári dunaág az összekötő vasuthidon alól 1600 öllel, el lett zárva. Az összekötő Vasuthid távolsága a lánczhidfol 2100 öl. Az alsó zárgát hossza a két part közt 230 öl. A zárgáton zsilip van ez idő szerint azon rendeltetéssel, hogy azon az elzárt ágba fris vizet lehessen bocsátani, mely a holt mederben rekedt s oda gyülekező vizet a posbadás ellen mentesítse. Ezen tápzsilip a Csepelszigeti oldalra van beeresztve, s a szélesség ezen zsilip és a pesti part közt 245, ölet, maga a zsilip nyílása pedig 60 lábat tesz, és másodperczenként 63 kubik meter vizet szállít. A soroksári Dunának a zárgáton felül eső része mintegy 8400 láb (2800 meter) hosszú s 840 láb (280 meter) széles kikötőt képez, melynek nyílása a Csepelsziget felső végén 30 öl széles.

Már mielőtt ezen soroksári dunaág elzáratott, kérvényezték s azóta folyvást kérvényezik az ennek partján lakó községek, hogy ezen ág hajózható csatornává alakíttassák át. Mások nagyszerű halastónak szánták ezen ágat. Ismét mások az alkalmatlannak és kicsinynek bizonyult újpesti téli kikötő helyett nagyszerű téli kikötővé kívánják ezt alakitni, melylyel különben a hajózható csatorna minőség is összeköthető volna. Régebben ezen ágból kiindulva a Dunát a Tiszával Szolnokon alól, vagy Csongrádnál összekötő csatorna volt itt tervezve; sőt a turján és őrjeg .szabályozásával kapcsolatosan, a Duna-tiszaköznek ezen úton locsolhatóvá tétele is sűrgettetett. Mind hasznos és nagy horderejű tervezetek. Melyik, vagy helyettök mi fog majd egykor létesülni, még teljesen a jövő titka.

b) Jobboldali folyamkörnyék. Ámbár a pilisi járás a szigetségen kívül átalában magas emelkedésű, hegyes és halmos, mindazáltal ennek csak kisebb patakjai és csermelyei vannak; nagyobbacska folyója s más megyéből átlépő vizei nincsenek. Sőt Buda közvetlen környéke, névszerint azon terület, a mely Pomáz, Vörösvár, Pilis-Csaba, Telki, Budaörs és a Duna közt fekszik, — a Duna közvetlen mellékét kivéve, a hol bő vizű ásványos források vannak, — még forrásokban s csermelyekben is igen szegény. Ennek oka abban van, mert a hegyekben a vizáthatlan kőzetek túlnyomók; aljokat pedig épen a jelelt területen csaknem kizárólag ismét vizáthatlan sürü agyag fedi, melyre a kőzeteken keresztül, a trachytkitörés folytán előállott nagy elhelyezkedési repedéseken keresztül nagyon mélyen szivárog le a viz, s ott nagy területről egy vonalra szolgáló nagyszerű víztartóba gyülekszik össze, melyet a Duna közvetlen mellékén felbugyogó igen bő vizű ásványos, különösen meleg források jelelnek. A magasabban fekvő hegy tájtol ezek vonják el a vizet, s a jelelt egész tájon ezért oly ritka a forrás. A többi része a járásnak egy kissé bővebb mértékben dicsekedhetik forrásokkal, melyek közt néhány gazdag vizű is találkozik, melyek elég számos patakot és csermelyt eresztenek, úgy hogy itt már részint a felső légköri csapadékból (esőből, hóból), részint a forrásokból majd minden községnek megvan az ő csörgedező csermelye, vagy patakja. Az aprókat említeni felesleges. Említhetők már: Visegrádon alól a Lepencze, továbbá a bogdányi, tahii, leányfalusi patakok, bár ezek is csak kicsinyek. Nevezetesebb ezeknél:

1. Az 0-viz (Stara voda) Szent-Endrénél. Ez a szentendrei szőlőhegyek közt az erdő alatt ered, igen jó hideg vizű, gazdag forrásból s a város fölött ömlik a Dunába.

2. Levencz vagy szen t lász lói patak, a visegrád-szentlászlói hegyek közt ered több forrásból s Szentlászlótol a pomázi északi hegyek közt szép erdőségen s a Szentlászlói kies völgyön jön le Izbék alá, s azután Szentendrénél az alsó város közt szakad a Dunába. Útjában több mellék patak vizével szaporodik; jelesen a szentendrei határon a vöröspatakkal, malom érrel s holdvilág árokkal. Azonban a mint előre halad és növekszik, különböző nevet is vesz fel: névszerint Szentlászlón felül Levencz patak, vagyLebeneze, azon alól Szentlászlói, a pomázi határon Sikáros, a Szentendréin végre döbörkapui patak a neve. Rendesen elég vize, s jó esése van, úgy hogy hajtóerőnek igen alkalmas lévén, 7 őrlő malmot és egy fa fűrészelő gépet bajt.

3. Derra patak vagy pilisi víz. Első eredetét a Szentkereszti forrásokból veszi, honnan Csobánkán keresztül, és Pomáz alatt elhaladván, Szentendrén alól ömlik a Dunába. Csobánkán fölül magához veszi a szántói patakot, melynek szintén jó forrása van, de vizét záporok alkalmával az összefutó esővíz is igen gyakran szaporítja, Csobánkánál a Hosszuárok vize egyesül vele. Már Szentkereszt alatt malmot hajt; azonkép mind Csobánkán, mind különösen a pomázi határon több malomra szolgáltatja a hajtóerőt. Rendesen elég vízé; sőt sebes esőzések alkalmával a hegyekről sokszor rohanó árja is van: de azért hajtóerőnek kényelmesen használható.

4. Kalázi pataka kalázi hegyekből jövén, Békás-Megyer alatt foly el, és az ó-budai határon az Illés malom mellett megy a Dunába, a békás-megyeri és a Kissing pusztai határ hévforrásainak vizét is magával vivén. Több malmot hajt.

5. Vörös vári patak. A vörösvári völgyön halad végig egy jelentékeny patak, mely első eredetét a szántói hegyvonal keleti oldalán vevén, Vörösvártol északra vonul el; azon alól kijővén a vörösvári völgyre, magához veszi a Csobánkái hegység keleti oldalán csergedező kis patakokat, majd a borosjenői és ürömi nagyobbacska patakot, ott pedig a hol a jenői völgygyei szemközt a vörösvári völgy a Szentiványi völggyel összenyilik, a még jelentékenyebb s már a solmári és hidegkúti patakokkal is megszaporodott szentiványi patakkal is növekedvén, az ó-budai határon keresztül — Ó-Budán felül a nagy-szigettel átellenben szakad a Dunába. Szintén több malmot hajt, s az ó-budai kartongyáraknak ez szolgáltatja a vizet.

6. Ördögárok, a nagy-kovácsi hegyeken ered, honnan a hidegkúti határon át folyván, azután a budai Lipót-mezőt érinti, végre Budán keresztül, a Rudasfürdő felett ömlik a Dunába. A budai határon P ál-patak nevet is visel: de folyvást valóságos ördögárok marad; mert forrása ugyan alig van, mégis a hegyekről gyülekező vize sokszor igen rohamos. 1875. junius 26-án irtóztató károkat tett Budán.

7. C s i ki ér, első eredetét Budakeszinél veszi: a csíki hegyek alatt, a csíki völgyön és pusztán keresztül folyván, egyesül a Török-Bálint felöl jövő érrel és Promontornál szakad a Dunába.

8. Pátyi patak, a Pátyon fölül levő hegyek keleti oldalán, gazdag vizű forrásból ered, s Pátyon, Kis-Torbágyon keresztül folyván, Bián alól összejön a: 9. Zsámbéki patakkal, melynek egyik ága Telkin, Jenőn keresztül, — a másik Tinnye és Perbál felöl jőve, Tök és Zsámbék keleti oldalán siet ide. E patakokat itt hajdan abiai nagy tó egyesítette; most pedig ez nagy részben ki lévén szárítva, Bián alól egyesülnek, s onnan átmenvén Fehérmegyébe a sóskúti

völgyre, Ott Battán alól szakadnak a Dunába. Vizök rendes, s jó eséssel bír, s útjokban valamint az egyesülésen felül, úgy azon alól is több malmot hajtanak.

c) A szigetség vizei. A Szentendrei szigetnek belől megemlítést érdemelhető folyója és patakja nincs. A Csepelszigeten, kivált az alsó végén Makád és Lóré körül, azután Újfalu és Ráczkevi közt sok eres hely van, de megemlítést érdemlő folyó és patak szintén nincs. .

d) A duna-baloldali folyamkörnyék. A baloldali rész hegyes, halmos vidéke forrásosabbnak mutatkozik, minta jobboldali, s itt ha nem is nagyobb, de nevezetesebb patakokkal találkozunk; azután a duna-mentén sok ér és fok.

1. Gombás patak, Nógrád megyében a penczi, rádi és kosdi hegyek csermelyeiből gyülekszik össze, s Duka alatt elfolyván Váezon alól, a hét kápolnánál ömlik a Dunába. 1849-ben ennek hidjánál Vácz alatt nevezetes ütközetek voltak.

2. Sződi ér. Leghosszabb ágával Szada éjszaki oldaláról jön, s Veresegyháza, Kis-Szentmiklós alatt elfolyván, Rátótnál magához veszi a rátóthi és bottyáni patakot, lejebb a hartyáni patakkal is szaporodik, Sződ községet felső végén érinti; eddig szép völgyet alkotva, s annak határán egyesül a Dunával. Rátóthnál Rákos nevet vesz fel. Különösen innen állandó vize van, ha megérzi is, az igen nagy szárazságot: de egészen ki nem apad soha. Útjában több malmot hajt, melyek közül ugyancsak a rátóthi különösen arról nevezetes, hogy már 1690-ben létezett, a török hatalom alól kiszabadulás után ekkor eszközlötc első összeírásban már benfoglaltatván.

3. Fóthi ér, a mogyoródi hegyekből jő s Fóth községen keresztül s Állag pusztaalatt elhaladva, Káposztás-Megyer felső részén a czinkotai érrel egyesül. Szintén malmokat hajt, Fóthon pedig gróf Károlyi István gyönyörű angol kertjében kis tavat alkot.

4. Czinkotai ér, másképp Szilospatak, a kerepesi, kis- és nagy tarosai csermelyekből alakul; Czinkota alatt s a szentmi hályi pusztán végig folyván, Palota községet is locsolja, hol Szilos patak nevet visel; onnan Káposztásmegyer felső határán keresztül haladtában, magához veszi a fóthi eret és Duna-Keszi alatt szakad a Dunába. A czinkotai és palotai határon malmot hajt.

5. Rákos patak, történelmi nevezetességű kis folyó, a mennyiben őseink Pest alatt, az ennek partján terülő Rákosmezőn tartották országgyűléseiket. Első forrása Szada keleti oldalán a szőlőhegy tövében a pazsaki forrásban ott van, a hol ezen szőlőhegy, a gödölői szőlőhegygyel összesarkallik; onnan mindkét oldali hegyek-

röl bő forrásokkal szaporodván, Gödöllő alatt folyik el, hol már két malmot hajt, azon kivpl a királyi palota angol kertjének tavaiba szolgáltatja a vizet. Innen az issaszeghi határon halad átal, hol ismét sok forrás csermelyével növekszik s szintén több malmot hajt; e közben félkörben délre fordulva, tovább Péezel, R.-Csaba, R.-Keresztur községek alatt halad el, azután nyugoti irányba fordul s a Rákos pusztán és a pesti határon keresztül csatornára véve, ugyanott az úgynevezett ördög malmon túl. az Ördög-árokkal (nem a budai, hanem másik) éri el a Dunát. Kellemes völgye van, kivált a partok közt Gödölőtöl Keresztárig. Rendesen bővizű patak; több lágymeleg fonásból is gyüjtvén vizét, csak a legkeményebb hidegekben fagy be; szabályos eséssel igen jó hajtóerőt szolgáltat, s ez ókból egész útjában sok malomra adja a vizet. Több helyen, így különösen Issaszegli és Péezel alatt, a belé ömlő kisebb vizekkel együtt nádas tavakat is alkot.

6. Turján és Őrjeg. A Turján ere Harasztinál az úgynevezett Lóíürösztőnél kezdődve, a síkság közepén végig húzódó homokvonal déluyugoti szélén széles inocsáros laposon több erekre és fokokra szakadozva vonul le Szabadszálás és Fülöpszálás alatt keresztül Akasztó felé, melyen alól az Őrjeggol egyesülve, a Duna régi partja alján húzódik egész Szentistvánig, a hol Bácskába és a Dunába tér át. Vizét már a soroksár-gubacsi partvonalon alól elkezdődő, azután különösen Ócsa és Alsó-Némedi körül a homok partok alján nagy tömegben fellépő mocsáros, turjános helyekről,— továbbá a minden felöl összegyülekező eső-vizböl, felső légcsapadékbol, azután a dunai oldalon a Duna alsó vizével is gyakran közlekedő kákás, nádas, turjános fenekekből, sós tavakból, végre némely egyenesen a Dunából kiszakadó és ide átcsapó erekből veszi. Szóval mellékének két oldali vize alol-felül ide gyülekezik össze. Minden jelenség oda mutat, hogy ez hajdan a Duna folyásának egy ága volt. Különösen e mocsáros, eres vonal Örjegnek nevezett alsó vidéki része, még ez előtt csak 40—50 évvel is egészen folyammeder idomú, hosszan, keskenyen nyúló állandó vizű tó volt, melynek alól világosan észlelhető közlekedése volt egyik oldalról a Dunával, másikról a Tiszával. Sőt még régebben, míg az ár-partok a két oldali iszapolás folytán fel nem tellettek, a két folyam árja itt érintkezett is, mikép a kétfelöl kanyargó mederlapos vonalak igazolják. Most ez se tisztatükrü tó többé; hanem mindenfelé jobban-jobban feltelő nádas bozót, kákás. zsombékos stb. mocsár, s ha vannak is egyes folyó erek, mint például a sárii-ér, mely malmot is hajt: de átalánosságban az egész vonalnak rendes vize csak nagy vizek alkalmával van; máskülönben pedig az egész

főkép csak az eres laposokat mindkét oldalról kísérő nádas, kákás, turjános mocsárokról s nem a vízi erő jelentékenységéröl igényel megemlítést.

7. Agyagos ér. Ráczkevivel szemben Bálványosnál fakad ki a Dunából, s Dömsöd északkeleti határán áthaladva, a kunszentmiklósi határon egyesül a Turjánnal.

8. Bakér, a ráczkevi sziget alsó végével szemközt Szentgyörgy pusztánál jön ki a Dunából, Tass fölött elhaladva, Kun-Szent-Miklóson a városon folyik keresztül, s azontúl szintén a Turjánba ömlik.

9. Kígyós, kevéssel alább, mint a hol a Bakér a Turjánt érinti, jön ki a Turjánból, úgy hogy ez tulajdonkép a Bakér folytatásának tekinthető, azután Szenttamás puszta alsó részét érintve, Szentlőrincz pusztán áthaladva, határt von Fehéregyháza, Mindszent, Tetétlen puszták és a Kis-Kunság közt a szabadszállási és fülöpszállási határszélben, majd Akasztó község alatt átmegy az Örjegbe.

10. Nagyér Duna-Vecse mellett jön ki a Dunából, s már ott összeszedvén környéke vizeit, Csanád, Máriháza pusztákat hasítja, azután Solt alatt alig néhány percznyire a várostol, Vécseyfalva telep s a solti tanyák alatt elfolyván, Tetétlenen, Miklán keresztül, Akasztó közelében szintén az Örjegben vész el, a hová a Solt körül terülő, s magát a várost is sokfelé keresztül szaggató erek és fokok, azután a bojárt lapos vizét is magával viszi.

11. Sósér, a Kígyós és Nagyér vonala közt, a Tételhegy alatt több sósfenékből s apró tócsákból gyülekezik s a tetétleni pusztán egyesül a Kígyóssal. Nevezetessége abban áll, hogy vize ritkán szárad ki egészen s oly sok konyhasót tartalmaz, miszerint a múlt században a kincstár által meg volt tiltva innen a főző viz hordás.

12. K i s é r Szabadszálláson felül ered a turjánokból s a város alatt s azután Fülöpszálás alatt is elhaladva Szentimrénél egyesül a Kígyóssal.

13. Vajas Foktőnél szakad ki a Dunából s foly egészen Kalocsa város alá, a hol lefelé fordul Bátya alá, majd Duzsnoknál elhaladva Sükösdön felül mintegy félórányira visszaszakad a Dunába. Szájhagyomány szerint ez hajdan ásott árok volt, melyen a kalocsai érseki templom építéséhez a kövek szállíttattak a Dunáról, és épen e czélra is ásatott,

14. Sárvíz Miskén felülről indul ki az Őrjeget kísérő turjánokból, s több pusztán áthaladva, jóval Duzsnokon alól egyesül a Vajassal. Csak azért érdemel említést, mert a vidék „Sárköz“ neve egy részben tőle származik, s nem összefüggő e név a Duna átelleni

oldalán Tolna megyében terülő szintén Sárköz nevet viselő vidék néveredetével, melyet a Sió folytatását képező Sárvíz csatorna környékei.

A 6-ik számtol elsorolt mindezen vizek igen lassú folyásnak, száraz időben nagyon is kiszikkadnak; esésök kevés s hajtó erőt apró malmokra is csak ritka helyen adnak; jelentőségök inkább is csak mocsáros bozótjaik s nádas ereiknél fogva, néhol pedig az által van, hogy imitt-amott jó birka úsztató s juhmosó helyeket szolgáltatnak.

B) *A Tisza s folyamkörnyéke.*

a) A Tisza maga keleti szélén két helyen, alig csak néhány mérföldre érinti a megye határát; névszerint elöször Paládics és Tószeg alatt, hol Heves megye sarka lép közbe, azután Bőg, Kécske, Keaektó-domb, Alpár és Puszta-Újfalu alatt Csongrádmegye határáig, — mindenütt csak a jobbparti oldallal. Az 1847-ben megállapított tiszaszabályozási beosztásban, mely szerint a munkálatok VIII osztályra osztattak be, e vonal a IV-ik osztály alsó szakaszába esik. A vizmeder középszélessége itt nagy viz alkalmával 110, kicsinnel 88 öl körül tesz. Közép vízmélység a fenék felett a víz sodrában, rendes legkisebb víz alkalmával 11, — rendes legnagyobbal 25 láb körül van. E megyében a községek sehol se fekszenek közvetlen a tiszaparton; hanem mindenik község az ártér felett jó magasan: de a közvetlen part is többnyire elég magas, — legmagasabb Alpár körül. Különben az árterek sem nagyok. Ilyenek vannak Paládics és Tószegh, — valamivel nagyobb Ó- és Új-Kécske alatt, melyből felül Bőgnek is van egy kis része, alól pedig ugyanez Alpár határára is átvág. 1859-ben jövén a vízállás Ő-pontjai új megállapítás alá, a szerint, a mint a nyári legkisebb viz 10 évi észlelet szerint mutatkozott, e felett az évi átlagos legkisebb 2, — az átlagos legnagyobb vízállás 10 lábra tehető. Ezt a közvetlen part még mindenütt jól korlátok közt tartja, mely az alacsonyabb helyeken is 14—16 lábbal felette áll a Ő-pontnak. Azonban a Tisza áradásai gyakoriak és nagyok; mert a viz a Ő-pont felett gyakran átlépi a 16-lábat, a mikor azután az alacsonyabban fekvő ártereket, melyek többnyire tó- és érfenékböl, vagy az elhagyott régi mederből állanak, huzamos ideig elöntve tartja. Még is 20—25 lábat a Ő-felett a legnagyobb árvizek sem szoktak haladni. A folyó 1876. évben martius 24-én, mikor az árvíz a század folytán észlelt legnagyobbak egyike volt, a vízmagasság Szolnoknál 23^z 8", Szegednél 23^z 6"-t tett. Szabályozási töltésezés eddig Tószeg és Kécske alatt van. Rév van a Tiszán a

megye határán: Bögről Nagyrévre, Ó-Kécskéről Inokára és Kürtre s Alpárrol a baloldalra. Hajómalmok az egész vonal mentén állanak a vizen, s nem sűrűn gőzhajók is járnak.

b) A Tisza folyamkörnyéke a megyében. Csak jobb partjával érintvén a Tisza Pest megyét, itt folyamkörnyéke is csak a jobb oldalra terjed: de ez elég nagy, mert a megyén keresztül még Nőgrádba is felhat, itt pedig a váczi járás északnyugoti szélétől fogva több nagyobbacska folyót is számlál.

1. Galga folyó két ággal ered Nógrád megyében, egyikkel Bérezel mellett, mely Ácsa felső határán —, másikkal Nézsán fölül, mely Csővárnál lép a megye határára, s a mondott helységeken kere.-z töl folyván, útközben pedig az ezek határán eredő számos csermelylyel is szaporodván, a kétág Püspök-Hatvannál egyesül, a hol a csővári ág Gaja nevet visel; onnan folyik Tót-Györkön, Mácsán, azután Domony és Iklad közt, majd Aszód, Bagh, Hévíz-Gyérk, Hévíz, Túra alatt keresztül s Boldogbon alól, a Csörsz árkának érintésével szakad a Zagyvába. Útjában sok malmot hajt, egyszersmind sok kis patakot szed fel; többek közt Mácsánál magához veszi a szilágyi és némedi patakot, melyek szintén malmokat hajtanak s egymással Kis-Ujfalu alatt egyesülnek, — Baghnál az Egres patakot, mely Fekete erdő pusztáról jőve s Egerszegh pusztát keresztül hasítva, több kisebbszerü patakmalmot bajt s a babathi eret is magával hozza. — Felső völgye a Galgának kies, kellemes; Domonytol kezdve kiszélesedik, s régebben igen mocsáros volt; mióta csatornára van véve, hasznos vétségeket hasit: de rohamos áradásaival ezeket is gyakran elönti és eliszapolja. Átalában ez már a régi időben egyike volt a megye legkártékonyabb vizeinek, melynek szabályozása gyakori munkát s sok költséget igényelt, melyek most sem ritkán ismételteinek.

2. Hajta Szent-Lászlónál és Valkónál két ággal ered, az első Zsámbókon folyik keresztül, hol malmot hajt s Tó-Almásnál veszi magához a másikat, a honnan Szentlőrincz-Káta, Egres-Káta és a nagy-kátai határ érintése után, Farmoson alól egyesül a Nagy-Tápióval. Ez is nagyon mocsáros viz.

3. Nagy-Tápió folyó. Tápió-Szentgyörgy pusztán ered, honnan mindenütt a Cserhát kisebbik ága alatt haladva, érinti Szecső, Tápió-Szele, Györgye községeket s Új-Szásznál egyesül a Zagyvával.

4. Kis-Tápió, Mendén fölül, a túzbereki és biliéi patakból ered, s Mendén keresztül, majd Sáp és Sülyközt, mindenütt a Cserhát nagy ágának keleti alján haladván, Tápió-Sághot, Tápió-Bicskét, hol a gombai patakot is magához veszi, s úgy Tápió-Szent-

Mártont érinti, melyen alól a Nagy-Tápióval egyesül. Előbb azonban ugyancsak Szentmárton alatt egy mellék ágat is ereszt ki, mely azután változó név alatt, majd névtelenül Sőreg, Félegybáza pusztákon át, a czeglédi, abonyi, törtelyi határokon keresztül, sok moesáros hely közt csavargás után Paládicsnál jut ki a Tiszához. A két Tápió a két cserháti dombsor közt egyesült széles völgyet képez, melyet sok helyen szép rétségek díszítenek. Mindenik ág számos malmot hajt, néhol nádasokat is ereszt, sőt a szelei nagy nádastón alól, több helyen nagyon is elmocsárosodik.

5. Zagyva, csak üjszásznál s Rékasnál érinti a megyét kis vonalon, különben Nógrád megyéből, Heves megyén át jövő folyó, s itt csak annyiban érdekel bennünket, hogy Pestmegyének a Galgától kezdve itt említett vizeit ez szedi össze, s Szolnoknál önti a Tiszába.

6. Gerje ere, a mike-budai homok partok közt ered s onnan Czegléd határán s a városon, Nyársapáth pusztán, Törtely községen, Tetétlen pusztán keresztül folyva Tószegbnél szakad a tószeghi nagy tóba s onnan a Tiszába. Mindenütt síkon csendesen haladó kis patak de azért mikor vize van, több malmot hajt, kivált hajtott még ez előtt, míg a legelő felosztás, tagosítás, mely sok vizes gödröt, nádas mocsárt kiszárított, sok vizét el nem vette.

7. Nagyér, Nagy-Kőrös határán az úgynevezett Szurdokban elég bő vizű forrásból veszi eredetét, s hajdan jelentékeny volt azért, mert nem messze eredetétől, már Nagy-Kőrös határán malmokat hajtott, azután pedig a körösi „Gát“ nagy tó vizével együtt magába szedvén a gógányi és ludasi vizeket, a jász pusztákon keresztül vitte azokat Vezsenynél a Tiszába; azonban a nagy-kőrösi „Gát“ kiszárittatván, azóta vize kevés s jelentéktelen.

C) *Tavak és álló vizek.*

Régenten legnagyobb tó volt a megye területén az Orjeg, melynek hossza Hajós és Akasztó közt mintegy 4 mérföld, közép szélessége '/, mérföld volt: de ez szabályoztatván s lecsapoltatván, s most sok helyen inkább hosszú ér, azután nádas mocsár, mintsem sík vizű tó. Ezenkívül is sok tó s mocsár lecsapoltatott s kiszárittatott a leg-, közelebbi 70—80 év alatt. Kiszárittatott a biai, szentendrei tó, a nagy-kőrösi Gát stb. Legnagyobb tava körülbelül á megyének most a Kólón tó Izsák mellett, mely moesáros széleivel együtt mintegy 4000 höld területet foglal. Jelentékeny nádas tavak vannak: Oesa, Soroksár, Gyón, Tass, Tatár-Szentgyörgy, Szalk-Szentmárton, Vadas, Kunszentmiklós, Szabadszálás, Fülöpszálás, Duna-Vecse, Duna-egy-

háza, Solt körül; nevezetes sóstavak: Vadkerten, Kis-Kőrösön, Fülöpszálláson, Bugaczon, különösen Kaskanytyu és Czebe pusztán. Igen nevezetes a kerekegyházi nagy sóstó Halasnak 4 nagyobb tava van: a Halastó, Fehértó, Sóstó, és Piri tó. A tiszai oldalon nádastavak Tápió-Szele, Nagy-Káta, Tápió-Bicske, Györgye mellett: Félegyházán: a Pétertava, Majsán a Sziktó. Megemlíthetők még a Nagyszék a czeglédi, az Ereklyés a nagykőrösi határon. Kisebb síkvizü tavak széljel a megyében: Tápió-Sápon a falu közepén, Tó-Alraáson halastó az angol kertben, Rákos-Kereszturon, Fóthon hasonlóképen, Kis-Szentmiklóson a malomtó, mely könnyen halastóvá volna idomítható. Van aztán sok apró nádas tó minden felé: de ezeket itt egyenként csak megemlíteni sem feladat.

D) *Ásványos gyógyvizek és források.*

Legnagyobb s országos jelentőséggel bírnak a vidéken a budai ásványos gyógyforrások, névszerint a császár-, lukács, király-, rácz-, rudas-, sáros-fürdő, s a Sas és Szentgellérthegy közt levő keserű források: de ezek nem a megyéhez, hanem Budapest főváros határához tartoznak.

A megyéhez tartozók közt legelsők:

A Margitsziget ásványos f o r r á s a i. A Margitsziget Ó-Budával s a császár fürdővel szemközt fekszik. Tulajdonosa főherczeg Jósef, ki az egészet gyönyörű sétakertté alakíttatta, s pompás fürdőt ’építtetett rajta. A meleg ásványos források a sziget felső végén, messze felnyúlva a Dunába egész forrás-zátonyt képeznek. A fürdőhöz Zsigmondy Vilmos bányamérnök által furatott ártézi kút szolgáltatja a vizet, melynek fúrása 1866 december 21-én kezdődvén, 1867 május 13-án végeztetett be, mélysége 62" 3' s 24 óránként mintegy 250,000 akó vizet képes szolgáltatni. Ennek melegsége a kutfelett 5 öl magasságra lövelő csőnél, állandóan 35 fok. — A víz tiszta, szín és szag nélküli, ize kissé lágy, lugizü, veres lakmus papírra égvényesen hat; közvetlen a merítés után hosszabb ideig kis szénsav gyöngyök fejlődését mutatja. Zárt üvegekben több havi állás után sincs ülledéke. Nyílt üvegekben lassanként —, főzés útján pedig gyorsan, meglehetős erős fehér pehelyforma szénsavas mész és szénsavas mágnésiából álló ülledéket képez. A forrás közelében levő minden tárgyat, melyre a viz hull, rövid 14 nap alatt erős kéreggel von be. A melegforrások ismeretes zöld moszatja azon köveket, melyeken a kifolyó hő viz a Dunába ömlik, egészen bevonja. E növény a forrás megnyitása előtt a szigeten nem volt észlelhető. A víznek fajsulya 1.00017. **A** minőleges vegyelemzés szerint a vízben követ-

kező alkatrészek vannak feloldva; savakból; clor 0.123, kénsav 0.123, szénsav 0.455, kovasav 0.020; — aljakból: káli 0.050, nátron 0.135, mész 0 223, magnésia 0.076, — timföld és vaséleg együtt 0.001, összesen 1.210 sulyrész, 100 sulyrész vízben. Ezek után 1 font azaz 7680 szemer víznek tartalma: szénsavas mész 2.673, szénsavas magnésia 0.598, szénsavas káli 0.560, szénsavas nátron 0.376, konyhasó 1.551, kénsavas mész 0.591, kénsavas magnésia 0.898, kovasav 0.153, timföldvaséleg 0.008, félig szabad szénsav 1.490, szabad szénsav gázalakban 0.183, összesen 9 080 szemer. Ezen alkatrészek folytán a viz igen kitűnő gyógyvíznek mondható, melynek jelentőségét a vizbővség is növeli. Különben mióta Ó-Buda a fővárossal egyesittetett; az óta a Margitsziget is Budapesthez tartozik.

Békásmegyeri ásványos tó. Békásmegyer község közelében az aranyhegy (Goldberg) alatt; vize hasonlít a budai meleg forrásokéhoz, melyekkel egy eredetű, hőmérséke 18—24 fok, a forrás vizbősége 24 óránként 70,000 akón fölül; most Schwanfelder pesti tímár tulajdona, a kinek itt egy kis fürdő intézete van. — Hasonló forrás az idetartozó kissiugi pusztán, azután Ó-Buda classicus földjén is több van, igen gazdag vizbővséggel.

Bián és a csíki pusztán a budaiakhoz hasonló keserű sós források: de nem használtatnak. — Pátynál egy berekben az úgynevezett főkut igen gazdag forrással, közel hozzá római fürdő intézet maradványai. — Szántónál, Szentkeresztnél, Csobánkánál szintén nyomai vannak az ásványforrásoknak, de ezek még megvisgálva nincsenek. Pomáznál különösen biztos gyanitás szerint ismét a budaiakhoz hasonló ásványvizek volnának találhatók.

A Duna baloldalán Rákos-Palotán 1864-ben fedeztetett fel egy kút, melynek (Hirkó László megyei főorvos igazolása szerint) „brórn* tartalmú ásványvize van, s a felfedezéskora helytartótanács engedélyt adott annak gyógyhasználatraelárusithatásához — Soroksáron szikéleges forrás. A Rákos patak mentén több helyen, úgy a Galga mellet t Hévizén lágymeleg források mutatkoznak. Nagy-Kőrösön a szurdokban és Földvár alatt két forrás van, mely dr. Barra vegybontása szerint vasat, mészföldet, sziksót., kéut, agyag és kovaföldet, szénsavat, szénsav- és könkénegszeszt tartalmaz: e viz azonban használva nincs, sőt a helybeliek nem is igen ismerik. Sziksós források és tavak sok helyen vannak, különösen Apajon, Solton, Vadkerten, Pzsákon, Kis-Kőrösön, Czebe és Kaskantyu pusztán. Kiválólag a czebei és kaskantyúi sóstavak vize hasonlít a szabadkai híres Pality tó vizéhez.

8. §. Az 1876-dik évi Duna-Tisza árvíz.

A Duna 1875 december havában a magyarországi közép és felső részeken csekélyebb, az alsókon magasabb vízzel állott be. Az alsó mellék vizek szintén magasabban állottak. Ezt megelőzőleg mindenfelé sok hó esett. Később a felső-dunai részeken meglágyult az idő s december második felében gyakori zajlások következtek; mi közben az alsó részeken nem engedett az idő. A zaj lásnak egymás fölé tódulása sok helyen, kivált a viz-sekélyleteken azt okozta, hogy nagyon vastagon, néhol fenékig megfagyott a viz, mit a felső vidéki lágyulást az alsóbb részeken követett kemény hidegek is előmozdítottak.

Pestmegyében már december 26-án előállott a baj. Duna-Vecsénél, Apostagnál s kevéssel alább Vejténél (a tolnai oldalon Bölcske), 15—1 7 láb magas vízzel jégállás támadt, melynek folytán 29-röl 30-dikára éjjel 20 láb magasra emelkedvén a viz, az apostagi régi erdőnél, medréből kicsapott, s alig 7—8 óra alatt mintegy 1500 hold földet elborított; majd átcsapott az Apostagtol $^1/_4$ mérföldre levő pest-bajai államuton, mely áttöltést nem képezvén, azon 350 öl hosszúságban 1—3 láb magasan folyt át, és 2 nap alatt az egész solti felső járás árterét betöltötte, sőt Apostag község utszáira is behatolt.

Az árterek mindenütt betelvén, elkezdődött az úgynevezett lombéri védgát megtámadása, mely Apostag és Solt közt az apostagi Sákor-laposon át 1856-ban készíttetett, s az apostagi torlásos helyzetből az egész solti járás ártereit dominálja. Enuek melléke 640 öl hosszan színig megtelt a 21 láb magas vizárral. ,

A megye által már a vész kezdetén utasíttattak az illető járáshivatalnokok, valamint a megyei főmérnök is már dec. 26-án kiküldetett a helyszínére, és megkezdődtek a védmunkálatok.

Azon közben a víz leapadt, melyről Hajós Kálmán szolgabíró s Valkay Imre megyei főmérnök 1876 január 3-rol azt jelentik, hogy a január 1-én beállott apadás folytán, a D.-Vecse és Apostag közti kiömlésen kívül, melyek egy része a mederbe visszafolyt, asolti felső járásban ártéren felüli vizár nincsen. Azonban az apostagi és révbéri jégtoriatok s az ezek közt levő jégállás még mindig fenyegetnek. **A** lombéri és vejtei megerősítések alacsonyak. A hirtelen támadható veszély idejében kéznél létei végett mindkét töltéshez 20—20, összesen 40 éjőr és munkás fogadtatott.

Január alatt a vész folyvást fenyegetőleg tartott s a védmunkálatok folytak annál erélyesebben; mert január 19-én Bécsben is már

kiöntött a viz. A megyei főmérnök febr. 12-röl kelt jelentése szerint e napig következő védmunkálatok készültek el: Duna-Vecse és Apostag közt a dec. 30-diki átömlések helyén 365 folyó öl három szakaszos új. védgát készíttetett; Apostag és Solt közt a lombéri töltés 240 ölön elkarózással erősíttetett meg; Solt és Kis-Harta közt a vejtei töltés, a mely egyszersmind megyei ut, 3500 folyó öl hosszúságban, s koronája egész szélességében 3 lábbal emeltetett fel; végre a tassi és dabi töltés, mely egyúttal államút is, szintén 350 öl hosszúságban erősíttetett újra. .

Január 25-dikén Pesten a vízállás elérte a 15 láb magasságot; a vészbizottság megkezdette folytonos működését; —az utszacsatornáknak a Dunába ömlő főtorkai elzárattak, s a csatorna viz eltávolítására az akadémia palotán felül, a Mária-Valeria utsza alsó végén, és a vámbáztéren gőzszivatyuk állíttattak fel. Az éjjeli fagyok, majd az állandó hideg késleltették a vész közeledését. De a viz a felső vidéki olvadások, azután a nagy havazások által is szaporítva, folyvást emelkedett. A kormány Jankovich Miklós képviselőt küldötte ki a megye alsó részeire kormánybiztosul. Jankovich febr. 1-röl jelenti, hogy január 31-dikén Kalocsa mellett, a Hármas sziget táján, a Varajthi csárdánál kísérletet tetetett a jégóriásoknak dynamittal szétvettetésére, de csekély sikerrel. Később Duna-Vecse táján a fenékig fagyott jég közt emberi erővel vágatott a viz elfolyhatása végett csatorna. De mindezen erőfeszítés utóvégre sem volt képes a veszélyt elhárítani.

Február 22 dikén reggel Pesten 15' 6" volt a vízállás. Ettőlkezdve rohamosan emelkedett. Február 24-én reggel 4 órakor Pesten 19'4", esti 6 órakor 22' 1", — Váczon 24-én délelőtt 10órakor 22' 10" volt a vízállás. A szentendrei sziget ekkor már viz alatt állott, s a nagy Duna egygyé vált a kis ággal. Pesten 24-én estve 10órakor 24'. Ekkor itt megindult a jég s egy keveset apadt: de Ercsinél ismét megállott s 25-én déli 12 óra 40 perczkor a vízállás megint 23' 6"-ra emelkedett. Váczon ekkor 25' volt, Pesten pedig estve 6 */.? órakor 24' 2". Ez volt itt ezúttal a legmagasabb állás. Promontornál 25-én reggel $8^3/_4$ óiakor 24' 3", Váczon 10 óra 45 perczkor 25' 1", ismét Promontórnál estve 7 óra 45 perczkor 24' 7"-t jegyeztek.

A szentendrei kis Dunában előzőleg befagyáskor alacson volt a vízállás, s Kis-Oroszin felül, kiszakadási torkánál ellevén akis-duna jéggel torlaszolva, ezen ágról nem is fenyegetett veszély: de már február 23-án itt is nagyon kezdett emelkedni a viz, és Szentendrén esti 7 órára 18 lábra hágott; másnap reggelre pedig 24' 2" lett. Ekkor a viz a duna-melletti házakba oly rohamosan tolult, hogy

csak az ember élet volt megmenthető. Itt a víz az öreg Dunából Pócs-Megyernél tört át a kis-dunába.

Pesten a február 25 2» közti éjj-4 volt a legizgalmasabb.

Ugyanekkor Ercsi és Tököl közt áttört a Nagy Duna a soroksári kis ágba; azon keresztül kicsapott Ordasházánál a solti felső járásba; reggel G-órára Duna-Vecse és Apostag közt a lombári gátat a viz ismét áthágta, s alább a solt-vejtei gát is minden fáradozás daczára két helyen átszakadt.

Ez Budapesten némi apadást idézett elő, s a fenyegető bajt mérsékletté. De febr. 28-tol ismét áradt. Mártius G-án a viz még mindig 22' 8*/./', márt. 8 esti 7 órakor 22' 11 */$_2$"; Váczon ugyanezen nap déli 12 óra 10 perczkor 23' 1". — A csendes folytonos apadás csak mart. 13-ka után állott be, de martins 15-én is még mindig fölül állott itt a viz a 22 lábon.

Gátolta az apadást a jégnek háromszoros megtorlódása az aldunán. Elsőbb Kis-Harta és Bölcske közt martius 13-án akadt meg a fölülről lezajló jég a zátonyokon, s a viz csakhamar 16 — 17 lábra emelkedvén, Révbér»él kiöntött műkéből. A különben is már vízben állott Solt várost még jobban elöntötte. De 14-én estve a torlat itt ismét szétvált s a viz gyorsan vonult lefelé. Azonban Ordasnál és Gerjennél új torlat állott, mely a hármas szigettel, a foktői zátonyig 2800 folyó öl hosszan, ugyanazon mederelfajulás által fenyegetett most is. mint 1871-bm. E torlat Úszódnál 20 lábnyi felduzzadást idézett elő; s a jég csak 48 órai veszteglés után indult tovább. A harmadik torlat a tolnam^{u}gyei Gámencznél volt, hol az előtt soha sem volt ilyen. — A gerjeni víz b fakasztotta a Fekete-Vajas ér zárgátját s a fajsz-szentistváni védgátat három helyen. A gámenczi torlat által szintén 20 lábon felül dagasztott viz pedig a dombori gőzhajó-állomásnál Tolna megyébe tört ki, s ennek árteres földeit, azután Belső-Bogyiszló pestmegyei községet öntötte el. Végre martius 17-én estve a gámenczi torlat is megindult, s ezzel a vésznek tovább fokozódó fenyegetése is megszűnt; bár a kiöntött viz“k még soká maradtak az elöntött községek utszáin és termő földjein.

Legtöbbet szenvedett a pilisi felső és alsó jáiás; ezekben különösen a szentendrei és Csepel sziget.

Visegrádnak a Dunapart hosszán végig nyúló kertjei és főutszáján 53 ház sok mellék épülettel volt viz alatt. A középületek szárazon maradtak. Bogdányon szintén a kertek, s a dunasoron 30 ház mellék épületeivel volt víz alatt; egy ház összeomlott, sok megrepedt. Szent-Endrén 180 ház állott vízben; össze kevés omlott;

mert többnyire köböl épitvék. De annál többet szenvedtek a hosszan vízben állott bútorok, a melyeket megmenteni nem lehetett. — **A** Szent-Endre, Pomáz, Kaláz, Békás-Megyer és Ó-Buda közt elterülő klasszikus föld térsége egészen sík tenger volt. A puszta templom mellett állott csinos ház Összedőlt; a puszta templom romja most is kiállotta a csapást. — Albertfalvát egészen 2—3 lábnyi viz lepted; Promontór dunamenti része szintén mély vizet kapott; Tétényen 108 ház került vízbe. .

A szentendrei szigeten febr. 23—24 közti éjjel, Póes-Megyernél tört át a Nagy-Duna, a Kis-Dunába, magával vive a zajló jeget, s álmában lepte meg az előző napi körülmények szerint még veszélyt nem gyanító népet, annyira hogy az életen kívül, másnak megmentéséről szó is alig lehetett. Az egész faluban egyetlen ház se maradt vízmentesen. Sokat 4—5 lábnyi viz lepett el; köztök a ref. paplakot is. Még a ref. templom is vízben állott. A lakosok elsőbb padlásokra s háztetőkre menekültek, s a jégzajlás közt csak nagy nehezen, és több nap múlva juthattak a Kis-Duna jobb partján átellenben fekvő leányfalusi présházakba. A házak 3—4 hétig állottak vízben; közülök 20—30 összedült, s nagyon sok megrepedt.

A Pócs-Megyeren felül fekvő Tótfalu' község, néhány pont kivételével szintén egészen viz alatt volt. Innen egyenesen be lehetett hajózni Váczra. A dombgerincz, a melyen a ref. és kath. templom, azután a paplakok és iskolák állanak, úgy a két temető is szárazon maradt. Összeomlott 18 ház; igen sok nagyon megrongáltatott.

A Pócsmegyeren alól fekvő Monostor község ismét többet szenvedett, mint Tótfalu. Itt nagyon kevés ház maradt vízmentesen; a ref. templomnak is ajtajáig hatott a viz; a többi középület szintén vízben; 20 ház omlott össze.

A sziget legfelső végén levő s Nógrádmegyéhez tartozó Kisoroszi község, minthogy homok dombok közt nagyon emelkedett helyen fekszik, maga nem szenvedett a víztől, csak határának laposabb része.

A Duna balpartján Vácz alsó része és Új-Pest dunasora szenvedett sokat, hol mindenik helyen házak is dőltek össze, Új-Pesten nagyobb gyárak is. Ugyancsak Új-Pesten felül, és alól messze kiterjedt a vizöntés, alá felé egész a pesti belső töltésekig sik tenger terült, mely még a Pestről Váczra vezető országúton is átcsapott.

Pesten alól, a Csepelszigeten egyedül Csepel község belterülete maradt menten, mely község az 1838-diki nagy árvíz után épült mostani egészen ármentes helyén. A többi községek belterülete is átalában sokat szenvedett; legtöbbet Tököl, Csép, Makád és Ráczkevi.

Az Ercsin felül levő szigetek közt erős jégtoriatok állván útját a viz szabad folyásának, a felduzzadt viz elhagyta medrét és a tököli erdőnél betört a szigetre s a homok dombokon s szőlőkön keresztül romboló erővel, .a sziget másik oldalán fekvő Csáp község felé vette útját, a hol épen a község utszáit is hasítva, a soroksári ágba csapott által, más oldalról pedig a Makádtol jövő ereken, valamint a soroksári ágon is felfelé nyomuló vizekkel is egyesült. — Tököl egészen viz alá került. Az alsóbb fekvésű házak gyorsan omoltak össze; csak a magasabb emelkedéseken épültek maradtak meg. Különösen sokat szenvedett a templom és plébánia környéke. — Csép felső részén a jégzajlással átrohanó viz árkokat'mosott az utszákon, s romba dönté a szétszakított házakat. Csak a falu közepe maradt épen, hol az 1^38-dik évi árvíz után magas partokon szilárd anyagból épültek a házak. — Felnyomult a viz Sziget-Szentmiklós beltelkeire is, a hol hasonlókép sok kárt tett. — Sziget-Szentmártonban 2, Becsén 5, Lórében 13, Újfaluban 15, Makádon szintén 15 ház dűlt össze; igen sok megrepedt s csaknem használhatlanságig megrongáltatott. Még sokkal több kár történt Ráczkeviben, a hol a Bethlehem és Jeruzsálem utszákban egész sor házak dőltek össze. Makád és Lóré körül 2—3 öles volt a viz, a Tököltöl Csépnek rohanó vizvonalon pedig a kápolna melletti méregyházi kiszakított töltésnél 3 öl 9 láb.

A Csepelszigeten áttörő víz becsapott a felső-solti és kiskunsági járásokba is. A budapesti-zimonyi államutat, melynek egyúttal védgátnak is kellene lenni, Urdaházánál csaknem függőleges irányban rohanván meg, átszakitotta, s ment egy vonallal Bugyi felé; más részről pedig ugyanezen ár és a puszta Szentkirályhoz s Laczháza községhez tartozó, lankás fekvésű s az elzárt dunaággal érintkező erdőségen áthatolt víz, a melyhez a Virágos-Peregh község' felöl, az államut hosszán délről felnyomuló ár is csatlakozott, február 25/26 közti éjjel 12 órakor Laczháza községbe rontott be nagy erővel, annak északi és déli végén. Itt a községben 122 ház s mellék épület dőlt össze, vagy rongáltatott meg az összedöléssel egyenlő mértékben; kívül pedig a községen 106 külön álló (tanya) épület. Hogy az áradás még több kárt nem tett, főleg azon körülménynek tulajdonítható, mert az országút Dömsöd és Peregh közt, azután Dab és Tass közt is átszakittatván, az ostromló víztömeg jelentékeny része az annak keleti oldalán fekvő rónaságra terült; részint pedig a Bakéren, majd a dömsödi határon és Bánkháza s Szentiván pusztákon keresztül, az Apaj felöl jövő turján ereken s laposokon át lehatolt Kun-Szentmiklósra, mely község ekkép február 26-án estvére, a Bugyi felöl is ide tóduló vizekkel együtt egyszerre három oldalról lett megtámadva.

Kun-Szentmiklós maga, részint magas fekvése, részint emberi erő által meg lett mentve, s csak imitt-amott hatott be a viz alacsonyabban fekvő részeibe: de jelentékeny kárt nem tett. Annál többet szenvedtek azonban határán a laposabb helyeken levő tanya épületek, a mely laposokon és eres helyeken keresztül sebesen vonult a viz Szabadszállás és Fülöpszállás felé. Szabadszállás községében, miután a lakosság ernyedetlenül és önfeláldozólag éjjel-nappal építette a gátakát, szintén csak a város szélén fekvő néhány udvarba hatolt be a viz, bár 4—5 lábbal felül állt néhol az utszák színvonala felett. De a külhatár nagy részét itt is elborította. — Fülöpszálláson már három utsza alsóbb fekvésű részeibe benyomult s az épületekben is tett kárt a viz.

Szeutiván pusztán a rohanó ár régiségeket, agyagedényeket s hamvvedreket mosott ki.

Dömsöd, Dab, Tass, Szalk-Szentmárton községek beltelki területét a jó töltések s erélyes munka megmentették. Solt utszái nagy vizet, nagy veszélyt állottak ki. Itt több mint 200 ház állott vízben s igen sok összedült. .

Alább a solti alsó járásban Akasztó községben, hová Fülöpszállás és Solt felöl tódult a vízi szintén igen nagy volt a veszedelem. 74 ház állott vízben, 4 omlott össze. Hajós, Nádudvar, Sükösd, C.-anád, Szentistván községek maguk, magas fekvésöknél fogva nem kaptak vizet. De határaik alacsonyabb részei szintén nagyon szenvedtek. Különösen nagy volt a veszély a Szentistvánhoz tartozó érseki pusztákon, jelesen Kezeiben, Pandúr szigeten és Pörbölben, hol 16 majorsági épület s több csőszház dőlt össze. Szeremle község és határa nem a Duna vize ellen védő töltéseinek elszakadása, hanem a miatt kapott nagy vizet, hogy a nagy viz a Ferencz csatorna tápzsilipjét Baja alatt elrontotta. Ledőlt e községben 3 épület, megrongáltatott ezen kívül 31.

A solti közép járásban: Kalocsa város belterületét a töltések szintén megvédték. Foktűre, Úszódra, Bátyára, Miskére hasonlókép nem hatolt be a viz. Szent-Benedeken 1, Géder-Lakon 10 ház volt viz alatt: de jelentékenyebb kárt nem szenvedett, Fajszon 8 épületet vett fel a viz, de ezek sövény falúak lévén, a víz eltávozása után kiigazíthatók voltak. Duzsnokon 14 elárasztott ház közül, 4 dőlt össze. — E járásban Bogyiszló szenvedett legtöbbet, a hol 206 házat rongált meg az elárasztó nagy viz s e közül 66-tot tett lakhatlanná.

A külső határok a leirt vidékeken kisebb-nagyobb mértékben átalában szenvedtek. *

Még nagy mértékben küzdött a megye a Duna árjával, midőn más oldalon ismét a Tisza árja támadta meg határát. Teszáry László a kecskeméti középjárás szolgabrája martius 20-rol jelentette, hogy Tószegh és Szolnok közt kiöntött a Tisza és a Tószegről Szolnokra vezető országutat 50—100 ölnyi szélességben átszakasztotta; martius 24-röl pedig Telebéry Alajos, a kecskeméti alsó járás szolgabrája azt jelentette, hogy a 12,000 öl hosszú tiszai védgátnál, melyét martius 12 óta mosott az ár, Kécskénél 2000 öl hosszúságban már csak 6 hüvelykkel magasabb a töltés, mint a viz. Itt is folyt a mentő munka éjjel-nappal a lehető legnagyobb erélylyel. Azonban martius 26-án hajnalban délnyugoti erős széllel egyszerre oly vihar támadt, hogy a mérföld szélességű Tiszát fenekestül felzuditotta, s az ár a töltéseken átcsapván, az ártereket egészen elborította. A hivatalos személyzet, s munkás nép ezen éjjel is fáklyák mellett foglalkozott kívül a töltések erősítésével, s vészhely felügyelésével, és majd tömegestől a veszély áldozata lett.-Szerencsére azonban az ár töltést nem szakított, csak felül csapott át azon, s így a veszélyben, forgók is megmenekültek, a viz pedig, bár több hétig maradt az ártérén kívül, nagyobb kártétel nélkül lefolyt.

. A megyének 1876 junius 8-án tartott közgyűlésében tett alispáni jelentés következőleg összezi e kétféle árvíz kártételeit:

Á megyének 63 községe szenvedett az árvíz miatt, mely legtöbb helyen, jelesen 54 községben, a község beltelkeire is behatolt. A rétes helyeken s lapos kaszálókon kívül, összesen 234,652 katastralis hold termőföld volt hosszas ideig viz alatt; melyből a solti középjárásra 66,646, a solti felsőre 59,528, a solti alsóra 37,720, a pilisi alsóra 30,000, a pesti alsóra 28,651 hold esik; a pilisi felső és váczira 12,107, miből legnagyobb rész a szentendrei szigetet illeti, maradván. — Itt a rendes ártéri, különösen a tiszai kiöntések természetesen nincsenek felvéve. Hogy a veszély a szentendrei és Csepel szigeten volt legborzasztóbb, az a fennebbiekből kitetszik. — Összesen 35 védtöltés és gát szakíttatott át s rongáltatott meg kisebb-nagyobb mértékben. Azután elrontatott 82 híd; ebből 17 az országos, 65 a községi utakon. E tekintetben legtöbbet szenvedett a solti közép já· ás, a hol 40 hid lett elrontva. Több járásban csak az által távolittatott el nagyobb kár, hegy a hidak a veszély közeledtekor előre kiszedettek és biztosságba helyeztettek. Az utak, úgy az állami, mint a községi utak átalában igen sokat szenvedtek. — Ben a községekben s kin a majorokban s tanyákon Összedőlt házak száma összesen 1269. Ezek közt, kivált Új-Pesten több jelentékeny gyár- és nagy épület. E számból magára a pilisi alsó járásra —, tulajdonkép a Csepel-

szigetre, 625 esik. Ezenkívül igen sok lakház s más épület tetemesen megrongáltatok. — Öt emberélet is esett áldozatul: 1 Sziget-Monostoron, 1 Majosbázán, 3 a Csepelszigeten. — Állat aránylag kevés veszett el. Kivételt képez a solti alsó járás, a hol 1 ló, ^00 sertés, s 5 ökör lett áldozat Ezen kívül csupán a pilisi felső járásban Sz. Monostoron 3, a solti közép járásban Bogyiszjón 6. Az elveszett állatok száma tehát összesen 815 darab. Azonban az élelemszer, bútor, gabona, takarmány stb. készlet kár és veszteség roppant mennyiségre terjed.

A lakosság az emberbaráti szeretetnek, mind a mentő munkában, mind a veszély által sulytottaknak élelemsze,lekkel gyors segítésében, kitűnő bizonyítékát adta. Pénz-segély az alispánt jelentés napjáig, király ő felsége könyöradományával együtt, 15.512 frt 27 kr. gyűlt be a megye pénztálába .

Ezen összesítés csak a régi Pest, megyét illeti; ezen kívül van a Kis-Kun járás, melynek szenvedése fennebb egészen részleteztetek.

9. §. É g h aj 1 a t és időjárás.

Pestmegye háromféle éghajlatra különböztethető. Ezt indokolják első sorban a domborzati viszonyok; azmán kifejtéséhez járul a talaj és a folyam viszony. Különböző éghaj latot és időjárást észlelünk a pilisi járás magasabb sziklahegyes, különb zőt a váczi és pesti felső járás alacsony hegyes és partos vidékein, végre különbözőt a kiterült alföldi sik részeken.

Az éghajlat alaki tó viszonyok a megye felső részein egyik oldalon sem kedvezőtlenek. Igen magas hegyek nincsenek. A létező hegység főkép a nyugoti és északi irányt fedezi. Ugyanezen irányban e felett a szomszéd megyékben még tovább fedező magasabb hegyek vannak. A hegyek közt a megye völgyei tulnyomólag keletre s azután délre nyílnak. Északi uyilá-u jelentékeny völgy . egy sincs; nyugoti szintén igen kevés; természeteden az apró szakadék vagy haj lás torkokat nem számítva

Az alsó sik rész viszonya már sokkal kevésbbé kedvező; mert a domborzatában csekély változatú terület nagysága által kiválólag aszályosságra hajlik. Azonban tekintetne véve, hogy ezen vidék már az aszályosságárol nagyon is hires magyar alföldi nagy síkság egy részét képezi, ehez képest a módosító viszonyok ez ilányban még itt sem egészen kedvezőtlenek. A nyugoti és északi fedezettség e tekintetben sem kevés előnyt nyújt. A domb és halom vonalak elég messze benyúlnak a síkságba. Az ország két legnagyobb folyamának közel-

sége hasonlókép jótékonyan hat. A vízválasztók vonala növeli e hatást; melyet a talaj minősége egészít ki. Nagyon szomjas talaja a megyének ritka helyen, leginkább csak a nagyon szikes térségeken van. Legtöbb hátrányt két körülmény okoz: egyik a teljes nyitottság nyugot-dél és délfelé, a hol a megyéhez a Balatontól le egész a baranyai hegyekig, csekély halmozatu síkság csatlakozik; — másik a fátlanság, — különösen a terület nagyságával arányban állható zárt erdőségek hiánya.

b) Hőmérsék, s az időjárásnak az z al k apcsolatos viszonyai. Annyira el van már a hőmérő, légmérő használata terjedve, hogy ritka nagyobbacska hely van az országban és a megyében, a hol magán egyének, papok, tanárok, tanítók és egyes birtokosok, gazdák által bő- és légmérési észlelések ne történnének. Azonban ezen észleléseknek a tudományos és együttesen összehasonlító használatra nézve egy lényeges fogyatkozásuk van, az t. i. hogy nem egyenlő pontosságú eszközzel s nem szakszerüleg megállapított elvek szerint s nem egyenlő időben történnek. Mindenki teszi az észlelést magán használatára olyan eszközzel, a milyennel bir, szabad tetszése szerinti időben, önmaga által meghatározott elvek szerint, a nélkül, hogy a másik észlelő által megtartott időre skövetett elvre figyelne. .

Egyenlő elvek szerint dolgozó s minden bevágó észlelésre egyaránt kiterjedő hivatalos észlelési intézet az országban Budapesten „a meteorologiai és földdelejességi magyar királyi központi intézet.“ Ugyanezzel kapcsolatban, a megye területén még Kecskeméten és Kalocsán szoktak időszakonként hőmérséki észlelések tétetni. Abudai intézet az észleletek nagyobb részét külön jegyzi Pestre, külön Budára nézve. A helyi viszonyok már e két, egymás közvetlen közelében levő helyen is, egymástól sokszor igen eltérővé teszik az eredményt. Mennyivel több eltérésnek kell tehát lenni a 213 □ mérföldre terjedő megye különböző helyein, melyek valamint a távolságra, azonkép egyéb, viszonyaikra nézve is egymástól nagyon különböznek. A megye közvetlen szomszédságában hivatalos észlelő állomások vannak még Esztergámban, Egeiben, Fényszarun és Szegeden. Én közlendő ismertetésemben ezen központi intézet gyűjteményéből merítem adataimat, a megnevezett helyeken észtert adatokat alkalmazván a közelökben fekvő vidékre. El kellett mondanom ezt, annak indokolására, hogy miért hivatalom itt a megyén kívül levő eme helyeket.

A központi intézet általa múlt század végétől fogva összeszedett és feldolgozott adatok szerint: a hőmérséklet évi normál közepe az 1848-tol 1867-ig terjedő húsz év átlaga szerint Budán 10.9, —

Szegeden 11.3 fok; az 1848-tol 1872-ig terjedő időszakon ugyanaz Budán 10.9, Szegeden 11.2 fok Celsius szerint, a mely mérés szerint értetnek a következőkben is a meghatározások.

Minthogy a hőfok a tengerszin feletti magasság szerint változik, Hunfalvy János annak kipuhatolására, hogy a ténylegesen észlelt hőfok, mikép felel meg a geographiai fekvésnek, a ténylegesen észlelt közép hőmérséket mindenütt egyenlő tengerszin feletti magasságra vezetvén vissza, és így a földirati fekvésnek megfelelő hőmérsékkel tevén hasonlatba, következő eredményt állapított meg:

	a tenger szintjére átszámitott hömérsék	a földirati fekvésnek megfelelö hömérsék	eltérés
Buda	$9._{40}^{0}$	$5._{96}^{0}$	$3._{54}^{0}$
Pest	$9._{32}^{0}$	$5._{97}^{0}$	$3._{35}^{0}$
Szeged	$9._{29}^{0}$	$6._{76}^{0}$	$2._{53}^{0}$
Esztergam	$9._{07}^{0}$	$5._{76}^{0}$	$3._{31}^{0}$
Eger	$8._{86}^{0}$	$5._{71}^{0}$	$3._{15}^{0}$

évi közép hőmérsékök átalában nagyobb, mint a milyet geographiai fekvésök hozna magával. .

Ugyancsak a mondott két időszakról a havi közép hőmérsékletet a következő sorozat mutatja:

	Buda		Szeged	
	1848—67	1848—72	1848—67	1848—72
Január	$-1._4$	$-1._4$	$-1._1$	$-1._2$
Február	$1._4$	$1._3$	$1._8$	$1._7$
Martius	$5._1$	$5._1$	$5._1$	$5._2$
Aprilis	$10._9$	$11._0$	$11._8$	$11._8$
Május	$16._7$	$16._8$	$17._0$	$17._3$
Junius	$21._1$	$20._7$	$21._2$	$20._5$
Julius	$22._2$	$22._2$	$22._8$	$22._7$
Augustus	$21._6$	$21._3$	$21._8$	$21._5$
September	$17._2$	$17._2$	$17._3$	$17._2$
October	$12._1$	$11._9$	$12._6$	$12._4$
November	$4._5$	$4._7$	$5._0$	$5._2$
December	$-0._5$	$-0._4$	$0._0$	$-0._2$

E szerint a Budán alól eső részeken a normál hideg valamivel kisebb, — a normál meleg pedig valamivel nagyobb, mint a Budán felül esőkön.

Leghidegebb hónap január; —legmelegebb julius. Deczember átalában hidegebb, mint február; valamint november is, mint martius. Ellenben October, September és augustus melegebbek, mint a nekik

megfelelő április, május és junius. Tehát valamint az őszből a télbe, úgy a télből a tavaszba gyorsan átlép az idő; ellenben ősszel a nyári hőmérsék lassabban fogy, mint a hogy tavasszal emelkedik.

Ez a rendes viszony, a mely a tenyészetnek igen kedvező.

Azonban nagyon sokat módositnak ezen a különböző napok, s a nap különböző szakai közt előforduló változások.

A hőmérsék végletéi: a felsőbb, hegyes és partos vidékeken legmagasabb hőmérsék + 35.$_5$ — a legalacsonyabb -21, —; a déli és keleti alsó sík részeken a legnagyobb hőség + 41.$_3$-ra felmegy, a legalacsonyabb - 22..-ig is leszáll. Ennél nagyobb meleg és nagyobb hideg a folyó században nem észleltetett. E véghatárok elérése is a legnagyobb ritkaság. Mind a meleg, mind a hideg gyakrabban előforduló végletei 4—5 fokkal alább maradnak, s így a közönséges véglet a melegségben 30—35, s a hidegségben - 14—18 fok, a magasabb véglet gyakoribb lévén a melegnél, mint a hidegnél; valamint a végletek különbözető az alsóbb részeken átalában nagyobb, mint a felsőkön, a mi igen nevezetes és figyelmet érdemlő.

A melegség! végletekben augusztus vetekszik júliussal. De igen ritkán megesik az is, hogy júniusban áll elő a legnagyobb meleg. A hidegre nézve a végletre jutás deczemberben gyakoribb, mint januárban. A most folyó hetvenes években legnagyobb meleg volt az alsó részeken, a szegedi észlelés szerint 1872 augustus 2-án 37., fok; utánna Kecskeméten 1873 julius 15-én 35.$_6$ fok. Legnagyobb hideg az északkeleti részen, a Fényszarun tett észlelés szerint 1871. dec. 27-én - 20 fok, a mely nap átalában az egész megyében igen kemény volt, még Szegeden is - 18.$_0$ fok lévén a hideg. Utánna legnagyobb véglet Budán fordult elő ugyanazon év deczember 14-kén, 16.$_3$ fokkal. Néha februárra is átmennek a 10—12 fokú hidegek, mint volt az eset 1871-ben és 1876-ban, mely utóbbi évben e hóban huzamosan tartott a -10 fok körüli hideg, az elsőben pedig -10—16 foknyi hideg 10—15 foknyi meleggel váltakozott. Martiusban a - 2 foknyi hideg elég gyakori: de még gyakoribb a 15-töl 20 fokig, néha azon felül is emelkedő meleg. Legállandóbb s legegyformább a September.

Igen jellemző az egy és ugyanazon napon tapasztalható nagy hőmérséki változás a nap különböző szakai szerint, mely változás vagy rendszeresen áll be, vagy különleges, nem időszakonként visszatérő okokon alapszik. így az alföld napi hőmérsékének különbözető nyáron rendesen 13—15 fok; de sokszor 25 fokig, sőt tovább is felmegy. Nyár vége felé nevezetesen 4—5 foknyi hűvös reggelekre gyakran oly meleg napok következnek, a melyeken a hőmérő délután + 30 fokra mutat árnyékban. Még nagyobb a különbözet a földszínen,

a hol a földszín a napsugarak közvetlen hatása alatt, a nap folytában 40—45 fokig hévül, s nap nyugtával, a meleg akadálytalan kisugárzása folytán gyorsan és annyira hül, hogy éjen át kevéssel apad a 0. pont fölé. E körülmények okozzák az ősz hosszan tartását; tavasszal ellenben a veszedelmes kései fagyokat.

A fagyos napok évi közép átlagszáma az eddigi észleletek szerint, az alsó síkságon Kecskemét és Szeged közt 59—60, Budapest környékén 73—75, a pilisi hegyek közt 78—80. A fagy beállás és megszűnés ideje nagyon változó. Rendes idő novembertől martiusig volna. Azonban sokszor már oetober második felében, sőt néha September hóban is fordulnak elő egyes derek és fagyok, s tavasszal áprilisra nem ritkán, — néha pedig május végéig is átnyulanak.

A tenyészet a felsőbb hegyes vidékeken 8—10 nappal jár később, mint az alsóbbakon. A pilisi járás leghegyesebb, és a váezi járás halmos vidéke közt 4—5 nap különbség van. Ugyanennyivel mutat előbbre járást a homokos vidék az egészen agyagos mellett.

A kései fagyok kártékonysága, különösen rettegett és gyakoribb az alsó vidékeken, mint a felsőkön; mert a messze terjedt egyforma síkon előálló szélcsend, fokozza a hűvös éjszakákon át a hideg hatását, s kétszerte veszélyessé teszi azt, kivált ha a magas hőfokig emelkedő szép martiusi és áprilisi napok, melyek előfordulása, mint fennebb is megjegyeztük, nem ritka, a növényzetet a rendesnél is korábban fejlesztették. Felvehető, hogyasik vidékeken minden 4—5-dikévben fordul elő kisebb-nagyobb mértékű s kisebb-nagyobb vidékre kiterjedő áprilisi, — minden 10-dik évben pedig májusi átalánosan kiterjedt kártékony dér és fagy, mely utóbbi azután a partosabb vidékeket se hagyja menten. — Ilyen átalánosan kártékony májusi fagy volt az utóbbi 10 év alatt 1867-ben és 1876-ban, mely mindenik egyszersmind országos is volt.

. *c)* Légköri csapadék, eső, hó, jégeső, harmat, köd. Legtöbb eső járja a megyének észak-keleti részét, Ácsától Gödölőn át a Tápió mentén hasítva. Itt a rendes évi csapadék átlagos közép mennyisége 700 millimétert halad, a hóesést is természetesen eső értékre változtatván át. Az esős napok közép száma 125.

Legkevesebb eső jár Pesttől lefelé a megye azon közép vonalán, a mely a turján és őrjeg menetelét észak-keletről fedezi. Itt a rendes évi csapadék átlagos közép mennyisége 500 milliméterig, az esős napok száma pedig Budától le Szeged felé apadólag 100-tol 85-ig száll.

A hónapok közül legkevesebb csapadék jutaléka mutatkozik lenni átalában február hónak. Ebben a hó vagy eső alakban lehullott csapadék középmennyisége 22 milliméter. — Ötven milliméterig

igen ritka évben emelkedik. A csapadékos napok közép száma 5. Tizen felül ritkán s ritka helyed megy. Vannak azonban vidékek, a hol némely évben e hónapra egyetlenegy csapadékos nap sem esik. Utánna deczember következik 28 milliméter csapadék és 7 csapadékos nap havi közép mennyiséggel. Megjegyzendő mégis, hogy e hónapban a hegyes és halmos vidékeknek különösen több csapadékuk szokott lenni, mint az alsóbb sik részeknek, s amazokon a havi összeg nem ritkán felülhaladja a *45—50* millimétert, míg emitt 15-tön alól is gyakrabban marad, mint a hányszor a 30-t meghaladja.

Különben az egyes hónapok csapadék viszonyát, az egész megyére vonatkozó átlagos évi közép mennyiségekben a következő sorozat mutatja:

hónap	csapadék mennyiség milliméterekben	csapadékos napok száma	hónap	csapadék mennyiség milliméterekben	csapadékos napok száma
Január	36	7	Julius	42	5
Február	22	5	Augustus	49	6
Martins	29	6	September	45	7
Április	44	9	October	44	8
Május	72 .	10	November	66	9
Junius	97	12	December	28	7

Egy folytában két napnál tovább tartó eső ritkaság. Octobertöl december végéig s onnan april közepéig egyébránt inkább a több óráig, s· egész sőt több napig is tartás, mintsem az egyszerre hulló sokaság jellemzi az őszi és tavaszi esőzéseket. A havazás ritkán oly kitartó, mint az esőzés. De néha nemcsak a hegyes és dombos részeken, hanem a síkokon is tetemes. Mégis egy 24 óra alatt hullott mennyisége 30 millimétert csak igen ritkán s ritka évben halad, és kivált a homokos sik vidékeken az egyszerre lehullott sok- hó sem szokott soká tartani, hanem többnyire hamar eloszlik, hogy több szakaszban rövid időre ismét megújuljon. April közepétől septemberig az oly esők és záporok, a melyeknél 25—30 milliméter csapadék hull le egy 24 óra alatt, nem tartoznak a ritkaságok közé. A legnagyobb záporok időszaka junius közepétől julius közepéig van, a mikor néha 100 millimétert haladó víztömeg is léhull egy 24 óra alatt, mint 1874- és 1875-ben több felé, többször volt erre eset. A szegedi mérés szerint 1872 június 11-én 112, — 1873 május 21-dikén 123 milliméter csapadék hullott le egy 24 óra alatt. Budán az 1875 június 26-diki felhőszakadás, mely a megye, sőt az ország több részére is kiterjedt, örök emlékű marad. Szerencse hogy az efféle rendkívüliségek nem fordulnak számos évben elő. A középszerű záporok azonban kivált az Alföldön, elég gyakoriak. Ugyanis itt a magasra emel-

kedő hőmérsék sokszor igen nehezen ereszti lo az esőt, s a rekkenő időjárással többször fenyeget az, mint megvalósul: — sokszor a legszebb terhes fellegek is nyom nélkül oszolnak el: de ha egyszer megered, gyakran sebes záporrá és zivatarrá válik.

A jégeső járásnak időszaka a záporok főidő szakával esik össze. Junius közepe előtt, és julius közepe után jégeső ritkán fordul elő. Ennek öt megkülönböztethető vonala van a megyében. Első a honti hegyekről a duna-csavarulaton át Szent-Endre és Buda közt Téténynek keresztül vágó vonal, a mely főerejével rendesen a kalázi, békásmegyeri, s a Buda-ujlak felett álló hegyeket érinti. Ez a leggyakoribb vonal, mely sokszor a dunamentén lefelé is végig húzódik. A második vonal Ácsától, a Cserháti dombsor északkeleti oldalán, azután annak végén Abony fele csavarodva jár a Tiszáig. Ez kevésbbé gyakori, mint az első. Mégis alsóbb részén gyakoribb, mint a felsőn. — Harmadik ugyancsak a nógrádi hegyek felöl jár a cserháti dombsor déli oldalán s Monortol kicsavarodik a pusztákra, Pótharasztja, Új-Hartyán, Vacs felé, le a Dunának. — A negyedik a fehérmegyei hegyek felöl jön, s a Csepelszigeten át, Dömsödön, Kun-Szentmiklóson keresztül vonul, Kerekegyháza, Jakabszállása felé a Tiszának. Végre az ötödik vonal az alsó részeken Duzsnok táján szeli át a megyét a Dunától a Tiszáig. — E vonalokon természetesen a jég nem mindig egy nyomon jár; hanem széles területen sugárokkép szétoszlik; úgyhogy valamint a megye egy határa se tökéletesen jégmentes, azonkép tulnyomólag jégjártnak se mondható egy vidék se. Mégis góczok mutatkoznak lenni Ó-Buda és Kaláz közt, Abony vidékén, és a Jakabszállási puszta és Izsák közt.

Mintfennebb mondottuk is, a megye alsó része már a magyarországi nagy síksághoz tartozik, mely aszályosságárol közönségesen hires. Az aszályosság oka különösen a hő fokához képest a júliusi és augustusi csekély csapadék mennyiségben, jelesen pedig a csapadékos napok csekély számában fekszik. Azonban a Duna-Tisza közt fekvő ezen síkság aszályossága még sem hasonlítható a túl a tiszai aszályossághoz. Megtörténik, hogy hosszantartó szárazságban itt is kiasznak a mezők, kiszáradnak az erek és laposok, sőt a kutak nagyobb része is kiapad, csak az alsó homok rétegig leható legmélyebbek tartván meg vizöket, és nagy vízszükség áll be: de a felső aszályosságot igen mérsékli a homokos vidék nagy harmatossága; úgy hogy az aszályosság egész erejével csak a szikes és agyagos vidékeken lép fel gyakrabban, a homokos vidékeken pedig, melyeken sokszor oly nagy mértékű a harmatosság, hogy egy-egy kis esővel felér, mindig sokkal mérséklettebb alakban.

Pesten alól kezdődik már a déli báb hazája, mely nyáron át sajátságos tüneteivel gyakran gyönyörködteti a szemet.

Kora tavaszi és késő őszi nedves időjárással a ködös napok, kivált reggelek és estvék gyakoriak.

d) Szelek járása. A nyugoti felső részen, jelesen Budapest körül leggyakoribbak az éjszak-nyugoti szelek, úgy hogy az egész évi széljárásnak átlagosan 30 százalékát ezek képezik; kivált a nyári hónapokban ezek az uralkodók, néha mégis egészen nyugoti, majd déli szelekkel is cseréltetvén fel. Ezek után a délkeleti, majd a déli szelek a gyakoribbak. Az északiak leginkább csak a téli hónapokban s kora tavasszal fordulnak elő.

A keleti felső vidéken, a Cserhát dombsorának keleti oldalán átalában több szél jár, mint a megye többi vidékén. Itt is az észak-nyugoti szél ugyan a fő uralkodó: de már az egészen északi is, és pedig az év minden részében gyakoribb. A keleti szél előfordulása pedig vetekszik az észak-nyugotiéval, különösen a nyári hónapokban. — E három fő szél irány mellett, egyéb szél sokkal ritkábban fordul elő.

A közép s alsó vidékeknek uralkodó szelők a déli, mely azonban gyakran, — kivált tavasszal — dél nyugotiba megyen át. Utánna jön az északkeleti, váltakozva a keletivel. Egészen északi szél e vidékeken ritkán fordul elő. A viharok és zivatarok gyakoriak s leginkább északnyugoti és északkeleti szelekkel fordulnak elő.

e) Levegő. A pilisi és váczi járás hegyes vidékének átalában egészséges és tiszta levegője van. A homokos- sik részeken se lehet panasz a levegő egészséges volta ellen. A Turján mentén s a Duna baloldalán némely nagyon mocsáros helyeken, így különösen a megye legalsó részén, az úgynevezett Sárközön, lehet leginkább kifogás, kivált az őszi és tavaszi ködös évszakokban a levegő tisztasága és egészséges volta ellen, melyhez azonban a benszülött lakosság eléggé hozzászokva van.

II. SZAKASZ.

Népességi viszonyok átalában.

10. §. Az 1870-dik évi országos összeírás eredménye.

A legutóbbi hivatalos és országos összeírás 1870-ben volt. Egyes esetekre vonatkozólag, különösen az egyes községek leírásánál fel fogom használni az azóta tett részleges pótlásokat s kiigazításokat is;

azonban míg ismét átalános országos összeírás nem lesz: addig a mindenre egyöntetűleg kiterjedő hivatalos adatot az 1870-dik évi országos összeírás képezi. Ennek eredménye a megye népességére nézve a következő:

a) Tényleges és jogi népesség:

Járás neve	Tényleges népesség			Jogi népesség		
	házabeli v. is idevaló	idegen v. is vidéki	összesen	jelen-levő	távol-levő	összesen
	jelenlevők			házabeliek vagyis idevalók		
Kecskeméti járás	111548	1721	113269	111548	2155	113703
Pesti „	66712	3747	70459	66712	2354	69066
Pilisi , ,	90835	4181	95016	90835	2078	92913
Solti „	114737	2778	11751:	114737	3940	118677
Váczi (Új-Pest is)	76359	6743	83102	76359	1326	77685
Kis-Kun járás	74128	587	74715	74128	2603	76731
Összesen	534319	197o7	5540i6	534319	14456	548775

A tényleges népességből esik egy □ mérföldre a kecskeméti járásban 2752, a pestiben 2084, a pilisiben 4786, a Soltiban 2218, a vácziban 3594, a kiskunságiban 1737, az egész megyében átlagosan 2601 lélek; — ellenben a jogi népességből a kecskeméti járásban 2763, a pestiben 2043, a pilisiben 4680, a Soltiban 2240, a vácziban 3360, a kiskunságiban 1784, — az egész megyében átlagosan ' 2576 lélek. " ~

Tehát a megyének jogi népessége italában, és a pesti, pilisi s váczi járásokra nézve részlegesen is kisebb, mint a tényleges; vagyis a máshová valók közül többen vannak jelen, mint az idevalók közül távol; ellenben a kecskeméti, solti és kiskunsági járásban szembe tünőleg nagyobb a helybeliek közül távollevők, mint a vidékiek közül jelenlevők száma. Mind a jelenlevő, mind a jogi népességre nézve legtömörebb a pilisi, leggyengébb a kiskunsági, azután a pesti járás, daczára hogy ez utóbbiban több vidéki van jelen, mint a helybeliek közül távol. A kiskunsági, pesti és solti, — sőt a kecskeméti járásnak is a többihez képest aránylag szembetűnő néptelenségét, kétségtelenül a sok terjedelmes puszta okozza. Annak oka, hogy a kiskunsági, kecskeméti és solti járásban, a terjedelmes puszták s aránylag gyér népesség mellett pedig, miért nagyobb a helybeliek közül távollevők száma, a jelenlevő idegenekénél, holott a pusztai gazdálkodás külö-nösen a cselédségből a vidékiek tömeges jelenlétét vonhatná maga

után, valószínűleg a gazdálkodás külterjűségében és az ipar fejletlenségében rejlik. Érdekes volna azonban, hogy az efféle feltűnőségek okát a következő országos összeírás az eddiginél több részletességgel kiderítse. A váczi és pilisi járásban a jelenlevő vidékiek számát; a távollevő helybeliek ellenében különösen Új-Pest, Vácz és Szentendre, a hol sok idegen munkás, s a fővárosból kiköltözött lakos van, azután a sok kőbánya emeli.

A kiskunságnak Pestmegyéhez csatolása átalában kedvezőtlenebbé tette a megye népességi arányát. Az előtt az egész megyében a tényleges népességből 2805, a jógiból 2762 lélek esett egy □ mfre. A kiskunság gyérebb-népességet mutat, mint a többi közül akármelyik járása a megyének.

Feltűntetendőnek tartom, hogy Bél Mátyás 1737-ben megjelent nagy munkájában (161-ik lapon) a pilisi járást nagyon szegénynek és népetlennek mondja; azt mondja, hogy hitványabb községeket sehol se látott az országban, mint itt. Most ez a megyének legnépesebb része; községei többnyire virágzók.

Az ország egyéb megyéihez hasonlítva a népességet, azt átalános számban csak Bács-Bodrog megye előzi meg, azután Bihar megye csak a tényleges népesség számában. A területnagysággal viszonylagos népességre nézve azonban már sok van előtte; — olyanok is mint Békés, Csanád, Csongrád, szintén nagy pusztás megyék; azután Közép-Szolnok, Krassó, dombos, hegyes megyék, sőt Zemplén, Veszprém hegyes megyék is; — és Szabolcscsal, Nógráddal áll egy fokon.

b) A tényleges jelenlevő népesség nemi és kor különbségszer int.

E pontnál kénytelen vagyok bevallani, hogy a Kiskunságnak Pestmegyéhez csatoltatása, az adategyformásitása tekintetéből legyőzhetlen akadályt gördít előmbe. Az 1870-dik évi összeírás a korszerinti megkülönböztetést évről-évre és községről-községre vette ugyan fel: de ebből az országos statistikai hivatal az összesítést a születési évek szerint nem járásonként, hanem az egész megyére vonatkozólag együttesen tette, s így a Kis-Kunság ezen kimutatási összezete a Nagy-Kunságéval és Jászságéval lévén összevegyitve, onnan a kiválasztás magán erőmet meghaladja. Azonban a régi Pestmegyére nézve adom é kor és nem szerinti megkülönböztetést is csoportosítva részletesen, a Kis-Kunságnál pedig a nem-szerinti megkülönböztetésre szorítkozom.

A régi Pest, Pilis és Solt megye	férfi	nő	együtt	minden 10,000 jelenlevőre esik a megjelelt életkorszakbol		
				férfi	nő	összesen
Gyenge gyem, kor szülét. 6 évig.	45613	46730	92343	1917.,,	1935-j,	1926.,,
Iskola kötelezett. kora 7 évtől 12-ig	31559	32112	63671	1326.	1330., ,,	1328.,,
Serdülő' kor 13 .. 19 ..1	32754	36516	69270	1376.,,	1512., ,,	1445.,,,
Férfiaknál katonaság 20 .. 29 J	36604	39462	76066	1518.,,	1634..j	1586.,,
Közénkor 30 .. 59 ..!	77705	743-57	152092	3265.,,	3O81.,,,,	3172.,.
Agg kor 60-tol tovább	13694	12225	25919	575..,,	506..,	540.. ,,
Összesen |	237929	241432	479361	10000.—	10000.—	10000.-
Hozzzá a Kis-Kun,járás csak nemi megkülünbJztetéssel	37287	37428	74715	—	—	—
fő-összeg |	275216	278860	554076	—	—	—

E szerint a nők száma átalában több minta férfiaké; különösen a régi Pest megyében a születési kortol egész a 30 éves korig, minden korban, kivált pedig a serdülő, és a katonakötelezettségi évkorban meghaladják a nők a férfiak számát; ellenben 30 éven felül a férfiaké a nagyobb szám.

c) A jelenlevő népesség családi állapot szerint.

Járás neve	Férfi				Nő			
	nőtlen	nős	özvegyi elvált.		hajadon | férjes		özvegy	elvált
Kecskeméti járás	31008	23472	1408	101	28957	23305	4541	477
Pesti ,,	19966	14302	1015	45	18189	14339	2522	81
Pilisi ,,	25752	19521	1506	136	24524	19400	4051	126
Solti ,,	3'1171	26321	1853	59	27741	26502	4793	75
Váczi ,,	22796	17359	1037	101	20921	17229	3518	141
Kiskunsági ,,	20932	15318	943	64	18511	15436	3373	108
Összesen	150625	110323	7762	5061	138843	116211	22798	1008

A nőtlen férfi mindenütt jelentékenyen több, mint a hajadon, mely szembe téve a *b)* pont alatt foglalt előző kimutatás azon tényével, hogy a nők többségben vannak a férfiak felett, azt mutatja, hogy a hajadonok korábban férjhez mennek, mint a fiatal férfiak nősülnek. Ezzel szemben különösen feltűnő az özvegy nők száma, kik közel háromszorosát teszik az özvegy férfiak számának; a mi ismét azt jeleli, hogy özvegy férfi többször vesz hajadon leányt, mint fiatal nősülő férfi özvegy nőt. Ez különben mindenik egészen természetes.

d) A jelenlevő népesség vallás szerint.

Járás neve	római kath.	görög és örmény kath.	gör. és örmény keleti ó-hitű	ágostai protestans	helvét protestans	zsidó	unitárius	nazarenus	anglikans és methodista	muhamedanus
Kecskeméti járás	71666	21	44	2600	35875	3058	1	4	—	—
Pesti „	40844	11	35	11728	15446	2385	8	—	—	2
Pilisi „	69923	47	3632	672	15563	5113	9	4	3	—
Solti „	63042	7	75	14810	36248	3128	2	171	—	2
Váczi „	57062	11	144	11267	9828	4773	2	15	—	—
Kiskun „	47830	11	17	346	24826	1675	—	1	—	—
Összesen	350367	108	3997	41453	137786	20132	22	195	3	4

e) A jelenlevő népesség a míveltség foka szerint'

Járás neve	Jelenlevő népesség főösszege	Irni és olvasni tud		Csak olvasni tud		Sem irni sem olvasni nem tud	
		összesen	százalékban	összesen	százalékban	összesen	százalékban
1. Férfi							
Kecskeméti járás	55989	23194	41.3	2063	3.68	30732	54.99
Pesti „	35328	15434	43.68	2171	6.15	17723	50.17
Pilisi „	46915	26255	55.96	2890	6.16	17770	37.88
Solti „	58404	30201	51.71	3419	5.85	24784	42.44
Váczi „	41293	18577	44.98	3360	8.13	19356	46.87
Kiskun „	37287	14085	37.77	731	1.96	22471	60.27
Összesen	275216	127746	46.41	14634	5.31	132836	48.28
Összehasonlitásul az egész ország:	6722887	2292149	34.09	433866	6.45	3996872	59.46
2 Nő							
Kecskeméti járás	57280	16554	28.90	6101	10.65	34625	60.45
Pesti „	35131	10000	28.47	5698	16.22	19433	55.31
Pilisi „	48101	18790	39.06	6455	13.42	22856	47.52
Solti „	59111	20252	34.26	9466	16.01	29393	49.73
Váczi „	41809	11342	27.13	8587	20.53	21880	52.33
Kiskun „	37428	10539	28.16	1923	5.14	24966	66.70
Összesen	278860	87477	31.37	38230	13.71	153153	54.92
Összehasonlitásul az egész ország:	6838358	1432196	20.94	876175	12.81	4529987	66.25
3. Férfi és nő együtt							
Kecskeméti járás	113269	39748	35.10	8164	7.21	65357	57.69
Pesti „	70459	25434	36.10	7869	11.17	37156	52.73
Pilisi „	95016	45045	47.40	9345	9.83	40626	42.76
Solti „	117515	50453	42.93	12885	10.96	54177	46.11
Váczi „	83102	29919	37.20	11947	14.37	41236	49.62
Kis-Kun „	74715	24624	32.96	2654	3.55	47437	63.49
Összesen	554076	215223	28.84	52864	9.54	285989	51.62
Összehasonlitásul az egész ország:	13561245	3724345	27.46	1310041	9.66	8526859	62.8

E szerint az egész megye lakosságának több mint fele, azaz 51 százalék, sem írni, sem olvasni nem tud.

Legroszabb az arány a kiskun járásban, a hol az Írni s olvasni nem tudók száma 63, —, azután a kecskeméti járásban, a hol az **57** százalékot halad, valószínűleg a sok nagy puszta miatt, — legjobb a pilisi járásban, a hol 42 százalékig leszáll. De a megye állapota e tekintetben mégis jobb az egész ország átlagánál, mely egész 62 százalékig felemelkedik. Valóban egyik sem dicséretes; sőt első tekintetre még a megyéé is szomorító arány. Azonban mind a megye, mind az ország állása jelentékenyen változik, ha a 6 éves gyenge korig levőket, a kiktől voltaképen joggal nem is követelhető még, hogy írni s olvasni tudjanak, az összes népszámból levonjuk. Jelesen ugyanezen §. *b)* pontja szerint az ezen korbeliek száma a régi Pestmegyében 92,343. Ennek levonásával ugyanitt a két nemben együtt, az olvasni és írni tudók száma 49..,5,— a csak olvasni tudóké 12.9., — a sem Írni, sem olvasni nem tudóké pedig 37.Tg százalékra változik.

A férfiak közt az írni és olvasni tudók aránya átalában kedvezőbb, mint a nők közt. A nők közt a csak olvasni tudók aránya emelkedik. Az ország átalános viszonyánál azonban az arány mindenütt kedvezőbb; kivevén néhol a csak olvasni tudók arányát.

A pilisi járás után, mely legjobban áll, minden tekintetben a solti járás következik. A régi Pestmegye átalában mindenütt jobb arányt mutat, mint a kiskun járás.

f) Természeti hiányokban szenvedők, összehasonlítva az egész országgal.

Itt ismét azon állapotban vagyok, hogy csak a régi Pestmegyóre nézve tehetek kimutatást, miután a Kiskunság ide vonatkozó adatai a Jászsággal és Nagy-Kunsággal összezve vannak.

A régi Pestmegye állapota e‘tekintetben következő.

Helynév és nemi megkülönböztetés	A jelenlevő népesség összege nem szerint	Vak		Süketnéma		Elmebeteg		Hülye	
		összesen	esik minden 10000 lakosra	összesen	esik minden 10000 lakosra	összesen	esik minden 10000 lakosra	összesen	esik minden 10000 lakosra
Régi Pestmegye férfi	237929	232	9⁷/₁₀	286	12.	149	6³/₁₀	256	10⁷/₁₀
Egész ország „	6722887	8730	13.	10667	15⁹/₁₀	6450	9⁶/₁₀	9257	13⁸/₁₀
Régi Pestmegye nő	241432	219	9¹/₁₀	213	10¹/₁₀	160	6⁶/₁₀	216	9.
Egész ország nő	6838358	7847	11⁵/₁₀	8074	11⁸/₁₀	5503	8¹/₁₀	7653	11²/₁₀

E szerint a természeti hiányokban szenvedésre nézve a férfiak számaránya mindenütt túlhaladja a nőket, mely viszony az egész országra nézve hasonlóképen áll: de Pestmegye ebbeli viszonya mégis

mind a két nemre nézve kedvezőbb az országnak egyetemesen vett átlagos viszonyánál.

11. §. Lakhelyek tömörsége és száma.

Az 1870-dik évi országos összeírás, a rendezett tanácsú városokkal együtt, 182 községet irt össze a régi Pestmegyében. Az 1871-dik évi községi törvény folytán történt első szervezéskor maga a megye már 195-ben mutatja ki ezek számát. E szám közt 4 rendezett tanácsú város, a többi nagy és kis község. Tehát apránként szaporodnak a községek; a puszták némelyike községgé emelkedik, vagy rajtok új községek települnek. Ilyen új telep a legutóbbi időben Pest közelében Kis-Pest, a szentlőrinczi, Ersébetfalva és Kossuthfalva a gubacsi pusztán; — pusztai községekké emelkedtek Vacs, Puszta-lJjfalu, Pótharasztja, Tázlár stb. — A 2 §-ban közlőit beosztás szerint van: a kecskeméti járásban 2 rendezett tanácsú város és 25 község, — a pestiben 49 község, — a pilisiben 1 rendezett tanácsú város és 46 község, — a Soltiban 34 község, — a vácziban 1 rendezett tanácsú város és 47 község. — E szerint a jelenlevő összes népességből esik a régi hármas megyében egy városra és községre a kecskeméti járásban 4195, a pestiben 1809, a pilisiben 2021, a Soltiban 3456, a vácziban 1731, az egész régi hármas megyében átlagosan 2458 lélek; a területből pedig, — égy osztrák □ mérföld 10,000 katastrális holdat, s így a hármas megye összes területe kerekszámban 1708,800 holdat tevén, jut átlagosan egy városra vagy községre a kecskeméti járásban 15,200, a pestiben 8,600, a pilisiben 4,200, a Soltiban 15,500, a vácziban 4,800, a megyében átlagosan 8700 katastraíis hold. Minél fogva a kecskeméti és solti járásban átalában nagy népszámn és nagy határu-, a vácziban legkisebb népességű, a pilisiben pedig legkisebb határu egyes községek vannak. Átalánosságban így áll ez; a valóságban még annyiban változik, hogy különösen a kecskeméti és solti járásban számos község van, mely a közép aránynál sokkal népesebb és nagyobb határu; ellenben a vácziban és pilisiben sok áll a közép arányon is jóval alól: azonkívül a községek határ arányán a puszták szintén mindenütt változtatnak.

A Kis-Kunsággal, illetőleg az új rendezéssel két rendezett tanácsú város, és Kara-Jenővel együtt 9 község csatoltatván a megyéhez, és csak egy választatván innen ki, a községek száma 10-el szaporodott. így most összes szám 205. Az új csatlakozású községek közül Kerekegyháza, Szánk, Szent-László és Kara-Jenő pusztai új községek; a többi mind népes és nagy határu, a mint mindjárt egyenként közöltetni fog. Épen ez ókból, hogy az áttekintés annál

világosabb legyen s az egészen új viszonyú terület által ne zavartassák, tartottam czélszerünek az arányosításoknál a régi területre szoritkozást. Ugyanis:

A következő táblázat a 2000 lélekszámnál nagyobb községeket népszaporodásukkal vagy fogyásukkal és határkiterjedésökkel együtt mutatja:

Nevök a megye 2000 lakos számot haladó községeinek	1870-diki	1857-diki	a közben eső 13 év alatt		Határterület 1600 □ öles holdakban az 1865-diki kataszteri összeállitás szerint
	népszámlálás szerint lélekszám		szaporodás	fogyás	
Abony	10232	9905	327	—	22252
Akasztó	2423	2351	72	—	8537
Alberti	3319	2358	961	—	5696
Alpár	2154	1850	304	—	5890
Alsó-Némedi	2923	2775	148	—	8098
Apostag	2354	2551	—	197	5097
Aszód	2553	2213	340	—	2517
Bátya	3423	3402	21	—	6762
Berczel	2048	1763	285	—	3617
Bogdány	2466	2298	168	—	3949
Bogyiszló	2183	2120	63	—	20408
Budakeszi	2909	2783	126	—	7798
Budaörs	3449	2855	594	—	4300
Bugyi	2509	2531	—	22	25301
Czegléd	22216	19008	3208	—	71985
Dömsöd	3670	3580	90	—	18472
Duna-Egyháza	2192	2187	5	—	1601
„ Pataj	5851	5571	280	—	12590
„ Vecse	4205	4454	—	249	5655
Dusnok	2892	2572	320	—	8504
Fajsz	3409	3094	315	—	3396
Félegyháza	21313	19390	1923	—	62080
Foktü	3618	3064	554	—	4248
Fóth (Sikátor pusztával)	2151	2106	45	—	5820
Fülöpszálás	3816	3782	34	—	23350
Gomba	2047	1553	494	—	4597
Gödöllő	3661	2624	1037	—	10733
Gyón	2218	2232	—	14	11332
Halas	13127	13339	—	212	126143
Hajós	3829	3244	585	—	10411
Harta	2921	2742	179	—	2099
Irsa	3760	3160	600	—	7143
Izsák	3222	3305	—	83	19427
Kalocsa	16302	12868	3434	—	41123

Nevök a megye 2000 lakos számot haladó községeinek	1870-diki	1857-diki	a közben eső 13 év alatt		Határterület 1600 □ öles holdakban az adókataszteri összeállítás szerint
	népszámlálás szerint lélekszám		szaporodás	fogyás	
Keczel	4428	3931	497	—	14969
Kis-Kőrös	6510	6413	97	—	17296
Kóka	2857	2366	491	—	7889
Kun-Szentmiklós	5593	5751	—	158	27336
Laczháza	3632	3477	155	—	2757
Miske	2588	2330	258	—	7866
Majsa	7333	7432	—	99	27917
Monor	5452	4669	783	—	10789
Nagy-Káta	4746	4559	187	—	10256
Nagy-Kőrös	20091	19954	137	—	60979
Nádudvar	2039	2047	—	8	7059
Ócsa	2450	2651	—	201	10384
Ó-Kécske	2112	1973	139	—	21577
Páty	2254	2161	93	—	6610
Péczel	2206	1882	324	—	5642
Pilis	3500	3229	271	—	8179
Pomáz	3281	2950	331	—	8310
Promontór	3844	3174	670	—	1992
Puszta-Péteri	2184	1040	1144	—	12557
Ráczkevi	5672	5464	208	—	8597
Rákos-Palota	3458	2602	856	—	6858
„ Keresztur	2444	2112	332	—	5672
Rékas	3145	3240	—	95	4965
Sári	2031	1674	357	—	14035
Solt	5696	4073	1623	—	15738
Soroksár	5677	4577	1100	—	14802
Sükösd	3481	3397	84	—	12336
Szabadszálás	5176	5349	—	173	27750
Szalk-Szentmárton	2748	3315	—	567	15174
Szent-Endre	4683	4261	422	—	7164
Szent-István	3249	2980	269	—	6939
Szentmárton-Káta	2345	2193	152	—	6476
Szeremle	2192	2129	63	—	5688
Sziget-Szentmiklós	2403	2223	180	—	9266
Tass (és puszta Sz. Tamás)	2770	2773	—	3	13533
Tápió-Bicske	2653	2439	214	—	8462
„ Györgye	3750	2493	1257	—	12151
„ Szele	3595	3060	535	—	15479
„ Szentmárton	2333	2635	—	302	11077
Tétény	2512	2464	48	—	3541
Tószegh	2773	2839	—	66	8808

Nevök a megye 2000 lakos számot haladó községeinek	1870-diki népszámlálás szerint lélekszám	1857-diki népszámlálás szerint lélekszám	a közben eső 13 év alatt szaporodás	a közben eső 13 év alatt fogyás	Határterület 1600 □ öles holdakban az adókatasteri összeállítás szerint
Tótfalu (és Tahi puszta)	2403	2360	43	—	6681
Tura	3512	3075	437	—	8651
Uj-Kécske	3957	3397	560	—	Ó-Kécskével
Uj-Pest	6722	2056	4666	—	89
Ujszász	2671	2823	—	152	9908
Úszod	2145	1818	327	—	7101
Üllő	2212	1842	370	—	5733
Vadkert	3647	3656	—	9	10125
Vácz	12894	12799	95	—	11024
Vecsés	2831	1992	839	—	3891
Vörösvár	2533	2295	238	—	7997
Zsámbék	3486	3731	—	245	8454

A hat árterületek az 1865-dik évről származó kiigazított adókatasteri kimutatás szerint vannak kitéve. Nem tökéletes biz az, be kell vallani. Különösen nagyon gyakori az az eset, hogy a részletek nem egyeznek a főösszeggel. Én a hol különbséget találtam, mindenütt a részletek összegét vettem. így kezelve, tökéletesebb hiányában, kivált itt, elég használhatónak találtam ezt, azért is, mert itt tulajdonkép csak az összes határterületről s nem az egyes mivelési ágakról van szó. Mind a mellett e tekintetben is meg kell jegyeznem, hogy némely község határában régi földesúri nagy birtokok vannak, másikhoz puszták is tartoznak; az adósorozat azonban az ily viszonyokra figyelemmel nem volt; némely helyen a külön pusztát képező tisztán földesúri birtókot is összevette a községbatárral; másutt meg a lakosság által bírt és használt, de külön név alatt és külön határkijeleléssel levő pusztákat elkülönítette. Tehát a határterületeknek a népességhez arányosítása körül e viszony figyelembe veendő. Remélhetőleg majd ha a ministerium által a munkába vett s épen most folyó országos adósorozati kiigazítás befejezve lesz, e részben is minden viszonyt figyelembe vevő tökéletesebb adattal fogunk bírni.

12. §. A népesség nemzetiség szerint.

Az 1870-dik évi országos népszámlálás mellőzte a népességnek nemzetiségek szerint megkülönböztetését. Az alkotmányos magyar ministerium, minthogy a nemzetiségek kérdése a politikai téren sok érzékenykedésnek szolgál még anyagul, az általa eszközlött legelső

népszámláláskor, nem akart számtani kifejezést adni a nemzetiségek megkülönböztetésének. Az ezt megelőző 1857-dik évi összeírás azonban foglalkozott a nemzetiség szerint megkülönböztetéssel is. Ezen összeírás a régi Pestmegye népességét (nem értve abba Buda, Pest és Kecskemét királyi városokat) 398.756 lélekre találta. Ebből volt magyar 335,285, — német 33,550, — tót 22,965, — szerb 405Q, sókacz vagyis bolgár 2815, görög 83. (A sidóság vallási megkülönböztetésképp létezik, de nemzetiség tekintetében vagy a magyar, vagy a német nemzetiséghez íratta magát, ritkábban a tót és oláh nemzetiséghez). — Az 1870-diki összeírás szerint, mint láttuk, a jelenlevő összes népesség ugyanitt 554,076 lélek. Tehát tetemesen szaporodott. Azonban tekintve azon ismeretes viszonyt, hogy a megyében a községek átalában magyarosodnak, senkit akarata ellenére nem kívánván más nemzetiséghez számítani, alig hiszem, hogy tévedek, ha a többi nemzetiségeket oly számmal veszem fel, mint a milyennel 1857-ben még az ideiglenes kormány által összeirattak. Az újonnan ide csatolt kiskunjárást átalában magyarság lakja; ezen kívül itt mindössze 92 német íratott össze. Ekkép figyelve a vallási megkülönböztetésnél jelentkező ujmutatásra, a nemzetiség szerinti megoszlás következő fogna lenni: magyar490,508, — német 33,642, -— tót 22,965, — szerb 4C58, görög 83, bolgár 2815, angol 3, török 2 lélek, összeg: 554,076. ,

A népesség többségét mindenik járásban a magyarság teszi. Legkevésbbé túlnyomó ez a pilisi járásban, hol különösen a németség lép fel nagy számmal s e mellett szerbek s tótok is vannak.

Legtöbb németség van a pilisi járásnak különösen aszigetségen kívül eső részén. Itt ezek száma 23,913 lélek. A Csepel szigeten is több községben laknak, névszeriut Csepel, Szentmárton, Csép, Újfalu és Becse községben: de e községek lakossága se mind német; hanem összes számuk 1815. Azután a pesti járásban Soroksár, Iklad, Haraszti, Vecsés, Új-Hartyán, Taksony-, a Soltiban Kis-Harta, Hajós, Császártöltés mutatnak tömegesebb németséget. Laknak még némely más községekben is, mint Bérezel, Nádudvar, Rákos-Keresztur, Vadkert stb. de ezekben már a magyarság van mellettök túlnyomóságban.

A tótok legnagyobb számmal vannak a váczi járásban, a hol az ágostai vallásnak nagyobb részben tótok. De vannak helylyelközzel róm. katholikus tótok is. Azután tömegesen vannak a pesti járásban; hol Pilis, Alberti, Maglód ágostai, Ecser, Őrkény, Kakues, Saári r. kath. tót népességgel bír. A solti járásban Kis-Kőrös, Duna-Egyháza községben laknak szembetűnőbb számmal evang.

tótok. A pilisi járásban a Pilishegy körül vannak telepeik. (Szent-Kereszt, Szántó, Pilis-Csaba, Szentlászló.) Ezek r. katholikusok.

Szerbek: Szentendrén s körülte egy pár községben, mint Üröm, Poináz, Kaláz, Csobánka —, azután a Csepelszigeten Lórén, majd Ráczkevin és Tökölön vaunak. .

13. §. A népesség foglalkozás szerint.

Az 1870-dik évi hivatalos összeírás adatai szerint a jelenlevő népesség megoszlását foglalkozás szerint a következő összeállítás mutatja.

Foglalkozás neme	Foglalkozó egyének száma						
	Kecskeméti járásban	Pesti járás-ban	Pilisi járás-ban	Solti járás-ban	Váczi járás-ban	Kiskun járás-ban	Az egész megyében összesen
Értelmiségi foglalkozásúak	1130	661	1054	1302	1970	691	6803
Őstermeléssel	39534	21642	30576	36536	20787	28121	177196
Iparral s kézművei	5859	2766	7674	4312	6129	2820	29560
Keresk. s bankügygyei	1167	611	1693	793	1130	729	6123
Ház- és járadék birtokosok	667	236	1359	229	1586	319	4396
Házi cselédek s szolgák	7700	4502	8558	7383	9227	3884	41254
Bizonyos foglalkozás nélkül 14 éven felül	18577	15234	14273	28811	15624	13246	105765
Bizonyos foglalkozás nélkül 14 éven alól	38635	24807	29829	38149	26649	24905	182974
Összesen	113269	70459	95016	117515	83102	74715	554076

Százalékokban szabván meg a megoszlást, e szerint az összes lakosságnak értelmiségi foglalkozásra 1.$_2$, — őstermelésire 32.$_n$ —-ipar és kézművességére 5.$_3$, — kereskedelmire 1$_1$, — ház- és járadék bírtokosságira 0.-, —cseléd stb. személyes szolgálatira 7.$_4$, — bizonytalanra 14 éven felíjl 19.$_0$, — ugyanarra 14 éven alól 33.$_u$ százaléka esik.

E viszonyt összehasonlítva egész Magyarország hasonló viszonyával (Horvát-Slavonországot és a horvát határőrvidéket ide nem értve), úgy találjuk, hogy-egész Magyarországon értelmiségi foglalkozó: 164,788, — 1.$_{ai}$ °/„„ — őstermelési 4,471,508, = 32.$_9$, — ipar s kézmivesi 604,513, = 4.$_4$, — kereskedelmi 124,598, = 0.$_{92}$, — ház- és járadék birtokos 89,134, = 0.$_{66}$, — cseléd s személyes szolgálatot teljesítő 1.107,628, = 8.„ — bizonytalan foglalkozású 14 éven felül: 2.468,556, = 18.$_6$, ugyanaz 14 éven alól 4,530,520, = 33., százalék.

Tehát Pestmegye az értelmiségi foglalkozásnál az egész országgal egyenlő, — az őstermelésnél 0.$_8$ százalékkal kisebb, — az ipar és

kézművességnél 0.9 százalékkal nagyobb, a kereskedelminél 0.2 % szintén nagyobb, a cselédségnél O.,0/, kisebb, a 14 éven felül levő bizonytalan foglalkozásúaknál 0.8% nagyobb, a 14 éven aloliaknál 0.1 százalékkal kisebb viszonyban áll, a ház- és járadék birtokosok száma ismét 0.04 százalékkal nagyobb.

A ház- és járadék birtokosok, azután a cselédek s egyéb személyes szolgálatot teljesítők (hivatalszolgák, hajdúk stb.) bővebb részletezést nem igényelnek. Az őstermeléssel, ' iparral és kereskedéssel foglalkozók részletezését, az ezen életmódokról különösen szóló fejezetben fogom tenni. Az értelmiségi és bizonytalan foglalkozásnak részletezését pedig itt következtetem.

' a) Az értelmiségi foglalkozás részletezése.

Foglalkozás neme	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váczi járás	Kiskun járás	Az egész megye összesen
Papok	60	46	93	230	169	28	626
Állami hivatalnokok	42	15	72	29	58	29	245
Megyei, kerületi s járási hivatalnokok	51	32	24	61	25	17	210
Városi s községi hivatalnokok	124	49	111	75	85	99	543
Tanitók	158	115	171	177	184	98	903
Tanulók	387	233	337	431	1097	202	2687
Irók	2	1	2	2	13	—	20
Művészek (fest., zenész, tánczm., stb.)	161	80	48	179	149	108	725
Ügyvédek	33	8	26	31	27	29	154
Orvosok	28	14	32	15	25	16	130
Sebészek	8	12	24	14	3	3	64
Bábák	53	34	74	45	40	44	290
Gyógyszerészek	10	7	17	7	12	9	62
Egyebek (mag. hivataln.)	13	15	23	6	83	9	149
Összesen	1130	661	1054	1302	1970	691	6808

Az ide sorozott tanulókon a felsőbb iskolák azon tanulói értetnek, a kik a tankötelezettségi kort már túlhaladták.

b) A bizonyos foglalkozás nélküliek részletezése.

Kor és nem	leeskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás-	Váezi járás	Kiskun járás	Az egész megye összesen
14 éven felül férfi	778	845	822	1342	1335	885	6007
	17799	14389	13451	27469	14289	12361	99758
14 éven alól férfi	18749	12205	14439	18842	12965	12355	89555
„ „ η ηδ	19886	12602	15390	19307	13684	12550	93419
Összesen	57212	4O041	44102	66960	42273	38151	288739

A más megszabott foglalkozás nélkül csak a háztartással foglalkozó nők, a 14 éven felül levő bizonyos foglalkozás nélküliek közé — az iskolaköteles és a még iskolakötelezettséget el nem ért gyenge korú gyermekek mind a két nemben, a 14 éven alól levő foglalkozás nélküliek közé vannak véve. E pont tehát e szerint megítélendő.

III. SZAKASZ.

Életmód és foglalkozás.

I. FEJEZET.

A földmívelés és gazdálkodás átalános viszonyai.

14. §. Az őstermeléssel foglalkozók részletes megoszlása

	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váczi járás	Kiskun járás	Egész megye összesen
Birtokosok	10939	5411	11687	11089	7686	11487	58299
Haszonbérlő	1225	239	37	108	49	626	2284
Gazdatiszt	111	136	65	105	136	6	559
Éves szolga	8638	6207	6308	11001	6401	5062	43617
Napszámos	18582	9644	12426	14214	6494	10937	72297
Föld és erdőmüvelléssel foglalkozók összesen	39495	21637	30523	36517	20766	28118	177056
Vadászat s halászattal	28	5	33	19	16	3	101
Bányászattal	11	—	20	—	5	—	36
Főösszeg	39534	21642	30576	36536	20787	28121	177196

Itt a pilisi, váczi és pesti járások kő- és kavicsbányáiban foglalkozók, mint egész éven át nem egyedül abból élők, nincsenek külön felvéve, hanem leginkább a napszámból élők közé soroztattak.

15. §. A földterület megoszlása birtoktestek és mívelési ágak szerint.

Az országos statistikai hivatal a magyar királyi pénzügyminiseriumban fenállott statistikai osztály által a pénzügyigazgatóságoktól és adóhivataloktól nyert adatok alapján a statistikai évkönyvek 1874-re szóló III-dik évfolyama első részének 98-dik lapján a régi Pestmegye területének megoszlását következőleg mutatja ki:

A birtokok összes száma 90,592. — Ebből 5 holdat nem haladó 60,605, - 5-töl 15 holdig terjedő 16,520,— 15-től 30 holdig 8415, — 30-tol 50-ig 2802, — 50-től 100-ig 1065, — 100-tol 200-ig 405, — 200-tol 500-ig 348, — 509-től 1000-ig 190, — 1000-töI 3000-ig 178, — 3000-töl 5000-ig 38, — 5000 holdtol 10,000-ig 19, — azon felül terjedő birtok 7. — E birtokok összes térfogata 1.775,012 katastrális (1600 □ öles) hold, melyből 1.553,808 hold termő föld, 221,204 hold terméketlen.

Ugyanezen statistikai évkönyv 127-dik lapján a földterületnek a mivelési ágak szerint megoszlása a következőleg mutattatik ki: szántóföld-703,571, — rét és kaszáló 229,610, — szőlő 54,502, legelő 427,535, erdő 150,392, nádas 22,258, — termőföld összesen 1,587,868, terméketlen 227,336, — az egész terület összesen 1.815,204 hold.

Hogy ezen egy ugyanazon hivatalos munkából vett két adat nem egyez össze: annak első oka az, mert ez utóbbiba Budapest főváros területe is 32,540 katastrális holddal benne van; az elsőben nincs. A még ennek levonásával is mutatkozó 7652 holdnyi csekély különbség a részletek különböző kiigazítottságában van.

De a területfelosztásban legújabban beállott többrendű változás miatt ezen adat a megye mostani területével se egyez meg.

Én kihagyva Budapest főváros, és Kecskemét királyi város területét, melyek nem tartoznak a megyéhez, azután Jánoshidáét, mely Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéhez kebeleztetett át, ellenben az idecsatolt Kiskunságot, s Kara-Jenőt felvéve, ugyancsak a többször javított katasteri munkálatok alapján, a földterületnek mivelési ágak szerint megoszlását, járásonként, azon megjegyzéssel, hogy' a rendezett tanácsú városok mindenütt azon járáshoz soroztattak, a melyben feküsznek, következőleg találtam:

Mivelési ág	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váczi járás	Kiskun járás	Az egész megye összesen
	katastralis holdakban						
Szántóföld	166360	139190	65636	156294	94473	132016	753999
Kaszáló s rét	47183	51401	13076	102191	21362	60106	295319
Legelő	108589	97522	29317	148199	40523	145300	569450
Erdő	9657	12448	50736	33449	45674	11027	162991
Szőllő	9786	6295	14886	8410	8430	17746	65523
Nádas	2512	3303	1767	16477	565	2359	26983
Terméketlen	3609	39151	23058	84922	14272	75615	273108
Összesen	380177	349310	198476	549942	225299	444169	2147373

Ez 8573 holddal több, mint a mennyiben a megye mostani területét átalánosan kimutattam. Azonban ez o*t, a hol milliókról van szó, — tekintetbe véve különösen a sok változást is —, csekélység. Épen a sok változtatás, kivált több pusztának más adóközséghez csatoltatása, mint a melyhez előbb adósorozatilag felvéve volt, okozza azt, hogy a járások átalános területe és ezen részletes kimutatás közt is némi különbség van, bár az egész megye utóvégre összevág.

E szerint legtöbb szántó földje van a kecskeméti járásnak, összes területének 43 százaléka; utánna a váczi járás 41, a pesti 39, a pilisi 33, a kiskun 29, a solti 28 százalékkal következik. Ellenben kaszáló rétje a Soltinak van legtöbb, majd 19, a kiskunnak 15, a pestinek 14, a kecskemétinek 12, a váczinak 9, a pilisinek 7 százalék. Erdő csak a pilisi és váczi járásban van bővségben, amott 25, itt 20 százalékát tevén a területnek. Egyébütt mindenütt igen szűk; pedig a terméketlen közt mindenütt van beerdősithető terület bőven.

' Igen természetes azonban, hogy ez itt kimutatott megoszlás a tagosztályok, legelők feltörése, sőt csupán a szabad mivelés következtében is folyvást változik, s így valamint ez adat ma már nem tökéletes, azonkép e tárgyban tökéletes adat nem islehető. Különösen mindenfelé több a szántóföld; ellenben a kaszáló és legelő kevesebb; mert sok kaszáló és legelő szántónak töretett fel, s töretik fel folyvást. De a nagy átalánosságban tájékozásnak, a me]y itt egyedül jöhet kérdésbe, ezen adat mégis minden esetre megfelel.

Ugyanezen kataszteri munkálat alapján e terület 94Λ04 birtokos közt oszlik meg; és pedig a 210 holdon alól eső kisbirtokokat, a 200 holdat haladóktól elkülönítve, járásonként következőleg:

Birtokos	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váczi járás	Kiskun járás	Egész megye összesen
200 holdon alól	12651	11745	19544	22892	12280	14361	934"3
200 holdon felül	237	242	92	319	136	305	1331
Összesen	1288.8	1198.	19686	23211	12416	14666	94804

Tehát viszonyítva ezen adatot az előző §-ban foglalt népösszerási adattal, mely szerint az összeírásnál 58,299 egyén íratott mint birtokos össze, mely közt ugyan családtagok is vannak, mégis nem jelentéktelen tudni, hogy a birtokszám ennél 36,505-tel több.

16. §. Tagosztályok, határrendezések s azok módozatai.

1857 június végével, az akkor fenállott cs. k. budapesti úrbéri főtörvényszék a megye akkori területéhez tartozó községekben az

úrbéri rendezés és tagosítás ügyének állásáról következő kimutatást adott: ·

Pest-Pilis megyében a községek száma 143. Ebből, mint curialis, úrbéri rendezés alá nem eső 4, az alá eső 139. E közül ismét végre volt már akkor hajtva a rendezés és·tagosítás 29-ben, különféle stádiumban folyamatban volt 108-ban; nem kérvényeztetek még 2-ben. És pedig a folyamatban voltak közül különösen az ügy az authenticatio elrendeltetéséig hatolt 11-ben, névszerinti Duka, Jenő, Kis-Tarcsa, Mogyoród, Nagy-Kovácsi, Péteri, Pilis-Szántó, Rákos-Palota, Szada, Tápió-Ságh, Telki; végrehajtási rendeletet is kapott már Gyón és Tétényi ténylegesen a végrehajtás megtörténéséiöl jelentést is tett: Szele-Farmos, Szent-Márton-Káta, Tápió-Szent-Márton, Zsámbók. A két még nem kérvényező Alsó-Nétűedi és Majosháza volt. — Pest-Solt megyében községek száma 43. Ebből mint curialis, úrbéri rendezés alá nem tartozó 3 (Nagy-Kőrös, Törtei, Kis-Harta); — az alá eső: 40. E közül ismét végre volt már ekkor hajtva 4-ben (újszász, Tószegh, Abony, Ó-Kécske). Folyamatban volt 35-ben, nem kérvényezhetett még 1-ben.

1865-ben b. Apor Sándornak, akkor a királyi tábla úrbéri osztálya elnökének közlése szerint ezen ügy az ugyanekkor már visszaegyesitve volt hármas megyében következőleg állott: a megye 187 községe közül 10 nem tartozott urbér rendezés alá. Az ez alá tartozott 177 közül befejeztetett egyesség által 111, per útján 28, összesen 139 községben. A per folyamatban volt még 38-ban; és pedig végítélet váratott 7, a szóváltások folytak 13, az előmunkálatoknál állott az ügy 18 esetben. Olyan hely, mely ekkor még nem kérvényezett, egy se volt a megyében. — Jelesen e kimutatás szerint, mint curialis helyek, nem tartoztak úrbéri rendezés alá: Alsó-Dabas, Áporka, Felső-Dabas, Kis-Harta, Nagy-Harta, Apostag. Nagy-Kőrös, Majosháza, Üj-Pest, Törtei. Az összes 139 végrehajtott rendezés következő sorozatban ment végbe: 1829-ben peruiján Tápió Györgye, — 1836-ban per-ufján Péczel, — 1837-ben egyesség útján Maglód, IklaS, — per útján Ócsa, Nagy-Káta, — 1840-ben egyesség útján Gomba,* Rákos-Csaba, Sári, — 1842-ben per útján Dab, — 1843-ban egyesség útján Haraszti, per útján Vácz-Hartyán, Versegh, — 1844-ben egyesség- útján Kerepes, Monor, — per útján Újszász, Zsámbók, — 1845-ben egyesség útján T.-Szele, —per útján Gyömrő, Tápió-Sáp, — 1846-ban per útján Tószegh, — 1847-ben per útján Bugyi, Csővár, Kis-Némedi, Pilis, Pánd, — 1848-ban per útján Ácsa, — 1850-ben egyesség útján Alberti, Ecser, — 1852-ben egyesség útján Fóth, 1856-ban egyesség útján Foktü, Hajós, Keczei, Nagy-

vagyis Csik-Tarcsa, — 1857-ben egyesség útján Abony, Császártöltés, Gödölő, Miske, Ó-Kécske, Ordas, Szele-Farmos, Szentmárton-Káta, Szalk-Szentmárton, Tápió-Szentmárton, Taksony, Új-Kécske, — 1858-ban egyesség útján Aszód, Akasztó, Czinkota, Jánoshida, Káva, Kalocsa, Lak, Rékas, Úszód, — per útján Duna-Pataj, — 1859-ben egyesség útján A1 pár, Boros-Jenő, Duka, Telki-Jenő, Izsák, Pereg, Tatár-SzentgyÖrgy, Üröm,— 1860-ban egyesség útján Bénye, Gyón, Kai tál, Pilis-Csaba, Szecső, Szeütistván, Tápió-Bicske, —
1861- ben egyesség útján Tinnye, — 1862-ben egyesség útján Alsó-Némedi,'Bagh, Bia, Duna-Keszi, Kakücs, Örkény, Tápió-Ságh, Tót-Györk, Tass, Kis-Torbágy, Tököl, Üllő, — 1863-ban egyesség útján Bottyán, Becse, Csömör, Csepel, Csép, Dány, Duna-Vecse, Dömsöd, Hévíz, Héviz-Györk, Kis-Tarcsa, Kis-Kőrös, Mácsa, Makád, Püspök-Hatvan, Péteri, Promontór, Rátóth, Ráczkeve, Szada, Szilágy, Sziget-Szentmiklós, Sziget-Szentmárton, Tápió-Süly, Sziget-Újfalu, Tétény,' V. Szent-László, Valkó, Vecsés, Veresvár, Zsidó, — peruiján Bátya, Nagy-Kovácsi, Telki, — 1864-ben egyesség útján Czegléd, Duna-Egyháza, Domony, Issaszegh, Kis-Szentmiklős, Kis-Ujfalu, Mende, Nádudvar, Pócsmegyer, Szód, Szentbenedek, Sükösd, Túra, Veres-egyháza, — per útján Csornád, Irsa, Mogyoród, Páty, Úri községekben.

Tehát az ekkor még különböző stádiumban végrehajtatdanok közt voltak: Bérezel; Kóka, Tó-Almás, Lőrincz-Káta, Új-Hartyán, Soroksár, Lóré, Budaörs, Török-Bálint, Abertfalva, Tök, Zsámbék, Ó Buda, Szent-Endre, Pomáz, Csobánka, Perbál, Szentiván, Hidegkut, Solmár, Pilis-Szántó, P. Szentkereszt, P. Szentlászló, Bogdány, Visegrád, Tótfalu, Szigetmonostor, Kaláz, Békás-Megyer, Budakeszi, Vadkert, Csanád, Szeremle, Fájsz, Bogyiszló, Dusnok, Solt, Rákos-Keresztur, Boldog, Rákos-Palota, Váez. —Ez tulajdoukép 41 község, a fennebb mondott 38 helyett. Az össze nem egyezés onnan származik, hogy a hivatalos kimutatásban valószínűleg roszul számíttattak össze a községek. Különben is már a curialis helyek kitételénél hiba látszik lenni, miután az ilyenkép megnevezett 10hely közt Nagy-Hartacsak puszta, Apostagnak és Felső-Dabasnak pedig volt urbérisége; ebenben az ilyenekül meg nem nevezettek közül Albertfalván, Duna-Egyházán nem volt urbériség. Szent-Endre viszont, habár itt meg is volt az úrbéri táblázat, soha sem kezeltetett urbérileg, régidőktől úrbéri összefüggés nélkül szabadon adván-vevén földeit. Megemlitendőnek tartom azt is, hogy némely helyen korábban következett be a helyszíni foganatosítás, ibinf e hivatalos adat évszám szerint kiteszi. Például Ó-Kécske a,községi tudósítás szerint már 1843-ban, Lóré 1862- ben tagosított.j R.-Palotáu pedig a községi tudósítás s az én

személyes tudomásom szerint is 1860-ban már meg voltakiosztás stb. Ezen eltérés onnan származik, mert a perfolyamban a helyszíni foganatosítás után is maradt még néha eldöntetlen kérdés, s a törvényszéknél^ ez okon az ügy tovább is még az elintézetlenek közt függött. A dolog lényegére azonban mindez fontossággal nem bír.

Azóta az úrbéri elkülönzés, valahol e kérdés fenforgott, többnyire mindenütt végbement. Tényleges tagosítást hajtottak végre Alsó-Dabas, Vadkert, Aszód, Bogyiszló, Budakeszi, Kaláz, Békásmegyer, R.-Palota, R.-Keresztur, Vácz, Tó-Almás, Török-Bálint, Pilis-Szántó. • Ezen kimutatás azt igazolná, hogy Pestmegyében elég korán és elég átalánosságban ment végbe a birtokrendezés és tagosítás. Azonban e rendezések igen nevezetes része csak az úrbéri elkülönzésre (a majorsági birtoknak a régi urbériségek közül kiválasztására, a legelő s illető helyeken az erdő elkülönzésre) vonatkozik. Ilyenek: Péczel, Czinkota, Rátóth, Ácsa, Zsidó, Kis-Szentmiklós, Hajós, Makád, Tököl stb. Sőt a mely községek tagositottak, azoknál is a módozat igen különböző. Legátalánosabbnak mutatkozik azon mód, hogy elkülönzéskor a közlegelőnek igen nevezetes része egyúttal fel is osztatott.

Sajátságos, hogy a legtömörebb népességű pilisi járásban, különösen annak felső hegyes részén ment leglassabban a határrendezés és tagosítás. Itt találunk ma is aránylag legtöbb határt tagositatlanul; sőt még elkülönzetlenül is (Budaörs, Tök, Bogdán, Tótfalu, Perbál, P.-Szentkereszt, Sz.-Iván, P.-Sz.-László.) — A tagositottak közt is a kihasitást illetőleg ugyancsak a pilisi, azután a váczi járás hegyes°bb részein leginkább csak a régi birtokosok, azután a papok, tanítók, jegyzők illetőségei tagositattak egy tagban; a népség közt túlnyomó az ismét dűlők szerint osztakozás. Ugyanezen eset a halmos és sik vidéki kisebb határu községekre is kiterjed. A nagyobb határu, különösen a sik vidéki községek inkább egy tagba osztozkodtak. Jelesen:

A pilisi járásban csak Bián fordul elő azon es°t, hogy a volt úrbéresek nagyobb részt egy tagban vették ki illetőségeiket; aboz a falu közvetlen közelében csak lóberések adatván külön. Ez történt még 1862-ben. Ellenben Páty, Jenő, Telki, Torbágy stb. szintén jó földmivelő községek szántó földeiket is többnyire három dűlőre osztották, a három nyomásos gazdálkodás elveit tartván szemök előtt; azután rétjeiket meg külön szintén 2—3 tagba hasították ki. Török-Bálint igen rendezett vagyonú német község 1874-ben tagosított szintén majd annyi dűlőben, mint a mennyiben a földek az előtt feküdtek; úgy hogy a tagosítás haszna csak az, hogy egy ugyanazon gazdának előbb egy ugyanazon dűlőben is több darabban szerte feküdt

földei hozattak ugyanazon dűlőben össze. Pilis-Szántó három dűlőre tagositott.

A Csepelszigetségben végrehajtott tagosításoknál gyakran találkozunk azon esettel, hogy egyes nagyobb gazdák minden illetőségöket, a legelőrészt is együtt egy tagban vették ki; a többiek dűlőkre osztozkodtak. Ez az eset jelesen Sziget-Szentmiklóson 7 gazdával, Csepelen is többel. — Csép az előtt 40—50 darabban szertefeküdt földeit 1873-ban is még kilencz darabba hozta össze.

A váczi járásban Mácsa 1861-ben úgy tagositott, hogy a szántóföldeket 6, a kaszálókat 3 darabban hasíttatta ki. Rákos-Kereszturon 1867-ben az uraságok és szabadosok egy tagban, a volt· úrbéresek 8 darabban vették ki illetőségöket, a legelő felét is felosztván. Ugyané vidéken a jobb tagosítások is három dűlőre történtek, mint Csornádon és Dukán. — Rátóth 1865-ben különzött legelőjére nézve; , az uraság tagositott' is: de a népnek most is 21 tagban van széljel szántóföldje és rétje. Hasonló az eset Kis-Szentmiklóson, Ácsán stb. e vidék számos községében

Az egész megyében Nagy-Káta volt az első, mely a helyes tagosítás kívánalmai szerint, legelöször egytagban tagositott. Ez történt még 1840—41-ben. De itt is ekkor csak a szántóföldek tagosittattak egyetlenegy tagba. A kaszáló rétek külön hagyattak olyegyességgel, hogy azok 5—5 évenként újra osztandók legyenek. A legelő pedig ekkor egészen közösben hagyatván, 1864-ben osztatott fel, úgy hogy csak 159 hold maradt közösben. Tagosítás óta a község tanyás gazdaságot folytat, a földmivelésre nézve szép előmenetellel; különösen pedig a homokos részek szőlőkkel és gyümölcsösökkel ültettetvén be, e két mivelési ág emelkedett kitűnő virágzásra. — Monor szintén egyetlenegy tagban tagositott 1845-ben. Itt a legelő nagyobb része is kiosztatván, szántóföld, rét, legelő mind együvé tagosittatott. Csak a káposztáskertek és kenderföldek maradtak külön. Azután a közlegelőből közösben hagytak a telkes gazdák 492, a zsellérek 115. holdat. Azóta e határon is tanyás gazdaság folyik, kitűnő jó eredménynyel. — A szomszéd Gyömrő 1856-ban követte Monor példáját, szántóföldet, rétet, legelőt egyetlenegy tagban egyesítvén. Csak a fejős tehenek számára hagyott 127 hold legelőt közösben. Tagosítás óta itt is tanyás gazdaság folyik s az egész határ igen kellemesen megszépült a körül árkolt, jól trágyázott és jól mívelt földek közt díszlő fás tanyák által. Valkó-Szentlászlón 1863-ban részint egy, részint három tagra osztva történt a tagosítás, a legelő is felosztatván. — Dömsöd 1863-ban szintén egészen egy tagba kívánt volna tagosítani: de a határ minősége miatt nem lehetett; azért csak a szántó-

földek egyesittettek egy tagba, s azokon tanyás gazdaság folyik. A kaszálók s legelő gyepek másik tagba; a bugyei lapos pedig harmadik tagba osztatott. De felosztatott s tagosíttatott a legelő is, csak azok hagyván többen együtt közösben, a kik ez iránt maguk közt megegyeztek. — Váczon a nagyobb birtokosok szintén egyetlenegy tagba tagosítottak s majoros gazdaságot folytatnak; a negyed és féltelkesek, azután zsellérek dűlőnként különködtek el.

Az alsó részen Ó-Kéeske még 1843-ban (véghitelesítés 1857) és Keczel 1857-ben szintén már egy tagban tagositottak s tanyás gazdaságot folytatnak. — A duna-patajiak 1846-ban vették meg Mikla pusztának egyrészét s a helyett hogy a vevők egy tagban osztozkodtak volna meg rajta, több dűlőre osztályozva, negyed, fél és egész telkekként osztották ki egymás közt, s a 12 holdat tevő egynegyed telek illetőségét három dűlőben adták ki: de itt is vannak most már egészen tagositott tanyás gazdaságok.

A kis-kun járási községekben soha sem állott fen az úrbéri kezelés, s így ezek határai nem is jöhettek úrbéri rendezés alá; de a birtokrendezés és tagosítás azokban is már az ötvenes évek elején megindult. Ekkor tagositott már Kun-Szentmiklós. De csak belső határán a szántóföldekre és rétekre nézve. Miután azonban a természet ezeket is éles megkülönböztetéssel háromfélére osztotta, úgymint fekete, homok és szik területre, mely utóbbi adja a rétségekkel együtt a kaszálót; tehát a tagosítás is három, mégpedig egymástól távol eső helyen osztotta ki az egyesek birtokát; és csak kevesen lehettek oly szerencsések, hogy kaszálójuk is vagy a fekete, vagy a homok földi osztálynál jutott ki. A legelő megmaradt közösben. — Tagositottak még Laczbáza, Szabadszállás és Halas is. Halason 1855,6-ban történt a felmérés, a közvetlen ide tartozó pusztákkal együtt a határ négy részre osztva, minden gazdának szántóföldje és rétje két-két .helyen adatott ki.

Mint mondottam, legátalánosabb, hogy az elkülönítésnél és tagosításnál a közlegelő nagy része, sőt sok helyen az egészen is felosztatott, azután szántás alá feltöretett. Tószegh már az 1846-dik évi tagosításkor felosztotta közlegelőjét s tanyás gazdaságot kezdett. Ez az eset Czegléden, Abonyban, Irsán stb. Sőt még Nagy-Kőrös is 1873-ban végrehajtotta roppant terjedelmű legelőjének felosztását Bagh már 1862-ben csak 55 hold közlegelőt hagyott. A többit felosztotta. Maglód nem tagosított még: de azért közlegelőjét egészen felosztotta.

Az alsóbb részeken mindenfelé túlnyomókig a tanyás gazdaság folyik; a pusztai birtokok különösen valamint a megye régi területén,

úgy a Kis-Kun járásban is szerteszéljel ellepvék majorokkal és tanyákkal. A felsőbb részeken a dűlőnként változó háromnyomásos gazdálkodás a túlnyomó.

Sok község, a mely az úrbéri rendezéskor nem létesítette a tagosítást, újabban hajtotta azt végre, mint Aszód, vagy most gondolkodik arról. Ilyenek Péczel, Rákos-Csaba, Maglód. Tökölön most folyik a tagosítás. De van oly község is, a mely tagositott már egyszer, de nem czélszerüleg, és most új tagosítással kívánja a hibát helyrehozni. Ilyen Káva, a mely 1846-ban tagositott már, s az uraságok akkor egy tagba is egyesítették minden birtokukat: de a nép ekkor is 8 felé hagyta azt, s most átlátván hibáját, mident összetagositni kíván.

17. §. A földár, földbér s az adás-vevés forgalma.

Igen sok körülmény forog fen, a mely ma indokul szolgálhat arra, hogy a birtok áruba bocsátás gyakori, a kelendőség és ár pedig nyomott legyen. Ilyen az átalánosan érzett pénztelenség, a hitelhiány, a több éven át· ismétlődött rósz termés, és különösen a folytonosan szaporodó, mindenféle igen magas adó.

A megye minden részéröl beérkezett helyszíni tudósítások szerint Pestmegye is mindenfelé érzi ezen indokok hatásását; az árak átalában leszállottak, csak ott vannak meg szembetűnőbb magasságon, a hol előbb túlságos magasra is voltak emelkedve; az áruba bocsátás szaporodott; a pénzhiány s egyéb körülmények a vételkedvet sok helyen akadályozzák. Mindezek mellett az állapot ez irányban még elég tűrhető: az adás-vevési forgalom csak kivételes helyeken tömeges; a nép a meddig tud, az utolsóig ragaszkodik birtokához; a hol pedig olcsó árért szerezhet, igyekszik hacsak szerit teheti, maga megerőltetésével is szaporitni birtokát; a megyében nagyon kivételes helyek, a melyek máskép cselekesznek.

Legmagasabb a földbirtok ára a pilisi járásnak a szigetségen kívül levő német és magyar helységeiben. Bián belsőség □ öle 2—5 frt; jó kertföld még drágább; szántóföldnek 1200Dőlés holdja 150—300 frt. Eladás fordul elő néha: dé nem sűrűn. A mi eladó azt többnyire helybeliek veszik meg: de több birtokot vettek már itt az etyeki németek is. A birtokosok maguk gazdálkodván, nagyobb bérletek nincsenek. Kicsiben a földbérletár. holdanként 10 frt körül. Török-Bálinton az lb74-ben végrehajtott tagosítás alkalmából történt némely eladás; 32 holdat magában foglaló egész telek ára ház nélkül 3000—5000 frt körül volt. Urasági birtok is adatott el összesen 290 hold szántóföld, rét és erdő. A szántóföld katastrális holdja 340, a

réte 500, az erdőé 240 frtjával ment. Budaörsiek vették meg. — Zsámbék most van tagosítás alatt: de azért eladó birtok nincs sok. Az ár katastrális holdanként szintén 300 írt körül. -- Pátyon valamivel olcsóbb a föld; azt a szomszéd torbágyi németek is kezdik venni; már 7 torbágyi gazda vásárlotta így be magát. — Jenőn, Telkin igen ritkán fordul elő birtokeladás, 4—5 évben egy; arra is akad mindig helybeli vevő; sőt kapvakapják az eladót. — Szentendrén a szántóföld és rét igen drága, 4—500 frt katastralis holdja. A szőlő a minőség szerint sokkal olcsóbb; és az adás-vevés főkép is csak a szőlőknél gyakori. — A járás nyugot-északi tót községeiben, a meszes hegyek közt sokkal olcsóbb a föld, és gyakoribb is az adás-vevés. Nevezetesen az épen tagositott Pilis-Szántón egy 8 holdas negyedtelek 1200—1400, — a tagosítatlan Szentkereszten pedig 6—800 írtért szerezhető, és pedig gyakran beltelekkel is. E vidéken izraeliták is kezdenek kevés számmal már birtokot szerezni.

A szántóföldi bérlet a jobb helyeken kicsiben 15 írtig felmegyen. Nagy bérletek az egész vidéken átalában nincsenek. A közép birtokosok maguk gazdálkodnak. A telkes gazdák földei igen ritkán jőnek bérletbe, — leginkább csak az árva és községi birtokok kezeltetnek így. A nagyobb birtokosok közül gróf Karácsonyi Guidó és a kincstári uradalom szokta birtokait bérbeadni. A tétényi határon, azután Pócsmegyer és Tótfalu körül bolgár kertészek szaporodtak el, a kik a kerti mivelés alá alkalmas földekért, a Duna közelében 20—40 forint évi bért is megadnak holdanként.

A Csepelszigeten valamivel olcsóbbak a földek, mint a pilisi járás duna-jobbparti részein. Ott 1/4 telek közép ára 1000—1500 frt, katastralis holdanként 120—150 frt: de vannak· 250 frtot haladó igen jó földek is. Legtöbb eladás történt mostanában Tökölön, melynek határa épen most tagosítás alatt van;'és pedig olcsón; mert telekszámba vásárolva, szántót, rétet, legelőt együtt, 50—60 írtért holdját meg lehetett venni. Az izraeliták 12 egész telket vásároltak így össze. — A korona-uradalom földeit a szigetszentmiklósi határon izraelita bérlők használják; máskülönbed nagybérlet az egész szigetségeu nincs, — egyébütt az uradalom földei is többnyire apróbb darabokban vannak a lakosoknak kiadva; azután egyes községi birtokokból és árvahagyatékbol kerülnek apróbb bérletek. Bérletár 6-tol 12, — 14 írtig; — legdrágább Lórébaq, a hol a legjobb földek 26 frtig is felmennek kicsiben holdanként.

A váctfi járásban Rákos-Palotán legmagasabb a föld ára. Ezt a főváros közelsége s az okozza, hogy ide is szerb kertészek kaptak. Belső telek Q öle 1—3 frtig —, szántóföldek holdja 2—300 frt;

közönséges bérlet holdanként 6—12 frt: de a szerbkertészek alkalmas földért 40 frtot is megadnak. Efféle kertészek a Dnna-mentén, egész Váczig több helyen vannak. — A cserháti hegy-karaíyon a föld ára, a határ és föld minőségéhez képest igen különböző. Búzának is alkalmas sűrűbb földek ára 150—200 írtig felmegyen. ritkább homokosaké 50—60 írtig is leszáll katastrális holdanként. Telek számra 1/4 telek a jobb határokban 1000—1200, a gyengébbekben 600—800 írt. Eladások nem gyakoriak s többnyire helybeliek veszik. Dukán tagosítás óta telkes gazdák földje a legritkább esetben jő eladásra. Urasági föld adatott el 1871-ben 1271 hold, két úri lakkal s felszereléssel együtt 200,000 írton. Leggyakoribb eladások mutatkoznak, e tájon Aesán s a föld ára a minőséghez képest olcsó. Egy 6 hold szántóföldből 2 hold rétből és közös legelőből álló negyed telek közép ára 800 frt; Itt izraeliták is szereztek össze már több birtokot; egy 16, másik 9, harmadik 6 negyed telket. — Mácsán hasonlókép gyakori az eladásra bocsátás az eladósodott nép.közt és a birtok ára aránylag olcsó. — Különben az egész vidéken a szőlők jőnek gyakrabban eladás alá. Ezeket nagyon nyomja a dézmaváltság; úgy hogy néhol csak a váltság fejében is lehet szőlőt kapni. — Nagyobb bérletek az egész vidéken nincsenek. Az uraságok legnagyobb részben magok gazdálkodnak, ha adnak is valamit bérbe, mint Kis-Szentmiklóson, azt leginkább csak kis darabokban teszik. Így volt úrbéres és irtványföldek is kerülnek bérlet alá. (lly kis részletekben a bérletár 5—15 frt holdanként.

A Cserhát alsóbb keleti és közép vonalán, a gödölői uradalmat, a korona részére történt megszereztetése előtt bírt belga bank útján, azután a b. Podmaniczky és gróf Keglevich-féle birtokokból, úgy a herezeg Eszterbázy-féle eladott lurai uradalomból is, a múlt években sok birtok került eladás alá. Ezek közül több nagy birtoktestet izraeliták vettek meg (Schosberger Zsigmond, Henrik, Karpeles Albert stb. Kartalon, Szentlászlón, Baghon, tizecsőn, Túrán stb.) De ugyané birtokokból sok apróbb részletekben is oszlott széljel s abból a köznép is nem jelentéktelen mennyiséget vásárolt. Jelesen 1871-ben gróf Keglevich Béla birtokából a nagy-kátaiak, a szomszéd falubeliekkel társaságban 3400 holdat vettek meg 275,000 írton. így Sápon s másfelé is került több birtok a nép kezére. E körülmény s a beállott rósz esztendők szaporították mostanában e vidéken az eladó birtokok számát. Nagyon sűrűnek azonban még se lehet ezt mondani. Az ár is meg van középszerűig. Végrehajtási eladás leggyakrabban mutatkozik Hévíz-Györkön és Hévizén, mely két községben sokan nagyon eladásodva látszanak lenni. — A szomszéd Aszódon

150—200 frt katastrális holdja a közelebb levő jó földnek. Ama két községben fele áron se kél. Szeiit-Lászlón 80—10<> frt holdja ajobb földnek. A Rákosvölgyön: Péczelen,-Rákos-Csabán valamivel jobb az ár: de elég áz.eladó. R.-Csabán keresztúriak kezdenek vásárolni. Legolcsóbbnak mutatkozik a föld e vidéken mégis Lőrincz-Kátán, .mely még tagositatlan lévén, egy 10—12 holdra számítható negyed .telek ára 5—6C0 frtig leszáll. A cserháti partvonal másik oldalán Maglód, Gyömrő, Bénye, Káva táján sokkal jobb a föld ára. Bényén a Hoffmann és Almásy-féle birtokot a lakosok vették meg; amazt 98, ezt 160 írtjával holdanként. Gyömrőn egy 8—9 holdas negyedtelek ára 1800— 2000 írtra felmegyen; Maglódon, mely tagositatlan ugyanennyi 1500—1600 frt; — a tagbirtok pedig megüti itt is katastralis holdanként a 200 frtot; jelesen így kelt el 1873-ban 200 hold.

Ezen ismertetett vidéken nagy bérletek is vannak; leginkább izraeliták kezében. így Egres-Káta 5000 hold, 26,000 frt bérösszeggel. De a közép birtokos rend közül a túlnyomó rész maga gazdálkodik úgy az új izraelita birtokosok is átalában, és pedig sok közülök kitűnő okszerűséggel. — A kisebb bérleteknél, a melyek szintén elég mennyiségben kaphatók, a föld nagyon különböző változata szerint a bérletár holdanként 5-töl 12 frtig.

• ' Leszállva egészen a nagy síkságra a terjedelmes nagy határu községek és a nagy puszták közé, épen úgy a régi megyei, mint a kiskunsági részeken, a fekvéshez, távolsághoz és minőséghez, azután különösen a közlekedés minőségéhez és egyéb körülményekhez képest is oly különböző a föld ára, hogy itt mindenfelé érvényes átalános tájékozást nyújtani is alig lehet. Nagy-Körösön és Félegyházán a város közelében a katastrális holdanként 400 frtig felmenő föld nem ritkaság, ámbár különösen N.-Kőrösön a legelőfelosztás óta le ment a föld ára: de távolabb eső könnyű földeket 50—60 forintjával is lehet venni. A sárii határban a legközelebb múlt években 3330 hold birtok 50 írtjával adatott el s az alsó-némedii gazdák vették meg. — Elkezdve Bugyitól, Dömsödtöl, le a Dunamentén, vannak 20—30 frtos rósz földek is, sőt a félre eső homokos pusztákon olyanok is, a melyekért ennyit sem adnak; ellenben a jobbféle földeknek 70—80 frt a közép áruk; a községekhez közelebb fekvőknek 100—120 frt. Duna-Patajon, Foktűn, a hol a szántóföldeken is nagyban foly a kerti veteménytermesztés, az e czélra alkalmas föld magyar holdjáért 4—500 frt sem ritka ár.— A bérlet aránylag olcsóbb, mint az örökvétel. Kerti vetemény alá alkalmas földeknek holdját is meg lehet kapni 15—20 frtjával. Máskülönben a közönséges bér a

dunai oldalon 4-től 10 írtig változik, szántóföldet értve; — a belsőbb oldalakon, t. i. a vasút mentén valamivel drágább s közel fekvő, jó föld kicsinben 13 írtig felmegyen. E vidéken sok nagy bérlet is van. Ezeknél az ár a minőséghez képest igen különböző; különösen ha sok homokos és szikes legelő van a birtokban, akkor a területhez képest olcsó.

' A kiskun járás földár és bérviszonyai körülbelől úgy állanak, mint a régi megye szomszédos területéé; sőt a hol bőven van a föld, ott kivált a távolabb fekvő pusztai birtokok még olcsóbbak.

Megjegyzendő, hogy azon helyeken, a melyeken úrbéri viszony állott fen, a telek elnevezés, s a telek részletek összefüggése máig is fen van tartva; és az efféle földeknél az adás-vevés nem hold számszerint, hanem telkenként és telek részletenként megyen. A ki például egy negyedtelket elad, az annak a különböző dűlőkben fekvő minden részletét eladja, legfeljebb kender föld, káposztás föld s más efféle külön kikapott apró részletek maradnak ki. Sőt a hatvanas évek közepe előtt, még a belsőség is legtöbb helyen együtt járt a külsőséggel s az nem volt attól elválasztható. A telekkönyvi bevezetések szintén így vannak. Ezen összefüggésnek volt értelme régen a határrendezések s tagosítások előtt, s van értelme még most is ott, a hol ezek'máig se mentek végbe; mert a szabályozás s a közösökben osztozkodás főkulcsát csakugyan a telekmérték adja meg. De nincs értelme főbbé ott, a hol a határrendezés és tagosítás már egészen végre vau h'ajíva;/sőt ilyen helyeken azon czélszerütlenség származik belőle, hogy a kik, s a mikor meggyőződnek a birtok teljesen egy tagba összesítésének előnyeiről, azok se képesek meggyőződésüknek eleget tenni, —hanem akarva, nem akarva kénytelenek szétszórtan gazdálkodni; holott ha megengedve s divatban volna a telekrészeknek darabonként eladása, akkor csere vagy vétel útján az elszórt birtok is bármikor összesíthető volna; míg így az osztozkodás folytán a már egyszer tagosított birtok is ismét szét megyen.

18. §. Gazdasági munkaerő. Cselédség, napszám, gépek.

Utalok a 14-ik§-ra, a hol a cselédek száma 43,617,a napszámosoké 72,297 egyénben van kimutatva.

A napszámbért az országos statistikai hivatal több évek átlaga szerint következőleg mutatja ki: Pest, Pilis és Solt megyében férfinak ellátással legmagasabb 83, legalacsonyabb 27, ellátás nélkül legmagasabb 113, legalacsonyabb 32 kr; nőnek ellátással legmagasabb 55, legalacsonyabb 15, — ellátás nélkül legmagasabb 73, legalacso-

nyabb 18 kr. A jász-kunságban férfinak ellátással legmagasabb 86, legalacsonyabb 28, — ellátás nélkül legmagasabb 127, legalacsonyabb 46, — nőnek ellátással legmagasabb 49, legalacsonyabb 22, — ellátás nélkül legmagasabb 86, legalacsonyabb 33 kr. Ez azonban az egész megyei átlag; a megye különböző helyein- a munka és idő különféleségéhez képest igen különböző; a mint mindjárt látandjuk.

A gépeket illetőleg az országos statistikai hivatalnak a statistikai évkönyv 1874-dik harmadik évfolyamában az 1871-dik évi adatgyűjtés szerint volt a hármas megyében, gőzerővel dolgozó: cséplőgép 168,egyébgép 11 —; ló erővel dolgozó: cséplőgép 235, vetőgép 228, arató, és kaszáló gép 80, egyéb gép (kapálój töltögető, rögtörő, fogasoló, azután répaapritó, szecskavágó, zabzuzó, daráló, kukoriczamorzsoló stb., ez utóbbiak ember erőre is) 1012; szántóeke: vas-eke 38,242, fa-eke 4164;. — a Jászkunságban pedig volt gőzerőre: cséplőgép 14, — lóerőre: cséplő 50, vetőgép 20, arató és kaszáló 19, egyéb 42; szán tó eke: vas eke 25,313, fa eke 2380. Tehát a szántóföldből a hármas megyében 3930 holdra esett egy gőzerővel—, 451-re egy lóerővel dolgozó gép; a szántóekéknek, melyekből $16^1/_2$ holdra esett egy, 90 százaléka vaseke volt; — a jászkunságban pedig 23,021 hold szántóföldre esett egy gőzerőre, 2460 holdra egy lóerőre dolgozó gép, és az ekéknek, melyekből 1 $l^e/_{in}$ holdra esett egy, közel 92 százaléka állott vasekéköl. Ekkép a régi megyében a gépek használata sokkal terjedtebb volt, mint a kiskun járásban: de a vas-ekék terjedtségében ez megelőzte amazt, bár ez ott is igen kitűnő terjedtségü volt. — Az egész országhoz hasonlítva: volt Magyarországon (a határőrvidéken kívül) gőzerővel dolgozó: cséplőgép 2388, gőzeke 7, egyéb gép 493, — lóerővel dolgozó: cséplő gép 3067, vetőgép 6293, arató s kaszáló gép 1761, egyéb 17,895; — szántóeke: vas-eke 517,394, fa-eke 342,436. Esett egy gőzerővel dolgozó gép 4777, egy lóerővel dolgozó 475 hold szántóföldre; a szántóekéknek pedig, melyekből 16 katasztralis holdra esett egy, csak 60 százaléka állott vasekéből. E szerint a régi hármas megye minden tekintetben előtte állott az ország átlagának; ellenben a Kiskun járás csak a vasekék terjedtségére nézve.

1871 óta, daczára a rósz esztendőknek, mindezen viszony tapasztalhatólag javult.

Különben e fontos gazdasági viszonyokra nézve a részletes tárgyalást az egyes községek leírására tartván fen, a következőkben nyújtok átalános tájékozást.

A pilisi járás hegyes vidéki német és magyar községeiben a vas-ekék átalában el vannak terjedve. Vannak községek, amelyekben régi fa-eke már egy sincs. A tót községekben ellenben még sok helyen a fa-eke a túlnyomó. Az uraságoknál a cséplőgépek, több helyen gőzerőre is, azután vető s többféle egyéb gépek divatoznak. A nép közt a vasekéken kívül, kisebb mértékben vannak még vas boronák és szeleid rosták. Török-Bálinton 2, Jenőn, Torbágyon egy-egy telkes gazdának van lóerejü cséplő gépe. — A szigetségen átalában vas ekék vannak. Csak a legszegényebb gazdáknál imitt-amott látható régiféle fa-eke. Egyéb gép kevés. A nagyobbacska tagos gazdáknál van még néhány lóerejü cséplőgép. Sziget-Szentmiklóson 6 telkes gazdából összeállott társaság 8 lóerejü cséplőgépet tart

A váczi járásban az uraságí gazdaságok különféle gépekkel ellátvák. Néhol vetőgépek is használtatnak. Gőzcséplőgépek bérbevétele is divatos. A vas ekék a tót községekben is jobban el vannak terjedve, mint a pilisi járás tót községeiben. Néhol szeleié rosták s vasboronák szintén divatoznak **a** nép közt. Szecskavágó még átalában kevés.

A cserháti dombsor felső részén **a** különféle gépek a kisebb-nagyobb uraságí gazdaságokra szorítkoznak. Ezek azonban effélékkel, cséplőkkel s vetőgépekkel is elég terjedelemben el vannak látva. **A** nép közt csak a vas ekék átalánosak.

A cserháti dombsor lefelé nyúló mindkét oldalán, azután a dunamentén, és a pusztákkal bővelkedő nagy síkságon, a hol a nagy gazdaságok és nagy bérletek szaporodnak, valamint a nagyobb bérleti, úgy az uraságí gazdaságok is különféle gépekkel mind jobban-jobban ellátvák. Itt már a vetők és gyűjtő gépek is szaporodnak; sőt helylyelközzel a kaszálógépek is fellépnek. De a nép leginkább csak a vas ekékre szorítkozik, a melyek azonban átalánosak. Ezen kívül kis mértékben terjedtek a vasboronák, azután némely helyen (Soroksár, Dömsöd, Kis-Harta stb.) a szelelő rosták. Keczelen két telkes gazdának lóerejü cséplőgépe is van.

Napszámos megyeszerte elég mennyiségben kapható minden munkára és minden időben. Egyedül az aratási és takarási munka az, a mely körül szűk —, különösen jó termés idején némely helyen nagyon is szűk a munkás kéz. Egyéb munkára csak Budapest és Vácz közelében levő némely helyek látnak néha szükséget; ezek se azért, mintha munkás kéz nem volna; hanem mert a főváros környéke vonja el tőlök ennek bővségét. A napszámbér közép magasságát a pilisi járás tartja legegyenlőbben. Ennek dunamenti része és a szigetség körül-belől egyenlő; mert a szigetség a dunamenti szőlős vidé-

két és a főváros környékét kisegíti. Szent-Endrére a tavaszi s nyári munka idényére trencsénmegyeí munkások is járnak. Különben a nyári szorgos munka idején a közép napszámbér 80—100, a legmagasabb (Szentendrén, Vörösváron) 120 kr koszt nélkül. Télen leszáll egész 30 krig, néhol olcsóbbra is. A szakmány munka leginkább szőlőmivelésnél divatozik, kapa, vagy negyed számra. Egy 800 □ öles negyed szőlő évi munkája 40—45 frt, melyben a szüret utáni munka nincs benne. — A hegyes tót helyeken, Szántó, Szent-Kereszt körül valamivel olcsóbb a napszám, s kaszáláskor se megy 80 kron felül koszt nélkül. A Csepelsziget némely helyén pedig, különösen ott, a honnan a napszámos osztály tömegesen jár a budai oldalra, megtörténik, néha, hogy annyira kiszivárog a munkás erő, miszerint kivált kaszálláskor drágább otthon a bér, mint a szigeten kívül, a hová a nép ment. A Csepelsziget alsóbb részén átalábau olcsóbb a munkabér, mint a felsőn.

A váczi járás hegyes vidékén több helyen szükebb s drágább a munkás, mint a pilisi járásban. Atalában véve azonban van itt is minden munkára s minden időben elég. A néhol mutatkozó megszükülés, egyéb helyi okon kívül, legtöbbször abból látszik származni, hogy itt a nép nem mindenütt és nem mindenkor oly egyenlőleg munkás, mint amott. Legszűkebb és legdrágább a napszám Rákos-Palotán. Ezt a főváros közelsége okozza; mert anép egy része, különböző ókból folyvást a fővárosban, vagy annak határán lakik. Itt kaszálás s nyári szorgos munka idején felmegy a napszámbér egész 140—ICO krig koszt nélkül; koszttal 30—40 krral olcsóbb. Azután jó termés idején igen szűk a napszámos Dukán; mert akkor a helybeli lakos napszámban nem dolgozik. — Rákos-Csabától szintén a főváros —, különösen a pesti kőbányai sörházak, téglaégetők s hizlalók sok munkaerőt elvonnak. Itt és Czinkotán majd oly magas a napszámbér, mint Palotán. Már Rákos-Keresztur igen szorgalmas népe, ámbár a fővároshoz közelebb esik, mint Csaba, s szintén juttat a fővárosnak is eleget, de azért otthon is olcsóbbért és elég bőven szolgáltatja a napszámot. A járás közép vonalán, Csornádtól Rátóthnak, Kis-Szentmiklósnak, Szadának, Zsidónak keresztül mutatkozik a napszámbér legolcsóbbnak. Itt nyári munkánál is középbér 50—60 kr; a legszorgosabb kaszálás idején se megyen 80—100 kron felül koszt nélkül; koszttal pedig 20—30 krral olcsóbb.

Legegyenlőbben olcsó a napszám a cserháti dombsor lefelé nyúló keleti és közép vonalán. Itt a közönséges napszámbér a legszorgosabb időben se megyen koszttal 60—80, koszt nélkül 80 — 100 kron felül; értve a kaszálást is. Sőt e vidék más tájaknak is rendesen

szolgáltat munkás erőt; némely helyről még takarni, nyomtatni is eljárnak az alsóbb részekre. . .

Az egész duna-mente, kivált annak alsóbb része, valamivel olcsóbb, legalább sehol se drágább, mint az aránylag sokkal népesebb hegyes vidék. Csak nagyon kevés egyes hely a kivétel, mint például Nagy-Kőrös, a hol ugyan, a takarást kivéve, minden gazdasági munkára van elég napszámos, s vidékről is járnak oda: de azért szorgos időben jóformán az egész megyében legdrágább a napszámbér, minthogy a kaszás napi bére néha 2 frtig is felmegyen, sőt néha a kapás is elkér 1 frtot koszt nélkül akkor, mikor például Hajóson nyári munkást 40—50, kaszást 60—80 kron szintén koszt nélkül lehet kapni, és már a szomszéd Ó-Kécskén se megy a kaszásbér koszt nélkül 1 frt 20 kron felül.

Cseléd dolgában gyakrabban és többfelé van szükség a megyében, mint napszámosban. A német községek közt több van, a bői á szegényebb sorsú nép, a mely napszámban mindenféle munkára szívesen elmegyen, már cselédnek, kivált.saját falujában, nem szokott elállni. Inkább elmegy szomszéd helységbe. Ez az eset az alsó részen Hajóson, a honnan a cselédnek valók Nádudvarra —, azután a pilisi járásban Promontóron, Török-Bálinton, a honnan Budapestre járnak stb. Zsámbékon, Telkin, Jenőn, Szentiványon, Vörösváron stb. a napszámos elég: de cselédnek helybeli igen ritkán megyen, s a cselédek más magyar és tót községekből fogadtatnak. — Különben a hegyes és halmos vidékeken átalában még a cselédbér se mutatkozik olcsóbbnak, mint a síkon. Sőt az észlelhető, hogy a cselédbér mindenfelé egyenlőbb, mint a napszámbér. Esztendős szegődtségre messzebbre elmegy a cselédnép, mint a napszámos. így a különböző vidékek bérmagassága jobban kiegyenledik. De van azután különbség a minőség szerint, a mint valahol fiatalabbakkal s gyengébb tehetségüekkel beérik, vagy munkaképesebbeket, erősebbeket és korosabbakat keresnek. — Szántó-vető meglett férfi cselédnél a bérek, bentartás mellett 80—100 frt közt változnak; gyengébb 60—70 frt; bentartás nélkül vagyis conventiora, a mely mód kivált uraságoknál divatozik, 200—300 frt, a gabonaféléket is pénzértékre vive. Ruhanemüek adása, legtöbb helyen egészen kiment a divatból. A szegődség leginkább csak készpénz. Csak néhol van hozzá fehérnemű és csizma. Sőt kevés kivétellel közönségesen megszűnt az efféle cselédeknél előbb átalánosan divatozott marhatartás is. A nőcselédek kisebb helyeken is, kivált a főváros közelében, kezdenek már fővárosi módon csak havi bérre szegődni, havi bérök 2—5 frt lévén. Máskülönben a nőcseléd évi bére felényi, legfeljebb két harmada a férficseléd

bérnek. Átalában pedig mind a férfi, mind a nőcselédbér legolcsó bbnák mutatkozik a Csepelszigeten és a megyének a Bácskaságra hajló alsó részén.

II. FEJEZET.

A földmívelés s gazdaság különböző ágai.

19. §. A megye szántóföldi terményei s a mezőgazdasági rendszer.

Az országos statistikai hivatal minden évben országszerte gyűjteni és közleni szokta az aratás és szántóföldi termelés eredményét, t. i. hogy micsoda terménynyel mennyi terület vettetett be s melyik terményből mi volt-az évi termelés eredménye. Felesleges volna ezen hivatalosan gyűjtött és feldolgozott adatokat évről-évre egész terjedelmökben közlenem; annyival inkább, mert ez a körülmények és időjáráshoz képest évről évi e változik. Itt csak átalános tájékozásra, — egy átalános közép eredményre van szükségünk, melyet az eddigi adatokból nagy átlagban következőleg állítok össze:

A gabonafélék közül a megyének főterméke a rozs. Ebből kerekszámban 200,000 hold szokott évenként bevettetni, melynek termési átlag-összege 1.500,000 bécsi mérő. — Ezután mennyiségre közvetlen következik a búza, a melyből a bevettetni szokott átlag-terület 140,000 katasztrális hold s ennek termése egy millió mérő. — Ez mindenik őszi gabona. — A tavasz-rozs és tavasz-buza mivelés nem divatozik s csak ott fordul elő, a hol az őszi vetés kiveszvén, kicsiben az pótoltatik vele, vagy a hol valaki, különösen a járó-buzával és járó-rozszsal, vetőmag-nyerés tekintetéből azon vélemény folytán tesz próbát, miszerint a tavasz-buza és rozs, másik évben őszinek vetve, a rendes őszinél sokkal bővebben terem.

Azt, hogy a két főgabonanemnek, a búzának és rozsnak mivelése melyik vidéken mikép áll és hol emelkedik egyik a másik fölé: a következő összeállítással mutatom ki:

Járás neve	Buza		Rozs	
	bevettetni szokott katastrális hold	középtermés átlag bécsi mérő	bevettetni szokott katastrális hold	középtermés átlag bécsi mérő
Kecskeméti alsó járás	10000	56000	2800	260000
„ közép „	18000	116000	4500	25000
„ felső „	10500	79000	6000	48000
Pesti alsó „	3200	16700	32800	230000
„ felső „	12000	124000	1950	142000

Járás neve	Buza		Rozs	
	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő
Pilisi alsó járás	6800	78000	4000	42000
„ felső „	3500	35500	2200	12500
Solti alsó „	5500	28000	24000	148000
„ közép „	20000	105000	700	7000
„ felső „	19000	120000	4500	44000
Váczi alsó „	14500	135500	20000	165000
„ felső „	4200	46000	11500	104000
Kis-Kun „	11600	70000	41900	328000
Összeg	138800	1009700	199600	1555500

Helylyel közzel szintén mindenfelé divatozik, de sokkal kisebb területet foglal el a kétszeres termelése, melyből a bevetett terület közép átlagösszege 24,000 hold, s ennek termése 200,000 mérő. Legdivatozóbb ez aránylag a Kis-Kun járásban, a hol a kétszeressel bevetett terület 8500 hold s ennek termése 70,000 mérő körül van. Azután következik a bárom solti és a kecskeméti alsó s felső járás, a hol mindenütt 2000 holdat halad az ezzel bevetett terület. Egyébütt sokkal csekélyebb.

Tönköly csak a váczi járásban fordul elő, ott is igen kevés.

A tavaszi gabonafélék közt az egész megye átlagában az árpa és zab termelése nagyon egyenlő. A különböző vidékeken a föld minősége és a nép szokása szerint inkább változik. Jelesen:

Járás neve	Árpa		Zab	
	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő
Kecskeméti alsó járás	13000	210000	6000	88000
„ közép „	6500	65000	3800	57000
„ felső „	2000	21000	3000	31000
Pesti alsó „	5800	46700	7300	75000
„ felső „	5700	58000	9400	105000
Pilisi alsó „	3000	38000	5800	97000
„ felső „	2000	18000	3500	44000
Solti alsó „	7500	66000	10000	120000
„ közép „	7600	95000	8000	120000
„ felső „	12000	120000	6500	85000
Váczi alsó „	5000	50000	6000	80000
„ felső „	1500	20000	3500	54000
Kis-Kun „	16000	168000	12800	158000
Összeg	87600	975700	85600	1114000

Az őszi árpa termelésének a pesti alsó, a solti felső és a két váczi járásban nincs divatja; — a pilisi felsőben és kecskeméti alsóban szintén igen csekély; — valamivel több a pilisi alsóban; — egyébütt egy pár száz holdra megy az évi termelés; — legtöbb a kecskeméti felső járásban, a hol az 600 hold körül foglal, és az egész megye őszi árpa termelésének körülbelől egy harmadát teszi.

Olaj veteménykép az őszi repcze divatozik, de csak a nagyobb uraságoknál, s nem nagy terjedelemben, úgyhogy az egész megye repcze termelése 1300 hold és 8000 mérő körül terjed. A pilisi és váczi felső járások ezt épen nem termelik; a pilisi alsó s a két pesti járás szintén igen csekély mértékben, alig néhány holdra terjedőleg. Legbővebben termeltetik a kecskeméti alsó és közép járásban, a hol az ezzel évenként bevetni szokott terület 250—300 hold körül van. Egyéb járásokban 50—100 hold közt változik.

A tavaszi repcze ritkán fordul elő; leginkább csak ott, a hol a gazda vagy nem tudott őszi repczét vetni, vagy a kiveszett őszit tavaszival pótolta.

A köles a gyeptörésekben mindenfelé divatos; legnagyobb mértékben mégis a Kiskun járásban, — legkevésbbé pedig a két pilisiben. Az ezzel évenként vetni szokott terület közép átlag összege az egész megyében 8000 hold, 60—70000 mérő terméssel, melynek egyharmada a Kiskun járásra esik, a hol a még feltöretlen gyepekből legrendesebben kerül részére alkalmas föld. Egyébütt vetésének terjedelme többnyire a törés kerülésétől függ.

A kapás növények közt a kukoricza foglalja a főhelyet, melynek termesztése mindenfelé elég terjedelemben divatozik, s egymaga több területet foglal el, mint a többi kapás növény összesen. Jelesen a kukoriczával évenként bevetni szokott terület 120,000 kátastrális holdat tesz 1.600,000 mérő összes terméssel. Titánná a burgonya következik, a mely hasonlókép átalános, de sokkal kisebb terjedelemmel, és a vidékek szerint aránytalanabb változással. Jelesen:

Járás neve	Kukoricza		Burgonya	
	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő
Kecskeméti alsó járás	14000	430000	3000	110000
„ közép „	10000	100000	500	18000
„ felső „	5000	60000	900	40000
Pesti alsó „	11800	115000	5500	200000
„ felső „	12300	125000	4800	170000
Pilisi alsó „	3000	36000	1700	60000

Járás neve	Kukoricza		Burgonya	
	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő	bevettetni szokott katastrális hold	közép termés átlag bécsi mérő
Pilisi felső járás	2600	30000	1400	36000
Solti alsó „	9000	138000	2700	52000
„ közép „	10000	134000	600	18000
„ felső „	6000	42000	800	25000
Váczi alsó „	5100	93000	2700	75000
„ felső „	4600	44000	2500	110000
Kiskun „	25800	290000	4700	106000
Összeg	119200	163700	31800	1020000

A hüvelyesek, borsó, bab, lencse csak helyi szükségre, kicsiben termeltetnek. Ritka gazdánál képezik a kis piaczi forgalmat haladó nagyobb mennyiségű eladás tárgyát; úgy hogy az egész megye ebbeli termelése mintegy 2500—2600 holdon 25—30,000 mérőre megyen, és ennek egy ötödé a Kis-Kun járást illeti. — A tatárka vagyis hajdina csak a pilisi és váczi járás hegyes részein fordul elő néhol, ott is kicsiben.

A dohánytermelés mindössze mintegy 4500 holdon 44,000 mázsára tehető. Holdanként a közép termés $8._{15}$ — $9._{M}$ mázsa. Erre nézve főtermelő vidék a kecskeméti alsó és közép járás, ahol mindenikben a beültetett tér 1500—1800 hold körül szokott foglalni, s így az egész megyei termelés két harmadát teszi. A kecskeméti felső járás már sokkal kevesebbet termel, alig 3C0 hold területtel. Azután a Kiskun járásnak van még 500— 600, a Soltinak ICO—150 hold dohány termelése; ez utóbbinak némely pusztai községben újabb idejű emelkedéssel; a többinek igen kevés, vagy épen semmi, . legfeljebb azoknál, a kiknek saját szükségleti termelésre van engedélyök.

A burgundi répatermelés újabb időben terjedni kezd. Czukor- és tarlórépa nagyon kevés termeltetik. A mindenféle répával mívelt földterület az egész megyében mintegy 6000 holdra tehető, 600,000 mázsa évi terméssel. A váczi alsó járásban, míg az aszódi ezukorgyár működött, 1300 hold körül volt a czukorrépával beültetni szokott terület. Mióta az megszűnt, azóta a czukorrépa termelés is elmaradt: de helyette kivált a Pest körül fekvő községekben, melyek tejjel látják el Pestet, a burgundi répatermelés emelkedik.

A fonómívet adó termények közül a lentermelés a solti közép járásban fordul elő legnagyobb mértékben, a hol 2—300 holdat foglal el az ezzel vetni szokott tér; azután a kis-kun, továbbá sokkal ki-

sebb mértékben a solti alsó és kecskeméti közép járásban; másutt igen ritkán, vagy épen nem látható;úgy hogy az ezzel vetett terület az egész megyében 500 hold körül van. Azonban ez is ritkán termeltetik fonó mivet adó száláért; hanem inkább olajos magváért, a mely mintegy 4000 mérőt tesz.

Rendes fonómivet adó s átalánosan elterjedt termék a kender: de csak házi szükségre; úgy hogy az ezzel foglalt tér az egész megyében 5000 holdnál többet alig tesz, 50,000 mázsa évi gyaratatlan nyers kender terméssel.

A mesterséges kaszáló mivelésnek egyátalában nincs még azon divatja, a mely kívánatos volna. Azonban a tagosztályok terjedésével ez is szaporodik. A főszerepet a luczerna, zabos bükköny és a muhar viszik; néhol a tejgazdaságok körül a takarmánynak vetett kukoricza. De az ezek alatt miveit térség az egész megyében sem tesz még 15—16,000 holdnál többet.

Egyébránt szántóföld mivelésböl kerülő emberi és állati élelemszerrel a megye középtermésü évben is átalában képes magát kitartani, sőt eladásra is jelentékeny mennyiségben juttathat. Egyedül a pilisi járás leghegyesebb észak-nyugoti része olyan, a hol a helyi termék a helyi lakosság élelmi szükségletének kielégítésére jobb években sem elégséges.

Fő kiviteli czikkek a rozs, búza, árpa, zab, kukoricza.

A főváros széna szükségletét legnagyobb részben Alsó-némedi, ócsa, Bugyi vidéke, a solti felső járás, és a Csepelsziget fedezik.

A mivelés semmi ágban sincs még oda fejlődve, hogy tovább fejlesztést ne igényelne; sőt átalában és minden tekintetben nagyon csak a közép fokon áll. .

A gazdálkodási rendszert illetőleg a nép közt túlnyomó a háromnyomásos gazdálkodás. Néhol a kétnyomásos is előfordul, kivált a könnyű homokos földü tágas nagy határokon. Az urasági tagos gazdaságokban néhol több éves forgásra berendezett váltó gazdaságokkal is találkozunk. A legnagyobbak közül kitünőleg kezelt uradalmak hg. Coburg vacsi, és gróf Sándor Móricz biai uradalma. Egyes gazdaságokat az egyes községek leírásánál fogok említeni.

20. §. Kertésze t.

Legnagyobbszerü diszkért a megyében Gödölőn és Fóthon van. Amaz a királyi nyári palota körül a koronáé; emez gróf Károlyi Istváné. A fóthi kert a continens első rendű sikerült parkjainak egyike; minden lépten nyomon újabb táj, belevonva a külső tárgyak is. A fák festői megválasztása a lombozatok színére;a csoportok alsó

növényzettel fedve, s összeolvadva a gyepszőnyeggel. Ez a parkok remekje. A gödölői a régi iskolából új divatossá alakított kert; magán hordja az egymás után változott különböző Ízlésű átalakítók eszközlésének még nem mindenütt szerencsésen összevágó jellegét. — Ugyancsak a nagyobbszerűek közt foglal helyet az érseki diszkért Kolocsán. — Az előbb a megyéhez, de most már Ó-Budával együtt Budapest fővároshoz tartozó Margitsziget parkja, az újabb franczia iskola építménye, némileg magára álló merevséggel, a gyönyörű környezeti vidék nem lévén elég öszhangzatosan kapcsolatba vonva: de magát, a hogy áll a kitűnő díszítés, magas fokú tisztaság és a fáknak s csemetéknek gondos megválasztása jellemzi. A kisebb diszkertek közt említendők: B. Prónay Dezsőé Tó-Almáson óriás platanusokkal, b. Prónay Eleké Ácsán. Sződön Vigyázó Sándor kertje épen most rendeztetik új styl szerint. Gróf Lónyay M. diszkertje Sz -Lőrinczen.

A konyha-kertészetben régi időről kitűnő vidék üsződ, Sz.-Benedek, Bátya, Duna-Pataj, Ordas, Foktü környéke, általában az alsó-dunamente, a hol a zöldség-féléknek, káposztának, hagymának, répának, paprikának vásárra nagyban, még szántóföldön is termesztése régi divat. Nagy-Kőrös uborka-termesztésével áll régi jó hírben, melylyel nagymértékben ellátja Pestet. Jó kerti vetemény mivelő községek: Kis-Harta, Bérezel,Üllő, Vecsés, R.-Keresztur, R.-Csaba, Issaszegh R.-Palota, Fóth, Czinkota, továbbá Túra körül a galgavölgyi községek, azután Soroksár, Dömsöd, a két szigetség több helye.

Rákos-Palota sok uborkát, borsót, spárgát szállít Pestre, Czinkota tavasszal zöld babot, borsót, tököt, dinnyét, uborkát, — Péczel, Issaszegh káposztát, — R.-Csaba, Keresztur, egyéb vetemények mellett szintén dinnyét, — Mácsa száraz hüvelyeseket szállítanak, — Soroksár, Vecsés mindenféle főzelék és zöldség mellett, sok zöld kukoriczát. Kis-Szentmiklós kertészeti terményeiből Pesten kívül Váczn ak is sokat juttat. Itt Kis-Szentmiklóson, Szilágyon és vidékén a majoránna termesztés divatozik eladási czikképen nagyban. Kóka régenten tormájáról volt híres. R.-Csaba szintén jó tormát termeszt. A pilisi járásban Pátynak sok és jó vereshagymája van.

Néhány év óta Budapest körül a Duna mind két oldalán Téténytöl fel Bogdányig; azután Palotától Váczig szerb és bolgár kertészek szaporodtak el, a kik mindenféle kerti veteményt: káposztát, tököt, karalábot, hagymát, paprikát, petrezselem gyökeret, zellert stb. nagyban termelnek. A paradicsomalma szintén terményeik közé tartozik: de ennek főtermesztői a pesti határbeli és különösen az ó-budai kertészek, a hol egész táblák vannak ez alá mívelve. Vácz környéke sok káposztát szolgáltat.

A cserháti alsó részen legszorgalmasabb kerti vetemény terinesztő hely Bérezel, mely különösen sok káposztát termeszt s ezzel egész vidékét ellátja; a Tisza mellett Ó-Kécske mindenféle vetemény és zöldség termesztéssel. Átalában a hol tanyás gazdaság van, ott azok körül a konyhakertészet is kisebb-nagyobb mértékben kifejtve van. .Ugyancsak a tanyák körül a máktermelés szintén szépen divatozik; — tanyán kívül leggyakoribb ez a két Tápió-mentén.

Azonban daczára, hogy e tájékozás szerint van már némi terjedtsége a megyében a konyhakertészetnek, mégis Budapest főváros kerti terményszükségletét a közvetlen vidék és maga a megye nem elégíti ki. Sok kerti termény fogy itt el messzebb vidékről is. Sokat szolgáltat Heves megye (a hatvani vonal sok dinnyét, sárgarépát), a felső s alsó dunai részek (a bácskaság s az alsó dunavidék dinnyét', káposztát): de még külföld is. (Pest körül is sok spárga terem, de Brünn vidéke szolgáltat sokat.) A fővárost káposztával a felső Dunavidékről Párkány, Esztergám, Negyed, Győr, Farkasd, — az alsóról Madocsa, Szegszárd látják el nagy tömegben. Ugyanez Ausztriából is jő. Ezek ellenében megemlíthető kiviteli kereskedelmi czikket a megye kertészete keveset szolgáltat. Első helyen említendők e tekintetben az alsó-dunai, különösen sárközi községek, melyek hagymájokat s egyéb kerti terményeiket távol fekvő megyékbe is elhoidják; azután a nagy-körösi, czeglédi uborka, mely Bécsbe is nagyban szállittatik.

21. §. Szőlőszet, és dézmaváltság.

Szőlője a megyében csaknem minden községnek van kisebb-nagyobb terjedelemmel. A hegyes vidékeken, azután a homokos sik vidéken még a pusztáknak is sok helyen van szőlőjök és bortermelésök. Legtöbb község van szőlő nélkül a solti közép, azután a kecskeméti közép járásban. A solti közép járásban csak Kalocsának és Miskének van szőlője és bortermelése; Bátya, Bogyiszló, Duzsnok, Fájsz, Foktü, Lak, Szentbenedek, Úszód községeknek nincs. A kecskeméti közép járásban Békás, Tószeg vannak e nélkül. Ujszászon s Törteién szintén csak némely urasági szőlő van. Végre a váczi alsó járásban Boldog és Kartal községnek nincs szőlője.

A pilisi és váczi járások hegyes és halmos részein legtöbb községnek főjövedelem forrása épen a szőlő. A pesti alsó és felső járásban, valamint a kecskeméti felsőben is szintén vannak igen szép terjedtségü szőlőkkel bíró községek: de itt már átalában nem fekszik annyira a gazdálkodási fősúly a szőlőmívelésen, mint a pilisi és váczi járásokban; — és itt csekély terjedelemmel rendelkező község

is számos fordul elő. A rendezett tanácsú városoknak: Nagy-Kőrös, Czegléd, Vácz, Szentendre, Félegyháza, Halas kivétel nélkül igen nagy szőlőterületök, s jelentékeny bortermelésök van. A solti alsó járás községei hasonlókép igen kiterjedt szőlőkkel dicsekedhetnek, kivált Hajós, Kis-Kőrös, Császártöltés, Keczel és Vadkert. Azonkép igen terjedt szőlőik vannak Laczháza, Majsa, Szabadszálás kiskunjárási községeknek. .

Az országos statistikai hivatal az 1876-dik évi nemzetközi statistikai congressusra Magyarország szőlöszeti statistikáját az 1860—1873-dik évi eredmények szerint összeállítván, Pestmegye összes szőlőterületét (kiválasztván hozzá most már a kiskun járást is) 187 községben 53,973 katastrális holdban mutatta ki, a szőlőbirtokosok számát 66,0·'6-ra tevén. Ez a fennebb a 15. §-ban kimutatott területtel nem egyez, mivel itt több pusztai s azon kívül némely községi szőlőterület is ki van maradva, mint például Pomáz, Rákos-Palota, Káposztásmegyer, Szeretnie, Bojár stb.

Különben az összes területből a pilisi és váczi járásokban, azután a pesti felső járásban mintegy 20,000 hold hegyi, a többi homoki szőlő. A pilisi járás szőlői se mind hegyiek. A szigetségen sok homoki szőlő van. Azonkép a váczi járás szőlői közt is vaunak homokiak.

Az évi termést az országos statistikai hivatal 711,360 akóra teszi, melynek fele fehér, másik fele egyenlőleg megoszolva veres és siller. Ez alsó közép termésnek el is. fogadható, miután így egy katastrális holdra 10 akó körül esik. Azonban jobb években a megye bortermése egy millió akót bőven halad; miután a katastrális holdanként 15—20 akó termés itt nem számíttatik a rendkívüliek közé. Hegyi bornak az összes termés egynegyed része vehető.

A termő —, illetőleg szőlőföld minősége az 5. §-ban vidékről vidékre körülményesen van ismertetve.

A szőlő terület az újabb időben a tagosztályok és legelő elkülönzések folytán többfelé szaporodott, néhol a hegyes vidékeken is ugyan erdő s legelő földeknek szőlő alá fordítása által, de sokkal nagyobb mér fékben a homokos vidékeken homoki szőlők ültetése által. Arra, hogy régi szőlők különböző ok miatt parlagon elhagyattak volna, kevés eset fordul elő.

Átalában a tőkefejre és az egyenes sorokban mívelés divatozik szintúgy a hegyen, mint a síkon. A karózás, az újabb időben, ritkaság; a síkon kivált csak egyeseknél nagyon kivételesen fordul elő.

Jelesebb hegyi borok: budai, szentendrei, tétényi, tótfalusi, — kőbányai, csömöri, szadai. *

Promontórtol kezdve a Buda megett fekvő hegyvidék egész Pátyig, borát budai név alatt hozza kereskedésbe. Régenten Tétény is ezt cselekedte. Újabb időben, mióta ott az önálló borászok elszaporodtak, ez már saját neve alatt jelenik meg a piaczon. Elsőrendű borokat termelnek e vidéken Budaörs, Páty, Boros-Jenő, Üröm. Régi jeles hírrel bir különösen a budai veres bor. Hajdan ez volt a főtermék. Újabban a fehér szaporodik. A veres bor fő szőlőfaja a fekete kadarka. Ez az egész hegyvidéken elterjedt, s kivált a régi időben körül-belöl kétharmadát ez tette a hegységbeli szőlőknek. Újabban sokan, kivált az úri szőlöszök, a kis burgundit szaporítják. Azután mióta a fehér bor inkább divatba jött, átalában elszaporodott a veres dinka és piros muskotály, melyek különben Promotórban és Tétényen, sőt átalában a hol asztali szőlőt termesztettek, az előtt is terjedt divatban voltak. Ez után jőnek a ráczfekete, fekete muskotály, mézes, hosszú nyelű, némelyeknél a fehér muskotály, fehér kadarka, sok sárfehér, fekete bajor és juhfark.

Kis és Nagy-Tétény mind veres, mind fehér boraival folyvást emelkedő jó hirt vívott ki magának, mely nemcsak a fővárosban, hanem a kiviteli, kereskedésben is ismeretes. Több jeles borásza van, kik kezelésöknél a tudomány legújabb vívmányait érvényesítik. Főszőlőfajok a feketék közül a burgundi és kadarka; a fehér bort adók közül veres dinka, bakar, mézes fehér, rajnai és olasz rizling, melyek külön fajborokká is készíttetnek.

Szentendre már legrégibb idő óta saját neve alatt adja borát kereskedésbe; sőt ugyanazon név alatt hozzá csatlakoznak a vele szomszéd pomázi, csobánkai, kalázi, monostori és pócsmegyeri borok is. Hajdan itt is a veres bor volt a főtermék, mely szőlőfajára átalában hasonlított a budaihoz, de több édességgel. Szőlőföldje e hegységnek különösen bőtermő agyagos dolomit murva. Újabban itt is a fehér borok szaporodnak, ugyancsak a budai szőlőfajokkal. Különösen nagy előnyükre szolgálnak a szentendrei boroknak a jó pinczék.

Tótfalu a szentendrei dunaszigetben fekszik s a Duna jobb partján a Tahi pusztán ültetett szőlőiben a vidéken most is hires, de messzebb vidéken is méltán régi jó hírt érdemlő fehér bort termeszt. Új korán e bor nyers és savanyú; de jó pinczében, mely itt nem hiányzik s jó kezelés mellett annál kedvesebbé válik 4—5 évi érés után. A szomszéd Bogdány, a hol a nagy és leves szemű bogdányi dinka a főszőlőfaj, már gyenge, kevésbbé tartós, de szintén kellemes italu kedvelt bort szolgáltat.

Kőbánya tulajdonkép a pesti határban fekszik, a Rákosmező síkjából kiemelkedő lapos hegyen terülvén el. De a szomszéd Rákos-

Keresztur és Csaba jobbféle fehér borait szintén e név alatt hozza kereskedésbe. Legjobb szőlőfaj itt a vörös dinka, mely jól megérett korában adja e bornak sajátságos kedves zamatját és fűszerességét; azután főbb fajok a mézes fehér, ezerjó és sárga dinka. E bor különösen egészséges italú. Ifjantan is ízlelhető ugyan: de kedvességét 4—5 éves korában fejti ki igazán; sőt korával azután is folyvást javul. Más fajta borral töltögetni nem szabad, mert akkor elveszti természetes sajátságát.

Csömör régi jó hírben álló febér borával Pesttől 2 mfdre fekszik. Öreg korában e bor nagyon hasonlít a somlaihoz, ha t. i. tisztán s jól kezeltetik, s a jobb évek termése az első rangú pecsenye borok közt fog helyet.

Szadai, név alatt Szada község a szomszéd Veresegyházával s Kis-Szentmiklóssal együtt Pesten nagyon kedvelt fehér bort termel. Sőt a fóthi és mogyoródi hegyek termése is leggyakrabban szadai név alatt jő kereskedésbe. E bor kemény, igen állandó, korával mind-mind nagyobb tökéletességet fejt ki, s szállításra különösen alkalmas.

Vácz újabb időben hasonlókép önálló s jó nevet kezd kivívni fehér boraival. E város körül sok szép és jó fekvésű szőlő is van. A termőtalaj többnyire homokos lösz; több helyt kavicscsal vegyülve. Különösen dicsértetik a csörögi hegy termése, mely tüze mellett, erővel is bir. Főszőlőfajok e vidéken: sárfehér, rakszőlő, frankus, veres dinka, rózsaszőlő, gohér, margit vagyis mézes fehér, azután a fekete fajok közül különösen a fekete kadarka.

Különben mind a két váczi járásnak másfelé is sok helyen jó fekvésű szőlői vannak, melyek termése gyengébb ugyan, mint a budai oldalé, de jó kezelés mellett tiszta, kellemes italu és elég állandó.

Még a lefelé nyúló cserháti dombsornak is sok helyen vannak hegyi terméssel vetekedő jó borai. E dombsor legvégső ágán különösen dicsértetik a czeglédi határban a cserei hegy termése. — Nagy-Kőrös homok szőlős kertéiben jobb esztendőkben a jobbféle hegyi borokkal is vetekedő veres és fehér borokat termel. — A duna-bálparti síkon Soltnak a tolnai oldalról átszakadt hegyen jeles bort termő hegyi szőlője van, melyből vele Dunaegyháza is osztozik. — A solti alsó járás több községének, melyek a régi dunapart homokos lösz vonalán feküsznek, mint Hajós, Sükösd, Császártöltés, Keczel szintén könnyebbféle jó boraik vannak, melyek jóságát a lösz partokban ásott jó pinczék is kedvezményezik.

Budapest környékén nagy jelentőséggel bír az asztali szőlő termelés. A fővárost saját területén kívül, a budai oldalról főkép Pro-

montór, Budaörs, Budakeszi, Nagy-Kovácsi, Boros-Jenő,[1] Üröm, Békás-megyer, Szentendre, Monostor, Pócsmegyer. Tótfalu, Bogdány, a pesti oldalról Kis-Szentmiklós, Fóth, Vácz, azután az alsóbb részekről Monor, Nagy-Kőrös, Czegléd tartják asztali szőlővel. A Csepelsziget több községe szintén sokat szolgáltat. Különösen Vácz vidéke ezen kívül Becsbe, Csehországba s messzebb külföldre is tesz szállításokat, a nagy-marosi most már országhirü kiviteli szőlőkereskedés ide is kiterjedvén; úgy hogy e vidéken hérnely szőlőben a bortermelés már csak mellékes dolog, s azok egyenesen az asztali szőlőtermelésre és a fris szőlő elárusításra vannak berendezve. — Bogdány s Tótfalu vidéke is kezdi az asztali szőlő kiszállítást követni, valamint Nagy-Kőrös s Czegléd is törekszik utánna.

A szőlő dézsma váltság folyamának tájékozására szolgáljanak a következő adatok:

A pilisi felső járásban: Visegrád a dézsmát még 1857-ben megváltotta s a váltságösszeget már kifizette. — Bogdány a dézsmát í 867-ben kötött egyesség szerint váltotta meg 46000 frtét. Erre tőke fejében 1875. végén még 7750 írttal volt hátralékban. — Tótfalu szőlői szintén teljesen meg vannak már váltva; a váltság utolsó részlete 1873-ban fizettetett le. — Pócsmegyer a szőlődézsma vakságot a kormány közvetítése útján eszközlötte gróf Breuner Ágoston jógositottal. A részletek fizetése az adóhivatalba, a rósz termések miatt roszul folyik. — Sziget-Monostor határán úrbéres szőlők nincsenek; a szentendrei oldalon nem úrbéres szőlőket mivel. —' Pomáz szőlőterületének legnagyobb része szintén nem volt úrbéres. A mi kevés dézsmás szőlő volt a határban, az még 1861 — illetőleg 1864-ben megváltatott egyesség útján, s a váltságdíj azóta ki is fizettetett. Az úgynevezett „Klanatz" hegy csobánkai lakosok által biratik s az 1868: 29-ik törvény közbejöttével váltatván meg, a váltságdíj évenként az adóhivatalba foly. — Kaláz 1872-ben barátságos egyesség útján váltakozott. — Békás-Megyer országos közvetítés útján most váltakozik, a szükséges munkálatok most folynak. — Üröm még 1860-ban váltakozott, a váltságdíjat ki is fizette. Boros-Jepőn ugyanez az eset. Budakeszi barátságos egyesség útján váltakozott. A váltságdíj felét már kifizette. Másik felére nézve az állam közvetítését vette igénybe s így a törlesztések az adópénztárba folynak. — Hidegkúton a váltságegyesség 1870-ben befejeztetvén az állam közvetítése útján, a váltságdíj az adópénztárba folyik. Nagy-Kovácsi még 1869-ben váltakozott barátságos egyesség mellett; a váltságdíj egy harmadát akkor mindjárt ki is fizette; a többinek részletfizetései folynak. Solmáron a dézsmaváltság becslési munkálatai most vannak

eszközlésben. Szentiványon és a garacsi pusztán a dézmaváltság az állam közvetítésével már megtörtént. Vörösvárott a tárgyalások választott bíróság előtt most folynak. Pilis-Csabán a váltság ügye az állam közvetítésével már 1869 ben befejeztetett. Tinnyén részint a birtokosokkal magukkal, részint az állam közvetítésével megtörtént a kiegyezés; többen azonnal le is fizették egész tartozásukat; mások részletekben törlesztőnek; néhányan pedig még semmit se fizettek.

— Perbálon a váltságügy teljesen rendezve, s a díj törlesztve is van, sőt az urodalom a törlési nyilatkozatot is kiadta már, melynek folytán a zálogjog az összes szőlőbirtokosok és 17 telkes gazda birtokáról töröltetett. Csobánka az egész dézma váltságdíjt már ez előtt 11 évvel egészen kifizette. Pilis-Szántón a váltsági per befejeztetvén, a lakosok az adóhivatal útján a fizetési íveket 1875-ben kapták meg s megkezdették a törléseket. Pilis-Szentkereszt az uradalommal a szőlődézma váltság iránt hat évi egyességet kötvén, az 1875-ben járt le, s így ebbeli tartozása törlesztve van. Pilis-Szent-László az összes szőlődézma váltságra nézve 1231 frt 80 krban egyezett ki, s azt 1870 September 1-én egyszerre ki is fizette.

A váczi alsó járásban Aszódon a szőlőbirtokosok még 1858-ban barátságos egyességre lépvén a b. Podmaniczky családdal, mint a váltságdíjra jogosítottal, a fizetéseket azonnal megkezdették, s azóta tartozását nagyrész már törlesztette is. Azonban a jogosított birtokosok változván, most az új dézma tulajdonosok ügye még nincs egészen tisztában, minélfogva a hátralékok fizetése a tisztázásig függesztetett. Bagh szőlődézma váltsága egyesség szerint 6697 frt 57 krttett; ez 1870 és 1871-ben két részletben lefizettetvén, az ügy egészen tisztában van. Csiktarcsa szőlőbirtokosai 1870-ben váltakoztak, s ki is fizették váltságdíjokat. Csömör szőlődézma váltságát az adóhivatal kezeli. 1875-ben folyó és régi hátralékok fejében 1970 frt 90½ kr. fizettetett be. Ez idő szerint már kevés tartozás van hátra. Czinkotán a dézma váltság rendezése 1869-ben ment végbe; azóta a megállapított fizetések rendesen telj esittetnek. Dányon a szőlődézma váltsági egyesség nem az országos törvény, hanem a korona uradalom és a község közt 1870 april 27-én létrejött egyesség útján lett megállapítva. Váltságösszeg 8571 frt 67 kr; fizetési időtartam 10 év; évi fizetés 857 frt 17 kr; 1875 dec. 31-ig lejárt 5143 frt 2 kr. tőke, 2785 frt 79 kr. kamat; fizettetett pedig 4201 frt 75 kr. tőke, 2571 frt 50 kr. kamat; összes tőke hátralék 1879-ig 4370 frt 12 kr. Domonyon és Ikladon 1869-ben történt az egyesség 15 éves részletfizetésre, mely már majdnem teljesen le van fizetve.

— Gödölőn háromféle dézmaköteles szőlő volt: 1-ör az Öreghegy

400 hold 1200 □ ölével. Erre az egyesség 1871 június 22-én köttetett meg, állami közvetítés mellett holdanként 50 írtjával. Azonban a táblás előterjesztés az uradalom részéről kellőkép máig se adatván be, s e miatt az egyéni kivetés nem eszközöltethetvén, a váltság összegbe még nem fizettetett semmi; 2-or a besnyői ó-hegy 124[586]/„e0 □ öles hold. Az egyesség 1870 február 24-én köttetett állami közvetítés nélkül, holdanként 47 írt 25 krjával, öt részletes fizetésre. Egész összeg tehát 5882 írt 10 kr. Az utolsó részlet 1874 november 1-én lett volna törlesztendő. Azonban eddig csak 4482 írt 10 kr. fizettetett; hátralékban volt még 1400 írt; — 3-or a besnyői Antalhegy; kiterjedése 136 hold 1200 ölével. Erre ugyancsak 1870 február 24-én történt egyesség holdanként 31 frt 50 krral. Váltság tőke összege 4284 frt. Ebből 1875 végével hátralékban 1883 frt 60 kr. A többi lefizettetett. — Héviz-György 1869-ben egyezett ki; ettől fogva 1875-ig vagyis 14 részletre törlesztendő volt 1656 frt 20 kr; törlesztetett pedig az elöljáróság útján csak 462 frt 38 kr, s így hátralék lett volna 1193 frt 83 kr. Azonban némely részletek a gödölői adóhivatal útján is lettek törlesztve, melyek összege nem tudatik. — Hévíz dézma vá'tságát 1872-ben teljesen kifizette. — Issaszegh az uradalommal még 1870 april 26-án kötött egyességet, 1200 □ öles holdanként 60 írtjával, 10 részletben törlesztés és ötös kamat fizetés mellett. 1870-ben két részletnek kellett volna törlesztetnie s így 1875 végéig hétnek. De sokan vannak, a kik még semmit se törlesztettek. — Kis-Tarcsa szőlődézmaváltságát 1871-ben egyszerre és teljesen lefizette. — Kerepes 1869-ben egyezett ki. 1875 végéig hat évi részlet törlesztést, 200 frt híján lefizetett, még négy évi részlet volt hátralékban. — Mogyoródon is megtörtént a dézmaváltsági egyesség; a nagyobb rész fizetéseit rendesen teljesíti, a kisebb rész közt hátralékosok vannak, soknál a kivetés igen hiányos. — Péczelen egy rész a földes urakkal magukkal egyezvén, közvetlen azoknak fizeti a váltságot; más rész a kormány közvetítését vette igénybe s 22 féléves részletfizetésekre egyezett, melyeket elég pontosan fizet az adóhivatalba. — Rákos-Keresztur szintén a kormány közvetítésével egyezett, s az adóhivatal útján teljesíti törlesztéseit. Rákos-Csabán 1869-ben történt az egyesség; néhányan azonnal kifizették egész tartozásukat. A többiek részletekben fizetnek; már 15 féléves részlet járt le, elég pontos fizetéssel. Túra szőlődézma váltságát 1873-ban végleg törlesztette. Valkó még 1862-ben kiegyezett herczeg Eszterházyval, holdanként26 frt váltságdíjban, 10 évi törlesztésre, melynek utolsó részlete is 1872-ben kifizettetett. — Valkó-Szentlászló 1863-ban kötötte meg a váltsági egyességet; a végső fizetést 1873-ban teljesí-

tette. Zsámbék 1869-ben egyezkedett ki; a törlesztési fizetések apránként teljesítetnek a gödölői adóhivatalnál, vagy dohány beváltáskor a dohány ára foglaltatik le ezek fejében.

A pesti alsó járásban: Alsó-Dabas lakosai szőlőültetéseikre nézve állami közvetítés nélkül egyeztek a földtulajdonosokkal s a fizetések már csekély hátralékon kívül teljesítve vannak. — Gyón szőlődézma váltsága állami közvetítéssel rendeztetett 1873-ban s azóta **a** tartozási törlesztések folynak. — Tatár-Szentgyörgy szőlődézmáját öt éves törlesztés mellett váltotta meg; a fizetések 1873-ban értek véget. Örkény szőlődézma váltságdíja 1868-ban választott bírósági lag 15328 frt 8 krban, vagyis minden hold szőlő után 105 írtban állapíttatott meg, 22 év alatt. 44 féléves részlet fizetéssel, melynek beszedése a községi elöljáróságra bízatott. 1873-ban új kivetés útján zavarok állottak be, melyekre nézve vizsgálat rendeltetvén el, az folyik. — Pótharasztján Nagy-Kőrös város mint földtulajdonos és a monori s vasadi lakosok, mint szőlőbirtokosok közt 1870-ben történt a dézmaváltsági egyesség, azóta az évi részletfizetések pontosan történnek. Kakucs szintén kiegyezkedett már, s folytatja törlesztéseit. Új-Hartyánon $40^{210}/_{1600}$ hold dézmás szőlő volt; a váltság 1869-ben eszközöltetett kormány közvetítés mellett, 20 évi törlesztésre. Felső-Dabason magán egyesség útján történt a szőlődézsma megváltás, s a váltsági összeg két részletben ki is fizettetett: de azért a szőlőbirtok máig sincs telekkönyvezve a megváltakozott birtokosok nevére. — Sári szőlődézma váltság ügye b. Laffert Ignácz örököseivel és gróf Nemes Nándorral, mint tulajdonosokkal magán egyesség útján rendeztetett és az egyességi összeg 1873-ban ki is fizettetett. — Ócsa szőlődézma váltságát szintén magán egyesség útján rendezte s tartozását már egészen kifizette: de e tartozás telekkönyvileg még nincs kitörölve. Alsó-Némedin a váltsági egyesség a kormány közvetítése mellett jött létre, s a váltságdíj az adóhivatal útján elég pontosan fizettetik. Soroksár 1869-ben egyezkedett. 1869-töl 1876-igkötelesek lettek volna a lakosok a lejárt 15 részlet fejében 31403 frt 20 krt fizetni; csak 25,953 frt 75 krt fizettek; hátralék tehát 5449 frt 45 kr. — Haraszti választott bírósági lag egyezett 1873-ban, 416 hold 306 □ öl szőlő után váltságdíj összeg 66,500 frt; államközvetités mellett 44 részletben; ebből törlesztetett eddig 20,446 frt 92 kr. — Taksony hasonlókép megváltakozott, s váltságdíját már egészen kifizette. — Áporkán, Majosházán nem voltak dézmás szőlők. Peregh 1870-ben egyezett ki Pázmándy Dénessel és özv. Egressy Samunéval. Mindkettő már ki is elégittetett. Bugyin 1870-ben ment végbe a szőlődézma váltsági egyesség; a fizetések azóta folynak.

A solti felső járásban Dömsödön, Duna-Patajon, Ordason nincsenek dézmaváltság alá tartozó szőlők. Dabon a szőlődézma váltságdíj a birtokossággal kötött egyesség szerint 1875-ben már teljesen kifizettetett. Tasson hasonlókép teljesen be van fejezve ezen ügy. Szalkszentmártonban még 1854-ben végbement a dézsmaváltság. Duna-Vecse 1858-ban váltakozott. Apostagon 1869-ben jött létre a szőlődézsma váltsági egyesség, 1870-töl 1874-ig a községi elöljáróság szedte a váltságdíjt; azóta a duna-vecsei adóhivatal szedi. — Duna-Egyházán a kis-apostagi társasággal 1868-ban rendeztetett a szőlődézma váltság ügye s ki is fizettetett. A solti határban levő szőlők iránt pedig 1865-ben történt az egyesség, részletfizetésekre, melyek az utóbbi két évig pontosan teljesittettek; azóta a rósz termés miatt hátralékok állanak elő. Solt szintén 1865-ben egyezkedett. A részletfizetések előbb pontosan teljesittettek. 1875-ben még 1010 frt 10 kr. volt hátralékban. A befejezést akadályozza azon körülmény, hogy némely szőlő kétszer is felvetetett a váltságsorozatba, a másik pedig egészen kimaradt. — Kis-Hartán teljesen be van fejezve s ki is van fizetve a dézmaváltság.

A kecskeméti középjárásban Tószegben, Törteién, Békáson, újszászon nincsenek dézmaváltság alá tartozó szőlők. Abonyban, Tápió-Szelén és Tápió-Györgyén a dézsmaváltság ügy teljesen be van fejezve.

Czegléd rendezett tanácsú város 3100 holdat tevő szőlőire nézve még 1859-ben rendezte a szőlődézma váltság-ügyét, s a váltságdíj egyességileg holdanként 42 írtban állapíttatván meg, már teljesen ki is fizettetett.

Nagy-Kőrösön csak két birtokos földjén voltak dézmás szőlők, ezek egyike néhai Nyáry Bálint, másika Kis-Faragó Pál; a dézmaváltság egyesség útján mindenikkel teljesen be van fejezve.

22. §. Gyümölcsészet.

Bél Mátyás 17/>7-ben megjelent nagy munkájában azt írja, hogy a megye hajdan igen gyümölcsös volt; kiváltkép Visegrád vidéke és a dunai szigetek. Őseink még az erdőségeket is tele ültették gyümölcstermő fákkal. A török idő alatt mindez nagyon elpusztult. A barbár török nem kímélte; — a sok ostrom alkalmával saját katonaságunk szintén nem kímélhette a fákat. Azonban még Bél Mátyás idejében Visegrád körül szerteszéljel meg voltak a régi vén gyümölcsfa törzsök; — másutt a kiveszett törzsök helyét sürü sarj jelelte mindenfelé; — a szigeteken elvadult s a hozzáférhetlenségig elcsalitosodott, elsürüdött gyümölcsfa-berkek, bozótok tettek tanú-

ságot arról, hogy ott hajdan terjedt gyümölcsösök voltak. Midőn a török iga alól felszabadulás után újra megszállatott az elpusztult megye, — azt mondja Bél —, a hatóság rendeletet adott ki, miszerint a ki valamely alkalmas földet mívelés alá felfog, az tartozzék egyszersmind megszabott számú gyümölcsfát ültetni. Ez a rendelet azonban hanyagul hajtatott végre. Mind a mellett Bél idejében is még, bár nagyobb volt — mond ő — a gyümölcsfák termékenysége, mintsem száma, e részben sem hiányzott minden, a mivel dicsekedni lehessen. Körívének, almának többfelé sok jó faja fordult elő. A nép legtöbb gondot fordított a szilvafák szaporítására, melyek a legközönségesebb kertekben is egész erdőt képeztek. A szőlőket közönséges szokás szerint baraczk és diófák szaggatták. Sokfelé sok és jó dinnye termett,, szintúgy görög, mint sárga. Különösen kiemeli Bél a Podmaniczky-féle dinnyéket nagyságukért és jóságukért.

Nem akarom mondani, hogy hátrább vagyunk ma a gyümölcsészet dolgában, mint voltunk Bél Mátyás idejében 140 évvel ez előtt, vagy akár a török idő előtt. Minden esetre előhaladtunk. Az akkori és a mai kor közt nagy a különbség. De az határozottan állítható, hogy a világ mai állásához és igényeihez képest, a gyümölcsészet nincs még úgy kifejlődve a megyében, mint a mikép a helyi körülmények engednék és különösen a főváros közelsége igényelné. Budapest piaczán a megyén kívülről, különösen a szomszéd Nógrád és Esztergám megye dunamentéről (Verőczéről, Dömösről stb.) továbbá Pozsonyból (sok alma), azután messziről, Alsó-Felső-Ausztriából, (szintén alma, körte) a Szeremségből és a tengervidékről, Görczből, Triest felöl, Tirolból hozott gyümölcs is nagy tömegben talál még kelendőséget. Van a megyében is helylyel-közzel sok szép és nemes gyümölcs: de túlnyomó a közönséges; és a főváros piacza különösen a nemesebb gyümölcsben igényel kívülről segítséget.

Visegrád környéke, sőt a dunamentén az egész budai oldal, csak pár év-tizeddel is ezelőtt gyümölcsösebb volt, mint ma. Ez a rész az, melyet Bél a gyümölcsfák termékenységéről különösen dicsér. Csakugyan e vidék, mely Szentendrétől hosszan terjed fel a dunamentén, a testvérfővárost régebben a legszebb gyümölcscsel tartotta. Volt itt a nagyszeinü gesztenyén kezdve, mindenféle jeles gyümölcs bőven. Most is van szép mennyiségben s a pesti dunapartnak a tótfalusi, pócsmegyeri, monostori, szentendrei és bogdányi gyümölcsös hajók a gyümölcs idényen át tömeges vendégei. De a csökkenés a régihez képest szembetűnő. A csökkenést a változott éghajlati viszonyok idézték elő. 10—12 évvel ezelőtt legalább minden második-harmadik évben lehetett itt kielégítő mennyiségű gyümölcstermésre

számítani. Legalább vagy a téli, vagy a nyári gyümölcs bizonyos volt. Kivált a téli ritkán hiányzott egészen. Mióta a kamara és a pócsmegyeri uradalom, a visegrádi, tabii, leányfalusi s a körül fekvő hegységeken az erdőségeket nagyon megkevesítette, azóta kétféle változás gyérítette meg a gyümölcstermést, úgy hogy most már mind anyári, mind a téli gyümölcsfajok termése nagyon bizonytalan és csekély; egyik a vidéknek aszályossá válása, mely miatt nyáron lesül a gyümölcs; másik azon körülmény, hogy korábban fakad a fa, mint azelőtt: de épen e miatt,a szintén gyakoribbá lett kései fagyok által gyakran szenved. Még a telek is hidegebbeknek mutatkoznak, mint régebben voltak. A fiatal fák gyakran kifagynak, és az elöregedő régi termőfák helyett nagyon nehéz újakat nevelni. Tahin különben legjelesebb gyümölcsészeink egyike, dr. Málnay Ignácz működik, kinek itt jeles gyümölcsészete és faiskolája van, nemes csemete eladással.

A pilisi járás belsőbb hegyes vidékein az éghajlati viszonyok nem romlottak meg a gyümölcsészetre nézve, s ott több községnek virágzó gyümölcsészete van. Ezek közt különösen említhetők: Nagy-Kovácsi, Budakeszi, Solmár, Pomáz, Páty, Budaörs, Torbágy. Községi faiskola részére szolgáló hely majd minden községben volna: de ez ritka helyen kezeltetik még kellő figyelemmel. Mint jobban kezeltek említhetők: Páty és Torbágy községi faiskolái, melyekből nemes csemeték is adatnak el. Töknek 3 hold 389 □ öl községi faiskolája van virágzó állapotban és szintén nemes csemete eladással.

A Csepelszigeten több község foglalkozik gyümölcstermeléssel; legkitűnőbben Ráczkevi és Sziget-Szentmiklós. Sziget-Sz.-Miklósnak jól kezelt faiskolája van, mely nemcsak nemesített csemeték eladásával bat a gyümölcsészet gyarapítására, hanem az által is, hogy onnan az iskolából kikerült tanulók közt szoktak az azok segítségével szaporított nemes csemeték kiosztatni. Ráczkevinek 10 hold községi faiskolája van, s szőlőiben is ugyan: de különösen dunai szigetein sok és nemes gyümölcsöt termel.

A váczi járásnak sok helyen igen alkalmas fekvésű és jó talajú földje van a gyümölcstenyésztésre: de ritka helyen van ez csak középszerűig is kifejlődve. Vácznak magának, elkezdve az igen szép nagyszemü cseresznyén, sok jeles nemesített gyümölcse van, melyből a főváros piaczának is sokat juttat. Van itt egy 6948 □ öl terjedelmű községi faiskolája is hatósági felügyelet és fizetett kertész kezelése alatt, a hol az iskolás gyermekek a fa-nemesítésben szakoktatást nyernek. Sok szép s nemes gyümölcsöt termel még Szada; kevesebbet Kis-Szentmiklós. Püspök-Hatvan mellett, a váczi püspök galambosi pusztáján az országút termő cseresznyefákkal van kiültetve — Gödö-

lön a nép régtől fogva gyakorolja a nemes gyümölcstermelést s a főváros piaczárol sok jó pénzt vesz be belőle; van is 4 hold községi faiskolája fizetett kertészszel. Kis-Tarcsa jól kezelt faiskolájának jövedelméből a szegénysorsú iskolás gyermekeket látja el iskolakönyvekkel. Tót-Györk és Boldog szintén kellő gondot fordít községi faiskolájára. Rákos-Palotán Lukáesy Sándornak, a községi faiskolákat rendező m. k. ministeri biztosnak jelesen osztályozott gyümölcsészete és faiskolája van. A községi faiskola itt eddig tulajdonképeni czéljától elvontan kezeltetett; a ministeri biztos most vette saját kezelése alá. — Többet mondani a gyümölcsészetről az egész járásban alig lehet. Sőt az jegyezhető meg, miszerint a főváros közelségéhez, az éghajlat alkalmas voltához s a talajnak is igen sok helyen megfelelő minőségéhez képest, a megye ezen részén legfejletlenebb a gyümölcstenyésztés, és a községi faiskolák itt vannak aránylag legtöbb heljen csaknem egészen elhanyagolt állapotban.

Legjobban áll a községi faiskolák ügye a solti járásban. Itt különösen azon helyek, melyeknek bortermelésük nincs, a gyümölcsészetre kitűnő gondot fordítanak. De azokon kívül is többnek jeles gyümölcsészete van. Csanádon 3 hold faiskola fanemesitéssel, Nádudvaron 4 hold faiskola községi kertész alatt, Szentistvánon $2^{1}/_{3}$ hold szintén közkertész kezelése alatt, — Szeremlén 3 hold sok nemes csemete eladással, Bátyán 2 hold, Uszodon 20C0 □ öl szintén községilég fizetett kertészszel; Duzsnoknak 7 hold faiskolája kitűnő jókarban; Sükösdön 8 hold, Foktün 4576 □ öl, Szentbenedeken 4 hold, Fajszon 2 hold, mindenütt nemes csemete eladással. Miske rendesen fizetett kertész kezelése alatt 2 hold faiskolát tart, a melyben nevelt nemes csemeték a lakosok közt birtok aránylag szoktak kiosztatni. Kalocsának 7000 □ öl faiskolája okleveles kertész kezelése alatt. Duna-Patajnak 12 hold faiskolája tanult kertészszel, Soltnak 5 hold szintén okleveles kertész alatt. Duna-Vecsén 17 hold községi kert virágzó állapotban. D.-Egyházán 3^{e74}/i coo hold kertészlakkal, Szalk-Szentmártonban 12 hold faiskola. Dömsödön szintén van községi faiskola, fanemesítéssel: de a nép közt is annyira ki vau fejlődve a gyümölcsnemesítés és termelés, hogy e tekintetben a körülfekvő községek közül alig vetekedhetik valamelyik vele. Különös megemlítést érdemel itt Hajós József úr nagy terjedelmű és kitűnő gyümölcsészete a Somoló, vagy Somlyó szigeten.

A kis-kun járásban Halasnak van legtöbb és legszebb gyümölcse, a hol nemcsak a városnak van okleveles kertész alatt jól kezelt nagytorjedelmü községi kertészete, gonddal vezetett gyümölcs nemesítéssel; hanem a lakosság közt is a gyümölcsészetet sokan

mivelik, kitűnő szorgalommal és előszeretettel. Egyebütt e járásban a gyümölcsészet közép-karban áll, a jobb birtokosok fordítván arra némi figyelmet.

Pesttől lefelé a vasút mentén: Honor, Pilis, Irsa, Alberti jó gyümölcs termelő helyek. Pándon régebben néhai Szilassy György birtokosnak, parkkal együtt rendezett nevezetes gyümölcsészete volt. Monornak 6 hold községi kertje van okleveles kertész kezelése alatt. De sokkal több gyümölcs van Czegléden és Nagy-Kőrösön, mindenik hely terjedelmes községi faiskolákkal, Nagy-Kőrösön különösen a tanítóképezdével kapcsolatban. E két község nemcsak Budapestet látja el sok gyümölcscsel, hanem a szomszéd Kecskeméttel együtt külföldre kiviteli kereskedést is gyakorol. Szolnok-Abonynak hasonlóképen községi kertész által kezeltetett faiskolája van, s a birtokosok közül többen kedvvel gyakorolják a gyümölcsészetet. — A Tisza-vidéken Ó-Kécskén, Új-Kécskén virágzik a gyümölcsészet. Alpáron 2 hold községi faiskola, fanemesítéssel; Rékasnak 4800, Új-Szásznak 2700 □ öl községi faiskolája jó eredményű fanemesitéssel.

A cserháti dombsor oldalán legtöbb dicséret mondható e tekintetben Nagy-Kátárol, a hol az újabb időben a gyümölcstenyésztés igen szép virágzásnak indult és a nép jövedelem-forrásainak egyikévé fejlett ki.

A gyümölcs-fajt illetőleg: a beszterczei kék szilva mindenfelé el van terjedve és kitűnő minőségű. A ringló a pilisi járás gyümölcsös helyein a nép közt is gyakori; kisebb mértékben Vácz és Gödöllő vidékén, azután a diina balpartján Pest körül. Egyebütt inkább csak az úribb gyümölcsösökre szorítkozik. Cseresznye többféle mindenfelé; legbővebben a hólyagos és piros sziv-cseresznyék. A fekete szív cseresznyék és a fehér fajok, újabb időben kezdenek terjedni. Vácz vidékének különösen sok és szép cseresznyéje van. Nagy-Kőrös a csontárok közül kiválólag sok és szép spanyol meggyet szolgáltat. A kajszin baraczknak főkép a pilisi járás a hazája. De szintén mindenfelé, különösen Vácz vidékén, azután a nagy-kőrösi és czeglédi szőlős kertekben is sok és jó terem. Ószi-baraczkfa hajdan sok volt, újabb időben igen gyakran kifagytak ezek s e gyümölcs-nem nagyon alászállott, kivált mióta a pesti piaczot az olasz őszi-baraezk uralja. Gesztenye Visegrád körül terem még egy kevés. A mandolát néhol a váczi járásban termelik nagyobb mennyiségben Veresegyháza, Aszód körül, azután a pilisi járásban Promontor, Kis-Tétény vidékén. A dió mindenfelé elterjedt a szőlők aljában, s szélesebb téréin: de kiválólag különösen sehol sem termeltetik. Az összes gyümölcsfajok közt átalában mindenfelé, a beszterczei szilva terjedtsége után, az

alma és körte fajok részesülnek legtöbb figyelemben. Van mindenikből többfelé sok és nemes faj. Az almák közt: a reinette, pepping, parmán, tafota, calville almák különféle fajai. A solti járás dunamenti részén, azután Halason a nép közt is terjed a szercsika. Ugyancsak Halason a marosszéki párizs; többfelé a sikulai. A budapesti piaczon legelterjedtebb a török-bálint, a pogácsa, és a masánszky. A pogácsa tulnyomólag Nagy-Kőrös s Kecskemét vidékéről kerül. A török-bálint termelése a nép közt is mindenfelé terjedtséggel bir, s a jobb-faju almák közt legátalánosabb. Masánszky a megyében sziutén terem néhol, de kevés s nincs közönséges elterjedése, és a fővárosi piaczra ez Poson vidékéről, legnagyobb részben pedig Felső-ausztriából kerül. — A körték közül a gyümölcsészek egyes példányokban nagyon sok különféle jeles fajt tenyésztenek: de melyek jelentékeny piaczi czikket nem képeznek. A nyári jelesebbek közül elterjedt a kis és nagy muskotály, a galambkörte, a vajonczok átalában: az ősziek közül a császár, kármán, Colmár, pergamen és a virgouleuse, melyek a fővárosi piaczon is leggyakoriabbak.

Mindezen gyümölcs-nem és faj leginkább nyersen képezi a piaczi forgalom és fogyasztás. tárgyát. Az aszalványkészités csak a beszterczei szilvánál átalános s a nép közé is beható terjedtségü; egyéb gyümölcs aszalással és befőzéssel egyes gazdaasszonyok foglalkoznak ugyan, de leginkább csak saját házi fogyasztásra, legfeljebb kiskörű s épen nem a nagy piaczi forgalomra. Gyümölcsíz, lekvár készítés szintén csupán a beszterczei szilvából átalános divatu; azután terjedtebb mennyiségben, kivált a főváros közelében még sárga és kajszin-baraezkbol fordul elő; igen ritkán cseresznyéből. A gyümölcssajtok kiszitésének szintén nincs nagy divatja; bár némely egyes gazdaasszonyok saját házi fogyasztásukra ebben is kitűnnek. A gyümölcs-szesz készítés hasonlókép kis terjedelmű. — Boltjaink, még kisebb városokon is tulnyomólag szerémségi aszalt szilvát s szilva-izt, melyet a fővárosnak a panesovai hajózás szál lit legnagyobb tömegben, azután görczi, olasz és franczia finom aszalványt, préselt és czukrozott gyümölcsöt árulnak.

23. §. Erdőszet és fatenyésztés.

Fennebb a 15. §-ban láttuk, hogy csak a pilisi és váczi járásoknak van, összes területükhez képest, szembetűnőbb mennyiségű erdejük. A többinek egynek sincs. De az ország más vidékeihez képest, még ezen legerdősebb járásokban sem mondható bővségesnek az erdő; az egész megye pedig épen erdőarányára nézve az ország legerdőtlenebb megyéi közt fog helyet. Jelesen:

A 15-dik §-ban tett kimutatás szerint a megye összes területe 2.147,373 katastrális hold s ebből az erdő csupán 162,991 hold lévén, ez az egésznek csak $8^{84}/_{100}$ százalékát teszi. így az egész országban, a hol az erdő terület, Major Pál földmívelési ministeri tanácsos ur kimutatása szerint, az összes területhez képest $31^{5}/_{10}$ százalékon áll, csak Szabolcs, Moson, Bács, Hajdú, Jász-Nagykun-Heves, Torontál, Békés, Csanád és Csongrád megyék állanak utánna. Még a legerdősebb pilisi és váczi járás is, a hol az erdő az egész területnek 25, illetőleg 20 százalékát teszi, az ország közép arányánál jóval erdőtlenebb.

Mégis az újabb időben is sok erdőirtás történt, és pedig nemcsak a hegyesebb és erdősebb, hanem a sik vidékeken is. Kis-Hartán a puszta szülei erdő, 500 hold kiirtatott és szántóföldé töretett fel. Dukán, Kis-Némedin s Püspök-Hatvanon a közlakosok az úrbéri rendezéskor jutott erdőiket kiirtották. Bogyiszlói! 1874/5-beu 3000 hold erdő és fáslegelő irtatott ki az úrbéri elkülönzés folytán. Budakeszin a lakosságnak jutott 300 hold erdő kiirtatott. Kalázon szintén kiirtatott 4<0 hold. Pilis-Szántó 1875-ben tagositván, a lakosok 70 holdnyi legelő illetőségöket, mely előbb erdő volt, azonnal kiirtották. Aszód községi erdeje szintén ki van már nagy részben irtva. Gödölő, Issaszegh, Péczel közt basonlókép sok erdő került irtás alá, épen ott is, a hol a hires issaszeghi csata volt. Nagy-Kőrösön a városi hatóság által előbb nagy szorgalommal ültetett erdőségek közül, a legelő felosztás folytán több rész magánosok birtokába kerülvén, azok által már sok kipusztittatott.

A meglevő erdőségek jókarban léte sem dicsérhető kivétel nélkül. Többfelé nagyon meg vannak ezek ritkulva. Különösen nagyon megritkultak az erdőségek Visegrádtol le a dunamentén; azután a váczi járás homokos hegyein sok helyen, épen oly helyeken is, a hol feltétlen erdőtalaj szolgál részökre települ. És a megye nemcsak a testvér főváros tüzelőfa szükségletét nem képes csak némileg jelentékeny részben is fedezni, de mindenfelé kisebb-nagyobb mértékben fa szükséget szenved.

Azonban helylyel-közzel új erdősítések is történnek, különösen homok kötés tekintetéből. Azonkép utaknak s egyes birtokoknak fákkal szegélyzése által is történik néhol faszaporitás. Az 5. §. több pontjában tettem már ide vonatkozó tájékozást; különösen azon helyeken, melyeken a különböző vidékek homok területeit ismertettem.

Mind a hegyeken, mind a síkon a régi erdőségekben leguralkodóbb fanem a tölgy, sokkal kisebb mértékben fordul elő a cser; azután a hegyeken bőven van a gyertyán, kevesebb a bükk, néhol a

szil is jelentékenyen képviselt; fenyő csak egyes berkekben jelentkezik, legtöbb Gödölő körül, azután az ácsai régi homok erdőben. A nyárfák különböző nemei mindenfelé bőven. Az új erdőségeknek pedig a sik homok ültetésekben fő-fanemök az akácz.

Legnagyobb dicséretet érdemlő szorgalmat fejtett ki az újabb időben az erdők szaporítása körül a kalocsai érsekség, mely nemcsak az úrbéri rendezés által többfelé veszített és kiirtott erdőségeinek pótlására törekszik, hanem homokkötés tekintetéből is valahol csak lehet, erdősít. Ekkép az érseki uradalomban 1867-től 1874-ig 1732 hold homok erdő ültettetett ki. Ezen kívül a régibb homok erdőségek 2715 holdat tesznek. Ezek az új erdőtelepekkel összefüggő lánczolatot képeznek; a mezőgazdasági földeket körülveszik és átszegik. — Még mintegy GOO hold befásitható területe van az uradalomnak, melyen a befásitás évről-évre tovább folyik. — Nagy-Kőrös város 1842 óta különböző helyen 2457 katastrális hold homok erdőt ültetett ki. Közutjait mindenfelé élőfákkal szegélyezi; sőt egyes birtokosok birtokaikat is kezdik szegélyezni. Czegléden az arra alkalmas homok területek már régen erdővel vagy szőlővel ültettettek be. A nagy-körösi határtól fogva a kecskemét-gyöhgyösi ut szépen diszlő Iákkal szegélyzett. Békáson szintén divatozik az utaknak fával szegélyzése. Albertin nemcsak a közutak, hanem a magánbirtok körülszegélyzése is divatos. Hasonló az eset Pándon. Monoton az egri káptalan 45 hold új erdő ültetést tett. A közlekedési utak mindenfelé szegélyezve vannak; a tanyák körülfásitásáuak is nagy divatja van. A vacsi urodalomban nemcsak sok homok erdő ültetés létezik; hanem a gazdasági táblák is szélesen akáczczal szegélyezvék. Üllőn a váczi káptalan birtokán újabb időben 20 hold akácz erdő ültettetett, az uradalmi táblák többfelé szegélyeztettek, s ez évenként folytattatik. Péterin magán birtokokon 50 hold homok erdősít tetett. Kóka mellett Várak pusztán a közbirtokosok 200 hold homokot fásitottak. A sőregi pusztán gróf Károlyi Györgynek vannak terjedelmes és szépuj erdősítései. Bákos-Kereszturon tagosítás óta 60 hold homok erdő szaporodott. Fóth körül gróf Károlyi István birtokán, azután a gödi pusztán szintén terjedelmes homok erdősítések vannak, Szadának hasonlókép van homok erdeje. Az utaknak és birtokoknak élőfákkal szegélyzése a váczi járásban is többfelé fordul elő. A szentendrei szigeten Pócsmegyer és Monostor határán vannak homok erdősítések. A pilisi járás hegyei közt Vörösvár fásított be 197 hold futó homokot akáczczal. A Csepelszigeten többfelé különösen Csép, Becse, Sziget-Újfalu, Ráczkevi, Sziget-Szentmiklós határán fordulnak effélék nagyobb mértékben elő. A kis-kun járási községek közül mindeniknek van

kisebb-nagyobb mértékben homok erdősítése. Tatár-Szentgyörgyön a község 40 hold homok erdőt ültetett. B. Liptay Béla Szabadrét és Sarlósár pusztáit fasorokkal szegélyezte. Duna-Vecsén az országút és a városi közlekedési utak szorgalmasan szegélyeztetnek. Apostag több buczkát fásitott, s az államat még az ötvenes években beültettetek. Solton a közlekedési utak szintén ki vannak ültetve; sőt a magán birtokokat is kezdik fával körül ültetni. Tetétlen és Bojár puszta birtokosai nagymérvű utmelletti és határszéli ültetéseket tesznek, az országutak is szép sikerrel szegélyezvék. Tázláron néhány év óta 5000 darab akácz ültettetett ki a homokokon. Sükösdön 60 hold homokot ültetett be a község akáczezal. Az innen Csanádra és Nádudvarra menő utak szintén ki vannak ültetve. Szentistvánon többfelé történt homok ültetés, 60 hold legelő pedig eperfával ültettetett be, hogy jobb sertés legelő váljék belőle. A községi utak átalábau fával szegélyezvék. Szeremléu az utak eper- és diófával vannak kiültetve.

Átalában a megyei utaknak élőfákkal szegélyzése minden járásban szép sikkerrel folyik, s ennek eszközöltétésére a mérnöki hivatal különös figyelemmel van.

Be mindezen teljes dicséretet érdemlő fásítás nem képes eszközölni, hogy a megyének fa szüksége ne legyen. Sőt mint fennebb mondók, mindenfelé érezhető ez. Tűzifával sem képes a megye magát csak félig-meddig is ellátni. A sikvidékek különösen az egy részben barom-takarmányul szolgálandó szalmát, azután a földjavitásra szolgálandó istáló-trágyát tüzelik el tőzeggé készítve. — Bútor és szerszámfában még nagyobb a szükség.

Angolországuak tudvalevőleg nincsenek zárt erdőségei. A tüzelő anyagot ott csaknem kizárólag a kőszén szolgáltatja; a bútor és szerszámfa pedig a birtok-táblák s utak szegé lyzetein terem roppant mennyiségben. ·

Pestmegyének a 15. §-ban közlött kimutatás szerint ‘273,108 katastrális hold terméketlen területe van. Ennek egy része ugyan vízállás, másika közlekedési utak stb. képen közhasználatban van, stb.: de legalább egy harmada erdősíthető homok, melynek beerdősitése nemcsak a fatermelés, hanem az éghajlat javítás tekintetéből is figyelmet érdemel; mert kétségtelen dolog, hogy a megye éghajlatának nagy aszályossága és szélsőségekbe csapongása nevezetes részben az erdőtlenségben találja indokát.

A magyar tudományos akadémia 1876-ra az erdőségek éghajlati hatására és nemzetgazdasági fontosságára nézve a következő pályakérdést tűzte ki: „A földnek helyes arányban benőttsége

élőfával a természet háztartására tagadhatlan fontossággal bírván, mulattassanak ki történelmi adatok alapján a következések, és pedig égalji, termelési és egészségügyi szempontból azon országokban, melyekben az erdőségeket az emberek nagyban elpusztították; adassák elő továbbá az, a mi hazánkban e tekintetben jelenleg történik; s végül jelöltessenek ki azon intézkedések és teendők, melyeket az erdők s a gazdasági fatermeléssel szemben, hazánkban az országnak, községeknek és egyeseknek tenniök csélszeiü, sőt szükséges volna.“ Az e kérdésre kitűzött jutalmat az én pályamunkám nyerte meg. E munka velejét csak legrövidebb kivonatban sem iktathatom ide. De a kik az erdők éghajlat módosító hatásával, különösen Alföldünket illetőleg tüzetesen megismerkedni akarnak, azok figyelmét nevezett munkámra felhívom. Itt abból csak két tételt kivonatolok; jelesen: a vidék általános termékenységi módosulásáról, és a homok erdősítéseknek, különösen a pestmegyei homok területek befásitásának módjáról.

a) A vidék átalános termékenységi módosulása. A termékenység leglényegesebb feltételeinek egyike minden körülmény közt a szükséges tápanyag elegendő mennyisége. De itt még sem ez a főkérdés. Itt kiválasztottan a termékenység éghajlati tényezői forognak szóban. Három ily főtényező van: u ra. a világosság, melegség és nedvesség. A természeti világosságot, melynek főforrása a nap, s melynek termékenyítő ereje mesterséggel nem is pótolható, a nagy természet maga saját törvényei szerint osztja szét a földön. A melegség változatait, kiválólag annak szélsőségekbe csapkodását, az erdőségek kitünőleg képesek mérsékleni. Az erdei légkör mindig nedvesebb valamivel, mint a szabadtéri. A tapasztalás igazolja, hogy a légkör nedvessége sok részben képes pótolni az esőt, nem mintha a növényszár és levelek abból valamit magukba tudnának szívni, hanem főkép, mert mérsékli a kigőzölgést, s ez által a gyökereken feljövő nedv működésére időjutást szerez. Az erdei növényzet által emelt légköri nedvesség jelentősége különösen növekszik az által, hogy legnagyobb részben ott közel marad, a hol származott. Már a csak vékony felhő is mérsékli a hőségi extremumokat. Sokszor meggátolja az éjjeli fagyot. Különösen jótékonyak az erdőségek által előidézett gyenge helyi esők, kivált virágzás idején, mert nem pusztítanak. Ugyancsak az erdőségek által tudvalevőleg szaporodott harmatnak is átalában nagyobb hatása van, mint közönségesen gondolja az ember. Az erdőségek legjótékonyabb hatása a termékenységre épen a gazdaságilag legfontosabb tárgy, a gyümölcs és magképzés körül mutatkozik. Kiválólag kedvezményezi a terméke-

nyitást, a légkör nagyobb nyirkossága mellett, az erdőségekből folyvást ki és bemozgó csendes léghuzam, nemcsak azért, mert sok légköri tápot visz a növényekhez, hanem a himpor közlése által is. Erdőtlen, aszályos, sik vidéken sokszor nem más körülmény, mint az igen csendes idő, midőn a levegő, mintegy megállani látszik, hiúsítja meg a termékenyülést. A fokozott melegség miatt a himpor, daczára nagy nedvszívó képességének, már a himszálon jobban kiszárad, mint kellene, sőt épen a kiszáradás miatt élesznedvét veszttetten, ideje előtt válik le s száll el onnan. Megesik, bár ritkábban, hogy a bibe is elveszti a fogamzásra képesítő nedvességét. Ennek következménye azután az, hogy sok virág terméketlenül marad. És ez nemcsak a kétlaki növényeknél, hanem az egylakiaknál s a gabonaféléknél is tapasztalható. Ezen hatásnak minden esetben mérséklésén kívül, az erdei csendes léghuzam előmozdítja a termékenyülés eredményét az által is, hogy a himport még az egylakiaknál is egyik növényről a másikra viszi. Ennek fontosságát kivált az újabb észlelések azon bizonyítéka állapítja meg, hogy a növényeknél is épen úgy, mint az állatoknál, hasznos, ha nem ugyanazonegy anyaszár nemző nedvei közösülnek; hanem más szárról száll a himpor a nőedénybe.

A harmatosság, melyet a szabadtér és erdei lég közt folytonosan mozgó váltakozás szintén kedvezményez, hasonlókép emelője a termékenyülésnek. Csaknem jobban kedvez ez ennek, mint a legszebb csendes eső. Az ezt megelőzőleg a melegebb térrészekről a hűvösebbre megindult léghuzam előre maga helyére szállítja a himport, s ott a harmatnedv mérsékleti emelkedésével haladéktalanul segélyli a termékenyítő nedvek egymásra hatását és pedig minden erővesztés nélkül. Az erdőtlen helyeken szabadon járó szelek, zivatarok gyakran meghiúsítják a termékenyülhetést. Ez magyarázza meg azon tapasztalást, hogy virágzáskor jött nagy szél, zivatar gyakran egészen elcsapja, vagy nagyon megritkitja a termést.

Ha ekkép azon légtüneti mozzanatokat sorra mérlegeljük, melyeken a növényélet különböző szakaiban átmegy, lehetetlenség be nem látnunk, valamely vidéken az erdőpusztításnak a termékenység módosítására befolyó hatását. Ki számítja fel, hogy az erdőpusztítás által emelt bőség, kevesített légköri nedv, szaporított szélsőségekbe csapkodás, előidézett kései fagyok, derek, kifagyás, majd hőszorulás, kiaszás, a szabad széljárás, zivatar stb. hány növényéletet elől annak különböző szakában, hány virág termékenyülését hiúsítja meg, végre különböző okok által, hány magvat s gyümölcsöt pusztít el, mielőtt az a gazda hasznára beérhetett volna! Ki képes felszámítani, hogy a

szélsőségekbe gyakori csapkodásból különösen micsoda növénybetegség**k, mily gyakran származnak: hányszor keletkezik rosda, üszög stb. és mily mértékben! A gyakori aszályosság mennyire csökkenti a termés átalános mennyiségét!?

Hazai viszonyunkra, különösen Alföldünkre nézve igen lényeges körülményt képez, a mondottak folytán, azon viszony, hogy a nagy síkság fölött álló magas hegységekben a hó későn olvad el, s a síkon már javában folyik a tenyészet, mikor amott még kemény fagyok, kemény hidegek vannak. Ez sok visszatérő hidegnek, kései fagynak, dérnek szülő oka. Annyival jelentékenyebben mutatkozik pedig Alföldünkön épen e hatás; mert annak rendesen kevés hóban és téli nedvben részesülni szokott homokos téréin különben is nagyon korán indul meg a tenyészet s a visszatérő — kivált éjszakai hidegek, azután a zivatarok sokszor épen a legtöbb növény virágzási idejével esnek össze.

Csak egy s másfél évtized előtt is Magyarországon, kivált a tiszai részen, a repezetermesztés a mezőgazdaság legdusabban jövedelmező s igen terjedt üzletága volt. Az utóbbi időben nagyon megcsökkent az. Nem az ár, nem a kelendőség csökkenése miatt. Hanem átalános lett a panasz nemcsak a gyakori kifagyás, téli kiveszés, sőt az ellen is, hogy a mi szépen s jól kitelelt, az is ritkán fizet kielégitőleg. Rosszul köt, roszul csövesedik. Kivált az első kötést, melynek a főtermést kellene adni, mindig éri kisebb-nagyobb veszedelem. Egyszer a hőség, máskor a kései hideg rontja meg a virágzást; majd a bogár pusztítja el, majd meg a zivatar töri össze. — A jégeső járás szintén gyakrabban s pusztitóbb erővel mutatkozik, mint a milyenre a régibb időkből emlékszünk.

Én nem tudom, hogyha az erdőpusztitásbol és erdőtlenségböl folyó következmények által ekkép a termékenység ellen különböző alakban előállott hátrányt az erdők mérsékletien kamatozó haszna kapcsában szembe tesszük a kiirtott erdőterületen a jó viszonyok közt is alkalmas mivelés útján remélhető más haszonnal, nem sokszorosan lenyomja-e a valódi veszteség mérlege a legjobb esetben is eredményezett hasznot; — vagy még a jobbféle földeknek tömeges erdősítése is, a termékenység átalános emelkedése folytán nem volna-e nyereségesen eszközölhető? De az, hogy kivált sik vidékeken a más czélra kevésbbé alkalmas földek, a magán hasznon kívül, nemzetgazdaságilag is épen az erdősités által képesek a legnagyobb s legbiztosabb hasznot adni, már az eddigiekből is kétségtelen.

b) A homok erdősítéseknek, különösen a pestmegyei homok területek befásításának módja. Mind

irodalmilag, mind gyakorlatilag be van bizonyítva, hogy a legsiványabb homok erdősítése sem lehetetlen. A kevéssé kötöttebb homokokon pedig az erdősítés különösen még csak nagy nehézséggel sem jár. Azonban a sikerülés biztossága tervszerű eljárást igényel. Minden, homok vidéken a homokjárásnak bizonyos forrás — vagy kiindulási pontja van, és pedig egy vagy több. A forráspont rendesen összeesik a vidék fő-széljárásának irányával, de sokszor attól különbözik. Mindenek előtt e kiindulási forráspontot kell felkeresni és közvetlen ott kezdeni a javítást, és pedig lehetőleg azonnal erdősítéssel. Azután sorszerint azon vonalon haladni tovább, melyet a homokjárás maga kijelel. E szempontnak tévesztése megnehezíti, sőt sokszor teljesen meghiúsítja a legszorgalmasabban tett munkát is. Mert ha a futóhomok folyamában sikerült is azt egy vagy más helyen megkötni, ha a főforrás elfolytva nincs, másfelé veszi onnan a homok útját, és épen az eléje tett akadályban nyervén a szélfolyam új irányának sarkantyút, másutt üti fel tanyáját, miszerint fáradságunkkal első sorban azt eszközöltük, hogy egy dologbol kettő lesz.

Második főszabályul az állítható fel, hogy a homok erdősítésnél ne szorítkozzunk csupán alegjobban szétszaggatott buczkákra. Homokterületeink nem képeznek egy szakadatlan folyammedret; hanem kisebb-nagyobb területeken szaggatottan szétszórt buczkatelepekből állanak, melyek körül épen úgy szél alatt, mint szél fölött, sőt köztök is kötöttebb földü laposok, s kisebb-nagyobb völgyek fognak helyet. Ezeket is be kell foglalni az erdősítésbe, a széljárásnak megfelelő arányban, kivált a széljárás felőli részen. Sőt ezeken kell kezdeni a munkát; közben is csak ott hagyván a szélesebb laposok közepét tisztásokul, a hol a szél ereje már egyébként is megtörve van.

Sokszoros gyakorlat által bebizonyított tény, hogy a homok területek fekete nyárfával erdősithetők be legkönnyebben. Ezért ezt szokták e czélra használni régen kivált leggyakrabban. De ez igen csekély hasznú fa. A nyárfák közt a kanadai nyár adja a legtöbb becsű fát: azonban ez már kevésbbé elégülékeny s szaporítása nehezebb, s ennél is vannak jobbféle fák, melyeket a homok eltűr, sőt jól nevel. Igen fontos, hogy a homokos földet a leghasznosabb fanemekhez tartozó tölgyeink, azok közt különösen a gubiesot termő kocsányos tölgy is, kitűnő mértékben szeretik. Csak a buczka magaslatokat nem állják ezek ki, melyek nagy szárazság idején még mélyebb rétegeikben sem képesek tápláló nedvességet nyújtani. A nem tiszta buczkás helyeken most is sokfelé látunk homokjainkon díszlő tölgyeseket. Az akácz szintén nagyon eltűri, sőt szereti a homokot és a

mellett mind tűzre, mind szerszámfakép igen becses anyagot szolgáltat, gyorsan nő, s bő fatermést ad.

Harmadik szabályul tehát az állítható fel, hogy a homok erdősítésnél, használjuk ugyan ott, a hol elkerülhetlen, a legkönnyebben tenyészthető fekete nyárt: de a jobb helyeken igyekezzünk azonnal becsesebb fanemeket megtelepiteni; j elesen a kötöttebb földü vérmesebb laposokon a tölgyet, kivált a gubics és makktermő, a mellett cserhéjat is szolgáltató kocsányos tölgyet, a magasabb részeken az akáczot.

Most már e szabályokat a helyszínére alkalmazván, azon eredményre jövünk: hogy a Duna-tisza közön Pestmegyéböl leaBácskaságba nyúló nagy homok területek kiindulási pontja (mikép fennebb is az 5. §. *c)* pontjában láttuk), a Vácz fölött Nógrádon keresztül Gyöngyösig s azután a közbeeső s a síkságba egész Czeglédig lenyúló cserháti hegyekben levőn; más oldalról pedig a Duna két nagy szigetének, a szentendrei és ráczkevii szigetnek buczkái is szaporítván a homokot: e vidéken a homokkötést a Cserhát erdőségeinek javításán s a két nagy dunasziget buczkáinak befásitásán kell kezdeni, azután nyugot-északrol délkeletre, majd egészen délre menő irányban folytatni, úgy mint a homok partok, az azok közt eső völgyeletek menetele és az uralkodó főszelek járása van. Ennél fogva itt a legsikeresebb és az egész megyére kiható igen jótékony eredmény megyehatóságilag vezetett egyetemes tervezet szerint volna legbiztosabban elérhető; de egyszersmind ugyanaz minden tekintetben meg is érdemli a fáradságot.

III. FEJEZET.

Állattenyésztés.

24. §. Á t a 1 á n o s tájékozás.

A megye állattenyésztése iránt az 1870-dik évi legutóbbi hivatalos összeírás alapján a következő összeállítás nyújt átalános tájékozást:

Járás neve	Ló	öszvér és szamár	szarvas-marha	juh	kecske	sertvés
Kecskeméti járás	20396	364	29409	144878	204	29136
Pesti	14083	307	26749	138502	148	25951
Pilisi	9727	179	14783	37340	709	16856
Solti	27425	570	43966	260875	266	27114
Váczi	11521	450	16819	67787	326	26581
Kiskun	13553	577	21170	247955	89	14275
Összesen	96705	2447	115289	6897337	1742,	139913

Közönséges szokás szerint 10 juhot, kecskét és sertést egy nagy marhaszámban, a többinél pedig a 3 éven alól levő fiatalokat is a nagy darabbal egyenlőnek vevén, lesz a nagy marhaszám a kecskeméti járásban 67,594, — a pestiben 58,599, — a pilisiben 30,180, a Soltiban 100,787, a^v^vácziban 38,260, — a kiskun járásban 61,533,
— összesen 355,953; — miután pedig a 15. §-ban foglalt kimutatás szerint, a mivelés alatti földből szántóföld, kaszáló és szőlő, a kecskeméti járásban 223,329, — a pestiben 196,886, —a pilisiben 93,598,
— a Soltiban 266,895, — a vácziban 124,265, — a kiskun járásban 209,868, — az egész megyében 1.114,841 katastralis hold: tehát minden nagy marhaszámra jön a kecskeméti járásban $3^{3}/_{10}$, — a pestiben $3^{*}/_{10}$, — a pilisiben 37m, — [a] Soltiban $2^{\circ}/_{10}$, — [a] vácziban $3^{a}/_{10}$, — a kis-kun járásban $3^{4}/_{10}$, — [az] egész megyében 3% katastralis hold trágyázandó földterület, melyet még a legelőkből feltörve levő rész is szaporít. Itt mutatkozik a megyének trágya-ereje, mely hogy egyátalában nem elégséges, s a gazdálkodás folyvást a föld erejének veszteségével jár, minden gyakorlati gazda előtt világos. Szaporítja az elégtelenséget a trágyának azon tömege is, a mely tőzegnek készítve, tüzelőkép fogyasztatik el.

A kataster-kiigazitással foglalkozó becslők átalában azon jelentést teszik, hogy az országnak igen ritka gazdaságában elégséges a trágya; — a szőlős vidékeken legtöbb helyen főkép csak a szőlők trágyáztatnak, a szántóföldek pedig országszerte kizsaroltatnak és elsoványodásnak mennek elé. .

Különösen az úrbéri elkülönzéseks tagosztályok folytán előállott sok legelő felosztás és feltörés következtében csökkent meg nagyon az állattenyésztés, minthogy a közlegelők megkevesedését melyeken előbb az állattenyésztés folyt és a barom neveltetett, nem követte sem megfelelő fakarmánytermesztés, sem pedig az istálózás életbeléptetése.

A közlegelők felosztásáról, vagy meghagyásáról a tagosztályok kapcsában, már a 16. §-ban szólottám.

Egyébránt az állattenyésztés főereje a megyében még most is a nagyon megkevesedett közlegelőkön van. Ennek segítségére az ugar közös legeltetése és a rét s a tarlószabadulás szintén igen sok helyen divatozik. Másutt, a hol a tanyás gazdaság kapott lábra, vagy a hol a nép azon hátrányokat átlátta, a melyeket a szántással miveit földeknek időnként közös szolgalom alá kerülése az okszerű szabad használatnak okoz, megszűnt. A közlegelő használata a különböző helyeken szintén igen különböző. Több helyen erre nézve egészen czélszerü arányositási szabályzás van behozva; másutt a régi szabályozatlanság uralkodik, a legeltetési jognak arányosítása nélkül. —

Himállatokat legtöbb helyen a községek maguk; a közép nagyságot haladó, vagy az oly községekben, a hol a tulajdonképeni közlegelő felosztatott s csak egyes gazdacsoportok hagytak e czélra egymás közt közösben, az egyes pásztorlásba alakult gazdák közösen tartanak, és pedig ezek használatára nézve is több vagy kevesebb szabályzattal, vagy a nélkül. Bővebb tájékozásul a különböző viszonyra nézve itt következtetek néhány példát:

Rákos-Csabán megvan még a közlegelő s tarló felszabadulás, legelő rendszabálylyal kapcsolva. E szerint minden egész telkes gazdának 12 darab tehén, vagy ló és 8 sertés tartására, a részlettelkeseknek pedig ennek arányához képest van joga. Házas zsellér 1 tehenet, 1 öreg sertést és 1 malaczot tarthat. Ezért nem kell fizetni. Ha valaki illetőségénél többet tart: akkor száj bér czím alatt 1 darab tehéntől· vagy lótol 4, egy sertéstől 2 frt fizettetik. Juhtartási joga csak a mészárosnak van 40 darabra. A község tart két bikát. Ezek szabadon járnak a csorda közt. Minden tehéntől bikabér egy forint. — Ácsán szintén van közlegelő és tarlószabadulás. Minden $^1/_t$ telek után 2 nagy, vagy helyette 4 kisebb marhatartás. A sertés nem jő számításba; azt tarthat kiki tetszése szerint. Mácsán egy egész telek után 16, részlet telek után ezzel arányban álló marhaszám járhat a közlegelőre. A ki jogosítványánál többet bajt oda, az 5 frtot fizet minden darabtól. Zsámbékon, Torbágyon, Török-Bálinton minden szabály nélkül van a közlegelő. Ez az eset túlnyomó még a birtokrendezésen, sőt tagosításon keresztülment községek közt is. Pátyon a közlegelő nagyobb része felosztatott; csak 127 hold hagyatott közösben. Tarló szabadulás van. A legeltethetésben arányosítás nincs· Tök községben mind közlegelő, mind tarló szabadulás van. A legeltetési jogban arányosítás nincs; mindenki a szám megszabása nélkül szabad legeltetési jogot élvez: de azután a legelőadó a legelőn tartott baromszám szerint vettetik ki. — Sziget-Szentmiklóson a közlegelő nagy része tagosztálykor felosztatván, azok részére, a kik nem egy tagban tagositottak s így egész legelő illetőségeket nem vették tagjokkal ki, egy kis rész közösben maradt s ezek közt a tarlószabadulás is fenáll. Ilyen rendezettségben van összesen 70 egész telek. A közlegelőre nézve az a szabály, hogy az ahoz joggal bírók közül mindenkinek annyi szarvas marhát vagy birkát szabad a legelőre hajtani, a mennyit akar; de minden darab után tartozik bizonyos legelőbért fizetni, mely évenként előre szabatik meg. Ez idő szerint egy darab szarvasmarha után 4 frt s egy darab birka után 55 kr. legelőbér van egy évre megállapítva. Azután a legelőn levő összes barmok után mutatkozó legelőbér összeg, például ez időszerint 1680 frt, a telkek

száma szerint 70 egyenlő részre felosztatik, s a kinek a közlegelőn épen semmi jószága sem jár, a telki állománya után eső legelőbért készpénzben megkapja; ellenben a kinek legelőre járó jószága van, azzal elszámolás történik; t. i. ha több marhája jár a legelőn, mint a mennyinek illetőségét, a részére a legelőbérből járó összeg fedezi, akkor ráfizet, ha kevesebb jár, akkor készpénzül kikapja a felüleső összeget a közös legelőbér-pénztárból. — Gyömrőn egyedül fejős tehenek részére lévén hagyva közlegelő, azon minden negyedtelek után egy fejős tehén tarthatása jár. — Tápió-Szecsőn tagosításkor 201 hold legelő hagyatván közösben, tarló felszabadulás pedig nem lévén, a közlegeltetésben azon rend követtetik, hogy mindenkinek birtoka arányában lehet jószágot kijáratni; a kulcs egy negyedtelek után 4 darab; a kinek illetőségéhez mérten elegendő jószága nincs, az fogadhat olyanoktól, kiknek legelő illetőségük arányánál több jószáguk van, darabját 2 frt legeltetési bér mellett.

E példák közül legczélszerübbnek tűnik fel a sziget-szentmiklósi, azután a szecsői módozat. Mégis e kettőre aránylag kevés példa utánzás kerül. — Oly rendszer, hogy a kinek valamely közös birtokon arányositottan megszabott legeltetési joga van, azt szabadtetszés szerint adhassa bárkinek bérbe, nem lett hozzám bejelentve, s létezése is csak az egyes gazdák által egymás közt különös egyesség szerint közösben hagyott legelőkön mutatkozik, mint például Dömsödön.

A négy főbb állatnemet, lovat, szarvasmarhát, juhot és sertést tekintve, ritka hely és vidék az, a hol mindenik tenyésztése egyaránt kifejtve s virágzó állapotban volna. Ez a viszonyok szerint természetes is. Mégis az észlelhető, hogy a köznép közt több helyen van figyelem fordítva a lótenyésztésre, mint a szarvasmarháéra. A szarvasmarhatenyésztés a főváros közelében a tejgazdaság tekintetében részesül több helyen kitüntethető figyelemben. A juhtenyésztés főkép csak a nagyobb gazdaságokra szorítkozik. A sertéstenyésztés körül pedig aránylag legritkább a kitüntetést érdemlő gond.

Igás baromképen inkább a lovak használása divatozik, mint a szarvasmarháé. Különösen a kisebb paraszt földmivelőknél tulnyomólag a lovak vannak használatban. Ökröt a nagy és középrendü uraságí, azután az oly paraszt gazdaságok tartanak rendesen, melyekben kétféle igás marha, t. i. a lótó-futó munkára a ló, és a helyt végzett szántás-vetési s egyéb földmívelésire az ökör is kielégítő foglalkozást talál. Hogy kis gazda csak ökröt tartson iga alatt, a csak lovat tartók számához képest sokkal ritkább eset. A tehenek igázása, egyes kis gazdákat kivéve, milyenek szintén csak néhol fordulnak elő, nem divatozik. Saját nevelésivel a megye a lovas iga szükségletet jobban

képes fedezni, mint az ökör igát: de azért mindenik fedezésére kívülről is igényel segítséget. Szóval az állattenyésztésnek innen kevésbbé van kivitele; hanem e megye más jobb tenyésztő vidékeknek inkább eladási piaezul szolgál; a főváros hús szükségletének fedezéséhez pedig csak nagyon középszerű mértékben képes hozzájárulni.

A különböző állatnemek viszonyáról részletesen vidékek szerint a következő ezikkekben szólok.

25. §. Lótenyésztés, a lótenyész, azután az avató bizottság s a nagy-körösi állam-méntelep.

A ló-létszámot részletesen az itt következő táblázat mutatja:

Járás neve	Csödör		Kaneza		Herélt		Csikó betöltött 3 évig
	nehéz	könnyü	nehéz	könnyü	nehéz	könnyü	
Kecskeméti járás	104	699	211	9184	170	6751	3277
Pesti „	5	285	96	4805	110	6299	2483
Pilisi „	8	184	222	3739	376	3509	1689
Solti „	6	526	64	11245	55	9457	6072
Váczi „	13	191	151	3907	217	5492	1550
Kiskun „	—	515	—	5497	—	5189	2352
Összesen	136	2400	744	38377	928	36697	17423

összeg 96,705 darab, mikép az az előző 24. §-ban kimutattatott.

A lótenyésztés ügyére nézve, melyre a megye dicséretes gondot fordít, két bizottság áll fen. Egyik a megyei lótenyész-bizottság, másik az avató bizottság.

a) A lótenyész-bizottság 1872-ben alakult. Áll egy központi fő, és a kiskunjárással együtt most már, hat járási bizottságból. Feladata a lótenyésztés előmenetelére közreműködni. Közvetíti az állam által a községek közt eszközöltetni szokott hágó mének kiosztását; rendezi az állami ló-versenyeket és jutalmakat; átalában ellenőrzi különösen a szaporításra alkalmazott mének tenyész-képességét; a képesek részére tenyész-bizonyítványokat állít ki; a tenyésztés-ügy állásáról s az akörül tapasztaltakról három évenként szá mól. Ez időszerint ezen központi bizottság elnöke: b. Podmaniczky Géza; alelnöke Kovásznál Kovács Zsigmond; — jegyzője: Tahy István.

Az 1874 martius 16-án tartott legutóbbi hároméves számadási gyűlésen következő eredmény jelentetett be: 1872-ben az állami fedezési állomásokon 1572, — 1873-ban 2221 kancza fedeztetett, s így 1873-ban az előző évhez képest 649-el szaporodott a fedezett

kanczák száma. Ez természetesen nem jeleli még a megye egész ló-tenyésztését, mert ezen kívül vannak még a községi és magán mének által történt fedezések, melyek közt, mint látandjuk, szintén vannak jelesek. Azonban az előhaladás már az állammének használata körül is évről évre tapasztalható; a nép folyvást több-több kedvet nyer a jobbféle lótenyésztéshez s az állam-mének igénybe vételéhez; a mi onnan is kitetszik, hogy 1873-ban még csak 18 állami-mén fedezési állomás volt a megyében, 1874-ben ez 25-re szaporodott, összesen 80 fedező ménnel, 1877-re pedig már most a január 9-diki jelentés szerint, a régi Pestmegyéből 23, a kiskun járásból 5, Kecskemét sz. k. várossal együtt 29 van már bejelentve; és pedig: # Abony 5, Ácsa 2, Aporka 2, φρ Apostag 2, # Czegléd 3, Félegyháza 6, Halas 2, Kara-Jenő, 2, # Kalocsa 6, # Kecskemét 5, Keczel 2, # Kis-Kőrös 2, Kis-Harta 2, Kóka 2, Kun-Szentmiklós4, Majsa 2, Monor 2, Nagy-Káta 2,+ Nagy-Kőrös 5, Ó-Kéeske 2, Páty 2,
Pilis 3, + Rákos-Palota 3, + Ráczkevi 3, Soroksár 3, # Solt 2,
Sziget-Csép 2, +- Sziget-Szentmiklós 2, Vadkert 2, összesen 83 hágó ménnel. A #-gal jegyzett helyek 1874-ben is állomás helyek voltak; a jegytelenek azóta szaporodtak: ellenben 1877-re január. 9-ig még kimaradva voltak az 1874-dik éviek közül: Alsó-Némedi, Alpár, Duna-Pataj, Gödölő, Kartal, Szalk-Szentmárton,Szent-Endre, Tápió-Györgye. Tószegh, Túra, Új-Hartyán, Üj-Kécske és Vácz.

Ugyancsak 1872-ben, mikora lótenyész-bizottság alakult, az országos tervezetben Pestmegye a Kis-Kunsággal együtt, önálló államdíj-osztási kerületkép vetetvén fel, részére évenként 95 darab 10 frankos magyar aranyból álló díj-összeg rendeltetett ki. Azóta a bizottság évenként három helyen szokott lóversenyeket és díjosztásokat rendezni. Versenyhelyek voltak 1873-ban Zsámbék, Kalocsa, Czegléd, 1874-ben Zsámbék, Kalocsa, Gödölő, 1875-ben Zsámbék, Gödölő, Czegléd, 1876-ban Monor, Gödölő, Abony. — 1877-re pedig Ráczkevi, Nagy-Kőrös, Duna-Pataj vannak ilyenekül kitűzve. — A jutalom-nyerésekben a néposztály lovaival átalánosan legkitűnőbb helyek Zsámbék, Rákos-Palota.

b) A ló-avató bizottságok rendeltetése: a katonaság részére szükséges lovakat megvizsgálni, felavatni, s a szolgálatképesek számát nyilvántartani. Ilyen bizottság a kis-kunság idecsatoltatásával most hét van a megyében, következő állítási és fizető helyekkel: I. Budapest, II. Vácz, III. Gödölő, IV, Monor, V. Czegléd, VI. Kalocsa, VII. Kun-Szentmiklós. A hatodik bizottság állítási és fizető helye előbb Duna-Vecse volt: a duna-vecsei adóhivatal megszüntetése óta tetetett Kalocsára. — E bizottságok útján 1874-ben

átalános próba-avatás és kivetés történvén, annak eredményét a következőben mutatom ki:

Járás és avatási hely		száma a találtató lovaknak			Ezek közül hadi szolgálatra alkalmasnak talált	kivettetett jutalék
		mén	kaneza	heréit		
Solti	alsó járás	786	4791	4183	159	82
	közép „	505	2890	2046	658	244
	felső „	522	3368	2350	347	99
Kecskeméti	alsó „	901	4835	4190	934	415
	közép „	254	2713	1930	580	239
	felső „	236	2371	2051	555	185
Pesti	alsó „	517	3217	3880	744	400
	felső ,	433	2659	2704	216	123
Pilisi	alsó „	235	1254	1126	393	259
	felső „	255	1890	1993	298	255
Váczi	alsó „	276	2603	3027	1535	833
	felső „	314	2051	2585	1007	663
Kis-Kun		1366	7371	5463	169	106
	Összesen	6600	42013	37528	7595	3903

Főösszeg 86141 darab ló, melyből a hadi szolgálatra alkalmasaknak találtak száma 7595, a kivetett jutalék 3903 darab.

Utalok arra, hogy a csikók nem állíttattak avatás alá. Ez az oka, hogy ezen adat főösszegére nézve a fennebb közlött főösszegnél kisebb. Mindjárt nagyobbá válik az, ha a főösszegből a csikók számát levonjuk; sőt szaporítja a számot, azon nemcsak köztudomású, hanem az avató bizottság által hivatalosan is panaszlott tény, hogy lovaikat, a büntetés-kiszabás daczára is sokan elvonták az avatási előállítás alól. De ugyané számok más részről azt igazolják, hogy az 1870-dik évi országos összeírás óta előre ment a lótenyésztés, Minőségileg mikép áll, arra szintén az avatási kimutatás járásonként szolgáltat adatot. Éhez csak azt kell megjegyeznem, hogy a váczi járásban több község kitűnik ugyan a lótenyésztésben s ez emeli ennek átalános arányát magasra: de némely községben épen itt találtatnak a legcsekélyebb lovak, melyeknél a pilisi járás mészhordó hegyvidéki lovai se igen gyengébbek.

Különben legnevezetesebb ménese van a megyében hg Coburgnak Vacson, a hol 1876-ban a lótenyész-bizottság 8 ménre adta ki a fedezhetési bizonyítványt. Ezzel együtt a pesti alsó járásban 20 ménre adatott ez ki, közte hg Coburgén kívül, Kégly Istvánnak 3 ménre Pakonyban, Sári községnek 2-re. Kitűnő méneket tartanak, s jeles lovakat nevelnek még a járásban b. Podmaniczky János

Peszér-Adacson, b. Liptay Béla Sarlósáron s többen a birtokosok közül. — A pesti felső járásban 3, a kecskeméti felsőben 6, — a középben 10, — az alsóban 1, — a solti alsóban 7, — a pilisiben 6, a váczi alsóban 8, a felsőben 4 ménre adatott ki a fedezhetési bizonyítvány. Ez utóbbi gróf Károlyi Istváné. Ezen összeg azonban keveset bizonyít; mert nem mindenki, a kinek tenyészképes ménje van, szokott ily bizonyítványt kérni. — Egyébránt a már említetteken kívül, jelesebb lótenyésztések van: a telki apátságnak Telkin, b. Prónay Eleknek Tó-Almáson, b. Prónay Dezsőnek Ácsán, a gr. Teleki családnak Révbéren, a Beniczky-Lipcsey családnak Tázláron, Halász Bélának Gyónón, Halász-Konkolynak szintén Gyónón; Blaskovics Lászlónak T.-Sz.-Mártonban, Karpeles Albert és Vilmosnak Telek pusztán, Schossberger Henriknek Túrán, özv; Beniczky Ödönnének Czinkotán, b. Orczy György örököseinek Ujszászon, Tafler Adolfnak Tápió-Györgyén. — Blaskovics Ernőnek telivér istállója, futtató lovak számára Tápió-Szentmártonban. — A községek közül különösebb kitüntetést érdemelnek: Zsámbék, R.-Palota, Páty, Tök, Török-Bálint, Sziget-Szentmiklós, Tápió-Szentmárton, Nagy-Kőrös (több birtokosára nézve), Telki és Jenő község. Jenőnek 1400 forintos lángi Zichy-féle ménje, Tápió-Szentmártonnak fél arabsvér, Úszódnak, Tó-Almásnak államméntöl származó ménje van. — A felsőrészi német községek közül többnek átalában szép lovai vannak: de a német lovak többnyire nehézkesek. — A fennebb említett avatáson különösen Duna-Vecse vidéke tűnt ki; akkor még az avatási székhely Duna-Vecsén lévén, körül-belöl az itt avatott lovak voltak legegyenlőbb jelességüek; úgyhogy a lókereskedők azok közöl azonnal meg is vettek vagy százat az avatási becsáron. Mikép az első rész 8-dik §-ban a levéltári anyag közt említettem, a nagyobb fajta lovak összeirási sorozatos jegyzéke szerint csakugyan a solti járás hajdan is előkelő helyet foglalt a megye lótenyésztésében.

c) A nagy-kőrösi állam-méntelep. Nagy-Kőrös város 1837-ben városi közköltségen nagyszerű lovas kaszárnyát építtetett, kívül a városon, a Czeglédre menő országút mellett, 9000 □ öl területtel. Ez most állami méntelepül szolgál. A telepnek négy osztálya van; 1, a nagy-kőrösi 180, — 2, a verseczi 170, — 3, a mező-hegy esi 110, — 4, a bajai osztály 140 fedező ménnel. A telep parancsnokságát egy őrnagy, az osztályokét egy százados szokta vinni, mindenik mellé adott szükséges tiszti személyzettel. A legénység száma a négy osztályban összesen 560 körül szokott lenni. A nagy-kőrösi osztály köre Pest, Hont, Heves és Csongrád megyékre

terjed ki, e megyék községeit ez látván el állami fedező ménekkel. Pestmegyében ez idő szerint micsoda helyeken vannak és hol szoktak lenni állami fedező-mén állomások, azt fennebb az *a)* pont alatt ismertettem. Különös megemlítést érdemel a nagy-körösi osztály nagyszerű közép-istálója, mely maga 150 mént képes kényelmesen befogadni. A telep-laktanya, az istálókkal együtt a négyszegű telket minden oldalról körülfogó négy, magas földszintes hosszú épületből áll, s a fő laképület előtt tisztán rendben tartott sétánykert által ékesittetik.

26. §. Szarvasmarhatenyésztés.

A szarvasmarha létszámának megoszlása, faj-, nem-, kor szerint, és járásonként, a következő:

	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váezi járás	Kiskun járás	Az egész megye összesen
Magyar faj:							
bika	186	209	72	276	55	164	962
tehén	9761	8396	4561	14169	5662	6199	48748
ökör	8238	7371	2982	8846	4800	6496	38733
borjú, a betöltött 3 évig	9682	8262	2759	19711	3389	8297	52100
Összesen	27867	24238	10374	43002	13906	21156	140543
Svajczi (csira s riska) faj:							
bika	40	62	64	25	83		274
tehén	778	1504	2675	442	1648	11	7058
ökör	76	111	87	81	153		508
borjú, a betöltött 3 évig	643	821	1583	398	1015	3	4463
Összesen	1537	2498	4409	946	2899	14	12303
Együttes főösszeg	29404	26736	14783	43948	16805	21170	152846

Bivaly a megyében nem tenyésztetik. Egyes darabok jőnek némely uraságoknál elő; az egész megyében valami 50 darab.

Budapest és Vácz körül több község a tehenészetre fordít dicséretes figyelmet, melyek fris tejjel látják el a fővárost. Ezek közt a magyar marhafaj mellett évről évre a svajczi, hollandi s ezekkel kevert faj szaporodik. Némely község már csak svajczi faj bikát tart, különösen a pilisi járásban; másiknak a magyar mellett van svajczi, hollandi stb. bikája, ügyan-e községeknél a tehenek egész, vagy fél istálózása, különféle vetett takarmány s a takarmányrépa termelése is divatos. E tájon számos kisebb-nagyobb állományú urasági, vagy vállalkozó üzleti tehenészet is van, egyenesen fris tej termelésre.

Mint nagyobbak, különösen említhetők ezek közt: Zsivora György űré' Rákoson, Cséry Lajos űré Szentlőrinczen, Latinovich Albin űré Dukán. — Karpeles Albertnek és Vilmosnak Nagytelek pusztán svajczi és hollandi faj jeles tenyész-tehenészetök van 4 bikával és 134 anya tehénnel.

Azonban valamint a megye alsó részén, úgy, csupán a legnagyobb mértékben tejgazdasággal foglalkozó egyes helyeket kivéve, a felső részen is, még mindig mindenfelé túlnyomó a magyar faj. Igára a svajczi, s hasonló faj még a pilisi járásban is kevéssé használtatik. A svajczi-féle bika-borjú rendesen már gyenge korán mészárszékre kerül. Egyébránt, hogy átalában mily kevés fiatal marha növekszik fel a megyében, az kitetszik, ha az épen előboesátott létszám kimutatásban, a borjuk számát a tehenekével összehasonlítjuk. Jelesen: svajczi stb. tehén van 7058, borjú 4463, tehát 2595-tel kevesebb, mint a tehén. Itt megjegyzendő, hogy a tejgazdaság körül nem is fektettetik súly a borjunevelésre; hanem a legtöbb helyen már borjutlan teheneket vesznek, s a mint apad a tejelés, a tehenek ismét eladatnak és másokkal cseréltetnek ki. —A magyar faj tehénszám 48,748, a borju-szám 52,100; — tehát ez is csak 3352-vel több. De e látszat szintén nagyon lejebb száll, mihelyt felvesszük, hogy a borjuk 3 éves korig foglaltatnak e számban. — Legtöbb fiatal marha növekszik még a solti járásban, azután a kis-kuuságiban: azonban a létszámi összeállítás szerint mutatkozó fiatal marhának egy része itt is 1—2 éves korán vásárlás útján kerül

Minőségre nézve a magyar marha eléggé meg van még jeles faj jellegében; és daczára, hogy tenyésztése nagyon ritka helyen kitűnő, sokkal többön elhanyagolt; még silány, soványkorában is elég szálas és csontos termetet mutat. Legtöbb helyen találtatik még is aránylag szép marha a Csepelszigeten, a hol némely község, mint Makád, Lóré, Tököl kitüntetést is érdemelnek; azután a pilisi járás némely magyar és német községében, mint Páty, Tök, Torbágy, Zsámbék. Más községeknek itt svajczi shollandi marhájuk van szép; ilyenek Tör ök-Bálint, Jenő. A közép dunamenti és kiskunsági, azután a tisza-oldali marhának bár számban mindenfelé nagyon csökkent, szintén többfelé megvan még szép czímeressége. A kalocsai érsekség gulyája a Hild-kááli pusztán az ország legjelesebb gulyáinak egyike, 6 bika mellett 126 anya tehenet, s 358 növendék marhát számlál, a gróf Csáky-féle körmösdi jeles magyar fajból. A felső Cserhát keleti oldala mutat különösen a népgazdaságban, a régihez képest legfeltűnőbb hanyatlást, a mely pedig csak pár évtizeddel is még ezelőtt igen szép marhatenyésztő vidék volt.

A marhahizlalás főkép a pálinka-gyárakra és sörházakra szóritkozik. Az elsőnek nagyterjedelmű telephelye Új-Pest. A csupán gazdasági szarvasmarha hizlalás kis terjedtségű, s csak némely tüzesebb gazdánál fordul elő, a kimustrált ökrökre szorítkozással.

27. §. Juhászat.

Hajdan a terjedelmes pusztás határu községekben a köznép jómódú osztályának is terjedt juhászata volt. Most csak a Csepelsziget községeiben, mint különösen Makád, Lóré, Tököl, Csepel, azután a dunai nagy határu községekben van ez még meg nagyon megcsökkent mértékben, azután nagyobb terjedelemben a kiskun pusztás határokon. Egyébütt, mikép már a 24. §-ban érintettem, legtöbb helyen csak a nagy és, közép urasági, azután a nagyobb bérleti gazdaságokra szorítkozik.

A tenyésztés főczélja a gyapjú, kevésbbé a hústermelés. A túró és sajtkészitès, mely hajdan a közönséges birka és magyar juh terjedtségéhez képest igen jelentékeny volt, megfogyott. A 24. §-ban összesen 897,337 darabbal kimutatott juh szám, minőség és járás szerint következőleg oszlik meg:

Nemesített juh, a kecskeméti járásban 46,941, — a pestiben 70,478, — a pilisiben 14,682, — a Soltiban 79,105, — a vácziban 40,595, — összesen 251,901. A kis-kun járásból ilyen nem jelentetett be. — Közönséges juh, a kecskeméti járásban 97,937, — a pestiben 68,024, — a pilisiben 22,658, a Soltiban 181,770, — a vácziban 27,092, — a kiskun járásban 247,955, — összesen 645,436. — E szerint az összegnek közel egy harmada nemesített. E közt magas nemesitettségüek is találkoznak, és pedig nemcsak a nagy uradalmak, mint hg Coburg vacsi, a gróf Károlyiak több, gróf Sándor biai, a gödölői korona, a kalocsai érseki stb. uradalmak —; hanem a közép birtokosok részéröl is Azonban bár az országos magyar gazdasági egyesület már 1859-ben megkezdette a nemes törzsnyájak törzskönyvezését, törzskönyvezett nemes nyáj a megyében egy sincs. Gróf Károlyi István törzsnyája Csongrádmegyéböl, Ördöngösröl van törzskönyvezve, mely azonban pestmegyei nyájainak is törzsét teszi. Különben a nemesített juh aránya legmagasabb a váczi, azután a pesti járásban, a hol a közönségesek számát mindenikben meghaladja.

A közönséges nyájak szintén mindenfelé bírnak a faj-javitottság, —illetőleg nemesség kisebb-nagyobb fokával. Ezek tulnyomólag a göndör szőrű birkafajhoz tartoznak. Hosszú szőrű magyar juh, mely régebben a közönséges gazdaságokban tömeges volt, aránylag kevés; csak a Csepelszigeten, azután a dunamenti lapályos helyeken

és a kiskunsági, szintén néhol vízfakadásos pusztákon találkozunk vele gyakrabban.

28. §. Sertés tenyésztés.

A sertés-tenyésztés, ellenkezőleg a juhtenyésztéssel, tulnyomólag a kis földmivelők s köznép kezén van, s a megyében összesen találtató 139,913 darab sertés, legnagyobb részben a községi köz sertésnyájhoz, vagyis csürhéhez tartozik. Vannak a nagy és közép urasági birtokokon külön álló saját nyájak is számos helyen: de kitünőleg nagy sertéstenyésztés egy sincs. Már maga a megye népességével és területével szemben álló szám, mutatja, hogy ez a megye saját házi szükségére is alig elég. Egyébránt az összes szám járásonként következőleg oszlik meg: kecskeméti járás 29,136, pesti 25,951, pilisi 16,856, solti 27,114, — váczi 26,581, — kiskun 14,275. Aránylag legmagasabb a szám a pesti járásban, a hol minden 1000 lakosra 368 darab sertés jut; legalacsonyabb a pilisi járásban, a hol 1000 lakosra csak 181 esik; a mi annyival feltűnőbb, mert ez legerdősebb része a megyének. A solti járás dunamelletti községeinek régebben nevezetes terjedelmű és jó faj sertéstenyésztésök volt. Ma ez is megfogyott.

Kanokat a községek csaknem átalában maguk tartanak a közpásztorlásokban; a legkisebb községnek is, ha egyéb him állatja nincs, legalább kanja van. Sok helyen a fajjóságra is kitűnő gondot fordítanak. Legelterjedtebb és kedveltebb a konyafülü, szőke nagy mangalicza faj. Előbb a rövid orrú, apró hegyes fülű kis mangalicza volt terjedtebb; de miután amaz több húst s nagyobb szalonnát ad, a mellett zsírra is egyenlően jól hízik, ez apránként kiszorítja amazt. Azonban hiba, hogy a közpásztorlásokban nincs elég szigorú gond arra, hogy a kiválasztott községi kanok mellett, egyesek növendék kanjai meg ne töressenek, s valamint már a különböző helyről vásárlás által az anyák útján, úgy ezen megtűrt kanok útján is összevegyül s elkorcsosodik a faj. Úgy hogy csak némileg is kiegyenlített, egyforma jeles fajú községi sertésnyájakat és csürhéket látni nagy ritkaság. Egyes birtokosok a fajegyformaságra és kiegyenlítettségre külön nyájaikban, sokkal több gondot, némelyek egészen dicséretes szorgalmat fordítanak.

Házi szükségre a sertéshizlalás a megyében átalános és nagyterje delmü. A legszegényebb család is szokott és igyekszik télre legalább egy malaczkát hizlalni és ölni. A földmívelési gazdaságoknál, kivált a nagy terjedelmű, s magától a községtől messzire terjedő határokon szaporítja az ebbeli szükségletet a gazdálkodási és munkás

élelmezési mód, miután a községtől távol kindolgozó munkás, cselédség s tanyai nép stb. egész évi fő élelmeinek egyike a szalonna. Ez ókból szintúgy a kicsiny, mint a közép és nagy gazdaságok a sertéshizlalásból kerülő czikkekből éven át átalában nagy készletet igénylenek.

A kereskedésre, üzletszerű hizlalás szintén több községben kitűnő mértékben divatozik. Különösen említhetők e részben Nagy-Kőrös, Czegléd, Monor, Dömsöd, melyeknek hízott sertés, majd sertéshús és szalonna-szállításuk a budapesti piaczra, sőt tovább Becsbe s külföldre is tömeges s az előbb szintén a megyéhez tartozott Kecskemét város szállításával versenyez. Néhány évvel ezelőtt Vácz város szintén meg akarta inditni a kereskedelmi sertéshizlalást, és a püspöki uradalom által e czélra kiosztott telkeken számos hizlaló szállás keletkezett: de e vállalkozás eddig nem sikerült.

A legnagyobb sertéshizlalás s hízott sertéskereskedés az országban, sőt az egész magyar-osztrák monarchiában a pesti Kőbányán foly, egész Európára fontos nagy jelentőségű kiterjedéssel. Ennek évi forgalma közép számítás szerint 500,000 hízott sertést tesz, 25 millió forint értékben. Ebből éven át 30—40,000 darab közvetlen a kőbányai sertésszállásokon végzi kihizásának nagyobb részét; a többiből is jelentékeny összeg hizlaltatik itt több-kevesebb ideig. Magának Budapest fővárosnak hízott sertés szükséglete és fogyasztása évenként 140—150,000 darab körül van. Ha e nagyszerűséget a megye összes sertéstenyésztésével szembe tesszük: akkor tetszik ki igazán annak törpesége, s az, hogy mily közel volna annak nagyszerűvé fejleszthetésére az alkalom. Az előzőkben mondottam, hogy a megye sertéstenyésztése, annak bel házi szükségletét is alig elégíti ki. A kereskedelmi s üzleti hizlalásokhoz pedig egyátalában nem képes anyagot szolgáltatni. Hiszen ha csak Budapest főváros egyévi sertésszükségletét akarnék is közvetlen a megyéből kielégitni, az egész sertésállományt, nagyját-kicsinyit összesen meg kellene hizlalni. Csakugyan tapasztalható is, hogy a megye sertéstenyésztése a kereskedelmi nagy hizlalásra aránylag igen kevés anyagot ad. Még a házi szükségre hizlalt sovány sertés nevezetes része is a megyén kívülről, főkép Szerbiából és Slavoniából kerül. A nagyobb hizlalás pedig túlnyomólag afféle, úgynevezett hajtott sertéssel folyik. Daczára annak, hogy mint fennebb érintettem, némely község, azután különösen egyes önálló birtokosok a fajjóságra is most már dicséretes figyelmet fordítanak, a belmegyei tenyésztéssel a nagy hizlalás biztos eredményét különösen azon körülmény akadályozza, hogy oly nagy nyájak, melyekből több százával lehetne egyenlő minőségű, egykorú

. és összeszokott sovány sertést beszerezni, nincsenek; a kis pásztorlásokbol, vagy épen a községi közcsürhékből kisebb-nagyobb mennyiségben összeszedett vegyes anyag pedig nem egyenlően hízik. Minél fogva, hogy azon alkalom, melyet a főváros közelsége, nagyszerű sertés fogyasztása s kereskedése, a megye sertéstenyésztésének felvirágoztatására nyújt, kizsákmányolható legyen, a megye gazdaközönségének mindenkép az egyenlő nagy nyájak alakítására kell törekednie.

29. §. Kecske, öszvér, szamár.

Kecske, öszvér, szamár nem tárgyai a megyében a gazdasági állattenyésztésnek. A szamár a juhászat körül képezi a pásztor málhahordó állatját, azonkívül néhol vizhordásra használtatik, végre a főváros és a városok körül a legszegényebb osztály igás barma. Az öszvér ritkaság. Kecske imitt-araott a falusi sertés csürhe közt. Szembetűnőbb csapatokban csak a pilisi járás észak-nyugati hegyei közt, mint Csobánkán, fordul elő, épen azon vidéken, melynek erdősségét tekintve, a kecske helyett a sertéstenyésztés felvirágoztatására volna legnagyobb hivatottsága.

30. §. Szárnyas állat s baromfi.

Pulyka, tyúk, lúd, kacsa legbővebben tenyésztetik a tanyás gazdaságok körül. A homokos vidéki tanyás gazdaságok, elkezdve mindjárt Pesten alól, le a Tiszáig s át a kiskunsági pusztákra, különösen a pulykatenyésztést űzik nagyban. Közvetlen a Duna és Tiszamentén a fekete földü, lapályos s vízzel rendelkező vidékeken, a ludtenyésztés a túlnyomó. Ugyanez alkalmas helyeken magukban a községekben is divatozik, úgyhogy még tagositott helyeken is, a hol egyéb legelő mind felosztatott, legalább libalegelőt többnyire hagytak a község körül. A kacsa nevelésnek ezen alsó vidékeken aránylag csekély divatja van. Ezzel a köznép zöme kevéssé foglalkozik. De a tyuk tenyésztés, csirke nevelés, valamint a tanyás gazdaságokban, azonkép a községekben is terjedt divatu, és pedig tekintet nélkül a vidék homokos, vagy agyagos talaj-minőségére. A tanyás gazdaságoknál, a tanyán kinn lakó kertészeknek, gányóknak leggyakrabban szerződési kötelességökben áll a baromfitenyésztés. Megszabatik, hogy a hely viszonyai szerint, a tanyaterület nagyságához képest micsoda és mennyi baromfit tartozik tenyészteni s a földtulajdonosnak beszolgáltatni; hány pulykát, libát, vagy hány pár csirkét, hány száz tojást A nevelésre a gazda által adandó élelem ehez képest köt-

tetik ki. Vagy a baromfitenyésztés feléből megy, a mennyiség szerint megszabott élelmi átalány mellett, a mag állatokat vagy a tanyás vagy a gazda állitván elő. Ily módú különféle egyességgel különösen a pótharaszti, dánusi, czeglédi, nagykőrösi, félegyházi, szabadszállási stb. tanyákon igen nagy mennyiségű mindenféle baromfi növekszik. Pulykával kivált legszembetűnőbb mértékben Pótharasztja, Czegléd, Nagy-Kőrös, Félegyháza vidéke tartja a fővárost. Liba aránylag legtöbb Szabadszállás vidékéről kerül. Különösen dicséretes itt az igen korai libanevelés körül kifejtett szorgalom. Némely gazdaasszonyok igyekeznek már februárban keleszteni, mely ha csak valamennyire kellemes, napos, gyenge idő jár, többnyire sikerülni is szokott; és a kamrákban, pajtákban növelnek a kis libák számára gyepet.

A közvetlen Budapest közelében levő községek szorgalma főkép a csirkenevelés és tojás termelés körül fejük ki. A libanevelésnek csak a két szigetségi és a Dunára dűlő, azután a Rákos, Galga és Tápió alsó vidékein fekvő községekben van az alföldihez hasonló terjedtsége. A kacsa nevelés ismét divatosabb e felső közel községekben, mint a távol alsókon. Sződ körül a majorokban, pulyka is sok növekszik. .

A tenyésztett fajtákat illetőleg, mindenféle baromfinál még mindig a régi magyar fajta a túlnyomó. Ludak és kacsák körül még semmi keresztezés nem észlelhető. Tyúkoknál már találkozunk helyenként a Cochin-china-vér és többféle más fajták nyomaival, kivált **a** főváros közelében. Azonban a fajtaujitásnál itt is kedveltebbek **a** disztyukok, mint a kevésbbé feltűnő és kevésbbé szép külsejű, de jobbféle gazdaságiak. Különösen kedveltek a nagybubu páduaiak s ezek sokfelé láthatók, a nélkül, hogy haszonra jelesek s értékesek volnának.

Szorgalmas, gondos tenyésztőnek, a ki a baromfitenyésztést szakszerüleg, különösen önálló vállalkozásképp kívánná űzni, igen jó alkalmul szolgálhatna ehez a Pesten, a városerdőben levő állatkert. Ott a legkitűnőbb hazai és külföldi tyuk, lúd, kacsa fajták, úgy **a** czifrák és különösek, mint a gazdaságilag legértékesebbek össze vannak gyűjtve; melyekből az inézet tojáseladást is gyakorol, azon kívül évenként kisorsolás útján is sokat juttat a nagy közönség közé. Ugyancsak itt évenként baromfikiállitások is szoktak a kisorsolások alkalmával rendeztetni. És azon fajta újítás, a mely a megyében imitt-amott a baromfitenyésztés körül mutatkozik, csakugyan nevezetes részben a pesti állatkertből került. Azonban a megyében önálló s nagyobbszerű baromfitenyésztő vállalat egy sincs. Azon nagyszerű baromfitenyészdék és hizlaló intézetek, melyek Európa némely

nagy városát, Párist, Berlint stb. sőt közvetlen közelünkben Bécset is körül veszik, falvainkban ismeretlenek, holott itt is kitünőleg nyereményes üzletet találhatnának. Mert:

Daczára annak, hogy mikép kitüntettem, Pestmegyében a baromfitenyésztés Budapest főváros közelében szintúgy, mint távolabb, és valamint a tanyás gazdaságokban, azonkép magokban a falusi községekben is közönséges háztartásilag eléggé divatozik: de ez maga baromfihúsban és tojásban csak a főváros roppant szükségletét sem képes kielégitni. Mindenféle baromfiszállítmány és tojás legtőmegesebben jön a fővárosi piaezra a megye községei közül az államvasut mentéről, különösen Czeglédről, Nagy-Kőrösről, Félegyházáról, azután Monorrol, Abonybol; e községekben nagy lévén a baromfikereskedők, úgynevezett kofák száma s annyira ki lévén köztök fejlődve e kereskedés, hogy már nemcsak Budapestre, hanem különösen a körösiek, czeglédiek, kecskemétiek Bécsbe s tovább is gyakorolják az enemü szállítást. Azonban ezt már ezek se mind csak megyei neveléssel s termeléssel űzik: hanem eljárnak más megyékbe, különösen túl a Tiszára s ott szedik össze áruczikkeiket. Továbbá Hevesmegyének különösen zagyvái része, Hatvan, Visznek körül, a Jászság s Nagykunság, az épen szomszéd Fehérmegye, azonkép Tolnának különösen dunai része közvetlen is nevezetes baromfiszállitást gyakorolnak a fővárosba. Végre kedveltek s kelendőséget nyernek itt még a stájerországi kappanok is, legújabban pedig, a vasúton Erdélyből indult meg koppasztott baromfiszállítás.

31. §. Méhészet, selymészet.

Az 1870-dik évi országos összeírás szerint a méhkasok száma: a kecskeméti járásban 1730, — a pestiben 2074, a pilisiben 1397, a Soltiban 4705, a vácziban 2070, a kiskun járásban 3150, összesen 15,126. Csekélység aránylag az egész, még ott is, a hol legerősebbnek mutatkozik. Legerősebb pedig a kis-kun járásban, a hol minden 1000 lakosra 42, azután a Soltiban, a hol 1000 lakosra 40 méhkas jut; leggyengébb a kecskeméti és pilisi járásban, a hol egyaránt alig jut 1000 lakosra 15. A gyümölcsösök, azután a házi és tanyai kertek mutatkoznak a méhészet főtelephelyeiül, a szőlők kevésbbé, az arra legalkalmasabb hegyvidéki kies völgyek, vétségek, valamint maguk az erdőségek pedig legkevésbbé. Mind a pilisi, mind a váczi járásnak bővségesen volnának efféle helyei. Néhol Vácz s Gödöllő körül van a méhészetnek, a présházzal és rendes kinlakó kapással ellátott urasági szőlőkben némi divatja.

Ez előtt 22 évvel, 1855-ben, midőn Mezőgazdasági statistikámat írtam, tudtam még a selymészetre nézve is Pestmegyéből némely megemlíthető adatot összeszedni. Most nem tudok. Igen csekély valami az, a mit a legfeszitettebb utánna járással is e részben feltalálni lehetne; semmi szín alatt se pedig monographiai nevezetesség. Azt a mit már 1855-ben elmondottam, melynek nagy része már különben se létezik, ismételni nem akarom. Ugyanazért mint legújabbal, csak azt említem tehát meg, hogy az országos magyar gazdasági egyesület, a Rákos-Palota mellett levő István-telki tanintézetében a selymészetet is a tantárgyak közé sorozván, ennek életbeléptetésére előkészületeit megtette s ott már felszerelt selyemtenyészde áll fen.

Ugyanitt a méhészet is a tantárgyak közt van, gyakorlati méhészettel kapcsolatban.

IV. FEJEZET.

Ipar és kereskedés.

32. §. Az iparos és kereskedelmi népesség megoszlása.

Az országos összeírás szerint van a megyében, a mostani megye területre idomítván az összeirási adatokat:

Összesen a kézmü és gyáriparnál: önálló vállalkozó, a kecskeméti járásban: 2784, — a pestiben: 1466, — a pilisiben: 2369, — a Soltiban: 2635, a vácziban: 2067, — akis-kun járásban: 1723, — az egész megyében: 13,044;— hivatalnok és munkás, a kecskeméti járásban: 3075, — a pestiben: 1300, — a pilisiben: 5,305, — a Soltiban: 1677, — a vácziban: 4062, — a kis-kun járásban: 1097, — az egész megyében: 16,516. —E két rovat főösszege: 29,560, mikép ugyanez fennebb a 13. §-ban is foglaltatik.

Összesen a kereskedésnél ismét; önálló vállalkozó, a kecskeméti járásban: 426, — a pestiben: 365, — a pilisiben: 667, — a Soltiban: 511, — a vácziban: 616, — a kis-kun járásban: 508, — az egész megyében; 3093; — hivatalnok és munkás, a kecskeméti járásban: 741, — a pestiben: 246, — a pilisiben: 1026, — a Soltiban 282, — a vácziban: 514, — a kis-kun járásban: 221, — az egész megyében: 3030. — E két rovat főösszege: 6123, szintén mint már fennebb a 13-dik §-ban is kimutatva van.

Ezen összetes kimutatást, ugyancsak az országos összeírás alapján, az iparos és kereskedelmi foglalkozás különböző ágai szerint a következő táblázatos kimutatásban részletezem:

Foglalkozás neme	Kecskeméti járás	Pesti járás	Pilisi járás	Solti járás	Váczi járás	Kiskun járás	Az egész megye összesen
A) Kézmü s gyáripar.							
1. Építészetnél s művészetnél							
önálló vállalkozó	152	74	171	147	134	85	763
hivatalnok	—	—	17	—	7	—	24
munkás	199	42	455	80	413	76	1265
2. Fém, kő- és faiparnál							
önálló vállalkozó	543	443	562	677	502	408	3135
hivatalnok	6	4	131	1	52	4	198
munkás	555	488	2464	407	1049	261	5224
3. Vegyészeti, élelmezési és dohányczikk-iparnál							
önálló vállalkozó	651	264	248	284	361	146	1954
hivatalnok	10	7	22	3	56	—	98
munkás	739	269	287	321	428	59	2103
4. Szövő iparnál							
önálló vállalkozó	558	232	302	782	279	380	2533
hivatalnok	7	2	10	—	4	3	26
munkás	645	164	931	387	379	271	2777
5. Bőr, papir s egyéb hasonló iparnál							
önálló vállalkozó	673	383	844	613	618	571	3702
hivatalnok	17	1	32	7	21	1	79
munkás	748	283	756	382	1284	352	3805
6. Nem közvetlenül termelő foglalkozásnál							
önálló vállalkozó	207	70	242	132	173	133	957
hivatalnok	2	2	14	1	22	2	43
munkás	147	38	186	88	347	68	874
B) Kereskedés.							
1. Adásvevési kereskedés							
önálló vállalkozó	395	349	613	453	553	427	2790
hivatalnok	7	8	10	3	42	2	72
munkás	470	114	313	217	194	158	1466
2. Szállitási vállalatnál							
önálló vállalkozó	31	16	54	58	63	81	303
hivatalnok	61	41	13	15	69	3	202
munkás	177	81	670	43	176	29	1176
3. Pénz- és hitelintézeti							
hivatalnok, szolga stb.	26	2	20	4	33	29	114
Összeg	7026	3377	9367	5105	7259	3549	35683

Bővebb tájékozásul a megoszlási czímekre nézve megjegyzem, hogy e czímeket én úgy vettem, a mint az országos összeirási kimutatás azokat használja. Itt azonban sok különféle iparág van egyugyanazon czím alá összefoglalva; jelesen:

Az építészeti iparral foglalkozók czíme alá építőmesterek, kőmivesek, ácsok, cserepezők, sőt téglaégetők is összefoglalvák; a

művészetiek közé hangszerkészítők, húrcsinálók, órások stb.; — a fémiparosok közé: kovács, lakatos, sarkantyús, ezüst, arany, rézműves stb. a kő-iparosok címe alá kőfaragók, fazekasok, kályhások stb., a faiparosok közé asztalos, bognár, kádár, kosárkötő, járomkészítő stb., a vegyészeti, élelmezési iparnál: szappanos, czukrász, sütő, pálinkafőző, sörfőző, eczetgyáros stb., a szövő iparnál különféle takács, kötélgyártó, harisnyaszövő, szitaszövő, férfi és nőszabó, szürszabó, pokrócz és halinakészitő stb., a bőr, papír s egyéb iparnál tímár, varga, csizmadia, czipész, nyerges, szíjgyártó, böröndész, könyvkötő stb., a nem közvetlen termelő iparnál hirdetési intézetek, uszodák, borbélyok, vendéglők, korcsmárosok, látványosság mutogatói, mulattatok stb. vannak összefoglalva. E szerint ezen adaté tájékozással megítélendő.

33. §. A különféle ipar- és kereskedés fejlettsége s a nevezetesebb iparos és kereskedelmi helyek.

Kitűnő fejlettsége a megyében egy ipar- s egy kereskedelmi ágnak sincs. Ezt az előző §-ban kitüntetett számösszeg, különösen a 13. §-ban foglalt kimutatás arányosító összehasonlításával, maga igazolja. De bővebb igazolását találjuk ennek, ha az ipar s kereskedelem állásával tovább ismerkedünk.

A kisebb falvakon átalában, s minden járásban egyaránt csak a legközönségesebb mesteremberek, kovács, csizmadia, mészáros, bognár, azután egy-egy kis boltos, szatócs találhatók. Legátalánosabb a kovácsság. Ha egyéb mesterember nincs is, falu-kovácscsa a legkisebb községben is többnyire van. Többféle, különböző s a közvetlen helyi szükség kielégítését túlhaladó mesterember-szám s boltos kereskedőség csak a nagyobbacska helyeken jön elő.

A kecskeméti alsó járásban csak némileg iparos hely sincs egy se. Új-Kécske kezd újabb időben a közönséges mesteremberek számára nézve valamennyire emelkedni. 1875-ben az egész szolgabírói járásban összesen 14 iparjegy szolgáltattatok ki, és pedig 3 czipész, 1 rostás, 1 könyvkötő, 1 szabó, 1 bognár, 1 kovács, és 6 kiskereskedő részére.

A kecskeméti közép járásban Abony mezőváros van legtöbbféle mesteremberrel ellátva s itt több szép forgalmú boltos kereskedő is van, fűszer, rőfös, vegyes, — még a vasat is maguk közé foglaló áruczikkekkel. Egyébütt a szokott falusi mesteremberek s kis boltosok. 1875-ben e járásban 35 iparjegy adatott ki, és pedig 13 kereskedésre, 14 különféle mesterségre, 9 különösen húsvágásra.

A kecskeméti felső járásban: Nagy-Káta s utánna Kóka mutathatnak e téren legtöbbet. De ez is mindössze sem sok. Nagy-Kátán

65 különféle mesterember, azután vegyes fűszer, vas és kelme-kereskedő van. 1875-ben a járásban összesen 18 iparjegy szolgáltattatok ki és pedig korcsra árosságra 1, szatócsságra 3, mészárosságra 6, asztalosságra 1, szabóságra 1, szitásságra 1, kerékgyártóságra 1, kőmivességre 1, kalaposságra 1, pálinkafőzésre 2. — A régi ezéh Szentmártonkátán alakult át ipartársulattá.

A pesti alsó járásban szintén csak kezdetleges a kézmü ipar. Soroksár, Alsó-Némedi, Ócsa és Dabas dicsekedhetnek némileg számosabb mesterember számmal. A kereskedés is az utóbbi időkben inkább hanyatlott, mint előre ment. Iparjegy 1875-ben 43 adatott ki összesen és pedig: kiskereskedésre 18, kávémérésre 7, hentességré 5, mészárosságra 4, kovács 2, szabó 2, bognár 2, czipész 1, asztalos 1, késcsináló 1. Új ipartársulattá a régi czéhek közül e járásban eddig egy sem alakult át.

A pesti felső járásnak Monor, azután Irsa-Alberti a fői páros helye. Monoron különféle iparos szép számmal, kik közt előhaladó jelesek is találkoznak, szép üzlettel s kiállításokon is tanusitni szokott versenyképességgel; ugyanitt számos apró kereskedő és szatócs. Irsa minden tekintetben sokkal gyengébb: de a kisfalusi és körülfekvő pusztai nép igényét mind közönséges iparczikkben, mind kis boltbeli vásárolhatással eléggé kielégíti. Kis-Pest, mint újtelep, most kezd fejleni s a főváros közelében jó vezetés mellett az ipar terén is kitűnő hivatással bir.

Valamivel többet lehet mondani a pilisi alsó járásról. Itt a Csepelszigeten Ráczkevi város mind közönséges iparosokkal, mind boltos kereskedőkkel, környezete igényének eléggé megfelel. A szigetségi többi községek hasonlókép a részökre legnélkülözhetlenebb iparágakban elégszámu iparossal rendelkeznek. Sziget-Szentmiklós még a közönséges gazdasági gépek, szelelő rosták készítésében is közreműködik. A szigetségen kívül Albertfalvát átalában iparosság lakja; nagyrészben asztalosok, a kik Budapestre dolgoznak; Promontórnak, Nagy-Téténynek, Buda-Örsnek számos iparosa s boltos kereskedője van: de különösen számos az iparos osztály Zsárnbékon; sőt közönséges iparos, s falusi kiskereskedő hiányról a többi községek se panaszkodhatnak. 1875-ben a járásban összesen 55 iparjegy adatott ki. A régi czéhek többnyire mind átalakultak új ipartársulatokká. A promontóri molnár ezéh most van átalakulóban. Különben e vidéken átalában az észlelhető, hogy az új ipartörvény a vállalkozási szellemet élesztette.

Már a pilisi felső járásról nem lehet ezen elismeréssel szólani. Itt Pomáz, Tinnye, Bogdány, melyek közönséges iparossal s boltos kereskedővel legjobban el volnának látva, szintén csak gyengén álla-

nak; mégis ugyan jobban, mint az alsó síkföldi hasonló népességű községek. Régi czéhek e járásban új iparos társulattá nem alakultak át, s ilyen az egészben egy sincs. 1875-ben kiadatott összesen 16 iparjegy: kőfaragó 1, vendéglő 1, kávémérés 3, szatócs 6, mészáros l, hentes 2, csizmadia 1, kádár 1.

A solti alsó járásban Kis-Kőrösnek számos iparosa van két társulatba alakulva; úgy boltos kereskedő is különféle. Titánná Vadkert, Hajós és Sükösd mutatnak némileg számbavehető iparos számot. De az egész járásban átalában pang az ipar és kereskedés. Iparjegy 1875-ben 38 szolgáltattatok ki: mészáros 5, kádár 1, baromfi kereskedő 5, molnár 7, szatócs 3, hentes 5, kovács 1, korcsmáros 4, szabó 2, bognár 1, mészáruló 1, kőmíves 2, czipész 1. —A régi czéhek közül iparostársulattá átalakult 4, új alakult 2.

Solti közép járásban Kalocsa város a főiparos hely s ennek csakugyan van is elég számos iparosa s boltos kereskedője; köztök több előre törekvő és jó üzletű. A többi község csak a legszükségesebb, közönséges iparossal ellátott. 1875-ben kiadatott 49 iparjegy, u. m.: 1 szárazmalom, 2 faragó, 1 csizmadia, 2 szabó, 1 asztalos, 1 üveges, 1 bérkocsis, 6 húsvágó, 3 kovács, 2 czipész, 1 bognár, 1 nyerges, 2 cserépedénykereskedő, 8 vegyes kereskedő, 2 kosárkötő, 3 bormérés, 1 ruhafestő, 2 fakereskedő, 2 hentes, 1 szitás, 1 késes, 1 lakatos, 2 fűszeres, 1 fodrász, 1 rőföskereskedő üzletre. A régi czéhek „Kalocsai egyesült ipartársulat“ czím alatt átalakultak ugyan az új ipartörvény értelmében: de a régi czéhtagok azt nem szeretik s csak erőfeszítéssel lehet az új ipartársulatot fentartani.

A solti felső járásban némileg jobban áll az ipar ügye. A népes községek, Duna-Pataj, Solt, Duna-Vecse, Szalk-Szentmárton,Dömsöd, bár közülök főszerepet egy se visz, átalában eléggé el vannak látva közönséges iparossal és boltos kereskedővel. A közép községek szintén nincsenek a rendesen szokottnál hátrább; Kis-Harta pedig köztök különösen kitűnik. Ennek sok jó iparosa van; sok asztalos, esztergályos, dunai vontató hajót készítő hajó-ács, köteles stb. — A járásban 1875-ben 80 iparjegy adatott ki, és pedig: 1 naptár árulás, 13 kiskereskedő, — 13 molnár, 1 varróné, 2 kovács, 9 húsvágó, 3 asztalos, 11 hentes, 2 mészégető, 1 bognár, 1 kőmives, 1 pálinkamérő, 1 mészáruló, 4 építész, 3 sütő, 2 cserépedényáruló, 1 körhinta, 2 czizmadia, 1 hajós, 1 épületfakereskedő, 1 eczetgyáros, 1 kádár, 1 szabó, 2 lakatos, 1 mézesbábos, 1 kávémérési iparra. A régi czéhek közül a szalkszentmártoni és duna-vecsei molnár czéhek, a duna-vecsei czizmadia czéh, azután a solti takács, kovács, és asztalos czéhek alakultak át új ipartársulatokká.

A váczi alsó járásban Aszód és Gödölő érdemelnek kiemelést. Mindeniknek népességéhez aránylag nagyszámú iparos osztálya s jó üzletü boltos kereskedései vannak. Ezek után Péczel és Túra tehető, melyek szintén több különféle iparossággal bírnak s vidékeiknek hasonlókép szolgálnak még, de sokkal kisebb jelentőséggel. Kiadatott 1875-ben 68 iparjegy, u. m.: 4 kovács, 2 korcsma, 1 takács, 10 szatócs, 6 húsvágó, 4 asztalos, 6 vegyes kereskedő, 1 szűcs, 1 szeszgyár, 6 molnár, 2 kerékgyártó, 2 sütő, 1 ács, 1 kalácssütő, 6 szabó, 3 hentes, 2 kiskereskedő, 1 kőmíves, 1 gőzmalom, 8 czipész üzletre. Ipartársulattá a Gödölő és Aszód mezővárosokban fenállott régi czéhek alakultak át.

A váczi felső járásban élénken fejlő ipara van Új-Pestnek, mely a különféle iparos és kereskedő osztályt már is egészen nagyvárosias számban és változásban mutathatja fel. Rákos-Palotán szintén számos a különféle iparos, köztők tímár is. Ezek után még Ácsa említhető meg kis mértékben. Iparjegy az egész járásban 1875 folytán 48 adatott ki, nagyobb részt kézművességre, azután szatócskodásra, szesz és édesített italok készítésére.

A kiskun járás népes községei Kun-Sz.-Miklós, Laezbáza, Szabadszálás, Fülöpszálás, Majsa, mint tulnyomólag földmivelő községek, lakosszámukhoz képest iparos és kereskedő osztálylyal is maguk részére a szokott mértékben el vannak látva: de különösen kitüntethető!; e téren egyik se mutathat.

Igen természetes, hogy az egész megyében az ipar és kereskedés főfészkei a rendezett tanácsú városok, mind viszonyuknál fogva, mind pedig azért, mert vidékeiken csakugyan legnépesebbek. Már a két kis-kun rendezett tanácsú város Félegyháza és Halas megelőzi e tekintetben a többi kiskunsági helyeket, bár maguk ezek is igen nagy túlnyomósággal földmívelő községek. Nagy-Kőrös, Czegléd jelentékeny számú iparos osztálya, saját nagyszámú népességén kívül, hetivásárain, azután az országos vásárok szorgalmas látogatása által egész környezetének juttat különféle készítményeiből Ugyané városoknak különféle nevezetes forgalmú és számos boltos kereskedések is van. Hogy pedig a megyének hajdan Budapest után VáczésSzent-Endre volt legiparosabb helye, azt az I. Rész 29. §-ban tüntettem ki. Pang az ipar ez időszerint átalában, de e két hely ma is előre, törekvő, iparos hely s Vácznak erre kivált jó környezete is van, és ez iparosai közt több jó forgalmú, s kiállításokon is versenyképes üzletü egyént mutathat.

Egyes iparágakat tekintve, ismét ott állunk, hogy kitűnő fejlettséget és terjedelmet egy iparágról se jelezhetünk.

A gyár-iparnak különösen az egész megyében csekély képvisel - tetése van. Ilyet, az arra több nemben hivatott pilisi és váczi járások hegyes vidékei is nagyon keveset mutathatnak fel.

Átalában tekintve még legtöbb volna mondható a malom-iparról. Az országos statistikai hivatal az 1871-ben az iparkamarák által s egyébki nt hatósági úton gyűjtött adatokból erről s egyéb iparágakról is csoportosítva érdekes adatokat közöl évkönyvének 1874-re szóló első részében; azonban ebben a főváros adatai is a megye adataival össze lévén vegyítve, mind pedig azóta nagyon sokat változván, én ezeket itt nem használom; hanem valamint a gőzmalmokra, azonkép egyéb nagyobbszerü iparüzletre nézve is, szorítkozom a szolgabrák útján s egyébként a községekből gyűjtött adatokra, melyek bár hiányosak: de épen a jelen időre vonatkoznak.

Ezek szerint gőzmalom van: Nagy-Kőrösön 2, Czegléden 1, Félegyházán 1, Ó-Kécskén 1 (2 kőre), Monoron 1 nyolczkőre, Soroksáron 1, hat kőre. Nagy-Kátán 1874-ben keletkezett 1, Mácsánigen jó hírben álló gőzmalom, melybe Nógrádbol is tömegesen járnak őrölni. Zsámbékon szintén van két gőzmalom, de egyik most szünetel. Kalocsán volt kettő, egyik a káptalané; ez leégett; másik egy részvényes társaságé; ez most hasonlókép szünetel. Sok dunai vízi malom van Vácz, Szent-Endre, Dömsöd, Sziget-Újfalu, Lóré, Ráczkevi, D.-Vecse alatt: de a dunai községek közül mindeniknek van néhány. — Promontór mellett nagyszerű serház, nagy forgalmú serkészitéssel. Soroksáron keményítő, festék és téglagyár. Rákos-Palotán 1 olaj, 1 ponyva, 1 téglagyár, Legtöbb gyár van a megyében Új-Pesten; jelesen: Stern Ignácz szeszgyára 150 munkással, nagyszerű göböly és sertés hizlalással; több bőrgyár, köztök legnagyobb Wolfner testvéreké, több gyufagyár, egy hajógyár, 3 vattagyár, egy szeszfinomitó, mely azonban 1871 óta szünetel. 1873-ban egy légszeszgyár is keletkezett, de ez is beszüntette üzletét. Szent-Endre sokféle gyárral tett már kísérletet; volt itt papír, olajgyár és 7 téglagyár is; de ezek megszűntek; van egy nagyszerűleg felépített sörház: de a mostoha idők miatt, nem szereltethetvén fel, nem kezdhette még meg működését. Ekkép most csak több jeles pataki mümalom s egy fürészmalom dolgozik. Váczon igen jó hírnek örvendő kocsigyár, több kisebbszerü szeszgyár. Szeszgyárak az urasági és bérgazdaságok mellett is vannak többfelé. Vaeson ugyan ilykép szeszgyár és gőzmalom; Üllőn szeszgyár. Egy szép reményű czukorgyár is volt a megyében Aszódon; ez 1874-ben megszűnt; az azt alakított részvényes társaság feloszlott; a felszerelvényt 1875-ben szedték széljel s adták el; a sok jó épület használatlanul pusztul. Nagyszerű tégla-

gyár volt Sződ-Rákoson közvetlen a Dunaparton, mely míg a pesti építkezések meg nem csökkentek, ide dolgozott teljes erővel. Most szünetel. így sokfelé pangásba jöttek az efféle vállalatok. Imitt-amott kisebbszerüek gyenge erővel dolgoznak.

Igen jó tégla s tetőcserép égettetik Tószegben. Ugyanitt a korsósok ipara nevezetes, mely feketére égetett korsóval, kannával s más cserépedénnyel tartja a megye tiszai részét.

Épület és faragó kőbánya a pilisi és váczi járásban számos helyen található; néhol igen jó s kitűnő bővségü termékkel. Ezek közül az 5. §-ban a földkéreg körülményes leírásánál már sokat egyenként ismertettem.

A boltos üzleten kívül eső kereskedelmet illetőleg, különösen csak megemlithetőt is alig találunk. A terménykereskedés nagyon közönséges úton mozog. Oly község, mely akár a gabona, akár az iparos növény-termék kereskedésben, saját helyi szükségletének forgalmán túl kitűnnék, nem mutatható fel. Némely község kerti termény, gyümölcs és baromfi kereskedéséről már illető helyeiken szólottám. A baromkereskedésre nézve már több község felemlíthető. Különösen lóval, szarvasmarhával Nagy-Kőrös, Czegléd, Félegybáza, Abony, Dömsöd, Duna-Vecse, lakosai közül sokan kereskednek; más községekben mint Szabadszálláson, Halason, Monoron, Irsán, Békáson, Alsó-Némedin, Apostagon, Kun-Szentmiklósons több számos helyen szintén találkoznak kisebb-nagyobb úgynevezett marha- és lókereskedők. Sertéskereskedőkkel hasonlókép sok községben találkozunk, kik lejárnak a Szeremségbe, Bácskába, Bánátba s faikával hajtják onnan a sovány sertést. De mindez egy se rendezett kereskedés. Rendezett kereskedésképp főkép a borkereskedés említhető. Ez Szentendrén, Promontóron és Váczon legfejlettebb, a hol több jó pincze és szépforgahnu borkereskedő van.

34. §. Országos és hetivásárok.

a) Országos vásárok következő helyeken vannak:

1. Kecskeméti alsó járás: Alpár 2, Új-Kécske 2 vásár; mindenik gyenge.

2. Kecskeméti közép járás: Abony 4, Rékas 3, T.-Szele 4 vásárral. Az abonyiak a vidék által középszerűleg látogattatnak; — a rékasiak lovakra elég jók; — a szeleiek látogatói leginkább a közel városok iparosai; az őszi marhavásár bir némi jelentőséggel.

3. Kecskeméti felső járás: Kóka 4, N.-Káta 3, Tápió-Bicske 2 vásárral. Ezek közül mostanában a kókai vásárok kezdenek emelkedni, és pedig mind az iparczikkekre s terményekre, mind a barom

adás-vevésre nézve. Nagy-Kátán a baromvásárok most is elég élénkek, s a megye enemű legnevezetesebb vásárai közé tartoznak: de még sokkal jelentékenyebbek voltak ez előtt.

4. Pesti alsó járás: Itt Alsó-Némedin 4, Felső-Dabason 4, Ocsán 4, Soroksáron 4 vásár esik; köztök legkielégitőbben látogatott a felső-dabasi. különösen vidéki iparosok által: de a szarvasmarha, ló és sertés vásárok szintén többször élénkek.

5. Pesti felső járás: Alberti 3, Irsa 2, Monor 4 vásárt tart. Legélénkebbek a monoriak, melyeket az egész vidék, még távol fekvő községek is nagy számmal látogatnak s rajta pesti kereskedők is szoktak megjelenni; utánna következnek, de sokkal jelentéktelenebbek az irsaiak.

6. Pilisi alsó járás: Ráczkevi 4, Zsámbék szintén 4 vásárral. Mindenik nagy vidék által élénken látogatott, és pedig valamint iparczikkekre, úgy a baromvásárokra nézve is. Báczkevinek különösen szarvasmarha és sertés vásárja nevezetes. Zsámbék a lovakra nézve áll előnyben. .

7. Pilisi felső járás: Itt Tinnye tart a közelebbi vidék által középszerüleg látogatott 4 országos vásárt.

8. Solti alsó járás: Hajósnak 3, Izsáknak 3, Keczelnek 2, Kisív őrösnek 4 vására van. Közülök Kis-Kőrös baromvásárai legjelentékenyebbek; Kec-zel vásárai még újak: de a baromvásárok itt is jókká fejlődést mutatnak.

9. ' Solti közép járás: Kalocsának van minden tekintetben nevezetes és népes 4 országos vásárja, melyet nemcsak a környék, hanem a bácskaságiak és túl a dunaiak is tömegesen látogatnak; az átalában jelentékeny baromvásárbol különös kiemelést érdemel a nagy sertésvásár, mely nemcsak a felhajtott sertések számára, hanem az adók és vevők számára nézve is igen népes szokott lenni.

10. Solti felső járás: Apostag 2, Duna-Pataj 5, Duna-Vecse 4, Solt 3, Szalk-Szentmárton 4 vásárral. D.-Patajnak őszi vásárjai zöldségre, kertiveteményre, I)-Vecsé-é lovakra s szarvasmarhára jelentékenyek.

11. Váczi alsó járás: Aszód 3, Gödölő 5, Túra 2 vásárt tart·

12. Váczi felső járás: Ácsa elég látogatott 2 vásárt tart: de újabb időben Új-Pest vásárjai, mely 1875-ben nyert 4 országos vásárra szabadalmat, kezdenek nagyon élénkülni.

13. A kiskun járásban: Fülöpszálásnak 3, Laczházának 4, Majsának 4, Szabadszállásnak 3, Kun-Szentmiklósnak 4 vásárja van. Maguk is népes községek lévén, vásárjaik a közel vidék népességével elég népesek. Legnevezetesebbek köztök a szabadszállási barom-

vásárok; a szentmiklósiak szintén jelentékenyek, különösen a Csepelszigetiek által is szorgalommal látogattatván.

14. A rendezett tanácsú városok közt: Czeglédnek 4, Félegyházának 4, Halasnak 4, Nagy-Kőrösnek 4, Szent-Endrének 3, Vácznak szintén 4 országos vásárja van. Ezek mindenike jelentékeny, s nemcsak saját vidékökről, hanem az ország messzebb vidékeiről is látogatott. Igen nevezetes a félegyházi baromvásár. Váczon különös juh és gyapjú vásár is esik. Ezek közt a szentendrei leggyengébb, de vidékének, illetőleg a pilisi felső járásnak mégis a főváros után, az a fővására, és a borra nézve csakugyanis átalános jelentőségű.

Ekkép van a megyében összesen 45 vásáros hely, 156vásárral; minél fogva minden $4^{7}/_{(1}$ □ mfre esik egy vásáros hely, s kevés híján minden második napra egy vásár, mely mindenik valóban soknak mondható.

b) Heti vásárok következő helyeken, következő napokon tartatnak: Váczon, kedden és pénteken; melyek az egész környezetről, még a szomszéd Nógrád és Hont megyéből is élénken látogattatnak; — Új-Pesten szintén kedden és pénteken van heti vásár. Ez a szomszéd helyek által kezd igen élénken látogattatni; de még jelentékenyebb e rendes hetivásári napoknál a vasárnapi piacz látogatottsága, minthogy a gyárakban, iparvállalatokban s egyébfelé dolgozó, és Új-Pesten nagyszámmal lakó munkás nép főkép vasárnap vásárolja be egész heti eleségét; — Aszód, vasárnap; — Péczel, kedden; — Monor szerdán és szombaton, tart hetivásárt. Ez utóbbit az egész környék igen élénken látogatja; — Kóka, hetivásárja szerdán van, újabb időben kezd élénkülni; — Nagy-Káta, hétfőn, csötörtökön, csak nyáron át látogattatik, akkor is gyengén; —· Üllő, csötörtökön, szintén igen gyenge; — Szentendre beli vásárjai hétfőn, csötörtökön, az egész környezet által igen élénken látogatottak; e napokon kívül itt is, mint Váczon igen élénk a piacz vasárnapi látogatottsága, a munkás nép élelmi beszerzése végett; — Ráczkevi, hetivásárja szerdán és szombaton, nemcsak a Csepelszigetről, hanem a Duna mindkét oldaláról nagyon élénken látogatott; — Zsámbék, kedden, pénteken tartja azt; ez utóbbi gyenge, a keddi nagyon van látogatva, még a szomszéd Fehérmegyeiek által is; — Apostag, csötörtökön; — Duna-Vecse kedden, pénteken; — Dömsöd, hétfőn, csötörtökön, elég látogatottságnak örvend, valamint a Kun-Szentmiklósi hetivásár is kedden és pénteken; — Duna-Pataj hétfőn, csötörtökön, közép látogatottsága a közel falvakból; Kalocsa, szerdán és szombaton, e vidéken a legjelentékenyebb s leginesszebbről látogatott hetivásárokat tartja; — Hajós, pénteken; — Sükösd szintén pénteken, mindenik

gyenge, úgy a keczeli hetivásár is csütörtökön; sokkal erősebb a kis-kőrösi hetivásár szerdán; — Új-Kécske, pénteken gyenge; — Nagy-Kőrös, kedden, pénteken, népes és élénk, még a túl a tiszaiak által is látogattatik, különösen tisztabúzával; Czegléd, szintén kedden és pénteken, főkép az alsó Cserháti és Tápió vidéki községek látogatásával élénkítve; — F.-Dabas, szerdán; — Laczháza hétfőn,csütörtökön, Szabadszállás ugyancsak hétfőn, csütörtökön; — Fülöpszállás kedden, pénteken; Halas hétfőn, szombaton; — Félegyháza kedden, pénteken, Majsa szintén kedden, pénteken tartja hetivásárait. Ez utóbbiak közt legjelentékenyebbek a félegyháziak; a többieket főkép saját lakosságuk népesíti.

35. §. Rövid utó-tájékozás a megyének iparra hivatottsága körül.

A világfejlés naprol-napra több-több bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy az ipar legtöbb, és pedig a fontosabbak közé tartozó neme is, nem helyhez kötött; hanem világpolgárosultsági jellemmel bir; meghonosításának főkellékeit nem a természet önkéntes adományától, hanem a polgári és társadalmi intézményektől várja. így a mai megtisztult nemzetgazdasági fogalmak szerint nincs oly hely, a melynek iparra hivatottsága ne volna. Azonban kétséget nem szenved, hogy vannak természeti körülmények is, a melyek valamely iparnak bizonyos helyen kifejthetését nagyon könnyítik s különösen kedvezményezik.

Előző tárgyalásaimban mindenütt igyekeztem rámutatni vidékenként a népességi és természeti különböző viszonyokra. Megjeleltem az iparalap különböző nemét. Ugyanazért itt csak a két legfőbbet emelem ki.

Utalok mindenek előtt az I. szakasz 5-dik §-ára, a hol a földkéreg, a hegyek gyomrában találtató kőzetek, a földkérget alkotó földnemek vannak körülményesen leírva. Ezen leírásból az derül ki, hogy a pilisi és váczi járás hegyes vidékeinek a kő- és agyagipar kifejtésére kitűnő természeti alapjuk van. Csakugyan ma is sok jó kőbánya miveltetik e helyeken. Van itt, az épületkövön kezdve fel a márvány-keménységű kőig, sokféle változatú kő bőven, közte utszakövezetnek, malomkőnek s különféle diszfaragványokra is alkalmas anyag. Budapest építészete mégis nagyon sok anyagot, olyat is, melyhez hasonló alkalmas itt sem hiányzanék, messze vidékről használ. A termelés emelése s a versenyképes olcsóságra törekvés által tehát a vállalkozó ügyességnek itt még szép tere nyílik. — Ugyanez mondható az egész agyagiparrol, mely eddig egészen kisszerű.

Másik, a mit kiemelni kívánok: a szövetipar. Erre szintén a nevezett két járás némely helye, különösen Váczés Szentendre vidéke érdemel első figyelmet, mely tekintve különböző viz erejét, s a hát-térben lakó nép hajlamát, sok tényezővel bir ezen iparágra. De különösen a kendériparra kiváló hivatottsága volna a dunai két nagy szigetnek, s a lefelé menő egész duna-vonalnak is, mihelyt ezzel kapcsolatban, az ehez igen alkalmas földön a kendertermelés és kikészítés kellő mértékre tökéletesittetik.

IV. SZAKASZ.

Társadalmi és közmiveltségi viszonyok.

36. §. Közigazgatás, megyei tisztikar, s közigazgatási költség.

A megye jelenlegi közigazgatása a „Köztörvényhatóságok rendezéséről[1]" szóló 1870: XLII-dik törvényezikken nyugszik. Ennek módosításául, illetőleg kiegészitéséül szolgálnak az: 1876: VI. t. ez. **„A** közigazgatási bizottságrólés az 1876: XXXIII. t. ez. „Némely törvény hatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről" szóló törvények.

A terület közigazgatási járásokra oszlása a 2-dik, illetőleg 6-dik §-ban van közölve.

a) Megyei közigazgatási tisztikar igyy február g-én. **Főispán:** Gróf Szapáry István. **Alispán:** Szilassy István; főjegyző: Ilkey Sándor; aljegyző: Rakovszky István, Tahy István, Hindy Géza.

Főügyész: Bellaágh Imre. Főszámvevő: Mészöly Gyula; alszámvevő: Láng Géza. Főpénztár nők: Viczián Ádám; alpénztárnok: Rutkay Ede. Főmérnök: Valkay Imre. Főorvos: Hirkó László.

Főlevéltár nők: Rakita János; allevéltárnok: Pipis János. Iktató: Benedek Lajos. Kiadó: Szívós Zsigmond; segéd: Kiss Ábrahám t. alj. U d v a r i kapitány: Mészöly Rezső.

Árvaszéki e l n ö k: Dalmady Győző; — ülnökök: Szabó Kálmán, Hindy Kálmán, Hegedűs Ferencz, Veres Károly, Kladek Károly, Halász Tivadar; — jegyzők: Füller Sándor, Dalmady Sándor; — ügyész: Sebő Antal, ifjú Kiss Ignácz; — számvevő:

Lang Gusztáv; — közgyám: id. Kiss Ignácz; — iktató: Tassy Sándor t. alj.; — kiadó: Fülöpp József.

Ezek mind a központban vannak, a megye központi székhelyén.

A „Közigazgatási bizottságinak a törvényhatósági közgyűlés által választott tagjai: Balogh Imre, Földváry Mihály, Gulner Gyula, Halász Bálint, Halász Mór, Hojcsy Sándor, Kovácsy Gyula, Róth Ignácz, Rudnyánszky Ferencz, Szivák Imre.

A régi Pestmegyében közgyűlési bizottsági tag volt 600; ennek fele a legtöbb adót fizetők közül, másik fele választás útján. A Kis-Kunságbol az átcsatolás útján a legtöbb adót fizetők közül 77, a választottak közül 59-el szaporodott e szám, minélfogva az új rendezésig a bizottsági tagok összes száma ez idő szerint 736.

Járási tisztikar: I. Kecskeméti járási mérnök: **Malo-**biczky Ferencz; — számvevő: Dorfner Antal; — állatorvos: Némedy Pál. Alsó járási szolgabíró: Telebéry Alajos; — csendbiztos: Göbölyös József; — orvos: Genger Mór. Közép járási szolgabíró: Teszáry László; — csendbiztos: Kovásznál Kovács Ferencz; — orvos: Gaszner Mihály. Felsőjárásiszolga-**b** i r ó: Dessewffy Emil; — csendbiztos: Zlinszky Károly; — orvos: Krajcsik Rezső.

II. Pesti járás, mérnök: Gaylhoffer József; —számvevő: GereZsigmond; — állatorvos: Majoslmre. Alsójárásiszolgabíró: Konkoly József; — csendbiztos: Kiss Mihály; — orvos: Gáli István. — Felső járási szóig ab iró: Tassy Kálmán; — csendbiztos: Lénárd Pál; — orvos: dr. Graner Dávid.

III. Pilisi járás, mérnök: Bauer József; — számvevő: Hetyey János; — állatorvos: Balázs Kálmán.— Alsó járási szolgabíró: Bódiz László; — csendbiztos: Bódiz Ferencz; — orvos: Garami Antal. — Felsőjárásiszolgabíró: Szunyogh János; — csendbiztos: Horváth Elek; — orvos: Krászonyi József.

IV. Solti járás, mérnök: Somody Lajos; — számvevő: Szente Mihály; — állatorvos: Jedlicska Lajos. — Alsó járási szolgabíró: Szalay Antal; — csendbiztos: Csernyus György; — orvos: Burger Adolf. — Közép járási szolgabíró: Gajáry Antal; — csendbiztos: Halász Miklós; — orvos: Magyar Sándor. — Felső járási szolgabíró: Hajós Kálmán; — csendbiztos: Tóth Dezső; — orvos: Saáry Antal.

V. Váczi járás, mérnök: Varsányi János; — számvevő: Megyery Kálmán; — állatorvos: Lachs Soma. — Alsó járási szolgabíró: gr. Ráday Pál; — csendbiztos: Forster György; — orvos: Vecsey Gyula. — Felső járási szolgabíró: Koch

Gusztáv; — csendbiztos: Szontagh Gusztáv; — orvos: Emerich Gottfried.

VI. Kiskun járás; szolgabíró: Mihalovich Béla; alszolgabíró: Tóth József; —számvevő: Baky Endre; — főorvos: Helle János; — csendbiztos: Benedek János, Péter Pál, Szentpétery Imre.

b) Megyei közigazgatási számadás. 1875-ről, mikor még a kis-kun járás nem volt a megyéhez csatolva, a január 1-től dec. 31-ig terjedő közigazgatási számadás következő tételeket mutat:

Bevétel: 1, készpénz-maradvány 1874-ről	2,360 frt 53 kr.
„ 2, állami javadalmazás . . .	206,085 „ 18 „
„ 3, rendkívüli	12,835 „ 12 „
„ 4, előlegek megtérítéséből . .	411 „ 35 „
„ 5, különfélékből	8,549 „ 77% „
Összeg .	230,241 frt 95% kr.
Kiadás: 1. Tisztviselők s segédszemélyzet rendes fizetése:	99,299 frt 92% kr.
2. Tisztviselők s segédszemélyzet lakbére	6,866 „ 66% „
3. Közbiztonsági személyzet és szolgák rendes fizetése: .	53,088 „ 33 „
4. Közbiztonsági személyzet és szolgák mellék járulékai	30,361 „ 05% „
5. Hivatali helyiségek bérletére	1,000 „ — „
6. Irodai szükségletekre . . .	8,695 „ 73 „
7. Úti költségekre s napidíjakra	428 „ 87 „
8. A megyei épületek fentartására	13,262.„ 51% „
9. Rendszeresített kiadásokra .	2,779 „ 38 „
10. Előre nem látott költségekre	971 „ 68 „
11. Börtön és rabtartási költségek	*149 „* 91 „
12. Rendkívüli kiadásokra . .	2,432 „ - „
13. Ujoncz felülvizsgálati költség megtérítésre	2,282 „ 82 „
Összeg .	221,618 frt 88% kr.
Ismétlés: Bevétel: 230,241 frt $95^{2}/_{3}$kr; kiadás	221,618 frt $88^{1}/_{s}$ kr.
maradék, vagyis készpénz áthozat 1876-ra .	8,623 frt 07%kr.

c) A m. kir. ministerium által meg állapított költségelőirányzat 1877-re, midőn már a kis-kun járás ide volt csatolva, és a közigazgatási bizottság is felállíttatott.

1. A központi s járási tisztviselők, segéd és kezelő személyzet rendes fizetése 103,500 frt — kr.

2. A tisztviselők mellékjárulékai (szállás-pénz stb.) 11,333 frt 38 „

3. A közbiztonsági személyzet és megyei szolgák rendes fizetése 59,640 „ — „

4. A közbiztonsági személyzet és megyei szolgák mellékjárulékai, és pedig a csendbiztosok, pusztázó hadnagyok, lovas huszárok lótartási átalánya, fegyverzete és ruházata 31,163 „ 89„

5. A hivatalos helyiségek bérlete . . . 1,000 „ — „

6. **A** hivatalos helyiségek fűtése, világítása, nyomtatványok s egyéb irodai szerek beszerzése, könyvkötői munkák és kőnyomda szükségletek 8,000 „ —„

7. Úti költségek és napidíjak 900 „ — „

8. A megyei épületek fen tartására fordítandó költségek és tűzkár elleni biztosítás .... 2,316 „ 19 „

9. Egyéb rendszeresített kiadások . . . 3,704 „ 90 „

10. Előre nem látott költségek .... 1,500 „ —„

11. Babtartási költségek, 'és pedig a csend-biztosi börtönökben letartóztatandó rabok élelmezése, börtönhelyiségek fűtése és azok kéményének tisztítása 1,320 „ —„

12. Rendkívüli kiadások 730 „ — „

Összeg . 225,108 frt 36 kr.

Fedezetül előirányzatba hozható megyei összes bevétel .2,319 „ 45 „

Tehát állami javadalmazásból fedezendő költség: 222,788 frt 91 kr·

Szembe állítva e költségelőirányzatot, a *b)* pont alatt az 1875-dik évről közlött tényleges kiadásokkal, megjegyzem, miszerint azon kiadások közt a megyei épületek fentartására tett költség 10,946 írttal, a rendkívüliek kiadása 1702 írttal több az előirányzatnál, az ujoncz felülvizsgálati költségmegtérités pedig 2282 írttal az előirányzatban egészen hiányzik, mely három tétel különbséget 14,930 frt összeggel, egyenlővé tétel tekintetéből, az 1875-dik évi fő kiadási összegből levonván, miután ekkép az 206,688 ftra marad; tehát úgy mutatkozik, hogy a közigazgatási bizottság felállítása, és a kiskunságnak a megyéhez csatolása folytán előállott költségelőirányzati szaporodás 18,420 frtot tesz.

37. §. Törvénykezés. Törvényszékek s járásbíróságok.

A törvénykezés és igazságszolgáltatás szervezetének most fenálló alapja „az első folyamodása bíróságok rendezéséről[11] szóló 1871: XXXI t. cz.-ben van letéve. Ennek rendelkezése és a terület beosztásra nézve időnként előállott, különösen az 1875: XXXVI. t. ez. által bevezetett módosítások szerint, következő első folyamodása királyi törvényszékek és járásbíróságok állanak fen a megyében:

1. Pestvidéki első folyamodása kir. törvényszék Pesten. Hozzátartoznak: a gödölői, monori, nagy-kátai, óesai, ráczkevii, szentendrei, váczi, és budapestvidéki járásbíróságok. Ez utóbbi az 1877 febr. végével megszüntetett promontóri járásbíróság helyébe lépett.

2. Kecskeméti kir. törvényszék Kecskeméten; a kecskeméti, czeglédi, félegyházai, kun-szentmiklósi, és nagy-kőrösi járásbíróságokkal.

3. Kalocsai kir. törvényszék Kalocsán: a kalocsai, duna-vecsei, kis-kőrösi, és kis-kun-halasi járásbíróságokkal.

E törvényszékek közül a bányaügyekre nézve az egész megyét illetőleg a pestvidéki kir. törvényszék van hatáskörrel felruházva.

A sajtó útján elkövetett büntetendő cselekmények az egész megyéből a budapesti első folyamodást! kir. törvényszék elé tartoznak, a megyei három törvényszék közül erre egyiknek se lévén hatósága.

Ellenben a pénzügyhatósági ügyekre nézve ismét az egész megyét illetőleg a pestvidéki kir. törvényszéket illeti az első-folyamodásu bíróság '

A telekkönyvi hatóságot a törvény értelmében a kir. törvényszékek képezik, mindenik a maga területén. Azonban ugyancsak a törvény értelmében a telekkönyv vezetésére saját területeiken meg vannak bízva a következő járásbíróságok: a czeglédi, félegyházai, kun-szentmiklósi, nagy-kőrösi és a kis-kun-halasi.

Ügyvédi kamara van: Budapesten és Kecskeméten. Ügyvédek száma a fővároson kívül a budapesi kamara területén: Aszód 1, A.-Dabas 1, F.-Dabas 1, Gödölő 6, Hévíz l, Irsa 2, Kalocsa 16, Kis-Kőrös 8, Laezháza 1, Monor 3, N.-Káta 2, Ócsa 1, Puszta-Pakony 1, Pomáz 1, Promontór 2, Ráczkevi 5, Szentendre 4, Soroksár 1, Tápió-Bicske 2, Tinnye 1, Új-Pest 6, Vácz 15, összesen 81, — a kecskeméti kamara területén: Czegléd 9, Duna-Vecse 1, Félegyháza 1, Fülöpszálás 1, Kecskemét 43, Kun-Szent-

miklós 5, N.-Abony 2, N.-Kőrös 9, Szabadszálás 3, T.-Szele 2, Törtei 1, összesen a nem a megyéhez tartozó Kecskeméttel együtt 77, azon megjegyzéssel, hogy több ügyvéd is van ugyan, különösen Félegyházán, de azok részint nem iratkoztak be foglalkozókkép, részint Kecskemétre, a törvényszék helyére vannak beírva. Azonban az összes szám 158 lévén, így a 13. §. *a)* pontjában kimutatottnál négygyei több, mely az ama hivatalos összeírás óta t. i. 1870-óta történt szaporodást képezi.

Közjegyzőségek a megye területén: Czegléd, Félegyháza, Gödölő, Kalocsa, Kis-Kőrös, K.-Kun-Halas, Monor, Nagy-Kőrös, Vácz városokban vannak.

Országos fegyintézet van a megyében Váczon.

38. §. Adófelügyelőségek és adóhivatalok.

Az adóügyi szervezet legújabban az 1876: XV. törvényczikk folytán van rendezve.

Ezen rendezés szerint Pestmegye a budai pénzügyigazgatósági kerülethez tartozván, ugyancsak a budai adófelügyelői működési körben esik. A felügyelőség székhelye: Buda Adóhivatalok a megyei terület részére következő helyeken vannak: Buda, Czegléd, Gödölő, Kalocsa, Kecskemét, Kis-Kőrös, Monor, Soroksár, Vácz, Kun-Szentmiklós. — Az új szervezés előtt Duna-Vecsén, Ráczkevin és Félegyházán is állott fenn kir. adóhivatal. Ezek azonban bevonatván, a duna-vecsei a kunszentmiklósihoz, a ráczkevii a soroksárihoz, a félegyházai a kecskemétihez kebeleztetek. Ellenben Félegyházán 1876 nov. 30-tol kezdődőleg dohány beváltó hivatal állíttatott fel.

Azon beosztás, mely szerint a községek közigazgatási járásokba soroztattak, nagyon különbözik mind a járásbíróság!, mind a királyi adóhivatali beosztástol. E különbözés hátránya minden kezelés körül naprol-naprajobban-jóbban érzik. Különösen érezhető fog az lenni az adóügyben a szolgabrákra bízott végrehajtások körül. Szóval sok oly mozzanat van, a mely nagyon kívánatossá teszi, hogy valamint a járásbíróságok, azonkép az adóügyi szervezet beosztása is, a közigazgatási beosztással egyenlővé tetessék, vagy ha ez utóbbiak akár többre, akár kevesebbre terjedéssel különbözni is fognak a szolgabírói járásoktól: de a különbözés egész járások szerint legyen, és ne történjék egyes szolgabírói járásnak több járásbíróság, vagy több adóhivatal közt szétszaggatásával. Ezen egyformásitás a ministeriumoknál csakugyan tervben van. Ugyanazért, remény lévén, hogy ez a legrövidebb idő alatt létesülni fog, tehát itt a megszűnésre váró, s különben is gyakran változó mostani beosztás közlését elkerülendő-

nek véltem, és csak azt jegyzem itt még meg, hogy a fennebb névszerint megjegyzett megyei adóhivatalokon kívül, a szolnoki és bajai adóhivatalnak is van a megye területére bevágó hatásköre; jelesen a kecskeméti járásból Tószegh és Kara-Jenő a szolnoki, a solti járásból Szent-István és Szeremle a bajai adóhivatalhoz tartozik.

39. §. A megyeterület egyenes adóösszege.

Azon reményben vagyok, hogy mire monographiám ezen második részének nyomása befejeztetík, akkorra az 1877-re szóló legújabb adókivetés részletes adatait meg fogom szerezhetni. Ha ez sikerül, erre vonatkozólag egy pótközlést fogok tenni. Most itt az 1874-dik évi kivetés adatait közlöm. Egyes apró részletekben a kivetés évről-évre változik: de főösszegében mégis körül-belöl megegyez. Ekkép, az eredmény úgyse lévén évről évre közölhető: az átalános tájékozásra, — a minél többre törekednem úgysem lehet, — ez is egészen alkalmas anyagot nyújt. E szerint a négy főadó-nem járásonként a következő volt, a jegyzetekre előleges figyelmeztetés mellett:

Járások és rendezett tanácsú városok neve	földadó frt kr.	házbér s osztály adó frt kr.	kereset és jövedelem adó frt kr.	tőke kamat és járadék adó frt kr.	összesen frt kr.
a) Járások:					
Kecskeméti	236678.26	12385.61	35338.89	35131.18	319533.94
járás [1])	299967.194	20598.094	43139.63	40343.464	403987 384
Pilisi „	220622.564	26694.88	47050.244	34029.43	328397.12
Solti „[3])	365929.084	29623.21	66476.84	75165.074	537194.21
Váezi „	231813.314	37167.324	43974.294	36374.444	349329.38
Kis-kun„ [2])	115112.414	8852.704	33461.42	2116.014	. 159542.554
1)1 Rendezett tanácsú városok.*)					
Czegléd vár.	73048.124	7232.28	16296.63	14894.314	111471.35
N.-Kőrös „	52156.024	5920.314	14379.05	13104.394	85559.784
Sz.-Endre„	12952.40	3460 83	3311.10	478631	24510.64
Vácz „	15957.66	15418.21	9768.23	21469.20	62613.30
Összesen	1624237.044	101292.46	313196.33	277413.83	2382139.664

Jegyzet:

[1]) A kecskeméti járásban a szolnoki adóhivatalhoz sorozott Tószegh községtől, a községi költségvetés mellett be lévén terjesztve az adókivetés, az a fennebbi összegben rendesen benfoglaltatik; ellenben Kara-Jenő kimutatása sem a községtől sem az adóhivataltól nem érkezvén be, hiányzik.

A solti járásból a bajai adóhivatal Szent-István község adóját egy összegben 11,233 írt 77 krral, maga a község pedig a földadót 6405 frt 12 kr . a többi adót együtt 5292 frt 26 4 kr. összesen 11,697 frt 381 krral; azután

ugyancsak a bajai adóhivatal Szerelnie adóját 6,745 írt 48| krral egy összegben mutatja ki. E két község adója e különbözőségnél fogva a rovatokból kihagyatott, tehát ezzel a solti járás fennebbi összege megtoldandó leven és az adóhivatal összegét vevén fel, az 555,173 frt 46| krt tesz.

') A kis-kun járásból Majsa, majsai Jakabszállás és Mérges adója szintén nem mulattatott ki a négy főosztály szerint részletesen, hanem csak egy főösszegben, minélfogva a fennebbi rovatozásbol ez is kimaradva lévén, ennek összegével, mely 27,179 frt 19| krt tesz, a kis-kun járás adóösszege megtoldandó lévén, az 186,721 frt 75 krra emelkedik.

[4]) Kis-Kun-Félegyháza és Halas rendezett tanácsú városok adókimutatásai se a megye útján az adóhivataltól kapott kimutatásban nem foglaltatnak, se a községek által be nem küldettek: tehát itt nem vetethettek fel.

Ezen jegyzetek figyelembe vételével amegye területki mutatott egész egyenes államad ó-összege 2.427,298 frt 11 | kr.

40. §. Árvaügy; az 1872-dik évi árvaszéki átvétel és az 1875-dik évi zárlati állás.

A megye az 1870: 42. t. ez. alapján, 1872 febr. 5-dikén alakulván meg, a mostani központi árvaszék működése 1872 február 15-dikén kezdődik. Legelső gondjai közé sorolta az árvaszék, egyebek mellett, a nagy mennyiségben hátralékosakul talált árvapénztári számadások összeírását és megvizsgálását; azután a zavarban volt árvaügyek rendezését. Ekkép az 1872-dik év folytán 6047 árva, és 32 gondnokolt ügye nyert érdemleges elintézést. Ezek közt gyámrendelés történt természetes és törvényes gyámok és átalában gyámi képviselet hiánya miatt 276, — gondnok rendelés 29 esetben; — a jóváhagyott osztály-egyességek száma 932. — Ez utóbbiak közt volt néhai Nyáry Pál készpénzzé tett hagyatékának, a bíróilag már elismert örökösök közt történt felosztása is. Érdekes erre nézve tudni, hogy ezen hagyaték tiszta összege, minden adósság kifizetése és az örökösödési illeték levonása után 25,827 frt 3 krt tett.

Különösen sok zavar volt az előzőleg fenállott nagy-kátai árvabizottmány 13 községében. Midőn ezen községek árvapénztárai 1861-ben az árvabizottmánynak átadattak, az azokat átadó cs. k. adóhivatal által, mely a kezelést előbb vitte, annyira összezavartattak, hogy némely község árvapénztárában tetemes hiány mutatkozott, más községnek pedig sokkal nagyobb összeg jutott, minta valóságos árvavagyon volt. E hibás és zavart átadásnak egyik következése az lett, hogy több árva követelése elveszettnek tekintetvén, annak idejében ki nem fizettethetett; — másik következése az volt, hogy az árvavagyon állagán felül átvett összeg elsikkadt, és átalában az árvapénztárak tartozási és követelési állása a pénztári könyvekben nem

volt valódi. Jelesen; rendbeszedés útján kiderült, hogy a 13 község közül 5-nek, névszerint Farmos, Tápió-Bieske, Szentmárton-Káta, T.-Szecső, és Tó-Almásnak pénztára együttvéve 2732 frt 44 1/3 krral többet kapott, mintárvavagyonuk valósággal volt; ellenben 8 község, névszerint: Nagy-Káta, T.-Györgye, T.-Szele, T.-Szentmárton, Pánd, T.-Ságb, Kóka és Lőrincz-Káta árvapénztárai 3571 frt 26'/a krral kevesebbet kaptak, mint a mennyit valóságos árvavagyonuk tett. A tettleges kiegyenlítés részben az illető községek árvapénztáraiban fölösen elhelyezett összegek átvételével, részben pedig ezek elégtelenségénél fogva, az 1417 frt 37 krt tett közös árvabizottmányi tartaléktőke igénybevételével eszközöltetett. — Másutt is többfelé voltak hasonló zavarok és hiányok. Vadkerten azon sajátságos viszony állott fenn, hogy az árvavagyon vallásfelekezetek és nemzetiségek szerint kezeltetett; — volt egy r. katholikus, egy református, egy evangélikus német, és egy evang. tót árvapénztár. Ezek egy közgyám alá egyesittettek.

Egyébránt az árva- és gondnoksági ügynek az átvételre és az 1872-dik évre vonatkozó statistikája a következő adatokat mutatja:

a) A gyámság és gondnokság alatt állottak személyes viszonya. Gyámság és gondnokság alatt állók létszáma 1871-röl 23,604, — szaporulat 1872-ben 3,024, — összes létszám 26,628. Ezek közül ingatlan és ingó vagyonnal bírt 14,131, csupán ingóval 566, pénztőkével 11,616, ékszerekkel, értékpapírokkal és kötvényekkel 16; — vagyontalan volt 2198; —ismét árvapénztári vagyonnal bírt 11,513, — letétileg kezelt vagyonnal 45, — házilag kezelttel 12,911; — haszonbérileg kezelt vagyonnal 939. — Az árvapénztárak tartaléktőkéjéből segélyeztetek 7, — a község és más hatóságok által 48 vagyontalan árva. Gyámság és gondnokság alól felszabadult nagykorositás által 49, — a nagykorúság tényleges elérése által 1461, — a gondnokság megszüntetése által 3, — halál által 345.
— Utalványozást nyert 953. Az utalványozott összeg 251,332 frt 74 kr;
— az év folytán tényleg kifizetett összeg 212,924 frt 77 kr. volt.

b) A községi árvapénztárak tartozási és követelési állása 1 871-röl. Tartozási állás kamatozó tőkében: 2.237,963 frt 71 2/4 kr; — nem kamatozó tőkében 224,687 frt 13 2/4 kr; — ötszázalékos kamatban 58,682 frt 2 1/4 kr; — ékszerekben: 20 frt; — összesen:2.521,372 frt 87 1/4 kr. — Követelési állás vagyis fedezet készpénzben 71,541 frt29kr.— kamatozó tőkében:2.132,985 frt 39 1/4 kr. — nem kamatozó tőkében 229,785 frt 63 kr; — ötszázalékos kamat hatod, mint kezelési járandóság 19,429 frt 78 kr. — Árvapénztári fölösleg 3719 frt 86 1/4 kr. — Összes tartalék tőke 60,481 frt 83 kr.

c) A községi árvapénztárakon kívül kezelt ingó és ingatlan vagyonnak és a megyei letéti pénztárban kezelt vagyonnak állása. Az árvákat részben vagy egészben illető épületek száma 6084; — ezek közül tűzkár ellen biztosíttatott 5717, melyek értéke 1.140,689 frt 42 kr. Fekvőség mennyisége 28,901[5],'[8] hold. E kettő, t. i. a házak és a földbirtok értéke 4.450,273 frt 60 kr. Az ingóságok értéke 152,602 frt 28 kr. Összes érték: 4.602,875 frt 88 kr. — Ettől évi jövedelem: 180,560 frt 58 kr. — A letéthivatalban őrzött vagyon készpénzben, illetőleg takarékpénztári könyvekben: 23,567 frt 42[1]/., kr. — kötvényekben és értékpapírokban: 71,900 frt 50 kr; — ékszerekben 488 frt 89 kr; — összesen: 95,956 frt 81 kr; — ezek jövedelme: 3,769 frt 97 kr. megjegyezvén, hogy a kötvények és értékpapírok czíme alatt kitüntetett 71,900 frt 5o kiből, 35,775 frt érték kamattalan volt.

Ezen kimutatásban a rendezett tanáesu városok: Nagy-Kőrös, Czegléd, Vácz, Szentendre árvavagyona, melyek árvaügyeiket a törvény értelmében maguk kezelik, nincs befoglalva.

A községi árvapénztáraknak ez idő szerint legutolsó, teljesen megvizsgált számadásaiból, melyek az 1875-dik évre vonatkoznak, úgy egyéb ezen ügyet illető kezelési ügyiratokból, árvagyámilag és számvevőségileg összeállított kimutatások adatai a következők:

1. Személyiek. Az 1874-dik év végével gyámi kimutatás szerint az árvák és gondnokság alattiak létszáma volt: 27,783, — ehez 1875 folytán szaporodott 3007, — összeg 30,790; — ellenben ugyancsak az 1875-dik év folytán fogyott, a nagykorúság elérése, nagykorusitás, halál stb. következtében kikerülés által 2671, tehát 1875 deczember végével gyámság és gondnokság alatt állók száma 28,119.

2. Ingatlan vagyon, annak jövedelme, az azon betáblázott teher, azután ingóság. Gyámi kimutatás szerint az árvabirtokhoz tartozó házak s épületek száma 5725, — ezek értéke 1.428,941 frt;:— szántóföld, rét stb. földbirtok: 29,798 hold, 3.507,718 frt értékben; — gazdasági felszerelés 182,386 frt 4 kr. Az ingatlanok évi jövedelme: 249,649 frt 21 kr —Az ingatlanokon betáblázott teher: 116,441 frt.— Ingóságok értéke: 95,740 frt 60 kr.

3. Tőke vagyon az árvaszámvevőségi összeállítás szerint *a)* 184 községi árvapénztár kezelése alatt a gyámoltak és gondnokoltak, azután a tartaléktőke összesített követelése tőkében: 2.120,444 frt 15kr;—5*/$_2$ százalékoskamatokban 64,183 frt 51*/, kr; — a pénztárhoz utasított magán adósok tartozási tőkéjében, mint a pénztár részére nem kamatozóban: 209,923 frt 40 kr. összesen: 2.394,551 frt

6^1 „ kr. Az ebből részes árvák száma 13,475. — E követelésre az árvapénztárak fedezete: az összesített adósok, számszerint 17,828 adós tartozási tőkéjében: 2.042,808 frt 99 kr. hatszázalékos kamat követelésben 87,926 frt 07 kr. — a pénztárhoz utasított magánadósok tartozási tőkéjében 209,923 frt 40 kr. az összes pénztároknál levő készpénzkészletben 59,2.-3 frt 627,, kr; — összesen: 2.399,942 frt 08 7_2 kr. — Levonva a követelést a fedezetből, marad különbözet 5391 frt 02 kr, mely az összesített tartalékalap szaporításához járul. — *b~)* Az árvaszék által magán gyárni és gondnoki számadásokból kiderített vagyon: 186,118 frt 55'4 kr. — í) A megyei letéti pénztárban 99 tételben kezelt árvavagyon: 186,649 frt 29 kr.

4. A kezelt vagyon osztályzott összezése és a kezelési jutalék, *a)* Alap vagyon, az épületek, földbirtokok és a gazdasági szerelés összes értéke: 5.119,045 frt 04 kr, ingóságok értéke: 95,740 frt 60 kr; — a követelési tőkék, úgy a magán számadásokból kiderített, és a letétileg kezelt tőkék értéke 2.625,500 frt 23^1/, kr; — ekkép a kezelt alap vagyon összege: 7.840,385 frt 887-j kr. E közt, jelesen a. követelési tőkék közt, az összesített tartalék 90,806 frt 01 kr, és pedig ennek összege az 1874-dikév végéről: 75,121 frt 65 kr, az 1875-dik év folytán a félszázalékos jutalékból befolyt összeg 10,293 frt 34 kr, ugyancsak 1875-röl az előző 3-ik pont alatt kimutatott fedezeti és ·követelési különbözet, mint a tartalék jutaléka 5391 frt 02 kr. — *b)* Kezelési jutalék fejében a kamathatod bevétel; 22,792 frt 79 kr.

E számok világosan mutatják és igazolják az árva-ügykezelés nagy jelentőségét és országos fontosságát. Ugyanazért nagyobb világosság okáért érdekes lesz ezt fővonásokban röviden járásonként^ részletezni, csak az 1875-dik évzárlati állásra szorítkozván':

I. Kecskeméti járás: árvaszám 4751, épület, földbirtok és gazdasági szerelés értéke 886,762 frt 50 kr, az ingatlanon betáblázott teher 4140 frt, az ingatlan évi jövedelme 48,197 frt 50 kr; ingóság értéke 6892 frt 72 kr, árvapénztári tőke s kamat vagyon 167,327 frt 637a kr; a tartalék járuléka a tartozásnak a követelésből levonása után 295 frt 75 kr; — kamathatod bevétel a költségek fedezésére 1421 frt 12 kr.

II. Pesti járás: árvaszám 4861, épület, föld s gazdasági szerelés értéke 961,926 frt, betáblázott teher 14,865 frt, az ingatlan évi jövedelme 42,185 frt 90 kr, ingóság értéke 22.445 frt, árvapénztári tőke s kamatvagyon 384,256 frt 82 kr, a tartalék járuléka a tartozásnak a követelésből levonása után 958 fit 52 kr. — kamathatod bevétel a költségek fedezésére: 3776 frt 62 kr.

III. Pilisi járás: árvaszám 4613, — épület, föld s gazdasági szerelés értéke 769.800 fi t 38 kr, — betáblázott teher 22,041 frt, — az ingatlan évi jövedelme 47,197 frt, az ingóság értéke 14,168 frt,
— árvapénztári tőke s kamat-vagyon 929,238 frt 49 kr. —a tartalék járuléka a tartozásnak a fedezetből levonása után 1795 frt 73 kr. — kamathatodbevétel a költségek fedezésére: 8614 frt 89 kr.

IV. Solti járás: árvaszám 8498; épület, földbirtok és gazdasági szerelés értéke 1.417,657 frt 65 kr, betáblázott teher 54,692 frt, az ingatlan évi jövedelme 65,228 frt 53 kr, ingóság értéke 30,930 frt 74 kr, — árvapénztári tőke s kamatvagyon: 663,989 frt 68 kr, — tartaléki maradék a tartozásnak a fedezetből levonása után 1799 frt 48 kr, — kamathatodbevétel a költségek fedezésére 6869 frt 13 kr.

V. Váczi járás: árvaszám 5393, épület, földbirtok és gazdasági felszerelés értéke 1.082,898 frt 51 kr, betáblázott teher 20,703 frt,
— az ingatlan évi jövedelme 46,840 frt 28 kr, ingóság értéke 21,310 frt 14 kr, — árvapénztári tőke s kamat-vagyon 249,738 frt 44 kr, — tartaléki maradék a tartozásnak a fedezetből levonása után 541 frt 54 kr; — kamathatod a költségek fedezésére 2111 frtO3 kr.

Mindezen adatok a régi Péstmegye területére vonatkoznak, sőt, mint fennebb mondám, a rendezett tanácsú városok árvaügye siucs ezekbe foglalva,

A kis-kun járás árvaügy kezelésének átvétele még nincs keresztülvive: de folyamatban van. Jelesen átszámoltatott már eddigelé 86,481 frt 98 kr. tőke érték; az ingatlanok átszámolása még nem történt meg.

41. §. Vallásügy és egyházi kormányzat.

Mikép oszlik meg a megye népessége vallás szerint, az a 10. §. *d)* pontja alatt van kitüntetve. Itt az egyházi kormányzatot és az egyházi községeket tüntetem ki.

I. R. katholikusok: A legnagyobb számot képező római katholikusok a vallási kormányzatra nézve az esztergami és kalocsai érsekség, azután a váczi és székesfehérvári püspökség alá tartoznak. Legnagyobb rész tartozik a váczi püspökség kormányzata alá.

Az esztergami érsekség alá tartozó anya-egyházak: Visegrád, Szent-Endre, Békás-Megyer, Buda-Örs, Jenő, melyek közül Visegrád az esztergami, a többi a budai esperességben esik.

A kalocsai érsekséghez tartozó anya-egyházak a solti járásban feküsznek s a következők: Kalocsa, Bátya, Duna-Pataj, Dusnok, Fájsz, Foktü, Géder-Lak, Miske, Szentbenedek, Úszód, — Csanád, Hajós, Nádudvar, Sükösd, Szent-István, — Akasztó, Császártöltés,

Keczel, Kis-Kőrös, Szakmar, Vadkert. Ezek a kalocsai főesperességben, 3 alesperességre, u. m. amiskeire, hajósira és keczelire oszlanak.

A váczi püspökség a váczi, pesti, kecskeméti, solti felső és kiskun járásra terjedvén ki, ahoz esperességek szerint a következő anyaegyházak sorozvák: a váczi főegyház; — a váczi alesperességben: Duna-Keszi, Mácsa, Püspök-Hatvan, Szilágy, Sződ, Vácz-Hartyán, Veresegyháza; — a hatvani alesperességben: Versegh; — a gödölőiben: Aszód, Bagh, Boldogh, Gödölő, Hévíz, N.-Kartal, Túra, V.-Szentlászló; — a fóthi alesperességben: Csömör, Ecser, Fóth, Új-Pest, Kerepes, Mogyoród, R.-Csaba; — a soroksári alesperességben: Haraszti, Monor, Soroksár, Taksony, Üllő, Vecsés; — a zsámbóki alesperességben: Hány, Issaszegh, Kóka, Sz.-Lőrincz-Káta, Tápió-Sáp, Tó-Almás, Zsámbók; — a nagy-kátaiban: Nagy-Káta, Sz. Márton-Káta,Tápió-Bicske, T.-Ságh, T.-Süly,T.-Szecső, T.-Szentmárton, Úri; —azalsó-némediben: Alsó-Némedi, Apostagh, Bugyi, Kun-Szentmiklós, Peregh, Sári, Új-Hartyán; — a kecskeméti alesperességben: Izsák, Kerekegyháza, Örkény, Tatár-Szentgyörgy; — a czeglédiben: Czegléd, Cz.-Berczel, Irsa, Nagy-Kőrös, Törtei; — a nagy-abonyi alesperességben: N.-Abony, Rékas, Tápió-Györgye, T.-Szele, Új-Szász; — a szolnokiban: Alpár, Tószegh, Kara-Jenő, Új-Kécske; — a kis-kunsági alesperességben: Kis-Kun-Félegyháza, Péteri, Halas, Majsa.

A sz.-fehérvári püspökség megyéjéhez tartoznak a pilisi járásban következő anyaegyházak; a bicskei alesperességben: Bia, Buda-Keszi, Kis-Torbágy, Perbál, Tinnye, Zsámbék; — az érdialesperességben: Promontór, N.-Tétény, Török-Bálint; — a szigetségi alesperességben: Csepel, Csép, Ráczkevi, Sziget-Újfalu, Tököl; — a budai alsóban: Boros-Jenő, Hidegkút, Kaláz, Nagy-Kovácsi, Pilis-Csaba, Solmár, Üröm, Vörösvár; — a budai felsőben: Bogdány, Csobánka, Sziget-Monostor, Pilis-Szántó, P.-Szentkereszt, P.-Sz.-László, Pomáz, Tótfalu.

A r. kath. egyház községek közt legnépesebb a félegyházi, a hol a lelkek száma 19000-ret halad, azután a váczi, a hol két plébániára oszolva 12,000 lélekszám van. Czegléden, Kalocsán, Majsán, Nagy-Abonyban 8000 körül, Nagy-Kátán, Soroksáron, Keczelen 4000-en felül van; 3000 lélekszámot haladó anyaegyház községek: Bátya, Fájsz, Hajós, Túra, Rékas. Sok plébániát a hozzá tartozó fiók községek tesznek népessé, mire a váczi járásban van több eset. Máskülönben legarányosabb népességüek a kalocsai érseki megyéhez, azután a kecskemétijárásbana váczi püspökséghez tartozó egyház községek; átalában pedig megjegyezhető, hogy a megyei

népességben a rótn. kath. vallásnak tulnyomóságát inkább az ezen vallásu egyházközségek nagy száma, hozzá értve az anyaközségekhez, az azok népszámával vetekvő számos fiókokat is, eredményezi, mintsem az egyes egyházközségek kiváló nagy népessége.

Apátságok: Telki apátság a pilisi járásban szépen javadalmazott, Szent-Jakab dunaszigeti,Szent-András Visegrád melletti, Sz.-Mihály főangyal budamelletti szigeti, a boldogságos szűz pilisi, ugyancsak a boldogságos szűz mogyoródi apátsága, továbbá: a ráczkevi szigetségi, a hévízi, és Bogyiszló mellett az ábrahámi apátság; végre Szentgyörgy és Szent-Ágoston apátságai Kalocsán. Prépostságok: boldogasszonynak a váczi forrásról nevezett prépostsága, az aszódi szentkereszt, és a zsámbéki prépostság.

Szerzetes házak: Váczon a kegyesrendiek, a Szent-Ferencz, és az irgalmas rendiek, Besnyőn (Gödö'ő mellett) a kapuczinusok, Kalocsán a Jesuiták részéről. Ugyancsak Kalocsán úrnőnkről (Domina Nostra) nevezett Dominikana, és Paulai Sz.-Vincent szerzetes nőinek háza.

II. Helvét vallásnak. A róm. katholikusok után legnagyobb számot képező helvétvallásuak a dunamelléki egyházkerülethez tartoznak és négy egyházmegyében igazgattatnak. Jelesen:
1. Kecskeméti egyházmegye, melyben e vármegyéhez tartozó anyaegyház községek: Abony, Czegléd, Gomba, Halas, Izsák, Sz.-Márton-Káta, Ó-Kécske, Nagy Kőrös, Pánd, Tószegh, Vadkert. — 2, Solti egyházmegye: Aporka, Apostagh, Bogyiszló, Csanád, Dab, Dömsöd, Duna-Pataj, D.-Vecse, Foktő, Fülöpszállás, Harta, Kun-Sz.-Miklós, Laczháza, Makád, Ordas, Ráczkevi, Solt, Szabadszállás, Szalk-Szent-Márton, Sz.-Beuedek, Sziget-Sz.-Miklós, Szeremle, Tass, Úszód anyaegyház községekkel. Ezen egyházmegyéhez más megyéből nem is tartozik semmi. — 3. Pesti egyházmegye, a megyéből hozzá tartozó anyaközségek: Bugyi, Rákos-Csaba, Alsó-Dabas, Duna-Bogdány, Fótb, Gödölő, Gyón, Gyömrő, Héviz-Györk, Vácz-Hartyán, Pócs-Megyer, Sziget-Monostor, Monor, Alsó-Némedi, Ócsa, Rákos-Palota, Péczel, Pomáz, Szada, Tótfalu, Kis-Vácz, Veresegyháza, Új-Pest. — *4.* Vértesaljai egyházmegye, e vármegyéből csak négy aiiyaegyházzal, u. m. Bia, Páty, Tirinye, Tök.

Ezen vallásfelekezetnek a megyében sok népes és erős egyházközsége van. Legerősebbek a kecskeméti egyházmegyében: Nagy-Körös, melynek lélekszáma 16,(OŐ-et halad, Halas és Czegléd 10,000-et haladó népességgel. Legtöbb népes egyháza van a solti egyházmegyének, mint D.-Vecse, Szabadszállás, Solt, Kun-Szent-Miklós, D.-Pataj, Dömsöd, Fülöpszállás, Laczháza, Szalk-Sz.-Márton,

melyek népessége 3—6000 közt esik. A pesti egyházmegyében legnépesebb Monor 3000-t haladó lélekszámmal. — 2000 lelket haladó vagy megközelítő anyaegyház község mindenik egyházmegyében több van, s az anyaegyházakat szép népességű fiókok is több helyen erősitik.

III. Agostaiak. Az ágostai vallásnak a bányavidéki egyházkerülethez tartoznak és két egyházmegyére osztvák; u. m.: a budapesti egyházmegye, a mely a fővároson kívül, a váczi ágostai egyházat foglalja magában; azután a pestmegyei egyházmegye, a mely az egész vármegye összes ágostai anyaegyházközségeit foglalván öszsze, ezen kívül még csak Kecskemét szabad királyi város ágostai egyházközségére terjed ki. Van pedig ágostai anyaegyház a megyében a következő helyeken: Ácsa, Alberti, Apostagh, Aszód, Bénye, Csornád, Csővár, Czegléd, Czinkota, Domony, Duna-Egyháza, Gyón-Dabas, Tót-Györk, Kis-Harta, Rákos-Keresztur, Kis-Kőrös, Maglód, Péteri, Pilis, Tápió-Szele, T.-Sz.-Márton, Vadkert. Ezek közt legnépesebb egyházközség a kis-kőrösi 7000 körül eső lélekszámmal. Ezután D.-Egyháza, Vadkert, Pilis, Alberti, Kis-Harta haladják a 2000-t, az aszódi fényes egyházat pedig leányegyházai erősitik.

IV. A nem egyesült óhitüek a szentendrei püspökség által kormányoztatnak; és mindössze 11, népességében nagyon megfogyott egyházközséget számlálnak a következő helyeken: Sz.-Endre, Izbégh, Kaláz, Üröm, Csobáuka, Potnáz, Ráczkevi, Lóré, Csép, Vácz és Nagy-Kőrös. Ezek közül fényes püspöki főegyház község a szentendrei, de ez is alig számlál 600 lélek népességet. Legnépesebb a pomázi egyházközség 1000 lélek körül, azután az e mellett eső kalázinak és csobánkainak van még némi népessége; már a régi fényes ráczkevei anyaegybázé alig halad százat; sokkal népesebb a lőréi 600 lelket haladólag; a nagy-körösinek, üröminek és váczinak pedig 10—15 lélekkel csak a neve áll fen.

V. Zsinagógák következő helyeken vannak; a rendezett tanácsú városokban mindenütt; azután a kecskeméti járásban: Abony, Tápio-Szele, T.-Bicske; — a pesti járásban: Felső-Dabas, Gyón, Bugyi, Veesés, Gyömrő, Monor, Tápió-Sáp, Irsa; — a pilisiben: Tétény, Tinnye, Vörösvár, Zsámbék; — a Soltiban: Kalocsa, Bátya, Duna-Pataj, Kis-Kőrös, Izsák, Apostagh, Tass; a vácziban: Tót-Györk, Domony, Aszód, Péczel, Új-Pest; végre a kis-kunjárásban: Kun-Szent-Miklós és Szabadszállás. Ezek közül rabbi sok helyen nincs; ott különösen, a hol a folytonos ki- s beköltözés miatt megfogyott a zsidóság száma: de még némely helyen, a hol sok zsidóság lakik, mint Monoron s Bicskén sincs. Legnépesebb zsidó egyház

községek: Üj-Pest 3000 körül eső lélekszámmal, Apostagh, Irsa, Abony, Váez, hol mindenütt 1000-ret halad. A többi népességhez aránylag feltűnő számban laknak: Tétény, Vörösvár, Zsámbék, Aszód, T.-Bicske, Gyón, Tass, Tiunye, Tótgyörk és Szele községben. De néhol számosán laknak oly helyeken is, hol zsinagóga sincs, mint Pomázon, Tökölön. Különben e vallásfelekezetnek még nincs rendszeresen szervezett egyház igazgatása. Van ugyan két nyilvántartási közeg Pesten: egyik az izraelita országos iroda, másik az izraelita orthodox közvetítő bizottság; de a zsinagógák nagy része csak közönséges házakban, több helyt épen bérházakban van, s a körülmények szerint gyakran változnak; megszűnnek, vagy újak keletkeznek.

42. §. Iskola és tanügy.

A) **Népoktatás:** A népoktatás igen fontos ügyére vonatkozó alapadataimat közvetlen a közoktatási ministerium legutóbbi hivatalos adataiból veszem. Ezek minden részükben kiegészítetten az 1873/4-dik tanév eredményéig terjednek; mert mikép maga a minister közlések kíséretében mondja: „ez intézetek nagy számánál fogva (tegyük hozzá: a szükséges összeírásokhoz igényelt munkánál fogva is) a statistikai adatok csak nehezen s hosszabb idő alatt szerezhetők bo és rendezhetők. “ A megyeterület új változása szerinti kiegészítést, illetőleg Jánoshidának a régi megyéből kiválasztását és a Kiskunsággal ide csatolt részek beszámítását, a tanfelügyelőség részletes kimutatása után tettem.

Ily kiigazítás szerint a 1873/4-ik tanév zárlati adatok alapján volt a megyében 369 elemi és polgári iskola; ebből községi 36, felekezeti 333 — Tanköteles gyermek összeiratott 6-tol 12 évesig 67,418, — 13-tol 15 évesig 26,915, — összesen: 9-1,341. — Ebből járt, elemi iskolába fiú 27,571, — leány 25,495, — ismétlőbe fiú 8150, leány 6706, — magánintézetbe fin 143, leány 208, — középtanodába 7u5, — összesen: 69,161.— Ez a tankötelesek $73^{3}/_{10}$ százalékát teszi. Nem járt iskolába a kötelesek közül fiú: 12,76*, leány 12,412, — összesen: 25,180, mely az összeirottak $26^{7}/_{1(1}$ százalékának felel meg.

Az iskolába járók közül volt, vallás szerint, római katholikus 41,463, — görög kathol. 2, — gör. keleti óhitű 479, helvét vallásu 18,907, ágostai 54*9, izraelita 2821; — nyelv szerint; magyar 61,064, német 5570, tót 2034, szerb 492, horvát 1; — télen nyáron gyakorlottá az iskolát 51,314, — csak télen járt fel: 17,847; — tankönyvvel el volt látva 64,127, — nem volt 5034.

Az év folytán kilépett az iskolából 16,919; ezek közül úgy, hogy csak olvasni tudott jól: 8100, — olvasni és írni is jól tudó 8819.

Az összesen 369 iskolában oktatott 743 tanító, és pedig 649 rendes és 94 segéd, 378 tanépületben foglalt 757 tanteremben. — Az összesen 743 tanító közül képesítési bizonyítványnyal bíró volt 666, ezzel nem bíró 77. — Az összesen 378 tanépület közül intézeti tulajdon épület volt 349, bérlett épület 29. Tanító lak volt 497.

Utalva a 10-dik §-ban az *a)*-től *e)* pontig foglalt népességi kimutatásra, ahoz képest az 554,076 lélek jelenlevő népességnek 17 százalékát teszi a tankötelesekül összeirottak száma; az iskolába járóké pedig $12^{5}/_{10}$ százalékát. Azután a különböző vallásfelekezeti megoszlás szerint az összes lélekszámhoz képest az iskolába járók száma volt, a római katholikusoknál $11^{8}/_{10}$, a görög katholikusoknál 2, az óhitüeknél $11^{9}/_{10}$„ a helvétvallásúaknál $13^{7}/_{10}$, az ágostaiaknál $13^{2}/i_{0}$, az izraelitáknál 14 százalék.

Hány százalékát tette az összes tankötelezettek száma az ország összes népességének, azt a ministeriumi összeállítás nem jeleli meg; tehát e részben én sem tudom a megyét az egész országgal épen az 1873/4. iskola év népessége szerint összehasonlitni. Azonban meglevén az 1870-ik évi országos összeirási adatok, itt a közbe eső esetleges csekély népszám változás alig tesz valami különbséget; minélfogva ez alapon ezen érdekes összehasonlítás is megtehető lévén, az következő:

Az 1873/4-dik évre az egész országból összeírt tankötelesek száma a ministeriumi kimutatás szerint 2.139,207; — ebből pedig az iskolába jártaké: 1.497,144. — Ennek ellenében az 1870-dik országos összeírás szerint az ország összes népessége 13.561,245 lélek, (t. i. Magyar- és Erdélyországé, azután a bánsági volt határőrvidéké; nem értve tehát Horvát-Szlavonországot, és az ahoz tartozó határőrvidéket, a melyre a tanfelügyelői kimutatás s a tankötelesek száma sem terjed.) Az összes népszámnak tehát az országban a tankötelesek száma $15^{7}/_{„„}$ az iskolába jártaké 11 százalékát teszi. Ennél a megye viszonya az épen előbocsátott arányosítás szerint átalában jobb, és pedig a tankötelezettek számára nézve $l^{3}/_{t„„}$ az abból iskolába járókéra nézve $l^{5}/_{„»}$ százalékkal. Folytatólag: az országban összenőtt tan kötelezettek számából, az iskolába jártak száma $69^{9b}/_{100}$ százalék lévén, a megye $73^{3}/_{)u}$-re rugó százaléka ennél is $2^{3}/_{10}$ százalékkal jobb arányt mutat.

Az 1868. XXXVIII. t. ez. 59. és 67. §-sa azt rendeli, hogy oly falvak és városok községei, melyek kebelükben legalább 5000 lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, — ha pedig anyagi ere-

jók engedi, felsőbb népiskola helyett, polgári iskolákat állítani és fentartani. Több oly községe van a megyének, mely a törvény ezen rendelete alá esik. Azonban a törvény ezen rendeletének 1875 végéig még csak Czegléd város tett eleget. Némely helyen, a mint mindjárt látandjuk, a fiúosztály számára, gymnasiumok és reáltanodák pótolják ezen iskolák hiányát. Nagy-Kőrösön a polgári iskola leányosztályaibol az első év 1876-ban nyílott meg.

B) **Felsó'-, közép- és egyéb tanodák.** Felső tanodák közül csak r. kath. hittani tanintézetek vannak a megyében. Azonban a megye közönségének Budapesten különféle felsőtanoda, azután Kecskeméten szintén jogakademia közelben, tulajdonkép a megye területe közt áll kényelmes használatára. A többi tanintézetek ismertetésére nézve megjegyzem, hogy mivel több év tanulóinak számát egyenként felesleges kitennem, minthogy az iskola terjedtségének tájékozására egy év is elég, ennélfogva e czélra az 1873. évi adatokat használom.

I. Hittani tanintézetek: *a)* a kalocsai érseki hittani intézet, 1735. év óta áll fenn; tannyelv magyar; van benne 1 igazgató, 4 rendes tanár, 1 tanító; benlakó tanulók száma **28.** — újváczi püspöki hittaniintézet, 1764-ben keletkezett, tannyelve magyar; 1 igazgató s4rendes tanárral, s 13 benlakó hallgatóval.

II. Fő- és algy mnasiumok. Ezek felekezetiek, *a)* Kalocsa r. kath. VIII osztályú főgymnasium, most a jezsuita szerzet fővezetése alatt. Keletkezett 1765-ben. Rendes tanár 16, szerzetes; helyettes és melléktanár, világi 8, szerzetes 3; — tanulók száma, nyilvános 382, magán 5, — anyanyelvre nézve 329 magyar, 44 német, a többi vegyes; — érettségi vizsgálatra jelentkezett 32, érettnek találtatott mind; ösztöndíjas volt 40. —*b)* Nagy-Kőrös, helvét vallásfelekezeti, egyházközségi VIII osztályú főgymnasium. 1646 óta áll fenn. Van most benne 5 világi, 5 papi rendes, és 3 világi helyettes tanár. Tanulók száma 185 nyilvános, 22 magán. Érettségi vizsgára jelentkezett 37, érettnek találtatott 32. Ösztöndíjas volt: 22. — *c)* Halas, helvét vallásfelekezeti, egyházközségi VIII osztályú főgymnasium, 1592-ben keletkezett. Van most benne: 1 igazgató, világi, 8 világi, 1 papi rendes tanár, ez utóbbi egyházmegyei, és 1 világi helyettes tanár. Tanulók száma 111 nyilvános, 27 magán. Érettségi vizsgára jelentkezett 30; érettnek találtatott 19. Ösztöndíjas volt 20. — *d)* Vácz, r. kath. VI osztályú gymnasium, a kegyesrendi szerzet vezetése alatt. 1714 óta áll fen. Van benne: 1 szerzetes igazgató, 5 szerzetes rendes tanár, 2 világi, 3 szerzetes helyettes tanár; tanulói száma volt 167 nyilvános, 8 magán; ösztön-

díjas 6. — *e)* Kun-Szent-Miklós, helvét hitvallású, egyházközségi, VI osztályú reál-gymnasium; 1735-ben alapíttatott. Van benne 1 papi igazgató, 2 világi, 3 papi rendes tanár, 1 világi helyettes. Volt 89 rendes, 2 magántanuló; ösztöndíjas 11. — *f)* Félegyháza róm. kath. IV osztályú jász-kunkerületi algymnasium, 1810-ben állíttatott fel; bír 1 papi igazgatóval, 4 világi, 1 papi rendes, és 2 helyettes tanárral. Tanuló volt 91, mind rendes. — *g)* Aszód, ágostai egyházközségi, IV osztályú algymnasium, 1820-ban keletkezett; 2 világi, 1 papi rendes, és 1 papi, 1 világi helyettes tanárral bir; volt 80 nyilvános, s 1 magántanulója, ösztöndíjas 2.

Az izraelitáknak sem felső-, sem közép tanodájuk nincs a megyében. Ezek egyaránt használják a r. kath. és protestáns intézeteket. Jelesen izraelita tanuló volt a nagykőrösi főgymnasiumban 29, a kalocsaiban 28, a halasiban 27, a váczi gymuasiumban 29, a kunszentmiklósiban 36, a félegyházaiban 21, az aszódiban 15.

A fő tannyelv ezen intézetekben átalában a magyar.

III. Egyéb tanintézetek. Fő- és alreáltanoda nincs a megyében. De van: tanitóképezde Nagy-Kőrösön; azután tanító- és tanitónőképezde Kalocsán, siketnémák intézete Váczon, és majoros gazdákat képző intézet R.-Palotán. *a)* A nagykőrösi tanítóképző intézet a helvét vallásunk részére szolgál, kezdetét 1838-ban veszi, a nagy-kőrösi ref. egyházközség és a dunamelléki reform, egyházkerület által tartatván fen. Gyakorlati kertészintézettel kapcsolatban, 3 osztályban 8 tanár alatt, tanulóinak száma volt az 1873/4-dik tanévben: 69. *b)* A kalocsai tanitóképezde a kalocsai érseki megye tanítóinak nevelésére szolgál, egy igazgató két rendes, s nyolcz helyettes és segéd-tanár alatt, növendékeinek száma volt három osztályban 1873/4-ben 33. — *c) A* tanitónőképezde ugyancsak Kalocsán, a dominikána szerzetesnők gondozása alatt. Az 1873 4 tanévben 10 tanár és tanárnő alatt, három osztályban növendékeinek száma 53 volt.— <ZJA váczi siketnémák intézete állami intézet. Van benne most 47 országos, és 25 magány alapítványi hely. A növendékek száma, értvén az alapítványi és fizetéses növendékeket együtt, 80 körül szokott lenni, kik hat osztályban oktattatnak, különösen különféle iparismeretekre is. Az 1875/6-dik tanévben 92 volt a növendékek száma, 59 fiú és 33 leány. — *e) A* rákos-palotai majoros gazda intézet gróf Károlyi István ur által e czélra ajándékozott 150 holdnyi, az úgynevezett „István telken“, az Országos gazdasági egyesület által kormányi segítséggel és magán adakozásokból állíttatott fel, és

tartatik fen. Még csak 1876-ban indult meg egy igazgatóval és egy segéddel.

Kisdedovoda van a megyében: Czegléden, Halason, Kalocsán, Nagy-Kőrösön, Promontóron, Üj-Pesten és Fröbelkert Váczon.

C) **Az országos tanítói nyugdíjintézmény állása a megyében:** A népoktatási nyilvános tanintézetek s kisdedovók tanítóinak nyugdíjazásáról, s azok özvegyeinek és árváinak gyámolításáról szóló 1875: XXXII. t. ez. folytán az 1875-dik évi adatok szerint 185 községből 343 tanító vétetett fel a nyugdíjintézetbe; 69 koránál, 82 a tanképesitési bizonyítvány hiányánál, vagy más oknál fogva nem vétetett fel, 16 tanítói állomás ürességben volt. A felvettek közül a törvényben megszabott nyugdíjon kívül 69 biztosított 100 frt, egy 200 frt, és 14 egyenként 400 frt többletet.

43. §. A községek rendezettsége és épitkezés.

Legszebb községei vannak a megyének a pilisi járás hegyes és halmos vidékén, azon részen, melyről Bél Mátyás még azt irta, hogy szegényebb és hitványabb községeket alig látott az országban, mint épen itt. És most itt a német és magyar községek egyaránt csinosak; — csak az északnyugoti tótok közt van némely gyenge. Különösen a németek közt sok valóban nagyon rendesen épült és igen csinos község van. Kitűnnek: Zsámbék, Jenő, Telki, Torbágy, Török-Bálint, Budaörs, Budakeszi, Nagy-Kovácsi, Vörösvár, Solmár. De a magyarok közt is rendes jó épitkezésüek Páty, Bia, skitüntetést érdemel még Tök. — Budaörsön szépítő bizottmány áll fen, szigorun megtartott szabályzattal. Az épitkezés átalában cseréptetőre történik. Fazsindelytető csak kivételesen engedtetik meg. A lakóházak kétharmada már cseréptetős. A falazat anyaga tulnyomólag kő és tégla. Török-Bálint, Telki és Jenő az ország legcsinosabb községei közt is számot tesznek. Nagy-Kovácsin nincs ugyan semmi épitkezési szabályzat: de alakosok önként épitkeznek cserépre, csinosan, és rakományaiknak külön pajtákat tartanak. Solmáron a házak két harmada szintén cserépre épített. Kivált a nagy tűz óta, egyébre nem is épitkeznek. — Pátyon gondosan vezetett szépítő bizottság működik s szaporodnak a cserepes épületek. Biáu inkább a zsindelyesekre van hajlam. E községek utszái is kevés kivétellel átalában rendesek s elég szélesek. Az épitkezéseknél a községi hatóság nemcsak a tűzmentességre ügyel fel lehetőleg; hanem az egyenes utszasorok megtartására, — ott a hol görbületek vannak azok kiegyenesítésére, és a különbeni csinos épitkezésre is. Az utszasorok s házak környéke többnyire fákkal, sok helyen épen gyümölcsfákkal kiültetvék. Tök

utszái kevésbbé rendesek ugyan: de több év óta itt is építkezési szabályzat áll fen; s minden új építkezésű házat cseréppel kell fedni; sőt a régiek közt is szaporodnak, új tetőzés által, a cserepesek. Az új épületek, ha csak módjában áll az építtetőnek, magas falazattal, egésséges nagy ablakokra, s a régi gerendázat helyett, mennyezetre épülnek. Különösen dicséretül szolgálnak pedig e község lakosainak a házak körül diszlő gyümölcsös kertek s azon szorgalom, melynek folytán az utszasorok és házak eleje is igen sok helyen gyümölcsfákkal diszlenek. Pilis-Csabán hasonlóképp szaporodnak a csinosabb házak, többnyire zsindelytetőre. Perbál község tulnyomólag zsindelytetőzettel bír; cserép kevesebb: de zsúp még kevesebb. — Még a tulnyomólag mészégetésből élő Pilis-Szentkereszten is szabályrendelet van, hogy az új épületek csak zsindelylyel, vagy cseréppel fedessenek.

A jobb községekben, a jobb móduaknál nemcsak a csinosságra, hanem a kényelemre is van figyelem. Külön lakó s külön tiszta szoba, a némileg módos parasztgazdáknál is divatos, a deszka padlózat sem rendkívüli. Atalában kő vagyis téglakémények használtatnak. A takaréktüzhelyek, fakimélő cserépkályhák terjednek. Hiba, hogy az istálók, többnyire egyfolyásban vannak épülve a lakó házakkal. Ritka hely, a hol ezek távolabb elkülönítve állanak. Azonban a széna-szalma rakományok többnyire kitiltvák a házak közül, s azok vagy külön szérüs kertekben, vagy a ház folyásban messze benyúló házikertek távol részében tartatnak. Több helyen a rakomány számára külön pajták divatoznak.

A két nagy dunasziget községei gyengébb épültségüek, mint e járásnak a szigetségen kívül eső része. Ott már a kő és téglafalazat anyaggal és a cseréptetővel ritkán találkozunk. Csaknem kizárólag vályog, sövény és sárfal, azután nád és szalmatető használtatik. Azonban kőkémények divatoznak; fakémény kivételes ritkaság; és az utszák ezeknél is többnyire szabályosak. A szentendrei szigeten a cseréptetőzet és jobb építkezés újabb időben Tótfalun kezd terjedni. Itt építkezési rendszabály áll fen. A kő falzat-anyagkép szintén terjed. Az egész szigeten divatosak a gyümölcsfák a házak körül és a házi kertekben. Az istállók nem ritkán külön tetőzet alatt s távolosan állanak a házaktól. A Gsepelszigeten jobb építkezésű s szép, rendes utszasoru község különösen Csepel, hol szépítő bizottság működik; a kő falzat, zsindelytetőzet s a csinos építkezés szaporodik. Csép szintén rendes utczasorozatu s használja a kőfalzatot. A faültetések kevés helyen hiányzanak.

Budapesttől lefelé a Duna balpartján népes és erős községekkel találkozunk: de ezeknek építkezési rendezettségök már nagyon sok

kívánni valót enged. Vannak ugyan a földmívelő néposztálybol is a vagyonosabbaknak helylyel-közzel elég csinos és lakályos házaik: hanem a községek túlnyomó része girbe-görbe utszákon, sűrűn össze épített, kevés csínt mutató és kevés kényelmet engedő házakból áll. Vertfal, vályog és sárfal, gyakran sövényfal, azután szalma és nádtető az építés körül az átalánosan uralkodó. A fa és nád kéményeknek nagy divatjok van. A földmivelő nép többségének lakháza többnyire egy szobára, konyhára és kamarára szorítkozik, alacsony falzattal, s kicsiny ablakokkal. Az istállók a lakházakkal leggyakrabban egy tető alatt. A rakományok részére külön pajták nincsenek. De sok helyen külön akol vagy szérüs kertek vannak e czélra. Másutt azonban szintén sok helyen széna, szalma széltére tilalom nélkül rakmányoltatik a házak közé. A főutszák, az ország és főközlekedési utak mentén, a hol elég szélesek, közönségesen mutatnak ugyan faültetéseket: de a szűk közök és zugok igen sok helyen ezt is egészen nélkülözik.

Azonban vannak e vonalon is kivételek és feltüntethetek.

Soroksár szabályos, szép utsza sorozatú, csinosan és jól építkező mezőváros. Újabb időben átalában cserép és fazsindely tetőzetre építkezik, szigorúan felügyelt és megtartott építkezési szabályzat mellett. Alsó-Némedin hasonlókép községhatóságilag gondosan kezelt építkezési szabályzat áll fen; — a csinosabb építkezésre figyelem van; — az utszák elég szabályosak és szélesek; — a házak eleje fákkal kiültetett, és a község határozottan a vidék jobban épült magyar községeihez tartozik: de a cseréptetőzetek azért nem akarnak szaporodni. — Haraszti, Taksony elég csinos s rendesen épült községek. Taksonyban különösen erős tilalom áll fen a tűzveszélyes tetőzetek építése ellen; — a rakomány mindenik helyen a házak közül kitiltott: de mindkét községet az istállókkal egy fedél alatt hosszan nyúló épületek jellemzik. — Aporkán kezdenek szaporodni a cserepes és fazsindelyes házak. Peregh pedig, azon kívül, hogy az újabb időben épült házai többnyire cseréppel fedetnek, továbbá utszái és udvarai élőfákkal szorgalmasan díszítve vannak: különösen kitüntethető azért, mert itt az istállók többnyire külön tető alatt, és szabályos távolságban elkülönítvék a lakó házaktól. — Dömsödön most lépett életbe a szépítési szabályzat, és különösen a fa kémények építése átalában eltiltatott: de bizony sok idő kell ahoz, míg az új rend a község régi rendezetlenségét legyőzi. Duna-Vecsén szintén megyeileg megerősített szépítési szabályzat áll fen, melyet a községi hatóság igyekszik is szigorúan alkalmazni: de nagyon sok a helyrehozandó.

Az e vidéki kis-kun helyeknek elszórtan, helylyel-közzel sok szembetűnő, néhol szép épületeik vannak; — a cseréptetőzet szintén gyakori: de a túlnyomó résznek nagy baja a sűrűn, rendetlenül épitkezettség.

Legszebb és legrendesebben épült községe az egész vidéknek Kis-Harta; hosszú, egyenesen menő, széles főutszái fasorokkal kiültetvék; a házsoroktól hosszan benyúló kert közök, szabályos keresztutszákkal szelve; jóllétre mutató csinos tiszta, átalában téglakéményes házak, tiszta udvarok; az egészben kényelmet nyújtó lakályosság; a külön lakó s külön tisztaszoba itt is átalános; csinos nagy ablakok, régebben kívül virágos, tulipános ablaktáblákkal, újabban ezek helyett szaporodó redőnyökkel ellátva; elég magas falazat, bár többnyire vályog és vertfal, kevés zsindelyes és cserepes, tulnyomólag nád és zsuptető.

A dunai alsó részen a községek utszái többnyire elég rendesek és szélesek, sok lévén köztök olyan, mely részint a török világ után telepíttetett meg, részint a Duna árjai miatt régi helyéröl új helyre építtetett át: de az építkezés köztök átalában nagyon közönséges; bár a nád és fakémények sokkal kevésbbé használtak, mint a felsőbb részeken. Jobb épitkezésüekül említhetők: Nádudvar, Keczel, Csanád. Keczelen jól rendezett szépítő bizottság működik; azutszasorok hárs, szil és akáczfákkal kiültetvék. — Különben az utszák kiültetése az egész vidéken átalános divat. — Bátyán a eseréptetőzetek szaporodnak. Miskén az új építkezések szintén rendesen cseréptetőre történnek. Bajszon erélyes szépítő bizottság működik s a rendezésre mérnöki terv is van, melynek megtartása szigorú figyelem tárgya: de valóban nagyon sok az igazítani való. Kalocsa sok csinos házat mutat, fehérre meszelt magas vég tűz falazattal; — építési rendszabályzattal bír, s az új építkezéseket átalában cserépre és zsindelytetőzetre teszi. Szeremlén hasonlókép szigorú építkezési szabályzat áll fen, s különösen lakóházak építése csak cseréptetőre engedtetik. Ugyanez az eset Szent-Istvánon; ez ókból itt is szaporodnak a cserepes házak, bár kivételesen nem cserepesek is engedtetnek: de itt meg az a dicséretes, hogy az istállók és félszerek a lakó házaktól nem kivételesen, hanem rendesen külön épitvék.

Ezen egész alsó részen a szalma, széna rakománynak a házak közt tartása többnyire tilos.

Megfordulva felfelé, a szélesen a Tiszáig terjedő vidék ismét mindenütt nagy divattal a fa és nádkémények, azután a sárból készített, úgynevezett banyakemenczék hazája. De kéménytelen házak, úgy mint Somogyban, azután országszerte az oláhság közt most is

átalában divatos, a hol a padláson oszlik szét s a háztetőn jár ki a füst, sehol, még a szétszórt pusztai tanyákon sincsenek. A szénával, szalmával a házak közé rakodás többnyire itt is tilos. Legtöbb helyen e czélra külön akol kertek szolgálnak, a hol az istállók is vannak; nagyobb községekben pedig sok helyen közös rakodó, úgynevezett szénáskertek állanak fen. Végre egyes községek közt csakugyan építkezési előhaladás is észlelhető.

Alpáron az építkezés csak téglakéményekkel engedtetik meg; — rakományoknak a házak közt tartása tilos. Új-Kécske elég rendesen épült község, széles főutszákkal; szépítő bizottsággal, mely a rendes és jobb építkezésre felügyel. Rékasou a jobb gazdák önként cserépre és zsindelyre építkeznek s így szaporodnak a csinosabb házak. Régenten az egész megyének rendetlenebb építkezésű községe alig volt, mint Tószegh. A falu közepe széles sár és mocsár fenék volt, melyen a dombtalan egyenes fekvésű talajon is megfutó eső viz árkokat mosott, s a házak ennek két oldalán rendetlenül, szétszórva feküdtek; az udvarok keritetlenek, a házak előtt és megettkeresztülkasul csavargó gyalogjáró közök és kocsijárás; a baromfi és sertés ólak vagy szabadon az udvarokon, vagy náddal rekesztett külön kertelések közt; a lakház csoportoktól külön álló akiok a rakodó kertekkel s istállókkal szintén keskeny, összevissza csavargó közökön, trágyából készült garáddal kerítve; — kőkémény az egész nagy faluban ritkaság. Ez a régi kép. Most is sok meg van még ebből. De újabb időben az ódon rendetlenség csakugyan kezd szűnni; apránként utszasorok alakulnak; — a nádkéményeket téglakémények, a nádkeritéseket sárfal kerítések váltják fel, és a csinosabb építkezés itt is szaporodik. — Félegyháza, Abony, Nagy-Kőrös, Czegléd igen nagy területen fekvő paraszt városok. Ily nagy tömegbm csinos uriházak is akadnak mindenütt. Ha ezek rakásra szedetnének, mindenikböl nagyon szép község telhetnék ki. Vannak egészen rendes utszasorokkal s cserepes csinos házakkal épült város részeik is. Abonyban különösen számos urasági lak, terjedelmes kertekkel. De azután mindenik helyen sok a sürü zug is és a rendezetlenség. Köztök mégis a parasztházakat illetőleg legcsinosabb építkezés mód mutatkozik többfelé Czegléden. Itt az építkezés még az 1841.-ben megállapított szabályozási terv és térkép szerint történik, mely főkép az utszák egyenességére vonatkozik, sezek már többnyire egyenesek is. A házak többnyire magas, tiszta falazattal, nagy szabályos ablakokra, oszlopzatos folyosóval s csinos tetőzettel, tulnyomólag cserépre épülnek s mutatósak. — Alsó-Dabas sok úri lakkal, befásitott utszákkal diszlő elég rendesen épült község. Felső-Dabason újabb időben csak tűzfalra

s téglakéményre van megengedve az építkezés; az utszasorok befásitása divatos s a csinosabb épületek szaporodnak. Gyón főutszái rendesek, elég szélesek, fákkal kiültetvék, s elég csinos —, köztök sok zsindelyes házat mutatnak. — Örkény, Új-Hartyán átalában vert és sárfalu, azután szalmával fedett házakkal bírnak ugyan: de utszáik rendesek s ez ókból a szemlélőre jó benyomást gyakorolnak.

Az alsó Cserhát vonalon legszebb község Bérezel, fákkal kiültetett szabályos, széles utszákkal, s a házak folyásában gyümölcsös kertekkel, s bár házai közt kevés a cserepes, s azok többnyire nádasak s zsupposak: de átalában kőkéményesek, tiszták és csinosak. — Tápió-Bicskének, Szent-Márton-Kátának szépítő bizottsága van. Ugyanez van Szecsőn is, hol az elég rendes utszáknak fákkal kiültetésóre s a csinosabb építkezés szaporitására maga a nép is telhetőleg törekszik. — Kóka, Tó-Almás, Nagy-Káta utszái hasonlókép elég rendesek, s fákkal kiültetvék. Mindenik helyt építkezési rendszabály áll fen s csinosodnak a házak: de a cserepes tetőzetek nem igen akarnak szaporodni. Gyömrő bár még zsindelyes épülete is kevés, a rendesebb s csinosabb községek egyike. Tápió-Sápon ellenben kőkéményök még mindig csak a jobb móduaknak vannak, s az utszák sem diszitvék fasorokkal: de szépítő bizottság most már itt is van; s az újabb időben épült házak többnyire zsindelyesek és az istállók a házaktól elkülönitvék, valamint szénával, szalmával a házak közé rakodás tilos. — Monor elég csinosan épült mezőváros; utszái rendesek s fákkal kiültetvék; van szépítő bizottsága, a mely a rendes építkezésre s a tüzveszélyesség eltávolitására felügyel; a ház falazatok, a régi vert- és sárfal helyett, vegyesen vályogból és téglából épülnek, a csinosabb építkezések s jobb tetőzetek szaporodnak, jobban a zsindelyesek, kevésbbé a cserepesek. — Albertin az eddigi fonott kémények helyett szintén téglakémények kezdenek divatba jönni; a falazatok magasodnak. — Úrin csak a régi vert fal és szalmatető divatozik ugyan folyvást: de a házak egymástól igen távol esnek, s az istállók tőlök elkülönitvék. — Veesés rendesen épült csinos község, fasorozott utszákkal, egymástól szabályos távolságban épült kényelmes házakkal. Sajátságos tekintetet kölcsönöznek az egésznek a házak előtt az utszasoron külön tető alatt álló pinezék, ki az utszára nagy keresztvasas ajtaikkal, melyek különben más német községekben is többfelé divatoznak; — a rakományok a házak közt nem töretnek: de az istállók hosszan benyúlva, a lakóházakkal többnyire egy fedél alatt állnak; — a ház folyásban hosszan nyúló kertek, sok helyen szőlőkül használvák.

Azt hinné és óhajtaná az ember, hogy a váczi járás jobb építkezési anyaggal bíró halmos és hegyes vidékein ismét a pilisi járás szilárdan és csinosan épült községei hasonlataival találkozik. Azonban nagyon távol áll e vidék amattol az építkezési tekintetben; sőt még az alsó síkvidék jobban épült községeivel is kevés községe versenyez. A falazat anyaga itt is tulnyomólag sár- és vertfal, a tetőzeté zsúp és szalma, és bár már a téglakémények használata sokkal tulnyomóbb, még a fakémények is sokfelé bőven láthatók. Különben egyesekre menve:

Eákos-Keresztur a jobb építkezésű községek közé tartozván, elég rendes és fákkal kiültetett utszasoru; a csinosításra az elöljáróságnak szigorú gondja van; — a régi vertfal helyett, a kő- és tégla falányag használata terjed; a jobb módúak cseréptetőre is kezdenek építkezni. — R.-Csabának utszái szintén elég rendesek volnának, s házai közönséges paraszt házakképen elég csinosak: de az utszák sok helyen nincsenek kiültetve fával, és azok a dűlös part oldalról lefutó esőjárás által kiárkolvák; azután bár szabályrendeletileg csak a cseréptetőre építkezés volna megengedve, a lakosok most is átalában nád- és szalmatetőre építkeznek. — Péczel sok cserepes és zsindelyes úri lakaival a hegyoldalban messziről szépen mutat. Van szépítő bizottsága is. A házak közé rakodás tilos. De máskép a paraszt házak túlnyomó része nagyon a régi alacsony vert- vagy sárfalazatu, apró ablaku és szalmás. — Gödölő csinosodó mezőváros. Főbb utszái elég rendesek, szélesek s fákkal kiültetettek. A házsorok belső köze kertekkel szaggatott. Van építési rendszabály. Szaporodnak a csinosabb házak, többnyire zsindelytetőre; cserépre kevésbbé. De a rakományok a szigorú tilalom ellenére is sokszor a házak közé kerülnek. — Aszódon az 1858-ban történt legelső elkülönzés és határrendezés alkalmával a belső telkek, közterek és utszák rendezésére nézve is történt egyesség, s ugyanekkor szépítő bizottság is alakult, mely magának rendes szabályzatot készítvén, azt megerősités-végett illető helyre felterjesztette; azonban az épen ekkor változott politikai viszonyok folytán ezek nem erősittettek meg, sőt később eltévedtek: de azért most is áll fen e városban szépítő bizottság, mely az elöljárósággal együtt szorgalommal gyakorolja az építészeti rendőrséget. Új építkezést vagy régi épületen nagyobb változtatást tenni engedély nélkül senkinek sem szabad. Ennek folytán a város belső része most már tulnyomólag cseréptetőzetű házakat mutat, s mivel a földmivelő népség a külső szélekre vonult, a belső városban széna-szalma rakomány nincs. Csak kár, hogy az építkezések nem egyenletesek, s a csinos Ízlés kevésnél tűnik fel.

Pest közvetlen közelében Új-Pest egészen városiasán építkezik. Szépítő bizottsága van. Az építkezés csak zsindely, cserép és pléhtetőre engedtetik meg. Az új osztáson sok kiépítetlen rész van még, de az egész kertekkel szaggatott csinos községgé alakulásban van. — Kis-Pest sokkal újabb még, mintsem róla ítéletet mondani lehessen: de utszái szabályos terv szerint rendezettek, épületei elég magas falúak, tulnyomólag cserepesek, és szintén törekszik a pesti területen közelében emelkedő Kőbánya nyomába. — Csömörön az utszának csak egyik oldala van házakkal kiépítve, a szemközt álló kerteket és fasorokat foglal. Tagosításkor a szérüskertek külön adattak ki, s a házak közt rakományok nincsenek. — Rákos-Palota utszái szabályosak és szélesek; a házak eleje fákkal kiültetett. Van szépítő bizottsága. A jobbféle anyagból, még a téglából épült házak is zsindelytetőre szaporodnak. — Fóthon szintén régóta van szépítő bizottmány, mely az építési ügy körül rendet tart. Az utszasorok fákkal kiültetvék s a zsindelyfedelek szaporodnak. — Duna-Keszi elég rendes: de átalában csak szalma- és nádtetőre építkezik. Sajátságos, hogy régebben itt az istállók kinn voltak az akolkertekben; újabb időben igen hibásan, a lakházakkal egy fedél alá építtetnek. — Duka szintén szabályos és fákkal kiültetett utszasoru község, de hasonlókép csak vertfalu, szalmatetős házakkal bir; zsindelyes igen kevés.— Vácz város építkezése közép részén egészen városias, a dunai oldalon igen sürü rendetlen zugokkal. A külső részek utszái elég rendesek, fákkal, — néhol gyümölcsfákkal is kiültetettek; de különben az építkezésen az újabb ízlésű csínnak kevés nyoma. A használt vályog fal anyaga, valószínűleg, salétromossága miatt, igen könnyen pusztul, s az új épületek is hamar rozzant avultakká válnak.

A váczi járás felső hegyes vidékén a legjobb épitkezésüek közé tartozik Csővár, bár a helyfekvés, t. i. a hegyes völgyesség miatt egyenes utszasorok nem lehetnek: de a házak távol állanak egymástól s mintegy negyedrészük zsindelyes és cserepes. — Kis-Ujfalu hasonlókép jó építkezési renddel és arra gondos felügyelettel bir. Az istállók lehetőleg elkülönitvék a lakházaktol. — Püspök-Hatvan ismét vidékének legrendesebb építkezésű községei közé tartozik s bár épületei csak szalmatetősek: de elég csinosak s a rakományok a lakóházaktól távol tartatnak. — Tót-Györk építkezési rendszabályt tart fen. A ki csak teheti, zsindelytetőre építkezik. Az istállók a lakóházaktól elkülönítve vannak, valamint a rakományoknak a házak közt tartása tilos.

Az itt mondottak főrészben, természetesen a köznép építkezésére vonatkoznak, melyről a kitüntetések mellett is átalában az je-

gyezhető meg, hogy a falanyag többnyire sár, vertföld és vályog, a falak alacsonyak, 7—8 láb közt változók; a 9 lábasok már csak a magasabb jobbféle építkezésűek közt fordulnak elő. Az ablakok kicsinyek, a szobafenéknek az udvar szintjétől kellő magasságig felemelése csak a jobbféle építkezéseknél van meg. A tulnyomólag szalma- és zsuptetőnek, és átalában az egész háznak és környékének jókarban tartása szintén tulnyomólag sok helyen nagyon sok kívánni valót hagy fen.

A.birtokos úri rend építkezéséről, melynek lakházai közt többfelé, ízletes, csinosak találkoznak, ezek nem értendők.

Nevezetes épületekkel, nagyszerűséggel, kitűnő kastélyokkal azonban a megye nem igen dicsekedhetik. Kitüntethető nagyobbszerü kastélyok: a királyi palota Gödöllőn, gróf Károlyi Istváné Fóthon, az érseki kastély Kalocsán, a püspöki Váczon. Ráczkevin szintén vau egy hg. Eugenius-féle kastély; ide sorozhatók végre a túrái volt hg Eszterházy-, a tápió-sághi gr. Keglevich féle kastélyok s gr. Sándor Móricz biai kastélya. Albertin az Almásy, Pilisen a gr. Beleznay és b. Nyáry-féle kastélyok kisebbszerüek, a milyen több is találkozik. Az aszódi Podmaniczky-féle kastélyt most a város bírja városházaképen. Igen figyelmet érdemlő derék épület a nagykőrösi lovaskaszárnya, s a váczi fegyház. — A templomok közt legszebb a fóthi róm kath. templom. Régiségéről nevezetes az ócsai **ref.** és a tápió-sülyi róm. kath. templom. Régi vár Zsámbékon —; nagyszerű várrom Visegrádon áll fen. Egyébütt, mint Csőváron, Sülyön szintén vannak efféle nyomok: de átalában kevés. Ezek megemlítését az egyes községek leírására hagyom.

44. §. Községi közjövedelem, közvagyon és községi háztartás.

Az államtest első szerves közege a község. Ennek rendeltetése' a polgárosult társadalmi együttlét kényelméről, bátorságos s lehetőleg élvezetes voltáról, a társadalmi egyén javára, annak személye és vagyona irányában legközvetlenebb hatósági érintkezéssel gondoskodni. Ez közhatósági költséget, annak fedezhetése pedig közjövedelmet és közvagyont feltételez.

Községi k ö z j ö ve d el e m f o r r á s o k. A községi közjövedelemnek országszerte, s így Pestmegyében is, legátalánosabb forrása a községi pótadó, mely a törvény értelmében az egyenes államadó után megszabott százalékokban szokott kivettetni. Azonban minden község csak azon mértékben jogosított lakosaira községi pótadót kivetni, a mely mértékben a szükséges kiadásokat más jövedel-

méből fedezni nem képes: annálfogva az egyes községek jövedelem forrásai különbözők lévén, a különböző községekben, a községi pótadó is nagyon különböző, és pedig egyéb községi vagyonhoz és községi jövedelem forrásokhoz képest, azután ezekhez mérten, a teljesitni kellető s teljesitni elhatározott kiadások különfélesége szerint.

E rövid sorok igazolják, hogy mennyire fontos tárgygyal van itt dolgunk. Ez okból sajnálattal kell megjegyeznem, hogy ide vonatkozó ismertetésemet ismét csak a megye régi területére nézve tehetem; mert az ide vonatkozó adatoknak a kis-kun járásból, a régi területtel egyező minőségben, nem juthattam birtokába.

Pestmegye régi területén a községi költségvetések szerint, a községi pótadón kívül, következő község-jövedelmi forrás-czímek fordulnak elő: korcsmáltatási jog, földbirtok, vadászati jog, malomjövedelem, mészárszék és mészáros lak, kovácsmühely és kovács lak, országos- és heti vásár, azután egyéb helypénz, tőkepénzek jövedelme (még kölcsön vett pénzeknek a lakosok közt kiosztása által eredő kamatnyerés útján is), kert és faiskola-bevétel, boltbér, házbér, halászati jog, hid, révjog és kikötő, malomkaró-bér, tolonezozási jövedelem, községi trágya eladás, szántás alá bérbe adott közlegelő, kőbánya, birság, kenderföld osztás, erdőfa eladás, cselédkönyvek bevétele, lóher, rét, letelepedési díj, bognár műhely, fazekas földbánya, csődörök, bikák és kanok tartása után, köz-sorbeli fuvardíj, városi lovak keresete, mértékhitelesitési bevétel, kőszéu-akna bér, fogyasztási adókezelés jutaléka,, taksások szolgáltatmánya.

Fordul ezeken kívül elő még az egyházi, iskolai, legelő, fogyasztási adó-bevétel czíme is: de ezek mindenikének ugyanazon czímü kiadás is állván ellenében, tehát ezek csak átmeueti tételt képeznek s ugyanazért községi jövedelemforrásul nem tekinthetők.

Természetesen, e czímek mindenike, nem minden községben fordul elő. Közülök egyik községben több, másikban kevesebb van meg. Némelyik czím csak néhánynál jön elő. De már e czímsorozat is azt mutatja, hogy Pestmegye községeiben a községi jövedelmüi szolgálható források elég változatosságban fel vannak keresve.

Több községe van a megyének, mely e különböző czímü forrásokból annyi jövedelmet élvez, — községi kiadásait pedig oly arányban tartja, hogy községi pótadóra nincs szüksége, s azt nem szokott lakosaira kivetni. Mások nem mindenkor, vagyis csak akkor vetnek ki, ha rendkívüli kiadásaik fordulnak elő, a melyeket a rendes jövedelemforrások nem győznek, vagy a mikor e források megcsökkennek, mivel ezek jövedelmezősége sem egyenlő. E szerinte viszony s a pótadó mértéke is változó. Tájékozásul: oly községek, a me-

lyek sem 1873-ban, sem 1875-ben nem vetettek ki pótadót, voltak: Alberti, Bátya, Csanád, Czinkota, Dömsöd, Foktü, Géder-Lak, Nagy-Kőrös, Alsó-Némedi, Ócsa, Ráczkevi, Sz.-Endre, Szeremle, Sziget-Sz.-Márton, Sziget-Sz.-Miklós, Tök, Úszód, Veresegyháza. 1873-b an nem vetettek ki pótadót: Bénye, D.-Egyháza, Gomba, Izsák, N.-Kovácsi, Rékas, Tótfalu; 1875-ben nem vetettek ki: Farmos, Kóka, Szecső, Haraszti, Soroksár, Tápió-Süly, Becse, Zsámbék, Békás-Megyer, Pomáz, Bogyiszló, Fájsz, Sz.-Benedek, Issaszegb, Kis-Tarcsa, Rákos-Palota. E két év közül 10 százalékon felül egyikben sem igénylettek: Alpár, Tószegh, Sári, Új-Hartyán, Gyömrő, Káva, Fóth, Versegh. Mindkét évben 20 százalékon felül igénylettek: Abony, Bérezel, Lóré, Hidegkút, Pilis-Csaba, Sz.-Iván, Kis-Kőrös, Duna-Vecse, Kartal, Valkó-Szent-László, Szada, Tót-Györk, Czegléd. Mindkét évben 30 százalékon felül igénylettek: Albertfalva és Császártöltés, amaz 66, ez 85 százalékot. — Legtöbb község van olyan, a melynek községi pótadója 12—25 százalék közt szokott változni, vagyis 12—25 kr. az egyenes államadó minden forintjától.

A községi pótadó után legtöbb helyen előforduló községjövedelmi czím: a korcsmáltatási jog. Sok községnek ebből igen szép jövedelme van. Például, nem említve a nagy népességű rendezett tanácsú városokat, l*73-ban bevett ebből: Dömsöd 2450, Ráczkevi 1558, Alsó-Némedi 1326, Szalk-Szent-Márton 1400, R.-Keresztül- 695, Héviz-Györk 651, Pomáz 699, Ócsa 552, Csepel 540. Czinkota 535, Bogdán 511, Fóth 457, Pénzel 499, Kóka 4*9, Csömör 450 frt jövedelmet. Több községnek szintén volt a körülmények szerint szembetűnő bevétele; merte jövedelmezőség sok körülménytől függ. Tudvalevőleg a volt úrbéres helyeken ott, a hol szőlő van, fél évre, a hol szőlő nincs, negyed évre terjed a korcsmáltatási jog, az 1836. évi úrbéri törvény értelmében. Némely helyen épületek, földek s egyéb javadalmak is vannak a korcsmáltatási joggal, másutt nincsenek. A népesség is határoz, stb. ügy mutatkozik, hogy e jog fél és negyed évre szorítottsága a kihasználhatás jövedelmét még ez idő alatt is nagyon csökkenti, minél fogva kívánatos, hogy a községek e jogot egészen magukhoz váltsák, mert különben a legjobb községi jövedelemforrások egyikét képezi. Ezt cselekedte D.-Egyháza, mely épen ennek folytán, oly eredménynyel kezeli ezt, hogy már 1872-ben 2500 frtot vett be belőle, pedig a község nem tartozik a nagy népességüek közé.

Az ingatlan birtok hasonlókép gyakran előforduló községjövedelmi forrás. Sok községnek nevezetes terjedelmű földbirtoka van.

Eltekintve a két legnépesebb s legnagyobb határu várostol, Nagy-Köröstől és Czeglédtöl, legnagyobb saját községi földbirtokkal a következő községek, és pedig mindenféle földterületet együtt véve, következő területtel bírnak: Ráczkevi 1376, Császártöltés 1561 (közte 784 haszontalan), Csanád 474, Sükösd 399, Solt 390, Alsó-Némedi 373, Nagy-Abony 372, Veresegyháza 367, Foktü 308, Kis-Kőrös 274, Nagy-Káta257, Rékas 238, Duna-Egyháza 203, Ó-Kécske 175, Bogyiszló 171, Alpár 166, Szalkszentmárton 159, Bátya 157, Géder-Lak 157, Dömsöd 154, Úri 152, Üllő 150, Sziget-Szent-Miklós 144, Ócsa 120, Bagh 130, Vecsés 130 holddal. Ezek közt Csanádon 45, A.-Némedin 39, Nagy-Kátán 26, Rékason 56, Kis-Kőrösön 95, Uszodon 26, Szalk-Sz.-Mártonban 19, Alpáron 61, Úrin 52, Üllőn 58, Ócsán21, Baghon 36, Vecsésen 79 hold hivatalnokok (jegyző, kántor, tanító), a többi a község használatában van. A jövedelmezőség ennél is sok körülménytől, különösen a föld minőségétől, s a birtokhoz csatolt jogoktol is függvén, valamint a korcsmáltatási jog, azonkép ennek jövedelmezőségével sem lehet a különböző községek közt szabatos összehasonlítást tenni.

Mióta a vadászatról szóló 1872: Vl-ik törvényczikk fenáll, több község ezen közjövedelem-forrást is czélszerüleg kezdi kihasználni, és szaporodik azon községek száma, a melyek ebből emelkedő jövedelmet húznak. 1873-ban Bagh ebből KOO, Fóth 237, Bia 221, Bogyiszló 205, Csép 195, Dunakeszi 172 forint jövedelmet húzott.

Azonban, hogy a különböző bevételi czímekböl, melyik község mennyit vesz be, azt itt csak nagyobb példákkal is elsorolni, nem lehet feladatom. De egy igen figyelmet érdemlő közjövedelmi forrást különösen meg kell még említenem azért, mert igen czélszerünek mutatkozik, és mégis kevés helyen van használva. Ez a-közlegelő egy részének szántás alá bérbeadása. Ezt Promontór és Csobánka községben találom gyakorlatban. Az első 1873-ban szántás alá bérbe adott közlegelő részletekből 498, a második 297 forintot vett be. Nem egyedül a nyert jövedelem tekintetéből fontos ez; hanem még inkább az ez által eredményezett legelő javításnál fogva. Huzamos használat alatt a közlegelőkön bógács, kutyatej, iglicze-tövis, iringó, ökörfark kóró s más haszontalan füvek szaporodnak el, a fűtermés megritkul, és sok puszta tér támad. Ha ez föltöretik, néhány éven át szántás alatt míveltetik, végre fűmaggal bevettetik, akkor jobb fajta, nemesebb füvek szaporodnak el, és sokkal jobb, bővebb legelő áll elő. így kezelt s tisztán tartott közlegelőkön, kisebb területen is több barom jobban megél, mint az eldudvásodott, elmohosodott, fűnövésökben megritkult nagyobb területeken. A hol te-

hát a közlegelő még fenáll, s annak területe, legalább részben szántás alá alkalmas, egy részének időnként ily váltakozással használása nemcsak a legelő fűtermését nem kevesiti; hanem háromszoros hasznot hajt, t. i. a községi pénztárnak az új törésű földért kapott jó haszonbér által, — a legelő javítás által a baromtenyésztésnek, végre a község lakosságának a pihent gyepföldnek több éven át gazdag termése által.

Messze vezetne ismét, de kielégítő alapot nyújtó anyagom is hiányzik arra, hogy azt visgáljam: váljon fel van-e minden községben a közjövedelem-nyerésre kínálkozó minden forrás kellőleg használva, vagy nincs. De egyet meg kívánok itt is emlitni. És ez a vizjog; nem halászati, hajózási, rév s más hasonló tekintetben értve, a mikép a fennebbi czímek közt is előfordul: hanem más alakban; jelesen földöntözésre és hajtóerőkép használás alakjában. Parteiősitésekre, vizmeder szabályozásokra megyéink, községeink számadásaiban tetemes kiadások fordulnak elő; sőt országos kiadásaink közt is nagy szerepek vau az efféléknek. Csehország, Morva stb. iparos vidékein, a miveit külföldön a községileg szabályozott s parterősitéssel gondozott vizek, iparerőmüvek hajtására, rétöntözésre stb. a gondozó községnek fizetett díj mellett használtatnak. Meg kell jőni az időnek, és bár minél előbb jőjön meg, hogy e kihasználás Magyarországon is átalános legyen. Egyes esetekben, egyes községek figyelmének ezek addig is mindenesetre igen méltó tárgyát képezik, mire Pest megyében a pilisi és váczi járás több helyén szintén kínálkoznék alkalom.

b) A községek közvagyonossági mértéke. Szembetéve a községi közvagyont s jövedelmi forrásokat a községi közterhekkel, a községek vagyonosságára nézve maguk a községi kimutatások és költségvetések alapján a következő tájékozás nyújtható.

Legnagyobb közvagyona községe a megyének: Nagy-Kőrös, vagyonértéke ingatlanban 524,560 fit, ingókban 10,702 frt 76 kr., tőkepénzben 56,468 frt 82 kr., — összeg 591,731 frt 58 kr; minek ellenében teher 283,929 fit; tehát tiszta vagyon 307,802 frt 58 kr., azon megjegyzéssel, hogy a vagyonkimutatásban a tekintélyes összeggel jövedelmező királyi kisebb jogok, melyek másokkal megosztottság nélkül a város tulajdonához tartoznak, nincsenek felvéve. Vácz: ingatlan 238,567 frt, ingó 5,169 frt 54 kr., tőkepénz 24,451 frt 95 kr., együtt 268,188 frt 49 kr., melyre teherkép 33,074 frt 61 kr. állván, tiszta vagyon: 285,113 frt 88 kr, szintén a királyi kisebb vagyis korcsmáltatási jog nélkül, melyet ugyan a város, a váczi püspökség és káptalan, mint régi földesurak mellett, ez idő

szerint még csak a volt úrbériség mértéke szerint élvez, s az egésznek megváltása iránt most folynak az alkudozások. E vagyon mellett itt a községi pótadó 1875-ben 30 százalékot tett. — Kalocsa vagyona: ingatlan 198,075 frt, ingó 1496 frt 44 kr., jogok 54,760 frt, összesen 254,331 frt 44 kr.; teher 33,700 frt, — tehát tiszta: 220,631 frt 44 kr. Volt pótadója 2 $7^{58}/_{10l}$, százalék. — Czegléd: ingatlan 205,593 frt 57 kr., ingó 5675 frt 52 kr., tőkepénz 42,127 frt, jogok 34,568 frt, összeg 287,964 frt 14 kr; teher 129,109 frt 56 kr; tiszta: 158,854 frt 58 kr. Községi pótadója volt $22^{9}/_{10}$ százalék. — Soroksár: ingatlan 92,271 frt, ingó 2078 frt42kr., tőkepénz 11,222 frt, jogok 11,960 frt, összesen 117,532 frt 42 kr.; teher 6500 frt; tiszta vagyon 111,032 frt 42 kr. — R á c z k e v i: ingatlan 34,550 frt, ingó 7053 frt, tőkepénz 54,22) frt 11 kr., jogok 10,050frt, összeg 105,873frt 11 kr; teher nincs. — Szentendre: ingatlan 68,408 frt 70 kr., ingó 3323 frt40kr., tőkepénz 20,178 frt 12 kr., összeg 91,910 frt 22 kr.; teher 5662 frt 92 kr; tiszta vagyon 86,247 frt 30 kr.— Alsó-Némedi: ingatlan 25,330 frt, ingó 887 frt 30 kr., tőkepénz 3506 frt 58 kr., jogok 39,362 frt, összeg 69,085 frt 88 kr.; teher semmi. — Duna-Pataj: ingatlan 45,700 frt, ingó 1679 frt 48 kr, tőkepénz 29,370 frt, jogok 7348 frt, összeg 84,097 frt 48 kr; teher 15,750 frt; tiszta vagyon 68,347 frt 48 kr. Községi pótadója volt 18 százalék, 3600 írtért ingatlant vásárolván. Nagy-Abony: ingatlan 72,600 frt, ingó 3617 frt, jogok 23,020 frt, összeg 99,237 frt, teher 31,817 frt09 kr; tiszta vagyon: 67,318 frt91 kr. Községi pótadója volt $22^{2}/_{I()O}$ százalék. — Fájsz: ingatlan 61,555 frt, ingó 8972 frt 59 kr, összeg 70,527 frt 59 kr, teher 4940 frt, tiszta vagyon: 65,587 frt 59 kr. — Duna-Vecs e: ingatlan 44,711 frt, ingó 1563 frt, jogok 1885 frt 70 kr, összeg: 48,159 frt 70 kr; teher nincs. Községi pótadó volt $25^{32}/_{)l)n}$ százalék.
— Ordas: ingatlan 27,940 frt 35 kr, ingó 348 frt 80 kr, tőkepénz 989 frt, jogok 12,663 frt, öszeg 41,941 frt 13 kr; teher nincs; községi pótadó volt 46^{M}/ioo százalék. — Új-Kécske: ingatlan 27,5C0frt, ingó 2788 frt 54 kr, jogok 10,190 frt, összeg 40,478 frt 54 kr; teher nincs; községi pótadó volt $23^{8}/_{l0}$ százalék. — Dömsöd: ingatlan20,977 frt,ingó 1000frt,jogok 18,000frt, összeg: 39,977frt; teher nincs. — Csanád: ingatlan 16,620 frt, ingó 2254 frt, tőkepénz 16,000 frt, összeg 34,874 frt; teher nincs. — Aszód: ingatlan 24,726 frt 75 kr, ingó 1200 fi t 59 kr, tőkepénz 1170 frt 52 kr, jogok 9166 frt. összesen: 36,263 frt 86 kr; teher 2041 frt 32 kr; tiszta vagyon 34,222 frt54 kr; községi pótadója volt $22^{t2}/_{lll0}$ százalék.
— Rékas: ingatlan 35,941 frt, ingó 707 frt, tőkepénz 16,817 frt

50 kr, jogok: 1000 frt, összeg 54,465 frt 50 kr, teher 20,228 frt 78 kr; tiszta vagyon 34,236 frt 72 kr; pótadója volt $18^{7}/_{l0}$ százalék. — T.-Györgye: ingatlan 33,952 frt, ingó 800frt, összeg34,752 frt; teher nines; pótadó voltl$2^{34}/_{lüO}$ százalék. — Mono r: ingatlan 30,100 frt, ingó 1588 frt, tőkepénz: 289 frt, jogok 4800 frt, összeg 36,777 frt; teher 4357 frt 59 kr; tiszta vagyon 32,419 frt 48 kr; községi pótadó volt $ll^{92}/_{I00}$ százalék. D.-Egyháza: ingatlan 32,100 frt,ingó 2850frt, jogok 15000 frt, összesen 49,950 frt; teher 17,150frt; tiszta vagyon 32,800 frt; pótadó volt 30 százalék. — Solt: ingatlan 24,430 frt, ingó 1715 frt, tőkepénz 1650 frt, jogok 4000 frt, összeg 31,795 frt; teher nincs; községi pótadó volt $8^{91}/_{I00}$ százalék. —Miske: ingatlan 27,050 frt, ingó 1135 frt 90 kr, jogok: 4000 frt, összeg 32,185 frt 90 kr; teher 1000 frt; tiszta vagyon 31,185 frt 90 kr; pótadó volt 15 százalék. — Keczel: ingatlan 32,710 frt, ingó 737 frt 30 kr, összesen: 33,447 frt 30 kr; teher 2454 frt 64 kr; tiszta vagyon 30,992 frt 66 kr; községi pótadó volt $18^{6s}/_{1(l0}$ százalék az egyenes állam adó összege ntán.

De hosszú volna e kimutatást egyenként tovább folytatni. Ugyanazért tisztább megérthetésül csak azt jegyzem még meg, hogy a vagyonérték a községek saját költségvetési kimutatása szerint van felvéve; tehát nem szabatos becsű, és a különböző községek nagyobb vagy kisebb szigorúsága szerint, különböző értékű ugyan: mindazáltal az átalános tájékozásra kielégítő. Az ingatlanok közt épületek is szerepelnek. Az ingóságok alatt községházi bútorzatok, különféle szerelvények, különösen tüzmentes pénztárak, tüzfecskendők, mag állatok stb. foglaltatnak. A jogok alatt legtöbb helyen a korcsmáltatási, azután a vadászati jog, illető helyeken a vásár és helypénzszedési jog, némely helyen, mint különösen Duna-Egyházánál a révjog is értendő, minthogy e község a révjogot is egészen magához váltotta. Épen ez által indokoltatik itt a 30 százaléknyi községi pótadó, míg a váltság ára kifizetve nem lesz. Több község adósságának eredetére és pótadó igényletére nézve is forog fen hasonló eset.

Ez előbocsátottakon kívül legtöbb erős vagyonú község van a solti járásban, a hol Bátya, Bogyiszló, Foktü, Geder-Lak, Hajós, Kis-Harta, Izsák, Kis-Kőrös, Süköd mindenikének tiszta vagyona haladja a 20,060 frtot. A kecskeméti járásból: Nagy-Káta, Ó-Kéeske, Bérezel; a pestiből: Alberti, Irsa, Üllő, Haraszti, Ócsa, Taksony; a pilisiből Promontór, Szigetszentmiklós, Nagy-Tétény, Pócsmegyer; a váczibol: Dány, Gödölő, R.-Keresztur, R.-Palota a 20,000 frt községi tiszta vagyon összeget megütő, részben meghaladó községek.

c) Községi kiadások. A községi háztartásnak másik részét, a közköltségeket tekintve s azon szempontból mérlegelve, hogy az egyes községek mily mértékben teljesítik azon kiadásokat, melyekre az életnek hasznosan, kényelmesen, bátorságosan, s lehetőleg élvezetesen folytathatására szükség van, s a melyek teljesítése egyes egyén, egyes család és a magán társulás körén kívül esvén, a községi lét főfeladata, a következő eredményt mutathatom fel:

Rendes község kiadási czímek a községi költségvetésekben és számadásokban; községi birtokok után egyenes állam és egyenértéki adó, — községi hivatalnokok és szegődményesek fizetése, — elöljárósági napidíjak s utazási költségek, — épületek fentartása és javítása,
— fűtés, világítás, irodaszerek és kellékek,—ujonczozási költségek,
— utak, hidak, közkutak fentartása s igazítása, — épületek tűz ellen biztosítása, — megyei nyomda, — hírlapok, nyomtatványok, — tanítás és vallásügy — előre nem látottak és vegyesek. E czímek csaknem minden községben előfordulnak; tenné zetesen összegökre nézve a körülmények szerint igen nagy változatossággal.

Ezeken kívül többször előforduló czímek még: előfogatozás, magállatok tartása és vásárlása, levélhordás, szegényügy és kórház, nj építkezések, birtok vagy egyéb vagyonszerzés, adósságkamat és törlesztés.

Egyéb czím ritkán, s többnyire csak egyes esetben jő elő.

Átalában úgy mutatkozik, hogy kihagyva az új építkezéseket és új vásárlásokat, a melyek közvetlen a vagyon-érték szaporulatát képezik, az összes községi kiadásoknak 10 százaléka az állami közadóra esik, — 60 százalék a hivatalnokok és szegődményesek fizetésére és napdíjaira, — $3'/_2$ százalék utak, hidak, közkutak fentartására,
— ugyancsak $3^1/_3$ százalék az ujonczozásra, — végre az épületek fentartására, biztosítására, fűtésre, világításra, irodaszerekre és vegyesekre 23 százalék megy fel.

Két osztálya van e kiadásoknak: az egyikbe azok sorozandók, a melyek közvetlen a község által adatnak ugyan ki, de egyenesen az állam szolgálatára történnek, s így tulajdonkép az államadónak és államköltségeknek folytatását képezik; a másik osztályban azon kiadások foglalnak helyet, a melyek közvetlen helyi érdeküek, és tulajdonkép ezek az igazi községi kiadások. Tekintve, hogy már a községi hivatalnokok nevezetes részben állami rendeleteket, állami teendőket teljesitnek; tehát már ezek fizetése is, ezen teljesítésnek, a közvetlen községi végzemények mértéke szerint meg volna a kétféle kiadási rovat közt osztandó, mely megosztás azután ugyanazon kulcs szerint, az épületek fentartása, fűtés, világítás, irodaszerek stb.

kiadásainak megosztását is maga után vonná. Azonban bár a költségek ezen megoszlásának átalában és az egyes községekre nézve kutatása igen érdekes tárgyul szolgálhatna, itt e helyen abba nem ereszkedem; hanem megelégszem ezúttal csak azon kiadásoknak némely részletben bővebb feltüntetésével, a melyek határozottan és egyenesen a községi fontosabb helyi érdekekre vonatkoznak. Ilyenek:

1. A vallás és tanügy. Ez ez idő szerint tulajdonkép nem tartozik szorosan a község teendőihez; mert még vallásfelekezeti kezelés alatt áll. Mégis alig van Pest megyében község, a mely a vallás és tanügy költségeinek viselésében kisebb-nagyobb mértékben községilég is részt ne venne, és pedig valláskülönbség nélkül. A nagy népességű erős községek a tanítás ügyre átalában jelentékeny összeget költenek, bár ez nincs még a kor igényeinek eléggé megfelelőleg kifejlődve. A kisebbek közül is azonban több van, mely e részben már szintén megemlíthető: Gödölő ismétlő iskolára 3G0, Dunakeszi ismétlő és vasárnapi iskolára 110, E.-Keresztur az ismétlő tanító fizetésére 100, Bagh szintén arra 100, Valkó 80, V.-Szent-László 80, Vadkert 80, Vácz-Hartyán 50, Boldog 50, Makád 40 frtot ad ki évenkint stb.

2. Az egészségügy felügyelete s az arra vonatkozó intézkedések kiválólag a községi teendőkhöz tartozván: Pest megyében egy rendezett tanácsú község sincs, melynek tiszti orvosa ne volna, sőt ha a régi időkhöz hasonlítjuk, a községekben szintén van e részben előhaladás, bár még sok és népes község van tiszti orvos s egyátalában orvos nélkül. Azonban az egészségügy az 1876: XIV. t, ez. alapján épen most szerveztetvén, erről önálló czím alatt szólok.

3. A községi éjőrségre, illetőleg belső rendőrségre, bár némely községben községileg és pedig elég jól van az szervezve, átlagosan az egész megyét véve fel, aránylag nem sok költség fordittatik. Ennek községi kiadása alig tesz többet, mint a mennyit a közbátorsági kiadás egy másik rovata, t. i. az állami kiadásokhoz sorozható katona-ujonezozás igénybe vesz. Vannak ugyan több helyen fizetett éjőrök is, de e szolgálat az ilyenek mellett is tulnyomólag házsorosság útján van szervezve, mely szervezetről különben szintén más helyen saját czíme alatt lesz szó.

Itt a községi kiadásokról foly a kérdés. E kiadási rovatok szerint legszervezettebb belrendőrséget mutat a költségvetés Pestmegye középnagyságú községei közt aránylag Báczkevin, a hol 4 éjőr fizetésére 560 frt, azután Gödölőn, a hol egy rendőr s szállásmester 100, két egész éves éjőr szintén 100, négy féléves éjőr 120, összesen 320, és Tasson, a hol négy éjőr 240 írttal jön elő. A külső rendőrség kiadásainak a községi költségvetésben és kiadások közt szintén nem sok

képviseltetésök van. Ez legnagyobb részben a határbirtokosok külön gondoskodására van hagyva. Szintén a középnagyságúnk közt három községet találok, mely e részben kivételt képez, s községileg kezeli a külső rendőrséget. Ezek: Császártöltés, mely öt felelős mezei rendőr fizetésére 1000, Foktü négy felelős csősz fizetésére 800, végre Bátya, mely ugyan-e czímen 600 frtot hoz számadásba. Ezeken kívül Pomáz 300, Tótfalu 250, Vörösvár 236 frtot fizet hegybráknak, Solt pedig 80 frtot pusztabírónak. Lovashadnagyot fizetnek ugyancsak Solt 200, Izsák 180, Duna-Pataj 180, Peszér-Adaes 166, Tószegh 150 írttal. A többi átalában csekélység, a mi községi kiadás e czímen előjön. Különben a külső rendőrség szervezetéről is tüzetesen másutt lesz szó.

Szembetűnőbb a községi kiadások közt az előhaladottság a tűzrendőri eszközöknek, különösen a tűzfecskendőknek közköltségen tartásában. Tűzfecskendőt mutatnak ki vagyonrovatukon: Monor (tűzoltó szerek) 826, Sziget-Újfalu 650, Csepel 483, Báczkevi (tűzoltó eszközök) 618, Nagy-Káta kettőt (egy új 300, egy régi 120 frt) 420, Kóka kettőt 650, Izsák kettőt 250, Dány 500, Alpár 280, Abony 1000, Budakeszi kettőt vizszekérrel 370, Rákos-Keresztur kettőt (egyik 500, másik 105 frt) 605, Békás kettőt 254, Új-Hartyán 304, Pomáz 400, Szentmárton-Káta (tűzoltó eszközök) 289, Péteri 510, Szada 140, Úri 515, Csanád kettőt (hozzávalókkal) 435, Sziget-Sz.-Márton 388, Pilis kettőt 560, Csép 200, Duna-Egyháza 200, Duna-Pataj kettőt 800, Foktü kettőt 300, Kis-Kőrös 305, Tápió-Sáp 240, Torbágy 420, Tószegh kettőt 300, Gödölő 450, Czinkota 120, Farmos 220, Albertfalva 200, Rátót 150, Bénye 180, Káva 283, Cz.-Berczel (oltó eszközök) 700, Bogdán kettőt 800, Püspök-Hatvan 460, Hidegkút kettőt 565, Makád kettőt 300, Gyömrő 120, Úszód 200, Tótfalu hármat 1000, Issaszegh 145, Pilisszántó 250, Vörösvár 600, Sziget-Sz.-Miklós kettőt 500, Monde 117, Ocsa 240, Solt kettőt 380 (ugyanitt előirányzat új fecskendőre 500 frt), Promontór kettőt 900, Bogyiszló 400, Szalk-Sz.-Márton 150, Duna-Vecse kettőt 1000, Vecsés 350, Ujszász 191, Versegh 425, Vadkert 150, Csömör 420, Vácz-Hartyán 160, Péczel 400, Domony 502, Kartal (tűzoltó készülék) 473, Boldogh 262, Tatár-Sz.-György 175, Alsó-Némedi kettőt 359, Nagy-Kovácsi 150, Pócsmegyer (tűzoltó szerek) 500, Örkény 140, Perbál 490 frt értékben. Más helyeken is közönségesen vannak kisebb-nagyobb fecskendők. A rendezett tanácsú városok átalában el vannak ezekkel látva. Üllőn 450, Veresegyházán 450, Tápió-Szent-Mártonban 600, Tót-Györkön 324 frt 1873-ban hozatott fecskendő vásárlására költség előirányzatba.

A községi vagyon védelmére a tűzmentes vas pénzszekrényeknek kisebb bár, de szintén naponként gyarapodó elterjedésük van; úgyhogy oly községekben s kisebb helyeken is találkozik az ember már ezekkel, a hol nem is gondolná.

De a kéményseprést, mint szintén a közbátorság, illetőleg a tűzrendészet egyik ágát, igen kevés helyen találtam még csak be is vezetve. Természetesen a népes nagy városoknak maguknak vannak helyben kéményseprőik, és ez indokolja, hogy azoknak községszámadásaiban miért nem fordul különösen elő az ezekről gondoskodás. De a közép helyek közt szintén gyéren találom e rovatot, és kéményseprő díjazással mindössze Császártöltés 92, Bátya 180, Ecser 25, Duna-Keszi 70, Foktü 160, Solt 90, Bogyiszló 136, Vecsés 65 írttal szerepelnek, melyek azután a hozzájuk kijáró kéményseprő részére az ekkép kialkudott díjt az illető lakosoktól községileg szedik be, s hozzák számadásba bevételeik rovatán.

4. A szomszéd községi és határközlekedő utak, hidak, azután a közkutak ismét, első fontosságú tárgyak, melyeknek jó karban léte a község lakályosságát tetemesen előmozdítja. Pestmegye területe már maga nem nagyon kedvez a jó utaknak. Sik és halmos vidéke, mely nagyobb részét teszi, teljesen híjával van a jó útépítési anyagnak; még hegyes vidékein se mindenütt dicsekedhetik annak nagy bővségével. A községi utak tehát már ez oknál fogva se tartoznak a kitüntethetők közé. Ennek azonban nem egyedül ezen említett helyi viszonyokban van az oka; hanem egyszersmind a reájok fordított gond és költség csekélységében. Már fennebb mondottam, hogy az utakra, hidakra és közkutakra fordított kiadás, az összes községi kiadásoknak átlagosan csak $3^1/_2$ százalékát teszi. Ritka hely, a mely e tekintetben kitüntetést érdemelne; sokkal több, a mely még a közép átlagon is alól marad.

5. Községi magállatok tartása. A határterjedelemre nézve első osztályú községekben, a hol különböző nagy gazdaközönség van, — azonkép ott is, a hol megszűnt a községi közlegelő, a köz magállatok tartását többnyire a községi hatóságtól különálló, közvetlen érdekelt gazdaközönség gyakorolja. De a közép nagyságot és népességet nem haladott községekben, a hol a nép foglalkozási főága egyaránt a mezőgazdaság és állattenyésztés, ez is méltán számittatik a községi teendők közé. És nem is lehet panasz, hogy Pestmegye illető községei e feladatnak megfelelni ne törekednének. Mert mikép az állattenyésztés tárgyalásánál feltüntettem, a magállatok csakugyan legtöbb helyen községileg tartatnak. Azonban a költségvetésekben igen ritka helyen találok előirányzatot új magállatok szerzésére, s a talált érték

összegek is, a kívánatos faj jóságnak alig és ritka helyen felelnek meg; minélfogva állattenyésztésünk hanyatlásának ebben sem utolsó oka lehet feltalálható.

Ezekkel körülbelől érintettem a községi kiadások azon részének főbbjeit, a melyek a közvetlen helyi érdekekre vonatkoznak. Csak röviden érintek még két tárgyat; egyik néhány község azon intézkedése, miszerint hogy lakosságát a sorban következő előfogatozás kellemetlenségétől megkímélje, évszámra felfogadott és fizetett előfogatost tart. E czímen Abony szerződéses előfogatosnak 1589, Bátya 648, Apostag 350, D.-Pataj 1560, Solt 900 frtot hoz az 1873-dik évre számadásba. Másik tárgy az igen elhatalmazott és sok jó földnek, kivált legelőnek elbontásával nagy kárt okozó szerbtövis irtása. Erre Pomáz 100, Fóth 80, Páty, Sziget-Sz.-Miklós 50, Gödölő 36 frtot hoztak 1873-ban kiadási számadásba.

A hivatalos Budapesti Közlönyt minden község költségvetésében megtaláltam, azt járatni kötelességül lévén téve; azonkép a megyei kőnyomda fentartására, mely a kormányrendeletek, megyei intézmények és körlevelek nyomására szolgál, minden község adakozik egyformán évi 8 frt 08 krral; — néhány községben a hivatalos lapon kívül is találtam hirlapjáratási kiadást, és pedig a kisebb községek közül is; például R.-Keresztur 100, Ráczkevi 65, Gödölő 50, Nagy-Kovácsi 45, Péteri, Szigetszentmiklós 40, Úri 39, Bátya 28 frtot kiadásol e czímen: de a nép közmívelődésére szolgáló községi kölesönkönyvtár tartására megszavazott kiadást sehol se találtam.

45. §. Községi nép mozgalom ki- s beköltözés, születés és halálozás által.

Nagyon ritka község az a megyében, a mely a ki-és beköltözés útján szembetűnőbb népmozgalmat mutatna. E mozgalom főkép a cselédségre, néhol a dohányos kertészek, azután kisiparosok, kiskereskedők, korcsmárosok, végre a haszonbérlők változására vonatkozik.
— 1875-röl legnagyobb költözködési változás jeleltetett Új-Peströl, honnan 150 család 600 taggal költözött ki, és 130 család 540 taggal költözött be; — azután Soroksárról költözött ki 101 család 295, ellenben beköltözött 22 család 75 taggal, mesterember, kiskereskedő, korcsmáros és napszámos. Tázlárra 62 család 155 taggal költözött be Keczelröl, Kis-Kőrösröl és Csongrádmegyéböl, dohányos kertészek és cselédek. Ezek a felemlíthető nagyobb költözések. Kisebbek: Alsó-Dabas 18 család be, 10 ki, cselédek, bérlők és mesteremberek; — Örkény 12 család be, többnyire dohányosok, 8 család ki, a kik leginkább Pestre mentek tejmajorosokul; Új-Hartyánról szintén

történt, hasonlókép Pestre ily czélu átköltözés, — Bugyi 17 család be, 10 ki, többnyire cselédség, — Vadkert 16 család be, Kis-Hartáról, ki nem költözött egy se, — Tápió-Sághra 10 dohányos család költözött be, 1875-ben vevén a dohánytermelés kezdetét. — Rákos-Palotára szintén gyakori a beköltözés; a kiköltözés ellenben onnan ritka, mert még a ki elköltözik, többnyire az is visszajön. Szentendrére napszámosok és mesteremberek elég gyakran költöznek be, de a kiköltözés ritka. Nagy-Tétényen ugyanez az eset kisebb mértékben. R.-Csabán b. Latiért Antal osztott ki, ezelőtt pár évvel 170 új háztelket; erre kezdett lenni némi beköltözés leginkább mesteremberekből: de ez igen kevés, mert a telkek lassan kelnek. — Egyéb helyeken az enemü népmozgalom, a községi népesség arányához képest, még ezeknél is jelentéktelenebb.

A ki- és beköltözésről a községekben külön önálló nyilvántartás nem igen vezettetik; hanem az efféle lakossági változás leginkább az adósorozati összeírás útján szokott nyilvántartatni. Bizonyítvány a beköltözőktől több helyen szokott ugyan követeltetni, de ritkán találtatik; mert a cselédek ugyan többnyire cselédkönyvvel költöznek: de beköltözéskor ritkán jelentkeznek a községi hatóságnál; a jobb életmód keresés végett költöző mesteremberek pedig, elköltöző helyökröl is ritkán kérnek, s ritkán hoznak egyátalában elbocsátó oklevelet; mert gyakran adósság hátrahagyásával jőnek el, annak törlesztése előtt pedig elbocsátó levél részökre nem is adható, s ily esetben ez ókból nem is kérnek, s elköltözéskor nem is jelentkeznek; más esetben a rá se gondolás, s figyelmetlenség az elbocsátó oklevél nem kérésének oka; ugyanez okokbol a beköltözés helyén se történik jelentkezés. Minden efféle változás leggyakrabban csak az adóösszeiráskor derül ki. A teljesen szabálynak megfelelőleg menő be- és kiköltözésnél, sokkal gyakoribb azon eset, midőn a felfedezett beköltöző is csak ideiglenesnek állítja lakását, s huzamosabb ott lakás után iratik utóvégre be az adósorozat útján a honos lakosok közé.

Telepedési díjnak vétele ritka helyen van szokásban. Az, hogy ilyen szabályszerint vétetni szokott, csak Rákos-Palotárol és Géder-Lakrol jelentetett be hozzám. Azután Szilágyon találtam annak az 1873-dik évi költségvetésben nyomait.

. Budapest közelében figyelmet érdemlő mozzanat lévén a fővárosi népségnek nyári szállásokon kinlakása, erre nézve megemlítem, hogy a főváros nyaraló lakosaival Gödölő, Budakeszi, Rákos-Palota, Szentendre, azután Monor szokott leginkább népesedni; nem értve természetesen a fővárosi lakosságnak a Pest körül, Sz.-Mihályon, Szentlőrinczen, Kis-Tétényben stb. széljel levő tulajdon nyaralóit.

A megye népességének születési és halálozási mozgalmáról, a megyei évnegyedes közgyűlések alkalmával az alispáni jelentés, a főorvosi kimutatások alapján rendesen előterjesztést szokott tartalmazni. E jelentések szerint, a közelebb lefolyt évek közül csak az 1873-dik év mutatott a megye népességében a születési és halálozási különbözet folytán jelentékenyebb apadást. Már 1872-ben cholera kezdett uralkodni a megyében: de ekkor még csak kis mértékben, 47 községben összesen 617 megbetegedett közül, 260 egyén halván meg e betegségben; télre pedig a veszély egészen megszűnni látszott. Azonban 1873 tavaszán újra, és pedig az előzőnél sokkal nagyobb mértékben kiütött az, úgy hogy májustól octóber végéig megbetegedett ebben 10,711, meggyógyult 5984, meghalt 4720 egyén, s minthogy az egész évi születettek száma 22,959, a meghaltaké 28,291 volt, tehát a különbözeiben főkép a cholera folytán 5332 lélekkel apadt a megye népessége. Ekkor a cholera a kecskeméti 3 járás 16, — a pesti 2 járás 11, — a pilisi 2 járás 31 —, a solti 3 járás 18, — a váczi 2 járás 13 községében, összesen 89 községben uralkodott, a rendezett tanácsú városokat is értve. — Megszűnvén ezen cholera, azóta ismét folytonos szaporodás állott elő. Már az 1874 martiusi alispáni jelentés az 1873 nov. 1-töl 1874 február utójáig terjedő évharmadra a születési és halálozási különbözetből 1083 lélek szaporodást jelez; 1875 egész év folytán pedig az újszülöttek száma 21,512, a meghaltaké 17,909 lévén, e különbözeti szaporodás 3603, — azonkép 1876-ban a szülöttek száma 22,284, — a meghaltaké 17,967 lévén, a szaporodás ekkor is 4317 lélek volt.

Összevéve a ki- és beköltözési, azután születési és halálozási mozgalmat, átalában az mondható, hogy a megyében kevés községben van a népesség apadóban, az egész megye átlaga pedig ez idő szerint határozottan szaporodást mutat.

46. §. Legtöbb adót fizető bizottsági tagok névsora az 1 87 6-dik évi legutóbbi kiigazítás szerintbirtokaiknak ésaközségekbentartott lakásaiknak megnevezésével.

l. Haynald Lajos kalocsai érsek, birtokai: Kalocsa, Szentkirály, Szeretnie, Szent-István stb. az érseki urodalom a solti közép és alsó járásban, egyenes államadója 56,280 frt, érseki residentia Kalocsán. — 2. Gróf Károlyi 1st v án (Fóth, Új-Pest, Rákos-Palota, Csornád, Soroksár, Kóka, P.-Ujfalu) 21,842 frt, lakkastély Fóth. — 3. Szász-Kóburg Ágoston góthai herczeg (Vacs, Sz.-Lőrincz, Mende, Bilié) 21,200 frt, nincs a megyében residentialis

lakása: de Pesten van, s itt újabb időben szokott lakni. — 4. B á r ó Orczy Andor, birtoka s lakása Ujszászon 12,716 frt egyenes adó-összeggel. — 5. Schossberger Zsigmond (Túra, Hévíz V.-Sz. -László, Valkó, T.-Szecső) 12,478 frt; Túrán arégi hg Eszter - házy kastélyt bírja. — 6. Vigyázó Sándor (Rátót,Nagy-Abony, Új-Kécske, Tószegb, Tázlár, Mikla, Bojár, Bátya, Úszód) 11,364 frt, most rendes lakása Rátóth, többször Abony. — 7. Tafler Adolf (Tápió-Györgye, Farmos) 9308, frt 1. Györgye. — 8. Blaskovich Ernő, birtoka és lakása Tápió-Sz.-Mártonban, adó 8798 frt. — 9. Schossberger Henrik (Kartal, Bagh, Héviz-Györk) 7424 frt, 1. Kartal. — 10. Madas Kár o ly (Ócsa, Sári, T.-Sáp) 6241 frt, 1. Sári. — 11. Harkányi Frigyes (Abony, Tószegb, Új-Kécske) 5736 frt, 1. Abony.—-12. Gróf Szapáry István (Alberti, Irsa, Gyón, Abony, P.-Paládics, Új-Kécske) 4458 frt, 1. Alberti és Abony. — 13. Hajós József (Dömsöd, Szent-Iván puszta, N.-Bóesa) ügyvédi oklevél alapján kétszerezett adója 3489 frt, falusi lakása Dömsödön. — 14. PilisyBéla (T.-Sáp, Mike-Buda) ügyvédi okl. alapján 3387 frt, 1. T.-Sáp. — 15. WindischJózsef, P.-Polgárdi, 3353 frt. — 16. G osztonyi János, birtok és lakás Vácz-Hartyán, adó 3349 frt. — 17. Jankovich Miklós (P.-Vadas, Tass) 2974 frt, 1. P.-Vadas. — 18. K arp el es A 1 b er t (Boldog, Versegli, P.-Telek) 2816 frt, 1. P.-Telek.— 19. Karpeles Vilmos (Boldog, Versegh, P.-Telek) 2816 frt, 1. P.-Telek. — 20. Gr. Szapáry László (Alberti, Abony) 2620 frt, 1. Abony. — 21. Haader György (meghalt) (P.-Oszlár) ügyvédi oklevél alapján kétszeresen 2605 frt. — 22. id. Fáy Béla (Péczel, Mag-lód, Tisza-Tetétlen), ügyvédi oklevél alapján kétszerezett 2586 frt, 1. Péczel. — 23. Beniczky Ferencz, Zsámbók 2566 frt. — 24. Gróf Karácsonyi Guidó (Vörösvár, Sz.-Iván, Solymár) 2454 frt, 1. Vörösvár. — 25. B. Podmaniczky János (Rákos-Keresztur, Peszér) 2439 frt, 1. R.-Keresztur. — 26. Patay Fér en ez (Gomba, Bénye, Péczel) 2414frt, 1. Gomba. — 27. Bár ó Laffért Antal, birtok és lakás R.-Csabán, adó 2395 frt. — 28. F ö l d v á r y Gábor, birtok és lakás P.-Baracs, ügyvédi oklevél alapján az adó kétszeres összege 2391 frt. — 29. Gr. Nemes Nándor, (P.-Szent-Tamás, Sári) 2309 frt, 1. Sz.-Tamás. — 30. S z i-lassy István, birtok és falusi lakás P.-Dános, adó kétszeres összege ügyvédi oklevél alapján 2243 frt.— 31. Kégl Sándor (p. Sz.-Király, Bugyi), adó kétszeres összege, ügyvédi oklevél alapján 2211 frt, 1. p. Sz.-Király (Laczháza mellett). — 32. K a t o n a L a j o s (Sz.-Márton-Káta, Tó-Almás), adó kétszerese ügyv. okl. 2120 frt, 1.

Sz.-M.-Káta. — 33. Puky György, birtok és lakás Káva, adó 2117 frt. — 34. Lőwy Mór (Tétény, Soroksár, p. Péteri (Soroksár mellett) 2110 frt, 1. Tétény, a gr. Hugonnay-féle kastélyt bírja. — 35. Eeiter Rudolf, falusi lakás és birtok Török-Bálint, adó 2106 frt. — 36. Szilassy János (Gyömrő, Pánd) ügyvédi oki- adó kétszerese 2091 frt, 1. Gyömrő. — 37. Gr. Keglevich Gábor, birtok és lakás Egres-Kátán, adó 2088 frt. — 38. br. Prónay Elek, birtok és lakás Tó-Almáson, adó 2012 frt. — 39. Kandó József (Domony, Tázlár) ügyv. okl. kétszerese 2001 frt. — 40. H á j Mihály (Abony, Tószegh,Új-Kéeske) 1993 frt, 1. Abony. — 41. Kovács Gábor (Káva, Bénye) ügyv. okl. adó kétszerese 1924 frt, 1. Káva. — 42. BaumgartenLeó, birtok és falusi lakás p. Sz.-István Monor mellett, adó 1833 frt. — 43. B1 a s k o v i c h László, birtok és lakás T.-Sz.-Márton, adó 1797 frt. — 44. Politzer Mór, Törteién, 1765 frt. — 45. C s e r n a J á η o s (Üj-Hartyán, F.-Dabas) 1761 frt, l.Új-Hartyán. — 46. Blaskovich Albert Abonyban, 1667 frt. — 47. Tisza Lajos birtoka Nagy-Kovácsin, adó 1656 frt, nincs a megyében lakása. — 48. M u z s i k J ó z s e f (Irsa, p. Dános, Mike-Buda) 1651 frt, 1. Mike-Buda. — 49. Kiss Károly, birtok s falusi lakás Bugyin, adó kétszerese gyógyszerészi oklevél alapján 1647 frt. — 50 8 i v ó Gyula (Abony, Paládics, Tószegh) 1638 frt 1. Abony. — 51. H o 1 i ts ch er F ül ö p, birtok s falusi lakás Dunakeszin, adó 1587 frt. — 52. Deutsch József (Izsák, Páhi) 1537 frt. — 53. Roeszer Antal (Kakucs, Sári) 1517 frt. — 54. Patay György (Gomba, Tete, Farkasd) 1514 frt, 1. Gomba.

— 55. Hoitsy Sándor, birtok és rendes lakás p. Dán-Szent-Miklóson, adó kétszerese ügyv. okl. 1459 frt. — 56. Hunyady Arthur, birtok s lakás Abony, adó 1426 frt. — 57. Pirényi Antal, birtok s lakás Abony, adó 1405 frt. — 58. Stein Jónás Szalk-Sz.-Márton, 1400frt.— 59. M aj t hé ny i Ignácz birtoks lakás Versegh, adó 1374 frt. — 60. ifjú gr. Ráday Gedeon, birtok s lakás Iklad, adó 1366 frt. — 61. gr. Vay László (Gyón, Duna-Tetétlen) 1364 frt, 1. Gyón. — 62. ifj. Fáy Béla (Péezel, Maglód, Tót-Györk) 1341 frt, 1. Péezel. — 63. Lőwy Bernát (Ócsa, Péteri) 1332 frt. — 64. Latino v i c h Albin, birtok s lakás Duka, adó 1320 frt. — 65. Schayer Sándor, birtok s lakás p. Inárcs, adó 1316frt.—66. id. Liebner József (Kakucs, Alberti) 1308frt 1. Alberti. — 67. Floch Henrik Szód, adó kétszerese ügyv. okl. 1032 frt. — 68. br. Nyáry Antal (Pilis, Nyáregyháza), 1298 frt, 1. Pilis. — 69. Tahy Lajos, birtoka Úriban, lakása Gombán, 1292 frt.— 70. gr. L ó n y a y Menyhért birtok s nyári kastély p. Sz.-Lőrin-

ezen Fest mellett, adó 1283 fit. — 71. Tomory Anasztáz (Gomba, Tass) 1282 frt 1. Gomba. — 72. Farkas Elek, birtok s lakás Nagy-Kőrös, adó 1270 frt. — 73. Wodjaner Béla, birtok s nyári lakás Maglódon, adó 1252 frt. — 74. G y ö m r ö y V i l m o s, Gyömrön, 1223 frt. — 75. B at th a Andor Sz.-Márton-Kátán, adókétszerese ügyv. okl. 1221 frt. — 76. Fáy Béla Verseghen, adókétszerese ügyv. okl. 1218 frt. — 77. gr. Nemes Vincze (Solt, Máriháza) 1215 frt, 1. Solt. — 78. Halasy Sándor Csik-Tarcsán, 1211 frt. — 79. Kóczán Keren ez (Gyömrő, Maglód) 1181 frt, 1. Maglód. — 80. Föld váry Mihály Tasson, adókétsz. ügyv. okl. 1168 frt. — 81. Halász Gedeon (Tisza-Tetétlen, N.-Kőrös) 1160 frt, nyári lakás Tetétlen. — 82. HunyadyOsk. Abonyban, 1156 frt. — 83. Andrásy János Gyón, adókétszerese ügyv. okl. 1142 frt. — 84. Szil assy Kálmán (Páud, p. Vasad) 1120 frt, lak. Páud.— 85. Rudnay József Vácz-Hartyánon, 1102 frt. — 86. Darányi Ignácz (Tass, Duna-Tetétlen) ügyv. okl. adókétsz. 1092 frt. — 87. br. Ppdmaniczky Géza (Kartal, Versegh) 1079 frt, 1. Kartal. — 88. Au spitz Mór Soroksár, p. Péteri, 1049 frt. — 89. Neppel Antal Abonyban 1048 frt.— 90. Hoffer Ignácz T.-Szelén, 1034 frt. — 91. Blasko vich Sándor D.-Tetétlen, p. Szúnyog, 1033 frt. — 92. gr. A n d r á s s y Aladár p. Sz.-Lőrincz, Pest mellett, 1025 frt. — 93. Puky Márton (Káva, Bénye) 993 frt, 1. Káva. — 94. Nagy Iván Cs.-Fehér egyháza puszta, adókétsz. akadémiai oklevél alapján 993 frt. — 95. Háj Gyula p. Paládics, 971 frt. — 96. Stessel Lajos Tápió-Szele, 964 frt. — 97. Pápay Mór, Apostagh, ügyv. okl. 947 frt. — 98. Bicskey Kálmán Tápió-Bicskén, 946 frt. — 99. Nagy István Habon, 940 frt. — 100. Kovács Ferencz T.-Sülyön, 935 frt. — 101. Málics György Bugyin, 934 frt. — 102. Altmann Béniámin Abony, 929 frt. — 103. Sivó Józs. (Abony, Paládics) 922 frt, lak. Abony. — 104. Szalacsy Sándor Sződ, 910 frt. — 105. Brachfeld Jakab Apostagh, p. Fehéregyháza, 895 frt. — 106. Jeszenszky Károly p. Délegyháza, 858 frt. — 107. Glosz Sámuel D.-Tetétlen, ügyv. okl. 842 frt. — 108. BagóGergely Kalocsán, lelkészség 840 frt. — 109. G r a f f i c s Pál T.-Szecsőn, gazdászati okl. 833 frt. — 110. Halász Mór (Alsó-Dabas, Bugyi, Nyáregyháza) mérnöki okl. 830 frt, 1. A.-Dabas. — 111. Fuchs Bernát (Pilis, Új-Hartyán) 829 frt, 1. Pilis. — 112. Baumgarten Fülöp, Tass, 827 frt. — 113. Fö1dváry Lászlo Tót-Györkön, ügyv. okl. 822 frt. — 114, Mares Mór (Pomáz, Kaláz) 812 frt, lak. Pomáz. — 115. Fogler János Új-

Pest, gazdászati okl. 809 frt. — 116. Mészáros Zsigmond (meghalt) N.-Kőrös 800 frt. — 117. Beretvás Albert N.-Kőrös 798 frt. — 118. Rudnyánszky Kálmán puszta Csörögön, ügyv. okl. 791 frt. — 119. Haggenmacher Henrik Promontór, 788 frt. — 120. Beöthy Lajos Törtelen, ügyv. okl. 787 frt. — 121. Neppel Ferenez Tószegen 784 frt. — 122. Benedikty Gyula T.-Szelén 765 frt. — 123. Kalocsa Balázs N.-Kőrös 764 frt. — 124. Jordán István Pomázon ügyv. okl. 759 frt. — 125. Tury Sámuel Taksony 754 frt. — 126. Háj Be.rnát Vasadon 753 frt. — 127. Herrich Károly P.-Sz.-Lőrincz 746 frt. — 128. Heiszler Ignácz Solt (Cs.-Fehéregyháza) 744 frt. — 129. Deér József Aszód, gazdászati oklevél 744 fit. — 130. Sándor Zsigmond Tót-Györk, ügyv. oklevél 741 frt (meghalt). — 131. Kubiuyi Géza T.-Sz -Márton 740 frt. — 132. Löwy Dávid Üj-Pest 738 frt. — 133. Davida Sándor orv. okl. (Boldogh) 726 frt. —· 134. Strassburger Mózes Kis-Kőrös 711 frt. — 135. Benkár Dénes Váez, mérn. okl. 706 frt. — 136. gr Alberty Frigyes P.-Csév 705 frt. — 137. Polgár Mih. Abony 700 frt. — 138. Sárkány József (P.-Sz.-Lőrincz) ügyv. okl. 690 frt. — 139. b. Podmaniczky Levente, Fenyő-Haraszt puszta 687 frt. — 140. Szentkirályi Kálmán T.-Sz.-Márton 681 frt. — 141. Sárközy Pál T.-Szele 676 frt. — 142. Micsky Sándor P.-Dános 674 frt. — 143. Nagy Pál p. Oszlár 670 frt. — 144. Reinle Ignácz T.-Szele 667 frt. — 145. Steinbach Ferenez Hidegkút 661 frt. —· 146. Irsay Károly Irsa 661 frt. — 147. Kufler Rudolf Abony 659 frt. — 148. K. Faragó Ferenez Nagy-Kőrös (és Új-Kécske) 657 frt. — 149. Altmann Gy. p. Paládies 655 frt. — 150. Kapczy Vilmos (puszta Locsod) Péczel 648 frt. — 151. Kovács István Kalocsa (Tázlár) meghalt,ügyv. okl. 647 frt. — 152. Majthényi István Versegh 644 frt. — 153. Strassburger Mátyás Páhi 636 frt. — 154. Lithvay Mátyás (Pilis-Szántó) ügyv. oklev. 625 frt. — 155. Korányi Frigyes '(Pécsei) 623 frt. — 156. Spitzer Józs. Páhi 619 frt. — 157. Antos Ján. jLbÓny 609 frt. •— 158. Viczián Elek Tápió-Szele 604 frt. — 159: Gubody Sándor Nagy-Kőrös, mérn. okl. 601 frt. — 160. Rudnyánszky Fér. (Szada, Veresegyháza) ügyv. okl. 599 frt. — 161. Földváry Mór Haraszti 594 frt. — 162. Blayer Márton Vasad 590 frt. — 163. Mistéth Sándor Abony orv. okl. 585 frt. — 164. Sörös Imre Duna-Pataj lelkész 585 frt. — 165. Heisler József Solt (Máriháza) 579 frt. — 166. Peskó Medárd Vácz, ügyv. oklevél 571 frt. — 167. Kovács József V.-Sz.-László lelkész 566 frt. — 168. Ensel Kálmán (Új-Kécske) 565 frt. — 169. Ugróczy Kálmán Kalocsa, ügyv. okl. 565 frt. — 170. Tassy Kálmán Irsa, ügyv. okl. 563 frt. — 171. Sárkány József

(Páhi, Tázlár) Kis-Kőrös 560 frt.— 172. Gajzágó Kristóf Abony 556 frt. — 173. Saáry Gyula Nagy-Körös 553 frt. — 174. László Zsigmond Domony 546 frt. — 175. Bernáth Gyula Domony (Iklad) 544 frt. — 176. Irsay György Irsa 543 frt. — 177. Nigrinyi József T.-Süly, gazd. okl. 543 frt. — 178. Várady József Páty 542 frt. — 179. Homoky Endre (Hévíz) ügyv. oklevél 532 frt. — 180. Mihalik János D.-Keszi 526 frt. — 181. gr. Steinlein Ede Pomáz, 523 frt. — 182. Fúró Lajos (Tázlár) Halas 523 frt. — 183. Halász Ede A.-Dabas 522 frt. — 184. Földváry János Tass, ügyv. okl. 521 frt. — 185. Kovásznai Kovách Zsigmond (Nagy-Kőrös) 520 frt. — 186. Viczián István T.-Szele 519 frt. — 187. Márton Ferenez Abony, ügyv. oklev. 51G frt. — 188. Huszár Antal Abony 512 frt. — 189. Eöry Károly Törtei 512 frt. — 190. Ács Károly (Bánkbáza) ügyv. oklevél 50G frt. — 191. Végli György Tass 506 frt. — 192. gróf Benyovszky Sándor Solt 502 frt. —193. Makáry István Czegléd, lelkész 500 frt. — 194. Mibálik Izidor (Sződ) ügyv. okl. 500 frt.— 195. Sármay Márton Törtel (p. Paládics) 500 frt.

Az ez után következők egyenes államadója mind 500 frton alól van. Ezeket a lakásaik szerint sorozatosan iktatom be: Nagy-Kőrösön: Steiner Farkas, K. Faragó József, Vajkó Antal, Papp Imre, Nyáry László, Beretvás János, V. Faragó József, Beretvás Ábrahám, Weiner Fülöp;— A.-Némedin: Thier András, Baracs: Serabery István (F.-Szúdon Hontmegyében lakik), Új-Kécske: Blau Lipót, Polgár Károly, Dánielisz Károly, Hidegkút: Vári Szabó Antal, T.-Szele: Rutkay Sándor, Viczián Albert, Dubraviczky Elek, Viczián Ádám, Rákóczy Aladár, Rákóczy Zoltán, Bugyi: Sáska János, Faith Ábrahám, P.-Farkasd: gr. Wartensleben Károly, Versegh: b. Podmaniczky László, Nyáregyháza: Dinnyés Zsigmond, Mannó István, Törtei: Thurzó Ignácz, Frecska Sándor, Somody György, Irsa: Irsay József, Ybl Lajos, Kajtár Ágoston, Reinle János, Gyón: Halász Béla, Halász Boldizsár, Boldog: Duza Antal, Atlasz Manó, Kakucs: ifj. Liebner József, T.-Bicske: Steiner Ignácz, Steiner Adolf, Dömsöd: Hajós Kálmán, Madarassy István, Páhi: Soós Ferenez, Bátya: Schwarz Mór, Ráczkevi: Gózon István, Löb: Peterdy Gábor (Budán), Bojár: Trencsényi Dániel, Abony: Veress Tihamér, Laczkó Pál, Pintér Jakab, Malobiczky Ferenez, Dusnok: Freund Sándor, Mácsa: Szentkirályi Albert, Miske: Gajáry Antal, Karfa 1: Horváth Ferenez, Diamánt Mátyás, Káva: Varga János, Halász Gyula, Czegléd: Dobos János, Szalay Soma, Szegedy Péter, Kernács István, Péczel: Haas József, Fáy Ferencz, Fuchs Antal,

Fuchs Ignáez, Bilié: Lachot János, Solt: Molnár András, Komádi Nagy Ferenez, Z s á m b é k: Huszár Károly, Kalocsa: Gaszner Lajos, Reich Márk, Horváth Ignáez, Újhelyi József, Apaj: Gulácsy Ferenez, Farmos: b. Kaas Ede, Csővár: Divényi Kálmán, S z. - M á r t o n - Káta: Battha Sámuel, Sükösd: Bódy Ferencz, Do mony: Segesváry Jenő, Veresmartby Bertalan, Bankháza: Gulácsy Kálmán, Úri: Pfeifer Ignáez, Schmiedt N. János, Sz.-Tamás-Káta: Katona Gyula, A.-Dabas: Szőke Vincze, T.-Györgye: Wiegner Fülöp, Tass: Végh Ignáez, Dános: Muzsik Károly, Mogyoród: Horner József, P.-Pa 1 ádics: Sallay Ignáez, b. Veigelsberg Ede, Új- Hártyán: Kerndl György, Szabó József, T.-Ságh: ifjú Steiner Adolf, Izsák: Ráth József, D.-Koszi: Mészáros József, P.-Szentkirály: Kégl Ignáez, Kégl János, Soroksár: Tóth Kálmán, Kis-Kőr ö s: Daray Vilmos, Szent-Endre: Dimsits János, Nagy József, Stojkovics Arzén, Tétényi Szubati János, Ke ez el: Molnár Ev. János, Üllő: Hegedűs Ignáez, P o m á z: Luppa Svetozár, Szent-István: Sándor Illés, Tététlen: Wagner Pál, Pilis: Gubányi Mihály, Tázlár: Szalay Antal, Cs.-Feh ér egy háza: Schwarz Sándor, Tóth-Györk: Vitt Jakab, Új-Pest: Schwarz Izsák. Ez utóbbiak közt a nagy részt már a halálozások és leköszönések folytán bekövetkezett 12 póttag is fel van véve, a legkisebb adó 314 frton végződvén.

Az átcsatolt kis-kun járásból legtöbb adótfizető bizottsági tagok: Féle gy házáról: Kalmár József, Szabó Sándor, Endre László, Szabó Károly, Ring Sándor, Szabó Ferenez, Horváth Antal, Kristóf Ferenez, Endre Mihály, Szabó János, Bánhidy István, Huszka József, Fejes Márton, Nagy Sándor, Tarjani János, Molnár Alajos, Molnár László, Versitz Ignáez. — Szabadszállásról: Szeles László, dr. Helle János, Balogh Imre, id. Nagy Bálint, Blau Leopold, Deli József, dr. Varga István, Kovács József, Nagy Mihály, id. Tóth Imre, Péter János. — Halasról: dr. Farkas Imre, Vári Szabó István, dr. Pázsit Antal, Kelner Dávid, dr. Scheibner Menyhért, Gyárfás István, Szűri István, Babó László, Hofmeister Illés, Hofmeister József, Nagy H. János, Ónady János, Bergl József, Nagy K. József, Bikády László, Vig István, Gyenizse Jónás, Bibó György, ifjabb Gaál István, Besenyey Károly, Búza Imre, Mákos Cz. József, Papp Richárd, Vájná János, Nagy Fér., Pusztay István. — Kun-Sz.-Miklósro 1: Tóth Ferencz, Kovács Zsigmond, Horváth László, Baky Ferenez, Bauer Ignáez, Tóth Pál, Baky Endre, Tóth István, id. Balogh Sándor, Szappanyos Gergely, Rácz Dávid, Hajdú Gábor.

— Majsárol: Terhe István. — Fülöpszállásrol: Bankós Balás. — Szent-Lászlóról: Bartalos Bertalan, Bóné Dávid. — Szánkról: ifjú László János. — Kerekegyházáról: André László.

47. §. Rövid visszapillantás a régi időkre.

A birtokos családokat a megye élénállás, a birtok és adó alapján véve szemle alá és különösen az 1733-dik évben összeirt birtokos családokkal tevén hasonlatba, az akkor szereplett családok közül egészen letűntek a megye területéről a gr. Illésházy, gr. Bercsényi, gr. Staremberg-Gundacher, a báró és később herczegségig emelkedett Grassalkovich, a báró Péterffy, b. Szeleczky, b. Száraz, a Divék-Újfalusy, Mágocsy, a grófságra emelkedett Beleznay, a Sőtér, Vattay, Horányi, Rodet, Bezzegb, Kászonyi, Tirek, Kákonyi, Büsz, Batók, Usay családok. Ezek közül némelyek, mint a Vattay és Sötér család mégis kiterjedt leányági családokban állanak fen.

Az 1733-ban összeírtak közül régi előkelőségökben fenállanak a gr. Károlyi, gr. Keglevich, b. Orczy, b. Laffert, a báróságbol grófságra emelkedett Szapáry, a nemesiből felemelkedett gr. Ráday, br. Prónay, báró Podmaniczky, gr. Vay, báró Nyáry, továbbá a Battha, Beniczky, Bicskey, Blaskovich, Páy, Farkas, Földváry, Géczi, Gosztonyi, Hajós, Halász, Huszár, Irsay, Jeszenszky, Kandó, Kubinyi, Miskey, Muslay, Nyáry, Szilassy, Tassy-Becz, Zlinszky családok.

Ugyanezek időközben, részint beörökösödés, részint az előbb kevéssé szereplettek közül felemelkedés útján, sok kitűnő s virágzó családdal szaporodtak. Ilyenek a régi hg. Koháry családot képviselő hg Coburg, a Vigyázó, Jankovich, Bohus, Rudnyánszky, Majthényi, báró, később gróf Sándor, gr. Batthányi, gr. Révay, Madarassy, Patay, gr. Teleky, gr. Nemes, Tisza, Puky, Sárközy, Tahy stb. családok.

A legutóbbi 20—25 év alatt pedig a legnagyobb adófizetők sorozata alapján a legújabb szaporuságot képezik a nagy birtokos osztály közt: a gróf Andrássy, Deutsch, Háj, Halassy, Harkányi, gróf Karácsonyi, Karpeles, Régi, Latinovich, gróf Lónyay, Lőwi, Politzer, Reiter, Schayer, Schossberger, Tallér, Tomory, Wodianer stb. családok.

48. §. Közegésségügy s annak szervezete.

a) Az embert illetőleg. Különös helyi betegség, az emberiek közül, jellemzőleg egy vidéken se uralkodik. Szórványosan, hol egy, hol más helyen gyakrabban uralkodó betegségek az év-

negyedenként a bizottsági közgyűlések elé terjesztetni szokott egészségügyi jelentések szerint: a himlő, kanyaró, vörheny és a gyermekek közt a bélhurut. Ezek uralkodása is azonban többnyire szelíd lefolyású; makacsul pusztítókká ritkán fajulnak. Mégis általuk a solti járás községei aránylag gyakrabban látogattatnak, mint egyéb vidékek. Az óvó himlőoltás egyébránt mindenütt elég jól kezelt s a születés arányának megfelelő. Jelesen beoltatott 1873-ban 20,048,
— 1875-ben 19,440, a két évben összesen 39,488 gyermek, melynek ellenében a 45. §-ban tett kimutatás szerint a születtek száma ugyanezen két évben összesen 44,471 volt.

A hideglelés, daczára a solti járásban sokfelé elterjedt turjánoknak, és ugyanezen egész vidék lapályos mély fekvésének, még itt se tűnik fel helyi kórt jellemző gyakorisággal. Ugyanennek, még a Tisza, azután a Tápió és Galga alsó vidékén mutatkozik némileg fészke kis mértékben.

A II. szakasz 10. §./) pontja alatt felmutattam, hogy a szembajok közül az egész vakságot illetőleg, a megye viszonya szintén jobb az egész ország e viszonyú átalános közép mértékénél. De a szürkehályog, méginkább pedig a farkassetéte gyakran fordul elő. Golyvásságrol, más mirigyes bántalmakrol jéllemzetesen feltűnő hely ismét nincs a megyében. — A cholera szórványosan elég gyakori. Szembetűnőbb uralkodása legutóbb 1873-ban volt, miről a 45. §-ban szólottám.

Kórházak a következők vannak a megyében: 1. Szentendre, városi kórház, 2. A váczi irgalmas rend kórháza, 3. Váczvárosi —, 4. Abonyvárosi —, 5. Kalocsán érseki főkáptalani kórház.

Gyógyszertár ez idő szerint 40 van, a következő helyeken: *a)* a kecskeméti járásban: Nagy-Kőrösön kettő, Czegléden, Abonyban,Új-Kécskén, Tápió-Szelén, Nagy-Kátán (fiók), ésTápió-Bicskén;
— *b)* A pesti járásban: Soroksár, AIsó-Dabas, Monor, Alberti községekben; — *c)* a pilisi járásban: Promontóron, Nagy-Tétényen (fiók), Budaörsön, Zsámbékon, Vörösváron, Szentendrén és Ráczkevin;
— *d)* a solti járásban: Dömsöd, D.-Vecse, Solt, D.-Pataj, Kalocsa, Hajós, Kis-Kőrös, Izsák m. városokban; — *e)* a váczi járásban: Váczon kettő, Gödölőn, Péczelen, Aszódon, Új-Pesten kettő (egyik fiók); — a Kis-K un járásban: Laczbázán, Kun-Sz.-Miklóson, Szabadszálláson. Halason, Félegyházán és Majsán.

Az egéssségügyi személyzet a megye területén az 1876. évi legutóbbi hivatalos megyei főorvosi kimutatás szerint a következő számból állott: orvos tudor 63, sebész 83, gyógyszerész 43, okleveles állatorvos 40, okleveles szülésznő 264, összesen 493 egyén. —

A halott vizsgálatot teljesítette 22 orvostudor, 61 sebész, 3 régi, 32 új képesített halott kém, 32 községi elöljáró; s így ezzel hivatalból foglalkozott 192 egyén.

Egyébránt a „közegésségügy rendezéséről“ szóló 1876: XIV. t. ez. alapján, az egésségügy épen most van a megyében új szerve-? zés alatt. Az ehez hivatalosan begyűjtött adatokat az 1876. évről szóló megye főorvosi hivatalos jelentésben foglalt adatokkal összevetve, ebből ezen ügy állásáról az új szervezést közvetlen megelőző időről a következő tájékozás szerezhető.

V á c z o n volt ekkor 6 orvos, 7 sebész, 2 gyógyszerész s 16 okleveles szülésznő. Az orvosok közül egy városi 200 frttal, egy nyugalmazott fegyházi 600, egy rendes fegyházi 1000, egy vasút orvos 300 frttal fizetve; a sebészek közül egy városi 100, egy megye járási 400 frttal, a szülésznők közül kettő városi 10—10, egy megyei 100 frttal fizetve évenként. — Sz. - Endre 1 városi főorvos 600 frt, 1 városi sebész 300 frt, 2 gyógyszerész, 4 szülésznő, közülök egy városi 100 frt évi fizetéssel. — Nagy-Kőrösön városi főorvos 400, alorvos tudor 300, állatorvos 250 frt évi fizetéssel. Különben ezekkel együtt volt itt 4 orvostudor, 1 sebész, 1 állatorvos, 2 gyógyszerész s 15 okleveles szülésznő. — Czegléden, a város által fizettetett egy orvos 400 frttal, volt összesen 3 orvostudor, 1 sebész, 1 gyógyszerész, 5 állatorvos, s 15 szülésznő. Közülök a város által fizetetten kívül egy orvos a vasút által 700 frt, egy állatorvos a megye által 100 frt fizetéssel. — Fólegyházán orvostudor 4, közülök egy városi, egyszersmind vasúti 500 frt, másik szintén városi s egyúttal honvédi 600 frt évi fizetéssel, állatorvos 4, gyógyszerész 1, okl. szülésznő 20. — Halason orvostudor 4, közülök 1 városi 400 frt (kettő főgymnasiumi tanár), sebész 2, egyik városi 300 frt, gyógyszerész 1, állatorvos 3, egyik városi 100 frt, szülésznő 8, közülök egy városi 80 frt évi fizetéssel.

A kecskeméti alsó járásban orvostudor, valamint községi orvos se volt egy se; — sebész Új-Kécskén kettő, egyik megyei járási 400 frt fizetéssel; oklev. szülésznő Ő-Kécskén 4, egyik községi 40 frt fizetéssel, Új-Kécskén 2, egyik megyei, másik községi, mindenik 100—100 frt, P.-Ujfalun 1, Alpáron 1, Kara-Jenőn 1, községileg 20 frt évi fizetéssel. — A közép járásban: községileg fizetett orvos Abonyban egy 400 frt, T.-Györgyén egy 800 frt évi fizetéssel, Tószegi), a szomszéd Várkony és Veseny hevesmegyei községekkel tartott orvost közösen évi 400 frt tiszti fizetés mellett. Ezen kívül van T.-Szelén a közbirtokosság által 400 frttal fizetett orvos, a ki egyszersmind megye járási orvos, megyeileg is 400 frt

fizetéssel, — sebész és szülészmester T.-Szelén 1, Abonyban 1, — sebész Abonyban 1, T.-Szelén 1, — okleveles gyógyszerész Abonyban 2, Szelén 1, — állatorvos Ujszászon 1, Szelén 1, Abonyban 2, egyik községi 200 frt fizetéssel, — okl. szülésznő Szelén 2, egyik megyei 100 frt fizetéssel, Abonyban 9. — A felső járásban, községi orvosa csak N.-Kátának volt 400 frt évi fizetéssel, a ki egyszersmind megyei járási orvos lévén, megyeileg is 400 frttal fizettetik; Bérezel szintén még 1876-ban létesített 400 frt évi fizetéssel orvosi állomást, de az első pályázat eredménytelenül maradván, ez azóta betöltetlenül maradt; — sebész volt a járásban 4, és pedig T.-Bicskén, N.-Kátán, Cz.-Berczelen és Kókán 1—1, — okl. szülésznő szintén 4, u. m. N.-Kátán, Bicskén, Cz.-Berczelen és Pándon 1—1, ez utóbbi a járási, megyeileg 100 frttal fizetve, a többi mind magán.

A pesti felső járásban: orvos tudor Monoron 1, a járási orvos megyeileg 400, Irsán 2, községileg fizetve az egyik 100, a másik 30 frt évi tisztelet díjjal, az első mint halott vizsgáló a szomszéd Albertin, javadalmát Albertitől húzván, — sebész Pilisen, Úrin, Gyomron, Monoron, Vecsésen, Kis-Pesten egy-egy, és pedig mindenik községileg fizetve, a pilisi 160, az urii 50 (ezen felül mint nyugalmazott katona orvos, a kincstár által 200), a gyömrői 75, ugyanaz Péteri községtől 40, a monori 40, a vecsési 24, a kis-pesti 120 frt tiszteletdíjjal, — okl. gyógyszerész Monoron 1, Albertin 1, okl. állatorvos Irsán 1, t. i. a megyei állatorvos 400 frt fizetéssel, Vecsésen 1, Pilisen 1, — okl. szülésznő Monoron 6, Gyomron 2, Albertin 1, Vecsésen 2, Üllőn 2, Irsán 1. — Az alsó járásban orvostudor A.-Dabas 2, egyik megyei 490 frt fizetéssel, Soroksáron 1, —· sebész és szülészmester A.-Dabason 1, A.-Némedin 1; községileg 300 frttal fizetve, Ócsa 1, Bugyi 1, Soroksár 1, Alsó-Dabas *1,* Vacson 1, a ki uradalmi orvos, s egyúttal állatorvos is lévén, az uradalomtól huzza fizetését, — sebész: Haraszti 1, Soroksár 1, állami nyugdíjas, — állatorvos: Soroksár 1, Taksony 1, A.-Némedi 1, — gyógyszerész Soroksár 1, A.-Dabas 1, — okl. szülésznő A.-Dabas 1, Gyón 1, Ócsa 2, Új-Hartyán 1, Pereg 1, Taksony 2,Bugyi 1, Aporka 2, egyik megyei 100 frttal, Majosháza 1, községileg 20 frttal, Haraszti 2, A.-Némedi 2, mindegyik községileg 30—30 forinttal, Soroksár 5.

A pilisi alsójárásban orvostudor Ráczkevin l,a megyei orvos 400 frt fizetéssel, a ki egyszersmind városi főorvos lévén, városisilag is 400 frttal javadalmaztatok, Tétény 1, Promontór 1, községileg 500 frttal, Budaörs 1, községileg 400 frttal, — sebész Ráczkevin

2, egyik községi 300 frttal, Sziget-Sz.-Miklóson 1, községi 300 írttal, Tétényen 1, községi 140 írttal, Promontóron 2, egyik községi 200 írttal, Budaörsön 1, Bián 1, urodalmi 200 írttal, Zsámbékon 2, Jenőn 1, Pátyon 1, községi 150 írttal, Torbágyon 1 községi 400 írttal, Tökölt a ráczkevei orvosok látják el, községi tiszteletdíj 240 frt,

— okl. állatorvos Ráezkevin 2, egyik községi 300 frttal, Tétényen 1, megyei 400 frttal, — gyógyszerész Ráezkevin 1, Promontóron 1, Zsámbékon 1, Budaörsön 1, Tétényen 1, — okl. szülésznő Ráezkevin 2, egyik megyei 100, másik községi 20 frttal, Makád 2, mindenik községi 30—30 frttal, Sziget-Sz. Márton 1, Sziget-Sz.-Miklós 4, egyik községi 42 frttal, Újfalu 1, Csép 1, Tököl 2, Csepel 2, Tétény 3, Promontór 3, Budaörs 4, Zsámbék 3, egyik községi 40 frttal, Jenő 1, községi szabadlakással, Páty 1, községi 50 frttal, Torbágy **1,**

— A felső járásban orvostudor van Hidegkuton 1, a járási orvos megyei 400 frttal, — sebész: Bogdányon 1, községi 200, Tótfalun 1 községi 80 frt fizetéssel, ez Pócs-Megyerrel közösen tartatván, mely ugyanennek még 60 frt tisztidíjt adott, Boros-Jenőn **1,** közs. 100, Budakeszin 1, Békás-Megyeren 1, községi 152, Hidegkuton 1, közs. 300 frttal, N.-Kováesin 1, közs. 330, Solymáron 1, közs. 250, Tinnyén 1, községi 200, Vörösváron 1, Pomázon 2, egyik községi 100 frt tiszteletdíjjal, — állatorvos Vörösváron 1, — gyógyszerész Vörösváron 1, — okl. szülésznő Visegrádon 2, egyik megyei 100, másik községi 1(0 frttal, Bogdányon 2, egyik közs. 30 frttal, Tótfalun 1, közs. 80 frttal, Pócsmegyeren 1, közs. 56 frttal, Monostoron 1, közs. 22, Békás-Megyeren 1, közs. 50, Boros-Jenőn 1, közs. 14 frt 70 kr, Ürömön 2, egyik közs. 16 frt 80 kr, Budakeszin 2, Hidegkuton 2, N.-Kovácsin 1, községi 36 frt, Solymáron 1, Vörösváron 2, P.-Csabán 2, egyik közs. 50 frt, Tinnyén 1, Perbálon 2, egyik községi szabadlakással, Csobánkán 1, Kalázon 1, Pomázon 3, egyik községi 16 frt 50 krral.

A solti alsó járásban orvostudor Izsákon 1 községi 500 frt, s lakás, Vadkerten 1, községi 600 frt, s lakás, Kis-Kőrösön 2, egyik járási orvos megyei 400 frt fizetéssel, — sebész: Kis-Kőrös 1; községi 140, Akasztó 1, közs. 150 frt, s lakás, Keczel 1, közs. 200 frt, s lakás, Császártöltés 1, közs. 200 frt, s lakás, Hajóson 1, községi 400 frt s lakás fizetéssel, — Páhi régóta Kis-Kőrössel tartja orvosát közösen, annak fizetését 100 frttal pótolván, — gyógyszerész Izsákon 1, Hajóson 1, Kis-Kőrösön 1, — okl. szülésznő: Izsák 3, közülök kettő községi, mindenik 26—26 frt fizetéssel, Vadkert 1, közs. 30 frt, Keczel 2, Hajós 1, közs. 70, — Kis-Kőrös 3, egyik megyei 100, másik községi 100 frttal. — A közép járásban: orvostudor Kalocsán 4,

közülök egy urodalmi 200 frt és a szentszéktől 60 frt, másik községi 300 frt, a harmadik járási, a megyétől 400 frt fizetéssel, — ugyancsak Kalocsán községi sebész egy 121 frt fizetéssel, és gyógyszerész 2, — szülésznő: Sz.-Benedek 1, Uszodon 1, közs. 16 frt 66 kr, Kalocsán 7, közülök 1 községi 20 frttal, — állatorvos Kalocsán 3. — A felső járásban, orvostudor egy-egy D.-Patajon 300, Dömsödön 500 frt s lakás, Tasson 365, frt s lakás, Szalk-Sz.-Mártonban 500, Apostaghon 300, Solton 600 frt évi tiszteletdíjjal s szabadlakással, mindenik községi orvos, a solti egyszersmind D.-Egyházát is ellátván, attól is 130 frtot húz, — sebész és szülészmester Hartán községi 63 frt készpénz, azután gabona, s más deputatum fizetéssel és szabad lakással, D.-Patajon 1, D.-Vecsén 1, községi 200 frttal, a ki egyszersmind járás orvos lévén, a megyétől még 400 frt évi fizetést élvez, — Solt 1, Dab 1, a községtől 20 frt tiszteletdíjjal, — gyógyszerész Solt 1, D.-Vecse 1, Dömsöd 1, D.-Pataj 1, — okl. szülésznő: Harta 1, D.-Pataj 3, egyik községi 21 frttal, Ordas 1, közs. 26 frttal, Szalk-Sz.-Márton 3, D.-Vecse 3, egyik járási, a megyétől 100 frttal, Apostagh 2, Solt 3, egyik községi 30 frttal, Dömsöd 3, Dab 1, Tass 4, — állatorvos: D.-Patajon 1, a megyei 400 frttal, D.-Vecse 1.

A váczi felső járásban, orvostudor Új-Pesten 2, egyik községi 100 frttal, Ácsán 1, urodalmi és községi, mindeniktöl külön 150 frttal, Fóthon 1, urodalmi, — sebész R.-Palotán 2, üj-Pesten 2, — gyógyszerész Új-Pesten 1, — állatorvos: Új-Pesten 1, megyei 400 frt fizetéssel, — okl. szülésznő Új-Pest 12, R.-Palota 2.

— Az alsó járásban: orvostudor Gödölőn 1, a megyei járás orvos megyei 400 frttal, Aszódon 2, egyik a vasút orvos 400 frt évi tiszteletdíjjal, — sebész és szülészmester Aszódon 1, — sebész Aszódon 1, Gödölőn 1, urodalmi 420 frttal, Péczelen 1, — állatorvos Gödölőn 2, Aszódon 1, Péczelen 2, — gyógyszerész Gödölőn 2, Aszódon 1, Péczelen 1, — okl. szülésznő Gödölőn 4, egyik a megyei, 100 frt fizetéssel, Túrán 1, Aszódon 2, R.-Kereszturon 1, községi 100 frttal, R.-Csabán 1, Mogyoródon 1, Péczelen 4, Czinkotán 1, községi 30 frttal, Héviz-Györkön 1, Bagbon 1.

Akis-kun járásban. Orvostudor Szabadszálláson 2, egyik járási főorvos a megye pénztárból 800, a másik községi 500 frt fizetéssel, Kun-Sz.-Miklós 1, városi 650 frt, Fülöpszállás 1, községi 400 frt, Laczháza 1, szintén községi 400 frt fizetéssel, — sebész Kun-Sz.-Miklóson 1, községi 300 frt, Majsán 1 községi 500 frt, Kerekegyháza 1, közs. 100 frt fizetéssel, — okl. állatorvos Kun-Sz.-Miklós 1, Szabadszállás 1, — gyógyszerész Kun-Sz.-Miklós 2, Szabadszállás 1, Majsa 1, Laczháza 1, — szülésznő Kun-Sz.-Miklós 8,

köztök egy 20 frttal fizetett községi, Szabadszállás 4, egyik 30 frttal községi, Fülöpszállás 3, köztök kettő 30—30 frttal községi, Majsa 2, egyik 50 frttal községi, Laczháza 2, Kerekegyháza 1, községileg 10 frttal fizetve. .

Megjegyzem, hogy ezen összeállításnál ott a hol a szolgabírói, és főorvosi adatok közt eltérést találtam, mindenütt a főorvosiakat vettem mérvadókul. -

Ezek alapján úgy mutatkozik, hogy a rendezett tanácsú városok eddig is átalában igyekeztek magokat, és pedig községi javadalmaztatás mellett is, egésségügyi személyzettel ellátni, s e tekintetben ezeknél kielégítő gondoskodás volt. Λ járások közül, a kiskun járás községeiben volt legátalánosabb gondoskodás; ezek mellett az ellátottságban is ugyan: de különösen a községi javadalmaztatásokban kitűnnek á solti felső járás községei. A pilisi mindkét járás ellátottsága és községi gondoskodása szintén elég kielégítő volt, Leghátrább állottak pedig e tekintetben a váczi és kecskeméti járások. .

A hivatolt 1876-dik évi XIV. t. ez. 142. §-a alapján a.törvényhatósággal felruházott, vagy rendezett tanácscsal ellátott minden város, úgy a törvényhatóságok székhelyéül szolgáló városok, továbbá minden község, mely 601 0 lakossal bir, orvos tartására, — illetőleg pedig a községek átalában az orvos tartás tekintetéből orvosi körökbe egyesülésre kötelezve lévén, ennek folytán az 1877. január 20-rol 369. elnöki szám alatt kelt jelentés szerint önálló orvos tartására részben köteleztetek, részben önként vállalkoztak: Akasztó, Alberti, Apostag, Bátya, Bérezel, Bia, Bogdány, Budakeszi, Császártöltés, Czegléd, Dab, Dömsöd, .Félegyháza, Foktü, Fülöpszállás, T.-Györgye, Hajós, Halas, Kis-Harta, Hidegkút, Irsa, Izsák, Kalocsa, Keczel, Kerekegyháza, N.-Kovácsi,«N.-Kőrös, Majsa, Sziget-Monostor, D.-Pataj, Pócsmegyer, Békás, Solymár, Szalk-Sz.-Márton, Szent-Endre, Szent-István, Kun-Sz.-Miklós, Szeretnie, Tass, Torbágy, Tótfalu, Új-Pest, Ujszász, Vacs, D.-Vecse, Vácz.

. A többi községek következőleg osztattak 47 orvosi körbe, egyúttal az orvosi székhelyek meghatározásával: 1. Abony, Törtei, sz. h. Abony, — 2. Tószegh, Várkony, Veseny (ezek hevesmegyei községek, mivel előbb is Tószeggel közösen tartottak orvost), sz. h. Tószeg, — 3. T.-Szele, Farmos, sz. h. Szele, — 4. N.-Káta, Sz.-Márton-Káta, sz. h. N.-Káta, — 5. T.-Bicske, T.-Sz.-Márton, Pánd, Ságh, sz. h. Bicske, — 6. Kóka, Szecső, Tó-Almás, sz. h. Kóka, — 7. Soroksár, Haraszti, Taksony, sz. h. Soroksár, — 8. Majosháza, Áporka, Pereg, Laczháza, sz. h. Majosháza, — 9. A.-Némedi, Bugyi, Ócsa, sz. h. A.-Némedi, — 10. Alsó-Dabas, F.-Dabas, Sári, Gyón,

Peszér-Adacs, Tatár-Sz.-György, Örkény, Új-Hártyán, Kakucs, sz. h. A.-Dabas, — 11. Monor, Gomba, Péteri, Vasad, sz. h. Monor,— 12. Pilis, Felső- és Alsó-Nyáregyháza, Bénye, Káva, sz. h. Pilis, — 13. Úri, Mende, T.-Süly, T.-Sáp, sz. h. Uri, — 14. Vecsés, Maglód, Ecser, Gyömrő, Üllő, Kis-Pest, sz. h. Vecsés, — 15. Ráczkevi, Makád, Becse, Lóré, sz. h. Ráczkevi, —16. Tököl, Sziget-Újfalu, Szig.-Sz.-Márton, Csép, sz. h. Tököl, — 17. Sziget-Sz.-Miklós, Csepel, sz. h. Sz.-Szentmiklós, — 18. Tétény, Kis-Tétény, sz. h. Tétény, — 19. Promontór, Albertfalva, sz. h. Promontór, — 20. Zsámbék, Tök, sz. h. Zsámbék, — 21. Páty, Jenő, Telki, sz. h. Páty, — 22. Budaörs, Török-Bálint, sz. h. Budaörs, — 23. Szent-Endre, Pilis-Sz.-László, sz. h. Sz.-Endre (illetőleg megengedtetett, hogy P.-Sz.-László ügyét is a szeut-endrei orvos végezze), — 24. Vörösvár, Sz.-Iván, P.-Szántó, P.-Csaba, sz. h. Vörösvár, — 25. Pomáz, P.-Sz.-Kereszt, Csobánka, sz. h. Pomáz, — Békás-Megyer, Kaláz, sz. h. B-.Megyer, — 27. Tinnye, Perbál, sz. h. Tinnye, — 28. Boros-JenŐ, Üröm, sz. h. B.-Jenő, — 29. Kis-Kőrös, Páhi, sz. h. K.-Kőrös, — 30. Vadkert, Tázlár, sz. h. Vadkert, — 31. Sűkösd, Nád-Udvar, Csanád, sz. h. Sükösd, — 32. Foktő, Bátya, sz. h. Foktü, — 33. Fájsz, Bogyiszló, sz. h. Fájsz, — 34. Miske, Dusnok, sz. h. Dusnok, — 35. D.-Egyháza, Solt, sz. h. Solt, — 3G. Ordas, Úszód, Sz.-Benedek, Lak, sz. h. Úszód, — 37. Kerepes, Csömör, Mogyoród, Kiá-Tarcsa, Gödölő, sz. h. Kerepes, — 38. Péczel, R.-Keresztur, R.-Csaba, Csik-Tarcsa, Czinkota, sz. h. Péczel, — 39. V.-Sz.-László, Dány, ZsámbókJ Valkó, Issaszegh, sz. h. V.-Sz.-László, — 40. Aszód, Domony, Iklad, Kartal, Versegh, sz. h. Aszód, — 41. Túra, Bagh, Héviz-Györk, Hévíz, Boldog, sz. h. Túra, — 42. Ácsa, Csővár, P.-Hatvan, Tót-Györk, sz. h. Ácsa, — 43. Új-Pest, Dunakeszi, sz. h. Új-Pest (azaz minthogy Új-Pest maga tart orvost, engedélyeztetett, hogy ugyanaz a dunakeszi! teendőket is végezze), — 44. Fóth, R.-Palota, Csornád, sz. h. Fóth, — 45. Mácsa, Zsidó, Kis-Ujfiilu, Szilágy, sz. h. Mácsa, — 46. Veresegyháza, Szada, Kis-Sz.-Miklós, Bottyán, sz. h. Veresegyháza, — 47. Szabadszállás, Szánk, Sz.-László, sz. h. Szabadszállás, — 48. Felegybáza, Puszta-Péteri, sz. h. Félegyháza (vagyis mivel Félegyháza itt is maga tart városi tiszti orvost, ugyanaz látja el a p.-péterii községi egésségi ügyeket is.)

A községi köiök orvosai, a fennebb megjelelt székhelyeken tartoznak állandóan lakni, és lakhelyöket csakis előzetesen kinyert megyehatósági engedély után változtathatják.

Ez alapon ott, a hol községi orvosok eddig még a székhelyeken se voltak, ezen állomások szervezése átalában megindult, pályázatok

tűzetvén ki. — A 47. csoportban felsorolt Duka, Kis-Némedi, Rátét, Sződ és Vácz-Hartyán községek szétszórtan ugyan, de Vácz vá **roshoz mind közel feküvén, ezeknek** engedélyeztetett, hogy községi orvosul a Vácz városban lakó gyakorló orvosok egyikét kérjék fel; Budakeszi községben pedig különben is egy gyakorló orvos állandóan' lakván, utasittatott a községi képviselő testület, hogy ezt községi or-' vosul megnyerni igyekezzék.

Ó-Kécske, Új-Kécske, Alpár, P.-Újfalu, Kömpöcz és Sz.-Lőrincz-Káta községek közegésségi körbe (ez idő szerint) czélszerüen beoszthatók nem lévén, ezen községekben a községi orvos teendői a járási orvosra bízattak.

Végre az 1876: XIV. t. ez. 146. §. értelmében az 1500 lakost számláló községek községi szülésznőnek önállólag tartására lévén kötelezve, ezek e kötelezettség pontos teljesítésére utasittattak; azon községekre nézve, a melyek nem bírnak ugyan 1500 lélek lakossággal, de azért községi szülésznőt most is tartanak, annak továbbá tartása elrendeltetett, az 1500 lélek népességnél kisebb többi községek pedig közös községi szülésznő tartása tekintetéből egymással csoportosítva beosztattak.

b) **A** hasznos házi emlős állatokat illetőleg, hasonlag, mint az embernél, telepzett kórral szintén nincs terhelve a megye. Egy vidék sincs, melyben a négy főállatnem közül valamelyiknek tenyészthetését helyi körülmény által állandólag előidézett betegség akadályozná, még kevésbbé mutatkozik valamely járványos vagy ragályos kórnak származtató fészke. A solti és kis-kun járás homokos szikes s közben turjánokkal, mocsárokkal s kákás gödrökkel szaggatott legelőin záporokkal bővelkedő vizes években elég gyakori ugyan a juhok közt a métely, egyes nagy tavaszi záporokkal, azután portkergető szélviharokkal zavart, aszályos, száraz őszön pedig a szőrféreg: de távolról sem oly mértékű, mely ez állatnemnél is telepzett kórjellemet öltene.

A megyei főorvosi észlelés és hivatalos jelentések szerint leggyakrabban előfordul az állatbetegségek közt a lépfene, és pedig mind a négy főállatnemre kiterjedőleg. De ennek uralkodása nem nagy mérvű; úgy hogy habár a szarvasmarhák közt minden évben feltűnik, hol egyik, hol másik vidéken, az ezen betegségben elhulló darabok száma tiz évi átlagban 50—60 darabnál nem igen megy többre. A sertések közt már nagyobb mértékben szokott pusztítani, ha valahol kiüt; de ezeknél nem is fordul elő minden évben. — A száj- és köröm-fájás, aszályos években s azok után szintén gyakori, úgy á szarvasmarháknál, mint a juhoknál és sertéseknél: de ez

többnyire egészen szolid lefolyású, úgy hogy az ebben megbetegedett darabok, némileg gondos kezelés mellett, többnyire kigyógyulnak.
— Minden állatbetegség közi legterhesebbnek, legkellemetlenebbnek mutatkozik s a mellett gyakori a lovaknál a taknyosság és bőrféreg, mely nyavalya hol egy, hol más vidéken minden évben fordul elő, s némely évben egyik-másik járásban 25—30 darab ló is le szokott e miatt bunkóztatni. A rüh nem gyakori, még kevésbbé szokott pedig nagy vidékekre kiterjedőleg fellépni, mihelyt valahol észrevétetik, szigorú intézkedésekkel csak a megtámadott helyre korlátoztatván. — A himlő szintén nem bir gyakori és nagymértékű uralkodással; néha pusztít ugyan a juhok és sertések közt: de pusztítása többnyire mérséklett arányú. Tályog, tüdővész, béllob, vérhas stb. ritkán előforduló esetek. A keleti marhavész behozatala leggyakrabban a vasút által eszközöltetik: de a szigorú felügyelet folytán az ebből származható veszély is lehetőleg megritkitva van.

Az állatorvosok létszáma s megoszlása fennebb az *a)* pont alatt, az orvosi személyzet közt van közölve.

49. §. Közlekedési tényezők.

A) Vasút. A megye székhelyét, Budapestet vevén központul, négy vasúttársaság vonalai, hat irányban szelik át a megyét.

1. Osztrák államvasut. Egész hosszában vonul a megyén ke-, resztül, Budapestről egyik irányával Bécs felé fel, másikkal Szeged felé lehaladván. Állomásai felfelé: R.-Palota, Dunakeszi, Göd, Vácz,.
— lefelé: Kőbánya, Szentlőrincz, Vecsés, Üllő, Monor, Pilis, Alberti-Irsa, Czegléd, N.-Kőrös, Kecskemét, Páka, Félegyháza, Péteri.

. 2. Tiszai vasút. Czeglédnél válik ki az osztrák államvasutbol
s a megye határán Nag-y-Abony állomást érintve, megy Szolnokra.

3. Magyar államvasut. Budapestről kiindulva, északkeletre szeli át a megyét Heves megye felé; állomásai: Kőbánya, Rákos, Csaba-Keresztur, Péczel, Issaszegh, Gödölő, Aszód, Túra; onnan Heves megyébe Hatvannak át.

Hatvanból ugyanezen vasút egy ága megyen a Jászságon keresztül Szolnokra, a mely Tápió-Györgye és Ujszász állomásokkal érinti a megye területét.

4. Déli vasút. Budáról Székesfehérvár felé, állomásai a megyében: Promontór és Nagy-Tétény.

Nagy hiánya van a vasútnak a Duna mentén Pestről Baja felé, azután a Soroksártól egyenesen Kecskemét felé menő vonalon. Az elsőn a zimonyi vasút terveltetik vezettetni, mely a főbb kis-kun helyeket is érintené. Hasonlókép Pestről kiindulva, előbb egyenesen

Kecskemétnek szintén volt már vasuttervezet; most pedig ugyanez is a zimonyi vasutbol kiindulólag forog szóban. Ha e két vonal kiépülhet, az átszelt, s most jó utakban nagy szükséget látó vidékre egyetemes áldás lesz.

B) Posta állomások a megyében következő helyeken vannak: Abony, Ácsa, Apostag, Aszód, Alberti-Irsa, Bia, Bogdány, Budaörs, Budakeszi, Csömör, Czegléd város, Czegléd vaspálya; Dömsöd, Dunakeszi, D.-Pataj, D.-Vecse, Dusnok, Felső-Dabas, Kiskun-Félegyháza, Fóth, Fülöpszállás, Gomba, Gödölő, Hajós, K.-K.-Halas, Haraszti, Kis-Harta, Issaszegh, Izsák, Kalocsa, Keczel, Kis-Kőrös, Kóka, Laczháza, Mácsa, Kiskun· Majsa, Monor, Nagy-Káta, Nagy-Kőrös, Ócsa, Őrkény, Páty, Szentlőrincz, Péczel, Péteri, Pilis, Pilis-Csaba, Pócsmegyer-Leányfalva, Pomáz, Ráczkevi, R.-Keresztur, R.-Palota, Solt, Soroksár, Sükösd, Szabadszállás, Szalk-Szentmárton, Szent-Endre, Kun-Sz.-Miklós, Tótfalu-Tahi, T.-Bieske, T.-Györgye, T.-Szele, Tass, N.-Tétény, Tinnye, Törtei, Túra, Új-Kécske, Üj-Pest, újszász, Üllő, Váez, Vácz-Hartyán, Vadkert,. Vecsés, Versegh, Visegrád, Vörösvár, Zsámbék.

Postával a Csepel sziget, van legkevésbbé ellátva, hol csak Ráczkevin van állomás.

C) Távírda. Czélszerünek tartom ennél a királyi városok távírdáit is közbe felvenni. Állami -távirda állomások éjjeli-nappali szolgálattal: Pest központ, Budavár, — azután ugyancsak Budavárban és Gödölön udvari távirda, a mely csak az udvarnak itt-létekor van nyitva. Teljes nappali szolgálatú állomások reggeli 7 órától estveli 9 óráig: Budapest-tőzsde, Czegléd, Kecskemét. Váez. Korlátolt reggeli 9-töl déli 12, és délutánni 2-töl estveli 7 óráig: Budapest-császárfürdő, Kőbánya, Budapest - országház, Ó-Buda, Víziváros, Félegybáza, Izsák, Kalocsa, Nagy-Kőrös, Új-Pest. — Vasúti távirda a magánysürgönyök felvételére is felhatalmazottsággal: Nagy-Abony, Alberti-Irsa, Budapesten a magyar és osztrák államvasuti, valamint a déli vaspályaudvar, — Aszód, Czegléd, Csaba-Keresztur, Dunakeszi, Félegyháza, Gödölő, Göd, Issaszegh, Kecskemét, Kőbánya, Monor, R.-Palota, Péczel, Pilis, Promontór, Puszta-Páka, P.-Péteri, Rákos, K. -Sz.-Miklós, Nagy-Tétény, Túra, Üllő, Váez, Vecsés. ·

D) Dunai hajózás. Gőzösök járnak a nagy Duna egész hosszában és a szentendrei kis Dunán. Mégálló helyek a nagy Dunán, mind a két partot figyelembe véve: Váez, Budapest, Ercsi, Adony, Szalk, Apostagh, Duna-Földvár, Vejte, Paks, Kalocsa, Tolna-Dombori, Gemencz-Szegszárd, Baja; — a szentendrei Dunán: Sz.-Endre,

Pócsmegyer-Leányfalu, Tótfalu-Tahi, Bogdány. — Helyi gőzös, egyszersmind kis gőzös is jár ki Budapestről Új-Pestre, azután Promontórra és Téténybe.

E) Lóvonatu vasút s társaskocsik. Lóvonatu vasút közlekedik Pestről Új-Pestre, azután innen tovább Rákos-Palotára, mely mindenik irányban félóránként, forgalmasabb közlekedés idején sűrűbben is indul és érkezik. Ez előbb két részvényes társaság kezelése alatt volt. Most az .Új-Pest-palotai lóvonatu vasúti részvényes társaság" üzletét is a „Pesti közúti vaspálya társaság" vérén át, ez kezeli. Tavasztól az őszi idény zárultáig Pestről ugyancsak Új-Pestre, továbbá Rákosfalván át Szent-Mihályra, azután Soroksárra társaskocsik is közlekednek. A budai oldalon Promontórra és Tétényre, továbbá Szent-Endrére van társaskocsi közlekedés. Ezeket, mind a pesti, mind a budai oldalon, magán vállalkozás eszközli. Azután ugyancsak társaskocsi közlekedés van Buda és Budaörs, azonkép Buda és Budakeszi közt. Ezt mindeniket egy-egy részvényes társaság tartja fen; jelesen a „Budaörsi társaskocsi részvénytársaság" és a „Budakeszii társaskocsi részvénytársaság". Kilátásban van Soroksárra és Kis-Pestre a lóvonatu vasút kiterjesztése.

F) Állami és megyei, azután községi s egyéb közlekedési utak. Ezeket azon osztályzat szerint megkülönböztetve ismertetem, a mint feptartási költségeik viseltetnek.

a) Állami utak. 1. Buda-eszterg am- bécsi ut. Budán a császárfürdő mellett elhaladva, a buda-ujlaki ,(Neustift) váraháztol Vörösváron, Pilis-Csabán keresztül, a jászfalusi pusztánál átmegy Esztergammegyébe s úgy Leányvár, Dorog. Bécs, más részben Dorog-Esztergam felé. Kőalapu makademizált ut, a megye határán 4 mf. hosszúsággal. Hegyek közt haladó menetele is ment' nagy kapaszkodóktól. Legnagyobb emelkedés van Vörösvár és Csaba közt. Budán, úgy Budaujlakon is több elég jó fogadó van vonalán. Budaujlakon kívül „Szarvas" mezei fogadó. Vörösváron és Pilis-Csabán falusi nagyobbszerü fogadók. Jászfalun a tinnye-pátyi megyeut kitorkolásánál csárda. — 2. Buda-Fehérvár. Budáról a sárosfürdőn kívül levő fehérvári vámháztol indulván ki, Albertfalva, Promontór, Tétény községeken keresztül a megye határáig $2^1/_2$ mf.; onnan egyik ággal Érden, Martonvásáron át Székesfehérvárra, másikkal Érden, Adonyon át a Duna mentén Mohácsra, Eszékre megy. Szintén kőalapu, makademizált jó ut, e megye határán csekély emelkedésekkel. Promontóion, Tétényben igeji középrendü fogadók, Promontór és Tétény, úgy Tétény és Érd közt mezei fogadók. — 3. Pest-bányavárosok. A pest-váczi vámháztol Új-Pest, Káposztás-

megyer, Dunakeszi községeken, Göd pusztán s Váczvároson át Nógrádmegye határáig 4"/4 mf; onnan Balassa-Gyarmat felé. Részint kőalappal makademizált, részint kavicsós; menetele sik, néhol homokhalmos; Váczon túl lassú emelkedéssel hegyremenő. A pesti határon a Rákos patakon, Vácz alatt a Gombás patakon, a sződi határon a Sződ-Rákos éren derék kőhidak; ezeken kívül is több apróbb kőhíd és vizeresztő. Új-Pesten, Váczon jó fogadók. Káposztás-Megyeren és G'ódön mezei csárda. — 4. Pest-Kassa. A pest-kerepesi vámháztol Rákos pusztán, Czinkota és Kis-Tarcsa fölött, Kerepesen, Gödölőn, Besnyő pusztán, Bábát pusztán, Aszódon át, onnan -Hatvan felé a megye határáig 7 mf. Kőalappal makademizált jó ut. A Rákoson, Czinkota és Kerepes alatt, Gödölőnél, Besnyőnél és Babaton több kőhíd; legnagyobb Aszódnál a Galga folyón. Az utmenete kiindulásánál fensik, Czinkotánál mérsékleti emelkedés, Kerepes és Gödölő közt a bóuokai erdőben erős hágó, azontúl ismét mérsékleti emelkedések; Besnyőtöl Aszódig völgyes, Aszódon túl fensik. Rákoson két, Kis-Tarcsa alatt egy, Bábát s Aszód közt szintén egy mezei csárda. Kerepesen középrendü, Gödölőn és Aszódon nagyobb fogadók. —
5. Pest-Baja. A pest-soroksári vámbáztol Soroksár, Haraszti, Taksony, (Aporka fölött), Laczháza, Pereg, Dömsöd, Dab községeken, Szentgyörgy, Szalk és Vadas pusztákon, Duna-Vecséa át, onnan Duna-Egyháza fölött, a megyeut által folytatva tovább. Kis részben kőalapu, nagyobban csak kavicsozott ut, mindenütt a Duna balpartján; közel a Dunához, kevés változatú sik vidéken. Hossza Egyházáig 10l/4 mf. A falvakban középrendü fogadók, a pusztákon több mezei csárda. — Az államutak mind rendes utkaparóval ellátvák.

b) Megyei utak. 1. Buda-Esztergami ut. Budáról a Duna jobbpartján fel Esztergammegyébe, keresztül haladja a következő községeket: Ó-Buda, Kissing puszta, Békás-Megyer, Kaláz,Sz.-Endre, Leányfalva puszta (Pócs-Megyerrel szemben), Tahi p. (Tótfaluval szemben), Bogdány, Visegrád. Itt átmegy Esztergammegyébe. Hossza a megye határáig 5*/8 mf. Ebből 35/s kőalapu makademizált, l7/8 kavicsos. Menetele többnyire a Dunaparton, az ezt szegélyző s legnagyobb részben szőlőkkel ültetett hegyek lábánál, sik, csak néhol kevés emelkedéssel. Van rajta 16 híd; e közt a békásmegyeri határnál és ben Kalázon kőhíd, a többi vegyes és tölgyfából; legnagyobb Szent-Endrén ben a városon a dömörkapui 7 öles, vegyes fa, és Visegrádon 4½ öles kő és tölgyfa; azután a kissingi és kalázi határon öt vízeresztő kőből. Útanyagját Ó-Budárol és a Dunáról kapja. Rendes útkaparóval van ellátva. Pusztai csárda: Kissing, Leányfalva és Tahi pusztákon; középrendű vendégfogadó Szent-Endrén, Bogdányon és

Visegrádon. — 2. B u d a - G y ő r. Az úgynevezett mészárosok útja, Bieskén keresztül Tata és Győr felé. Budáról a Krisztinavárosból kiindulva, Budaörsön, a csíki pusztán, Tórbágyon és Bián át Fehérmegye határáig $3^5/_8$ mf. Mind kőalapu makademizált. Utanyagja Budaörsnél és Fehérmegyében Mányűál. Tere többnyire halmos: de nagy emelkedések nélkül. Legnagyobb emelkedés Torbágy és Bia közt. Van rajta 5 kőhíd és 15 vizeresztő, szintén köböl. Rendes utkaparó. Középszerű vendégfogadó Budaörsön és Bián. Mezei korcsait a csíki pusztán. — 3. B ud a· Zsám bék. Budáról a Zugliget és Szépjuhászné felé, Budakeszi és Páty községen át, Zsámbékra. E£ész hossza $3^4/_a$mf. Ebből $2^4/_s$ makademizált, 1 feltöltött. Útépítési anyagja Budakeszinél. Az utfolyam hegyek közt halmos. Legnagyobb emelkedés a Szépjubásznénál s Páty és Zsáinbék közt. Hidmüvek nincsenek. Középrendü vendégfogadó Zsámbékon. — 4. Zsámbék-Tinnye. Az előzőnek folytatása, Zsámbékrol Tök, Perbál, Tinnye községeken át, Pilis-Csaba felett a jászfalusi pusztánál ki a budaesztergam-bécsi álíamutba. Hossza $Γ/_8$ mf. melyből $^2/_s$ makademizált, $P/_a$ feltöltött. Utanyagját Pilis-Csabárol kapja Tere kevés e melkedéssel hegyes. Rendes utkaparóval ellátott. Mezei korcsma a jászfalusi pusztán az álíamutba torkolásnál.·

A Duna jobboldaláról a baloldalra jővén át: 5 Aszó d-V e r-seghi út. Aszódról Kartal községen, a mindszenti pusztán s Versegh községen át Nógrádmegye széléig. Hossza $l^5/_8$ mf· melyből $^5/_s$ makademizált,·! feltöltött. A fődanyagot Tót-Györkröl kapja. Van rajta 3 tölgyfahid a kartali határon. Menete Aszódnál felemelkedő fensik. Aszódon emeletes nagy fogadó. — 6. Aszód-Vácz. Kapcsolatban az előzővel, Iklad, Mácsa, Kis-Ujfalu, Vácz-Hartyán községeken·át Váczvárosig 4 mf., melyből $l^2/_8$ makademizált, $2^6/_8$ csak feltöltött. Utanyajja Tót-Györkröl. Utkaparója van. Egész hosszán, a községekben levőkkel együtt 13 tölgyfahiddal. Menete a Galga folyó völgyén fel a szegélyző hegyek közt, azután Kis-Ujfalu és Hártyán közt mérsékleti emelkedésű vízválasztón át, csekély változatú halmos. Kis fogadó Mácsán. — 7. Mácsa-Acsa. Az előbbivel kapcsolatban Mácsárol Tót-Györk, Püspök-Hatvan községeken s Ácsa mezővároson át Nógrádmegyehatáráig 2 mf. Az egész feltöltött, hidmüvek nélkül, a Galgavölgyön fel, kisebbrendü hegyek közt. — 8. A c s a - C s ő v á r. Az előzővel kapcsolatban, Ácsáról Csőváron át Nógrádmegye széléig ½, (onnan Penczen, Rádon keresztül Váczra). Az egész feltöltött. — 9. A sz ód-Jás zber é n y. Aszódról, Bagh, Hévz-Györk, Hévíz, Túra, Zsámbók községeken át Jászfényszarun innen, a megye határáig 3 mf. Az egész kavicsozott, Hévíz-Györknél

két tölgyfahiddal. Menetele egész Túráig, a Galgavölgyön lapály, Túra és Zsámbók közt lapos hegyemelkedés, azután ismét lapály. — 10. I ssasz eg h-Czi nko ta. Issaszeghröl Nagy-Tarcsán át Czinkotára, ott a pest-kassai államutba. Egész hossza l®/$_8$ mf., mind csak feltöltött. >— 11. I ssaszeg h - Rák o s. Issaszegröl R.-Csaba, R.-Keresztur községeken át a pesti határig l^5/e $^{m\wedge\cdot}$ ^{s} oünan a Kőbányán keresztül be Pestre, a statió-utszai vámháznál, más oldalról issaszeghröl át Godölőre. Az egész feltöltött. Van 3 hidmüve. Menete a Rákos patak és vasút mellett, lapály völgyes, Kőbányán keresztül fensik. — 12. Pest, Fő th, Gödölő. Újpestnél á pest-bányavárosi államutbol ki, Palota, Fótb, Mogyoród községeken át s onnan Gödölő és Kerepes közt (a bónokai hágd alatt), a pest-kassai'államutba. Hossza 4 mf. Mind töltött. Fedanyaga Újpestről. Utkaparóval ellátott. Menete Fóthig sik, onnan tovább szőlőhegyes és erdős vidéken mérsékleti emelkedésekkel változatos. Középrendü jó fogadó Fóthon. — 13. Pes t-Jászberény. Rákos-Keresztuinál szakad ki az issaszegh-rákosi útból, azután Maglód községen, Tuzberek és Bilié pusztán, tovább Mende, Süly, Szecső községeken, Tamás-Káta.és Bo'ldog-Káta pusztákon át a megye határáig 6^4/$_8$ mf., onnan tovább Jászberénybe. Belőle 4^3/$_8$ mf. kavicsozott. Fedanyagját R.-Kereszturrol kapja. 2'/$_8$ mf. töltött. Van 15 hidműve; e közt a tuzbereki felső 4^3/$_6$, ^{a} biliéi felső, a Tápión keresztül 5 öl hosszú, mindenik kőhíd. Az utmenete különben kiindulásánál fensik, majd halmos, Biliétől a Tápió-völgyön lapály, ismét Szecső felé s azontúl homok s agyag halmos. Utkaparója van. Szecsőn kis fogadó,-Sülyön kívül jó mezei csárda. — 14. Szolnok-Hev es. Szolnokról kiindulva, Heves megye határától, Rékas alatt, Ujszászon át a Jászság határáig, l'/$_8$ mf. Mind töltött. Rékas irányában a Zagyván 12 öles fahiddal. Menete fekete agyagos talajon, sík. Ennek is vau utkaparója. Ujszász alatt mezei csárda. —

15. Pe s t-Sz ol η o k. Pestről az üllői vámháztol kiindulva, Kis-Pest, Vecsés, Üllő községeken át, azután ,Monor alatt el, innét Pilisen, Albertin, Irsán, Berczelen, Czegléden és Abonyon keresztül, Heves megye határáig, Szolnok felé, a vasúttal együtt futva. Egész hossza 11 mf. Ebből 2 mf. kavicsos makademizált, 4^3/$_8$ kavicsos,· 4^5/$_8$ ' csak feltöltött. Fedanyagját Vecsésröl és R.-Kereszturrol kapja. Van rajta 15 bidmű, köztök az üllői határnál, Albertinél, Irsánál 4—5 öles kőhidak. Útfelügyelőkkel sutkaparókkal eléggé ellátott. Menete,' többnyire homokos talajon, sík. Minden községben, melyen ezen ut áthalad, jó fogadók. Pesttől Vecsésig 2, Üllőtől Monorig ismét 2, Monor alatt a fehértói, azután Monor és Pilis közt 1, Irsa és Bér-

czel közt szintén 1, Czegléd és Abony közt hasonlag 1 mezei csárda. — 16. Dabas-Jászberény. A Dömsödről a pest-bajai államuttol kiinduló s Tasson, Kun-Szent-Miklóson át jövő megyei ut folytatása Dabason, Új-Hartyánon, Nyáregyházán, Pilisen, Tápió-Bicskén és Nagy-Kátán át a megye határáig. Dabastol eddig, hossza 6"/e mf· mind feltöltött, két hidművel. Utkaparói vannak. Menete Pilisig homokos síkság, onnan Káta felé csekély emelkedésekkel halmos. — 17. Kecskemét-Jászb erény. Kecskemétről Nagy-Kőrösön, Czegléden, Tápió-Szelén át a Jászság határáig 6% mf., mind töltött, 10 hidművel; köztök Szelénél a Tápión 5 öles kőhíd. Az utmenete átalában sík. Kaparó van. — 18. Nagy-Kőrös-Kun-Sz.-Márton. Nagy-Kőrösről Kocsér pusztán át a Tiszáig 2% mf. Homokos síkság. Kaparó. — 19. Pest-Arad (Csongrád.) Soroksárnál a pest-bajai államutból kiindulva Alsó-Némedi fölött, Ocsán, a csikosi pusztán, Dabas és Gyón fölött, Örkényén, a jász-kun pusztákon, Kecskeméten, Alpár alatt át Csongrádmegye határáig, tehát többszörös megszakítással, a régi megye területén menő hossza $7^{1}/_{8}$ mf. Ebből 2, kő alappal, $l^{7}/_{8}$ kavicsozott, $3^{2}/_{8}$ mf. csak feltöltött. A kőalapu és kavicsos részhez fedanyagját Alsó-Némediről veszi. Van rajta 5 hidinű, 1874-ben építtetett utkaparó ház 1804 frt költséggel. Ócsán, Örkényen kisebbszerü fogadók, Csíkoson s a jász-kun pusztákon mezei csárdák, Kecskeméten városi fogadók, Alpár alatt az ujfalusi derék mezei fogadó. —· 20. K ecskemét-Szeged. Kecskemétről Félegyházán át Szegednek, homokos sik területen, feltöltött ut. — 21. Alpár-Félegy háza. Alpárról Félegyházára feltöltött. — 22. Maj sa-K is tel e k. Majsárol Kőmpöczön át Kistelekre homokos síkság.,— 23. P e s t - Z i m o n y. A pest-bajai államutból Laczházánál szakad ki s Kun-Sz.-Miklóson, Szabadszálláson, Izsákon át; innen tovább a kecskemét-kalocsai úttal Páhi s Kaskantyu pusztákon keresztül Kis-Kőrösig együtt halad, onnan pedig Vadkerten, Halason megy át, le a Bácskaságba. Belőle kiindulásánál $l'/_{8}$ mf. kavicsozott, Taksonyról és Varsányrol vett fedanyaggal; a többi csak feltöltött. Van rajta a régi megyei területen 8 hidmű. Menete egészen sik; néhol turjános lapály, másutt homokos, majd ragadós agyag. — 24. I^ömsöd-Tass. Dömsödnél szakad ki a pest-bajai államutból s Tasson összejön a kun->z.-miklos-szalki úttal, hossza csak 1 mf., kavicsozott Szalkról és a Dunáról vett fedanyaggal. Van rajta egy kőhíd; menete sík.— 25. Kun -S/Z. -Miklós-Szalk. Kun-Szent-Miklósrol, Tasson, Szalk-Sz.-Mártonon, a vadasi pusztán át, Szalknál a Dunáig; mind kavicsos, Szalkról és a Dunáról vett fedanyaggal; útkaparóval ellátva;

van rajta4 hidmü; menete sík. — 26. Duna-Vecse-Szabadszállás, egészen csak feltöltött; homokos s lapály-sík menetellel. — 27. P e s t - B a j a. Ez folytatása a pest-bajai államutnak, s most már csakugyan egy részben az állam is vette át, Duna-Egyháza irányában indulván ki, Solton, Vejte pusztán, Kis-Hartán, D.-Patajon, Bakod és Zásztó pusztán, Kalocsán, Miskén, Hajóson keresztül, Nádudvar fölött, ismét Sükösdön, Csanádon, Szenl-lstvánon át megy Bajára. Hossza a D.-Egyháza melletti kiindulástól 12 mf., melyből 4 kavicsos, a Dunáról vett anyaggal, 8 mf. feltöltött. Van rajta 13 hidmü; köztök Solton a templomhid 7 öles, Kalocsánál a bányaszigeti 4, a kis fekete 6, a nagy fekete 12, Miskénél az Árpás-hid 11, a Sára-hid 5 öles fahidak. Az átmenete mindenütt sík, csak Hajóstól Nádudvarig, a hildi pusztánál bir némi emelkedéssel, a bácskai fönsikra. Ezen útvonalnak D.-Patajtol Hildig terjedő része, a jégárvizek alkalmával nagyon sokat ki szokott téve lenni a rongáltatásnak; 1876-ban is sokat szenvedett. De még rendes időben is átalában nagy költségű ut ez. Jelesen 1874-ben is összes költsége a megye részéről 26338 frt 48 kr, volt, melyből kavicsozásra 10831, hidmüvekre 2400, kaparó fizetésre 750 frt, a többi töltésezésekre s egyéb igazításokra ment fel. Solton, Kis-Hartán, Patajon, Kalocsán, középrendü fogadók. — 2.i..Kis-Kőrös-Fehérvár. Kis-Kőrösröl Akasztó községen és a tetétleni pusztán keresztül be Soltra, onnan a pest-bajai úttal együtt haladva Duna-Egyháza alá, innen Duna-Egyházán át a Duna révig s a Dunán keresztül Fehérmegyébe. Egész hossza 5 mf. Belőle 4 mf. feltöltött. Van 18 hidmüve. Soltnál a Nagy-Éren keresztül a nekeresdi fahíd 4 öles. Az ut menete sík. Tetétlenen pusztai, Solton kívül a Nagy-Ér parton a nekeresdi csárda. — 29. Kecskémé t-Kalocsa- Foktü. Kecskemétről a Jászberényből jövő ut folytatásakép, Izsákon, Páhin és Kaskantyu pusztán, Kis-Kőrösön, azután Vádé és Halom pusztán, úgy Kalocsán, onnan Foktün át a Dunáig s azon keresztül Tolna megyébe. Hossza 10 mf., melyből kavicsos 1 mf., Duna-Patajrol kapott anyaggal; töltött 9 mf. Van 18 hidmüve; Kalocsánál a serházi kőhíd 15, továbbá a hosszutói 6, a halom-pusztai 10 öl hosszúsággal. Az egész menet síkság, turjános völgyekkel szaggatva, s ezen útvonal dunai része szintén sokat szenved az árvizektől, s a nagy költségüek közé tartozik. 1874-ben összes költség 17572 frt 19 kr. volt, melyből hidakra 3500, kavicsozásra 700, utkaparókra 650 frt, a többi töltésezésekre ment fel. — 30. K i s - K ő r ö s - B a j a. Az előzőből Kis-Kőrösön alól a dömötöri nagy csárdánál szakad ki s Keezelen, Polgárdi és Csala pusztán, Császártöltésen áthaladva, Nádudvar fölött, a

pest-bajai úttal egyesül. Hossza eddig 4 mf., mind töltött, 11 hidművel.

' c) Állam- és megye-úti együttes tájékozás. A.z előző éj pontban épen ismertetett megyei egész úthálózatnak a régi megye területén · futó összes hossza a megye-főmérnöki kimutatás szerint 1874- ben 12O1/8 mérföldet tett, s ebből ekkor volt kőalapu 147/e, kavicsos 272/s, csak feltöltött 771/2 mf., összesen 172 különféle hidmüvel és víz-eresztővel. Ugyanekkor az államutak hossza a megye területén 282/4 mf. volt. Időközben az állam némely útrészeket, jelesen[1] a pest-bajainak folytatását stb. átvevén, a megye pedig más résieket fogván gondozása alá, névszerint a Ráczkevi szigeten a pesti zárgáttol kezdvén megyeutat, — 1875-ben szintén főmérnöki kimutatás szerint az állam- és megye úthálózat következőleg változott: állami ut 41, megyei ut 119 mérföld; ebből kőalapra épült, és pedig az államiból 33, a megyeiből 9, összesen *42* mf.; kavicsalapra makhdemizált, az államiból 8, a megyeiből 28'/2 mf., összesen 361/2 mf. Csupán feltöltött az állami utak közt már ekkor nem volt; a megyeiek közt volt 811/2 mf. — Továbbá:

1874-ben a megyei- utak javítási és fentartási költsége tett , összesen 178,494 irtot, melyből 26,155 kőalapu útépítésre, — 52,582 kavicsolásra, —13,637 műtárgyakra, — 9361 frt utkaparókra, a többi töltésezésre s más különfélére ment fel. Az összes költségekből esett 1 folyó mérföld útra átlagul 1469 frt. — Feltöltésekre felment 35,895 igás és 91,042 gyalog napszám. — 1875-ben az állami utak fentartása árlejtés útján eszközöltetvén, az áriejtett összeg 179,138 frt volt, ezek egyrésze kőkavicscsal, másrésze gödörkavicsesal borittatván, s ' részben hengereztetvén is. — A megyei utak a megyei közmunkával s ennek részleges váltságával tartatván fen; ezen közmunka erő 1875- ben 77,873 kétfogatu, 4062 egyfogatu igás, és 206,697 kézi gyalog napszámból állott, mely a váltsági árban sokszorozva, pénzben 172,970 frt 99 krt képviselt; — ebből azonban csak 76,765 frt 50 krajezár áru különféle közmunka váltatott meg; — a többi természetben lett leszolgálva, s így műmunkálatokra nem volt alkalmazható; minélfogva csupán agyaghordásra, homokolásra és beegyengetési munkára fordittáthatott. A 76,765 frtőOkr váltsági készpénzből pedig kőútépítés, kőkavics-tatarozás és gödörkavics termelés eszközöltetett.

Az előbocsátott·alapokon összehasonlítván a megye különböző részeit: legjobban el van látva jó utakkal a pilisi járás,[1] a hol a hegyek közt az 5 fővölgy mindenikének jó útja van; jelesen két államút mellett, a megyei kőalapu utak legnagyobb része is ezen járásra esik;

azon megjegyzéssel mégis, hogy ezen kiemelés, csak a szigetségen kívül eső részre értendő; miután a Csepel-sziget csak a múlt évben kapott egy kis megye utat; a Szent-endrei-sziget pedig még egészen a nélkül van.

. A váczi járás és a pesti járásnak hegyes-halmos része, főbb völgyeikre még szintén elég mértékben bírnak állami és megyei utakkal. Csak hogy az elég hegygyei bővelkedő váczi járásban is a megyeiek közt már a csupán .töltött ut a túlnyomó; a 18^{3}/fmf. hosszú megyei útból ll^{5}/e ^{ra}f· esvén a töltöttekre, és csak $l^{7}/_{8}$ a kőalapuakra, 5% a kavicsozottakra; azonban itt a két főállamut nyújt nevezetes segítséget. — A pesti járásban a kavicsozott ut a túlnyomó, a 19*/$_{8}$ ’ mf. megye útból 9% esvén erre, míg a kőalapura 4, a csak töltöttre $5^{6}/_{8}$ mf. valamint az ezen járásban eső államut is nagyobb részben kavicsozott lévén.

A kecskeméti járásnak $23^{7}/_{8}$ mf. hosszúságban csak töltött megye útja van. A solti járás útjaiból szintén csak a felső részen van egy kevés kőalapu, s azután kavicsozott. A többi, legnagyobb rész csupán töltött. — És e két járás szenved a megyében leginkább jó utak hiányában, mely hátránynak oka azonban egyenesen a talaj minőségében fekszik; mert átalában sík fekvésű, részint agyagos, részint homokos, sok helyen turjános lapály területeiken jó útépítési anyaggal nem bírnak. Más különben pedig megvan az igyekezet e vidéken is az utak lehető javítására; mert kivált a solti járásban, igen kevés kivétellel, már csaknem minden községbe megye vagy államut vezet s leginkább csak a nagy területű puszták vannak csupán a községi utakra utalva.

1876-ban, a Kis-kunságnak ide csatolása által mikép szaporodott és változott a megye állam- és megyei útviszonya, arról még hivatalos kimutatásom nin.cs; valamint a régi Kis-kunság ez ügyre vonatkozó adatait, s költség számadását se kaptam meg. Azonban átalánosságban erről annyi tájékozást nyújthatok, hogy: a kis-kun járásnak, kivévén a pest-bajai államutnak a Laczházán keresztülmenő részét, több állam útja nem volt; megye útjainak vonala pedig kapcsolatos lévén a régi Pestmegye vonalaival, már azok ismertetésénél érintve van. A minőséget illetőleg, a talajviszonyok, a kecskeméti és solti járás viszonyaival egyeznek meg, és a mi megyei ut e járásban van, az eddigelé mind csak töltött.

d) Községi s egyéb közlekedési utak. A kis-kunjárás községi utairól szintén nincs adatom. A régi megyében a főmérnöki kimutatás szerint, kimért rendes községi ut volt 1875-ben 89 folyó mérföld, s ebből kőalapú még semmi, kavicsozott 5 mf., fel töltött és csak

természeti ut 84 mérföld. A határ, szomszéd s egyéb közlekedési utak, 'minthogy a birtok s határ rendezések, és tagosztályok még egyre folynak, s ezek miatt ezeken folyvást tetemes változások állanak elő, mértékileg hivatalosan még soha se állíttattak össze. Minőséget illetőleg ezekről átalában kevés dicséret mondható; mert nagyobb részt csak természetes minőségökben vannak; és ha egyszer' másszor, mikor valamely részök nagyon megromlik, s járhatatlanná **lesz,** történik is rajtok valamely javítás, az ahoz képest, a mint átaMban gondoztatásuk kívánatos volna, aránylag igen kevés, legalább ritka helyen felel' meg a mindig biztos és kényelmes közlekedhetést nyújtó kelléknek, a mint ez a 44-dik §. c) 4. pontja alatt közlött községi kiadások ide vonatkozó ismertetéséből is kiderül.

50. §. Pénz- és hitelintézetek.

Legtöbb pénz- és hitelintézet van a megye községei közt V á c z o n. **Itt** 1864-ben keletkezett egy takarékpénztár, melynek az 1875-dik évi mérleg szerint vagyona volt 640,512 frt 78 kr., alaptőkéje **60,000** frt, 600 darab, 100 frttal befizetett részvényre oszolva, felek betéte s tőkésített kamat volt 547,680 frt 97 kr. Váezi ipar és kereskedelmi hitelintézet 1870-ben alakult; alaptőkéje két·rendben kibocsátott 1200 darab 100 frtos részvénynyel 120,000frt; vagyona az 1875-dik évi mérleg szerint 281,624 frt 18 kr; takarékpénztári betéte 157,944 frt 45 kr. —- Váezvidéki népbank 1874-ben keletkezett; részvénytőke 40,000 frt, betétek 8788 frt 15 kr; vagyon az 1875-dik mérleg szerint 60,007 frt 89 kr. — Kalocsán két takarékpénztár van, egyik a kalocsai, mely 1865-ben alapittatott. Az 1875-diki mérleg szerint alaptőkéje 600 db 50 frtos részvényben **30000** frt, betétek 380,508 frt 32 kr, — vagyon 471,363 frt 09 kr; —- másik az 1874-ben alakított Sárközi takarékpénztár, melynek az 1875. mérleg szerint alaptőkéje 60,000 frt, 600 db 100 frtos részvényben, decsak 50frt befizetéssel; betét s tőkésített kamat 138,972 frt 24 kr, összes vagyon 225,114 frt 05 kr. — Kis-K őrösön, az apostagi takarékpénztárnak egy fiókja van: de állítólag 34,000 frtnyi külön alaptőkével s évi 200,000 frtnyi külön forgalommal. Ugyanitt egy önsegélyző egylet, mely „Kiskőrösi olvasó egylet* czím alatt alakult 1872-ben; most 1000 tagja van, heti 25 kr. betéttel, s a törzsbetétek összege már 40,000 frtra tellett. — Nagy-Kőrösön hasonlókép két hitelintézet van; egyik a: Nagykőrös városi takarékpénztár, mely alaptőke helyett a város jótállása mellett alapittatott 1859-ben; vagyona volt az 1875-dik mérleg szerint 283,211 frt 03 kr, betétek és tőkésített kamatok 159,651 frt45kr; — másik a nép-

bank, mely 1873-ban keletkezett, 1000 darab 40 frtos részvényre-osztott 40,000 frt alaptőkével; betétek s tőkésített kamatok 229,120 frt 39 kr, vagyon az 1875-dik mérleg szerint 337,365 frt 31 kr. — Ráczkevin szintén két pénzintézet van; népbank, mely 1871-ben alakíttatott törzsbetétekre, melyek összege az 1875-dik évi mérleg szerint 34,901 frt 68 kr, az összes vagyonérték 38,502 frt 86 kr. volt; — a takarékpénztár 1872-ben keletkezett, 750 darab 100 frtos részvényben 74,982 frt alaptőkével; az 1875-dik évi mérleg szerint betéti és tőkésített kamat számlája 36^690 frt 39 krt, vagyona 153,348 frt 97 krt képvisel. — Végre Halasnak van még két pénzintézete: u. m. önsegélyző egylet, 1871-ben kezdeményeztetett, az 1875-dik mérleg szerint 171 darab betétre betéti összegé20,132 frt 31 kr, összes vagyona 21,725 frt 13 kr; — a takarékpénztár 1872-ben alapittatott, 1000 db 100 frtos, de csak 50 frttal 50,000 frt értékben befizetett részvényre; betétek az 1875-dik mérleg szerint61,641 frt
47 kr, összes vagyon 226,532 frt 82 kr.

A következő helyeken egyes takarékpénztárak vannak. A p o s-tag: Első dunavidéki takarékpénztár czím alatt 1873-ban alapittatott, részvénytőke 1200 darab 50 frtos részvényben 59,600 frt; betétek s azok tőkésített kamata az 1875-dik mérleg szerint 86,259 frt 74 kr, összes vagyon 185,149 frt 42 kr. — Ugyanennek fiók intézete van Kis-Kőrösön. — Aszód: 1869 óta áll fen, részvény tőke 1200 db 50 frtos részvényre oszolva 60,000 frt, az 1875-dik mérleg szerint betét s tőkésített kamat 110,036 frt 38 kr, összes vagyon 234,293 frt 34 kr. — Budaörs: 1870-ben keletkezett 50,000 frt alaptőkével50frtosrészletekben; betét s tőkésített kamata az 1875-diki mérleg szerint 168,639 frt 71 kr, összes vagyon 246,373 frt 89 kr.
— Czeglédnek 1869 óta van takarékpénztára, 50 frtos részvényekben 50,000 frt alaptőkével, betét s tőkésített kamat az 1875-dik mérleg szerint 365,658 frt 56 kr, összes vagyon 553,231 frt 50 kr.
— Félegyháza; kis-kunsági félegyházi takarékpénztár czím alatt 1869-ben keletkezett; az 1875-diki mérleg szerint van 24000 frt alaptőkéje 400 db 60 frtos részvényre oszolva, betétek 197,547 frt 48 kr, vagyon 256,179 frt 18 kr. — Göd ölő, szintén 1869-ben alapíttatott; az 1875-dik mérleg szerint alaptőkéje 954 db 60 frtos részvényben 57,240 frt, betétek 96,677 frt 26 kr, vagyon 236,883 frt 70kr. Kunszentmiklós: Kunszentmiklós vidéki takarékpénztár czím alatt 1875-ben keletkezett; ugyanez évi mérleg szerint részvénytőkéje 43543 frt 1200 db 50 frtos részvényre oszolva, betét S tőkésített kamat 33,973 frt 64 kr, vagyon 83,090 frt 52 kr. — Monor kerületi takarékpénztár, 1872-ben alapíttatott, az 1875 mérleg szerint

alaptőkéje 600 db 50 frtos részvényben 40,000 frt; betétek s tőkésített, kamatok 59,384 frt 88 kr, — vagyon 157,952 frt 41 kr. — N a g y - Ab on y, Pestmegyei nagy-abonyi takarékpénztár czím alatt 1870-ben állott fel; alaptőkéje 800 db 40 frtos részvény 32,000 frttal, betétek az 1875-diki mérleg szerint 112,487 frt 12 kr, egész vagyon 158,716 fit 90 kr. — Soroksár, soroksár-haraszti-taksonyi takarékpénztár czím alatt 1872-ben lépett életbe; alaptőkéje 1000 db 40 frtos részvény, 40,000 frt értékben, az 1875-dik mérleg szerint betét 152,344 frt 43 kr; egész vagyon 268,598 frt 49 kr. — Szent-Endre, 1869-ben keletkezett, alaptőke 1000 db 40 frtos részvény, 40,000 frt összeggel; betétek az 1875 mérleg szerint 67,173 frt 34 kr; egész vagyon 129,241 frt 77 kr. — Új-Pest, 1869-ben alakult, alaptőke 838 db 60 frtos részvény 50,280 frt értékkel; az 1875-dik mérleg szerint betét 23,423 frt 70 kr, egész vagyon 104,533 frt 09 kr.

Önsegélyző szövetkezet van Promontóron, 1873-ban keletkezett, az 1875. évi mérleg szerint részlet betéte volt 26,298 frt 20 kr, takarékpénztári betéte 27,751 frt 82 kr, egész vagyona 58,460 frt 81 kr. — Solton 1871-ben keletkezett, 1875-ben 1896 törzsbetét után volt 11,003 frt 50 kr, takarékpénztári betét összeg 10,179 frt 45 kr, egész vagyon: 21,250 frt. — Török-Bálinton 1871-ben keletkezett, törzsbetétekre, az 1875. számadás szerint volt 268 tagja, 461 heti 20 kros befizetéssel, az ebből gyűjtött alaptőke 20,551 frtot tett. ·

, Együtt véve 21 helyen van összesen 28 intézet, melynek alaptőkéje: 1.208,531 frt 69 krt, — betéte és tőkésített kamatja az 1875-dik évi mérleg szerint 3.232,535 frt 34 krt, vagyona pedig 5.433,263 frt 13 krt képvisel. '

51. §. Társadalmi egy le t e k s j ó t é k o ny i n t é z et ek.

A) Megyei vezetés alatt álló.

A községjegyzői nyugdíj-intézet. Ezt a megye szabályrendelettel rendezte, mely megállapittatott Pest, Pilis és Solt t. e. megyéknek 1874. évi 458 és 1876. évi 509 számok alatt kelt közgyűlési határozataival. A nyugdíjtőke első alapját képezik azon összegek, melyek a megye több részében létesíteni'szándékolt járási nyugdíj-egyletek fenmaradt tőkéi gyanánt az illető járások jegyzői kara által ezen megyei nyugdíj-intézmény részére felajánltattak s az alaptőkéhez csatolandók. Ezen összegek biztosítása és az alaphoz leendő csatolása iránt a kellő intézkedéseket a megye alispánja teendi meg.(l. §.) A jegyzői nyugdíjalaphoz minden község saját jegyzője,

esetleg jegyzőinek egy évi fizetésével köteles járulni, s azt vagy egyszerre fizeti le, vagy pedig 20 éven belöl az esedékes 6% kamatokkal, $^1/_{20}$ résznyi vagy nagyobb részletekben törleszti. Az említett törlesztésre és kamatfizetésre szükséges összeg az évi községi költségvetésben, a jegyzői fizetésen kívül „jegyzői nyugdíjalap*[1] czímén veendő fel. (2. §.) Mikor az összeg törlesztve lesz, a községek kötelezettsége megszűnik. Ezen kívül Pestmegye területén hivatalban levő, vagy hivatalba lépő minden községi jegyző, ide értve a jövendőben választandókat is, teljes javadalmazásától 10 évig 5 százalékot tartozik a nyugdíjalapra fizetni, tiz év múlva a kötelezettség 2 százalékra szállván le, mely 2 százalék évenként mindaddig fizetendő, míg a jegyző tettleges szolgálatban áll. (3. §.) A nyugdíj arány következő: aj 10 évi-szolgálati idő után az illető nyugdíjra jogosított, vagy egy évi fizetést fogad el végkielégitésképen, vagy utolsó szolgálati évében élvezett fizetésének*$^/_4$-ét kapja évenként; *b)* 12-évtöl 15-évig tartó szolgálat után a fizetés Vs'da; lő-töl 20-ig tartó után fele; «Z) 20-tol 25-ig *$^/_3$-da; *é)* 25 éven felül az egész fizetés adatik nyugdíjul. (6. §.) Azitt említett hivataloskodási évek leteltével a megfelelő nyugdíjra igényt tarthatnak az elaggott, vagy elnyomorodott, szolgálatképtelen jegyzők, és az elhaltjegyzők özvegyei és árvái. (10. §.) A jegyzők özvegyei és árvái a jegyző halála után olyképen élvezik a nyugdíjat, hogy az özvegy a jegyző által kiérdemelt nyugdíjnak 40, minden egyes árva ugyanannak 20 százalékát kapja, úgy azonban, hogy az egész családra nézve az összeg 400 frtot meg nem haladhat; ha meghaladna, úgy csak ennek arányában osztoznak a mondott százalékok kulcsa szerint. (15. §.) Az özvegyek özvegységük tartamáig; mindkét nembeli árvák 20 éves korukig, a nők ha előbb férjhez mennek, csak férjhez menetelökig élvezik a nyugdíjat. — Ez az intézmény fő lényege.

B) Egyházi kezelés vagy felügyelés alatt álló különféle társadalmi egyletek s jótékony intézetek.

I. Romai katholikusok. *a)* Kiszolgált lelkészek és elhunyt presbyterek nyugintézete Váczon. Avácz püspöki megye területére alapította Berkes András nagyprépost, és Káló Ferencz kanonok. — *b)* A kalocsai plébánia területén: 1. nyolcz halott vagyis temetkezési . egylet, és pedig benn Kalocsán hat, a negyven! fiókegyházban egy, az öreg-csertőiben szintén egy; — 2. Szent-Vincze egylet társalgási és szegény segély-egylet; — 3. Mária szent szívének társulata, kegyességre buzdító egylet Mária segítségével; — 4. Jézus szent szivének társulata, ugyanazon czélra Jézus segítségével; — 5. kalocsai jótékony nőegylet Haynald Lajos érsek védnöksége alatt, házi sze-

gények gyámolitására. — *c)* Kalocsán Haynald Lajos érsek által alapított kórház és árvaház az irgalmas szerzetesnők kezelése alatt.

II. Ágostai evangélikus vallásnak részéről, *a)* Magyarhoni evangélikus egyetemes egyházi gyámintézet. Ennek négy osztálya van, u. m. helyi, esperességi, kerületi és egyetemes. Az esperes a megyében most Tápió-Szent-Mártonban lévén, a pestmegyei esperességi fiók osztály most szintén T.-Szent-Mártonban kezeltetik. — *b)* Pilisen takarék magtár, az ágostai egyház tulajdona; — c) Czegléden ágostai gyámintézet, egyszer-kétszer éven át perselypénz és aláírási gyűjtés az esperességi gyámintézet javára. — <Z) Tót-Györkön Sturmann Márton kir. tanácsos 60 évvel ezelőtt 600 frt alapítványt tett, melynek kamataiból évenként 3 legszegényebb sorsú helybeli lakos segélyeztetek; ezenkívül évi gyűjtés eszközöltetik a magyarhoni ev. egyházak segélyezésére az esperesi gyámintézetben; — <?)Irsán egyházi takarék magtár 50 mérő gabona alappal; — *f)* Csornád: takarék magtár a helybeli szegény hitsorsosak segélyezésére;—^)Czinkota: helyi gyámintézet az esperességi gyámintézettel kapcsolatban; gyűjtésének két harmadát beszolgáltatja az esperességi gyámintézetbe, egy harmadát helyi szegény hitsorsosok közt kiosztja.

III. Görög-keleti óhitű: Szent-Endrén hitfelekezeti szegények háza.

IV. Helvét hitvallásnak részéről, *a)* A solti reform, egyházmegyei lelkészi gyámegylet. Ennek czélja: az egylet tagjainak özvegyeit és árváit, sőt ha fogyatkozottságra jutnának, magukat is évenkénti rendszeres segélyben, illetőleg nyugdíjban részeltetni. A gyámegylet tagjai, 1. jelen helyzetükre és hivatalukra tekintet nélkül mindazok, akik az 1861 oct. 1-én életbe lépett „Segély pénztár" részvényes tagjaivá lettek s annak jelenleg is tagjai; 2. jövendőben a solti ref. egyházmegye minden lelkésze kötelezőleg. Ezeken kívül az egyletnek senki tagja nem lehet. Az egylet tőke alapját képezik: a korábbi „fogyatkozottak pénztára"; — azon tőkepótlékok, melyeket az egyleti tagok az egyletbe kebeleztetésök alkalmával részint alap egyenérték, részint életkori illeték ezime alatt egyszer mindenkorra befizetnek; — a tiszta jövedelmi százalékok„ egyes jóltevők stb. alapítványai; — az egyleti jövedelmet pedig képezik a tagok által évenként fizetendő 10 frtnyi személyilletőség, a tőkék kamatai, megszabott perselypénzek, adakozások stb. A segély jogosultság a gyámegyleti tagnak halála, elaggottsága, fogyatkozottsága esetében áll elő, a család összes tagjaiban egy segély élvező családot képezvén. A segély mértéke akkép határoztatik meg, hogy a gyámegylet évi tiszta jövedelme, leszámítván t. i. a nyers jövedelemből az alapszabályszerű

kiadásokat, azután az így maradó összegből a tőkésítendő részt, a segély jogosultak közt az alapszabályban megszabott kulcs szerint felosztatik. Ezen egylet az 1875-diki egyházmegyei közgyűlésen alapittatott meg, alapszabályai april 27-kén íratván alá s az 1861-ben létesített segély pénztár helyébe lépett. — *b)* A pesti egyházmegyében szintén van lelkészt segély pénztár. — *c)* A dunamelléki ref. egyházkerületi tanári gyámegylet 1868-ban alakult. Czélja a tanárok érdekében ugyanaz, mint a lelkészt gyámegyleté. Tagságdíj évi 10 frt. A bevételek közt foglaltatik az egyházkerület összes közép és felső tanodáiban az egyes növendékek által minden félév elején e czélra fizetendő 20 krnyi tandíj pótlék. A segélyzés az alapszabály osztályzata szerint különböző.

Kisebb helyi intézményekül: Duna-Veesén takarék-magtára van az egyháznak 300 osztrák mérő gabona tartalommal; — Szalk-Szent-Mártonban hasonló egyházi takarék-magtár van, mely.I860 óta áll fen, s most 300 pesti vagyis 450 osztrák mérő tartalommal bir; ugyanilyen van Tasson.Duna-Bogdányon szintén egy takarék-magtár keletkezett az egyház felügyelete alatt 1874-ben, 70 frt készpénz alappal. — Váczon van egy temetkezési egylet 400 tagszámmal s 10 kros betéttel.

V. Izraelita felekezeti egyletek s intézetek: Kalocsán halotti egylet, úgynevezett Chewra Kadischa; — Szent-Endrén szentegyletnek czímzett temetkezési egylet; — Gödölőn Chewra Kadischa (betegsegélyző és temetkezési}; —Alberti-Irsán Chewra Kadischa, azután Szandekaosz, vagyis oly egylet, melynek feladata, szegény embereknek komát szerezni, ha fiúgyermekek születik, s a beteg-ágyas asszonyt segélyezni s végre a város szegényeit segélyző egylet;
— T.-Szelén Chewra Kadischa, azután Ozer Dalim, vagyis szegény apákat, és iskolás gyermekeket téli ruhával ellátó egylet; —Monoron Chewra Kadischa, azután most alakul szegény segélyző;—Tétényen Chewra Kadischa; — Czegléden betegápoló és temetkezési szentegylet, azután ezeglédi izraelita nőegylet, mely különösen a vagyontalan leányok férjhez menetelét segélyli; — Tasson Chewra Kadischa;
— Aszódon ugyanaz; — Nagy-Kőrösön Chewra Kadischa, azután Ahawáh weachwáh egylet, vagyis szeretet és testvériség egylete, beteg és szegény segélyzésre; végre izraelita jótékony nőegylet; — Új-Pesten temetkezési szentegylet, mely 35 év vagyis a község keletkezése óta áll fen, továbbá nőegylet, mely szegény, beteges, munkaképtelen nőket segélyez, a szegényeket téli élelemmel és fűtéssel segélyli, s e czélra tánczestélyeket is rendez; 1871-bén alakult; van azután betegsegélyző egylet, mely a tagokat orvosi segélylyel és

gyógyszerrel látja el, s halottdíjt is fizet; ez 1873-ban keletkezett; végre krajczáregylet, mely a szegény iskolásgyermekeket téli ruhával látja el, mely czélra minden háztól krajczárt szed, ezért hetenként perselylyel járatván be a hitfelekezetieket, 1874-ben kezdetett.

C) Felekezetnélkilli jótékony intézetek és egyletek. Jótékony nőegylet Váczon, mely Frőbel gyermekkertet tart fen, és ínséggel küzdő szegényeket segélyez; —jótékony nőegylet Új-Pesten, szintén Frőbel-egylettel; — nőegylet Nagy-Kőrösön, ugyanaz Monoron és Kalocsán; városi szegény-ápolda Nagy-Kőrösön; — szegényház Czegléden; — elaggott beteg munkásokat segélyző és ápoló egylet Szent-Endrén; — hg Grassalkovich-féle szegényház Gödölőn, 12 egyénre, urodalmi felügyelet alatt, többnyire elaggott cselédek számára. — A kórházakról az egésségügy tárgyalásánál, a váczi fegyintézetről a törvénykezés-, a váczi siketnémák intézetéről a tanügy czíme alatt szólottám.

D) Társalgó egyletek s olvasókörök. Casinó s társalgókor az úri és iparos osztálylyal nagyobb számmal bíró községekben többnyire már mindenütt van; olvasó-egyletek, s olvasókörök pedig, a csupán földmiveléssel foglalkozó községek közül is számos helyen találhatók. Különösen vannak effélék a következő helyeken; Nagy-Abonyban: Casinó, — Apostagon egy Casinó és egy Polgári olvasókör, — Bátyán: Olvasókör, — Czegléden: Casinó, és Népkör, Jenőn: Olvasókör, — Keczelen két olvasóegylet; egyik Polgári olvasókör, másik: Róm. katholikus olvasókör; — Ó-Kécskén: Olvasóegylet; — Új-Kécskén: Olvasóegylet; —Kis-Kőrösön; Olvasókör kettő, azon kívül harmadikul van egy Olvasóegylet, mely a társalgáson s olvasáson kívül tagjai körében az önsegélyzés gyakorlásával is foglalkozik, s ily módozattal 1000 darab kibocsátott részvénynyel bir; — Nagy-Kőrösön: Városi Casino, Polgári olvasókör, Egyenlőség: kör; azután van a város különböző részén 15 olvasóegylet; — Monoron: Casinó, Polgári olvasókör,'.Dalárda; — Rákos-Palotán: Olvasóegylet; — Péczelen: Olvasókör; — Ráczkevin: három olvasó egylet, u. m. Casinó, Népkör, Polgári olvasókör; — Sziget-Szentmiklóson: Olvasótársulat; — Tök községben: Olvasókör; —Váczon: Casinó, Polgárikor és Lövölde; — Duna-Vecsén: két olvasóegylet egyik már szép számú könyvtárral.

52. §. Véderő, sorkatonaság és honvédség.

a) Újonczállítás. A birodalmi közös hadkötelezettség az 1868: XL. t. ez. által van szabályozva. Ezen törvény 32. §-hoz képest, a közös hadseregbe állítani köteles ujoncz és tartalék: jutalékosok ki-

állítása után fenmaradó mindazon hadkötelesek, a kik a hadi szolgálatra alkalmasok, a honvédséghez sorozandók be. Pestmegye ujoncz-jutaléka az ezen törvényben kivetési kulcsul szabott népességi arány szerint, 1873-ban 1510 ujoncz és 151 póttartalékos volt. E szám teljesen kiállíttatván, ugyanekkor ezen felül adott a megye a honvédséghez 783 egyént. Az évi jutalék a megye régi területéből, a népesség változásához képest körül-belöl ez szokott lenni:

1876-ra a magyar korona országainak ujonez-jutaléka 40,933 főben, pótjutaléka pedig 4093 főben állapíttatván meg, ennek fedezésére a már újra szervezett Pest, Pilis, Solt, Kis-Kun megyére 1669 ujoncz és 172 tartalékos vettetett ki, szolgabírói, illetőleg sorozó járások szerint a következő beosztással: *a)* kecskeméti alsó sorozó járás, székhely Nagy-Kőrös, 45 újoncz, 4 póttartalékos.

b) Kecskeméti	közép j.	székh.	N.-Abony,	108	ujonez,	11	póttartal.
c) „	felső „	„	Nagy-Káta	91	„	9	„
d) Pesti	alsó „	„	Alsó-Dabas	128	„	13	„
e) „	felső „	„	Monor	133	„	13	„
f) Pilisi	alsó „	„	Promontór	177	„	18	„
g) „	felső „	„	Buda	113	„	11	„
h) Solti	alsó „	„	Kis-Kőrös	101	„	10	„
i) „	közép „	„	Kalocsa	88	„	9	„
k) „	felső „	„	Solt	83	„	8	„
l) Váczi	alsó „	„	Gödöllő	119	„	12	„
m) „	felső „	„	Vácz	55	„	5	„
n) Czegléd városi		„	Czegléd	76	„	8	„
o) N.-Kőrös „		„	N.-Kőrös	86	„	9	„
p) Vácz „		„	Vácz	27	„	3	„
q) Sz.-Endre „		„	Szent-Endre	12	„	1	„
r) Kis-Kun	felső „	„	K.-Sz.-Miklós	58	„	6	„
s) „	alsó „	„	K.-Félegyháza	48	„	5	„
t) Halas városi	„	„	Halas	35	„	4	„
u) K.-Félegyháza vár.	„	„	K.-Félegyháza	86	„	9	„

Kiállított jutalékát a megye a sorkatonaságot illetőleg a 32-ik és 38-ik hadkiegészítő parancsnoksághoz szokta adni; és pedig a 32-ikhez, mely a 32-ik gyalog és 13-ik huszár ezred kiegészítésére szolgál, adják: a mindkét pesti, mindkét pilisi, mindkét váezi járás, azután Vácz és Szent-Endre városok; a 38-ik hadkiegészítő parancsnoksághoz, mely a 38. gyalog és 14. huszár ezred kiegészítésére szolgál, adják a három kecskeméti, három solti és két kis-kun járás, azután N.-Kőrös, Czegléd, Féiegyháza és Halas városok. — A honvédséget illetőleg: a pesti alsó, váezi alsó, solti felső járás gyalog-

jait az első honvéd zászlóaljhoz, lovasait az első honvéd huszár ezredhez; — a solti közép és alsó, továbbá a kecskeméti alsó és a két kiskun járás, azután Nagy-Kőrös, Félegyháza, Halas város gyalogjait a második honvéd zászlóaljhoz, lovasait az első huszár ezredhez; —: a pesti felső, kecskeméti közép és felső járás, azután Czegléd város gyalogjait az ötvenedik honvéd zászlóaljhoz, lovasait a második honvéd huszár-ezredhez; — továbbá a váczi felső járás és Vácz város gyalogjait a 62. honvéd zászlóaljhoz, lovasait a 6-ik honvéd huszárezredhez; végre a pilisi alsó és felső járás, azután Sz.-Endre város gyalogjait a 63. honvéd zászlóaljhoz, lovasait az első honvéd huszárezredhez adja.

6) Katonaság elszállásolása. A katonaság létszáma és elszállásolása igen változó a körülmények szerint, mire a gyakorlatok tartása is befolyással van. Gyakorlati táborozások szoktak lenni Vácz és Vörösvár körül; — lovassági gyakorlatok főkép Monoron, Soroksáron, de egyéb helyeken is; tüzérségi gyakorlatokR.-Kereszstur mellett; de tüzérségi főgyakorló táborhely van Örkényen. A megyében széjjel inkább lovasság, mint gyalogság szokott beszállásolva lenni; a lovasság közül huszárok és dragonyosok. Sorezredi lovas laktanya van Czegléden, melyet a város építtetett; ebben rendesen egy ezredi törzs és egy század állomásol. Honvédségi lovas laktanya van Váczon, melyet szintén a város építtetett és átengedett az államnak. Ebben rendesen egy honvéd huszárosztály tanyáz. Különben a lovassági beszállásolás közép mértéke a megyében 10—12 századra terjed, a honvédséget is beleértve. A beosztás a községek közt gyakran változik s azok népessége, sőt az évi szénatermés minősége szerint is különböző. Két századnál több egyszerre a legnagyobb helyre se szokott adatni. A megosztás többnyire egy és fél századonként történik. — Gyalogsági laktanya van Váczon három, mindenik városi. Ezekben s a lakossághoz is beosztva, rendesen egy zászlóalj tanyáz. Új-Pesten a pesti helyőrségből szokott egy század beszállásolva lenni. — Nagy-Kőrös, nagyszerű lovas laktanyájában, az állammén-telepet szállásolja.

53. §. A nép erkölcse, rendőrség és közbátorság.

Ítéletet mondani a nép erkölcséről, igen nehéz dolog; annyival nehezebb, minél fontosabb tényező a nép erkölcse, valamely ország, megye és vidék polgárosultságában. — A közmiveltségről, az előzőkben különböző helyen föltüntetett különböző mozzanat igazolja, hogy Pestmegye népmíveltsége sehol sem áll az ország népmíveltségének közép fokán alól. Tehát itt a polgárosultsági kötelességérzet a józan munkás élet és jó erkölcs értékének felfogha-

tására átalában meg van a képesség. Azonban sok tényező van a megyében, a mely a néperkölcsre, a népmiveltség átalános fokán kívül is, nagyon módositólag hathat. Azon körülmény, hogy nemcsak a megye az ország központján fekszik, hanem a most már közel háromszáz ezer lakost számláló főváros is kebelében van s e két oknál fogva sok különböző erkölcsű elem gyülekszik össze s érintkezik területén, — továbbá a nagy pusztákkal szaggatott határok, — a különböző nemzetiségű népesség stb. stb. mind számba veendő tényezők. E körülményekkel szemben, habár iszákosság, fajtalanság, tékozlás s dologtalanság stb. helylyel-közzel fordulnak is elő, Pestmegye néperkölcse átalánosságban nem esik kedvezőtlen ítélet alá; és az mondható, hogy a családias vallásosság tisztességesen fenáll a nép zöme közt.

A belrendőrség, valamint a külső, mezőrendőrség is a különböző községekben igen különbözőleg van szervezve. Legátalánosabban szigorúan és jól szervezettnek mutatkozik ez mindenik a solti alsó és közép járásban. Itt sok községben mind a bel- mind a kül rendőrségre felelős éjőrök és csőszök vannak fogadva. Például Hajóson 8 felelős éjőr és csősz van. Ezek fizetése együttesen 1000 frt készpénz, azután minden */< teleknyi birtoktol 9 itcze, s minden kapa szőlőtől egy meszely gabona. Ezért ők minden kártételért felelősök. Hasonló felelős éjőrök és csőszök vannak Nádudvaron, Foktün, Császártöltésen, Bátyán stb. — Másutt, valamint a solti járásban, úgy a többi járásokban is a belrendőrség minden különös felelősség nélkül fogadott éjőrök s azok mellé adott házsorosok által kezeltetik; — ismét szintén sok helyen csak házsoros éjőrök vannak; — sőt néhol, nyáron kivált, azok kirendelése is elhanyagoltatik. Utalok azonban azokra, melyeket e tekintetben már a 44. §. *c)* 3. pontja alatt, a községi kiadások közt mondottam, mely szerint a fizetések nem mindenütt községileg, hanem különösen a külső rendőrségnél többnyire a közvetlen érdeklettek által történik. — A rendezett.tanácsú városokban, a népes kunhelyeken, s néhol egyéb városokon is a tüzrendörségre első sorban a toronyőrök szolgálnak; ilyen van a kisebb helyek közül Pilisen is. — A külső határ őrizetet pedig leginkább csak a kisebb helyeken viszik községileg fogadott csőszök, a fizetés, melyet legtöbb esetben a csősz maga szed be, itt is rendesen nem községileg, hanem egyenesen az érdeklettek által történvén. A kiterjedtebb határu nagyobb helyeken, különösen már az egyes határrészek birtokosai is saját körű külön intézkedéssel teszik, a közvetlen gondoztatást; azután maga a község több helyen pusztázó lovas hadnagyokat tart. A felsőbb felügyeletre a rendezett tanácsú városokban

átalában, valamint a nagyobb népességű egyéb városok némelyikében is rendőr-kapitányok vannak, melléjek adott segéd személyzetiek A közép helyeken törvénybrák, az elöljárók közül erre különösen megbízott rendőr-felügyelők, vagy úgynevezett hadnagyok kezében központosul a belső és külső rendőrség. Azután vannak gazdasági felügyelők, hegybrák stb. mindenütt a helyi viszonyok szerint.

A hozzám begyült adatok alapján, jól kezeltnek mutatkozik a rendőrség a váczi járás több helyén. Kitüntethető itt különösen Püspök-Hatvan. Itt az éjőrség egy hadnagy felügyelete alatt, fizetéses éjőr és házsorosság által láttatik el. E mellett nappali őr is van. Ez szegény öreg ember szokott lenni, a kit a község tart és ruház, s feladata különösen nyáron ügyelni, mikor a nép a mezőn dologra van széljel s többnyire csak a gyermekek vannak hon, hogy azok se magukban, se a köz- és magán vagyonban kárt ne tegyenek. A külső rendőrség eredményes kezelhetése s a károsítások minél biztosabb megakadályozhatása tekintetéből, a barmoknak éjjeli legeltetése teljesen be van tiltva. Gödöllőn egy rendőr-felügyelő s 6 állandó fizetéses éjőr van a belső rendőrségre s a mellett télen házsoros éjőrök. Aszódon egy rendbiztos, 5 fogadott éjőr s télen át ezek mellé naponként 10 házsoros. Péczelen, Czinkotán úgy vannak fogadva a külső csőszök, hogy az olyan kárt, a melyre nézve a tettest kideritni nem tudják, ők tartoznak megfizetni. Rákos-Kereszturon annyira megszokta a nép a tulajdon szentségének tisztelését, hogy a külső-belső rendőrség kevés költséggel s egész könnyűséggel kezelhető. — De e járásban is van azután sok hely, a hol az egész rendőrség igen gyenge és gyarló lábon áll; ilyenek p. o. Kis-Szentmiklós, Rátót, Duka, Mácsa, hol közönséges a panasz a kisebb-úagyobb, különösen a tilos barom-legeltetés által okozott károsítások ellen.

A pesti alsó járásból hasonlókép többnyire megnyugtató adatokat vettem a belső és külső rendőrség állására nézve; valamint a pilisi járásból is csak néhány helyről nyilvánult panasz. Ez utóbbiban még a tilos legeltetési kártételek is mérsékletieknek mutatkoznak.

Aránylag legtöbb panasz merült fel a pesti felső és kecskeméti felső járásból, ugyaninnen többnyire azon óhajtás kifejezése mellett, hogy vajha a törvényhozás rendszeres és a mai kor igényeinek minden részben megfelelő mező-rendőrségi törvényről minél előbb intézkednék, és pedig oly módon, hogy a gyors végrehajtás s ez által az üdvös eredmény ne lenne hosszadalmas formaságokkal s a tett helyétől messze eső bíróság illetőségéhez utasítással korlátozva. — Ugyanez a többi járásokból is több községből hangsúlyoztatott, kü-

különösen hangsúlyozta ezt a Csepel-szigetből Csép és Sziget-Szent-Miklós község.

Különben átalában leggyakoribb a panasz a külső rendőrség körül az éjjeli baromlegeltetés közben elkövetni szokott károsítások miatt; mégis Püspök-Hatvan azon igen helyes rendszabályának követéséről, mely szerint az éjjeli szerteszéjjel legeltetés, különösen az igás barommal az úgynevezett hálásra kijárás, szigorúan el volna tiltva, más helyről, sehonnan se értesültem.

Közcsendet zavaró csavargóknak nincs a megyében nagy járásuk. Ilyenek, leginkább vándor mester-legények s munkát kereső, néha dologkerülő napszámosok, gyakrabban többnyire csak a nagy országutak vonalán fekvő községekben alkalmatlankodnak.Legtöbb efféle jár a Budáról Vörösváron, P.-Csabán keresztül Bécs felé, azután a Fehérvár felé menő állam-útvonalon, továbbá a Bajára és Szabadkára vivő útvonalon, különösen a megye alsó részén; a Vácztol keresztül Aszódnak menő megyei, s végre a pest-kassai útvonalon. A főváros csavargói csak a legközelebbi községeket keresik fel néha, főkép késő ősszel s kora tavasszal: de alkalmatlankodásuk tömegesen veszélyeztetővé még sehol se fejlett.

A megyei szervezetben a közbátorság és közbiztonság első közvetlen közege a csendbiztosság. A megye minden szolgabírói járása csendbiztossal, s a mellé adott szükséges alattas személyzettel, különösen lovas pandúrokkal eléggé el van látva. A csendbiztosok kötelesek minden felmerülő nevezetesebb esetet az alispáni hivatalhoz azonnal bejelenteni; azután minden hóban ugyancsak az alispáni hivatalhoz: írásos jelentést tenni a közbiztonság állásáról és saját, valamint alárendelt közegeik havi működéséről. Ezen jelentések mindig az illető járási szolgabrák útján adatnak be, azon ókból, hogy a szolgabrák is folytonos tudomással bírjanak a járási csendbiztosok és pandúrok működéséről, s a csendbiztosi jelentések bemutatása alkalmával netalán szükséges észrevételeket megtehessék. Ezen jelentések alapján, az alispáni hivatal ismét a megyebizottsági évnegyedes közgyűlésekre szokott előterjesztést tenni. Hivatalos tájékozásul a legközelebb múlt három évről ki vonatozom e jelentéseket: hadd beszéljenek maguk a hivatalos adatok.

Az 1874. martiusi jelentés szerint a megye közbiztonsági állapota megnyugtató volt. A lefolyt ínséges év alkalmából az előző ősszel felmerült aggályok alaptalanoknak bizonyultak, mert erőszakos rablási vagy útonállási esetek a tél folytán nem fordultak elő. A kecskeméti alsó járásban jelentéktelen lopás is alig merült fel; hasonlókép a kecskeméti felső és több járásban. — A pesti alsó járás-

ban Rupp Ignácz felső-dabasi haszonbérlőre, ismeretlen tettesek két ízben rálőttek: de a lövés-sebek nem voltak veszélyesek. Alsó-Némedin Varga Sándor ottani lakos, szomszédját Molnár Pált agyonlőtte. E két eset családi gyűlölködésből és személyes boszubol eredt. A pilisi alsó járásban Sziget-Sz.-Miklóson, az ott állomásozott 13. huszárezrednek egy altisztje meggyilkoltatott szerelmi boszubol. A váezi felső járás területén R.-Palotán Horváth Mihály püspök nyaralója feltöretett s onnan apróbb tárgyak és ruhanemüek oroztattak el. — Czegléden február hóban Hazai János sertés-kereskedő saját házában 3 fegyveres egyén által megtámadtatván, 3100 frtnyi készpénze elraboltatott. Ugyanitt Závóczky Mihály sertéskereskedő Kőbányáról haza érkezvén, estve a vasútról hazamenet közben szintén megtámadtatott; azonban egy nem veszélyes pisztoly lövéssel baj nélkül menekülnie sikerült. Ezen esetek folytán Cz°gléd város azonnal megkettőztette a szigorú éjőrséget; azon kívül az értelmiséghez és vagyonos osztályhoz tartozó fiatalság önkéntes rendőrséget szervezett; melyre a vagyon és személybiztonság veszélyeztetése megszűnt, hasonló eset többé fel nem merült, sőt a kisebb lopások is egészen meggyérültek. — Fordultak elő még Vácz város területén is lopási és rablási esetek: de a tettesek gyorsan kézre kerittetvén, ezek elharapódzásának szintén eleje vétetett. — Új-Pesten martius 8-án adóbehajtás és zálogolás miatt történt nagy lázongás és népzendülés. A községbíró Imre Mihály korcstnárost, ellenszegülő magaviseleté miatt becsukatta. Az fogságában felakasztotta magát. A nép azon gyanús ráfogással izgattatott fel, hogy a bíró bántalmazása következtében halt meg, s a felakasztás csak azután, már a holttesttel történt. Ezen izgatásra a nép temetéskor lázadásban tört ki; a község házát megtámadta, azt feldúlta s felgyújtotta, a bírót, jegyzőt s elöljáróságot halálra kereste, úgy hogy katonai karhatalommal kellett s lehetett a csendet helyreállítani, mely eset azután természetesen törvényszéki szigorú eljárást vont maga után.

A júniusi jelentés szerint erőszakos rablások és utonállások által szintén sehol se volt veszélyeztetve a közbátorság: de némely helyen a mindig előforduló apró tolvajlásokon kívül, gyilkosságok s emberölési esetek fordultak elő. Új-Pesten egy nő (Pellegrinné), Albertfalva és Budapest közt az országúton egy serhordó kocsis gyilkoltatok meg. A budakeszii korona urodalmi erdőben május 31-kén Muzsik Gergely pátyi lakos, a ki lovait ott legeltette, az erdőkerülő által agyonlövetett. Emberölési eset fordult elő továbbá Tinnyén; — végre Vadkerten pünkösd estvéjén a májusfa felállítása alkalmával verekedés keletkezvén, egy emberélet esett áldozatul.

Elég kedvező közbiztonsági állapotot jelez egészben véve az augustusi évnegyedes közgyűlési jelentés is. Augustus 7-én az abonyi határban fordult elő egy rablógyilkossági eset; nevezetesen Harmath István, az úgynevezett fekete erdő közti úton megtámadta!ván, több késszurással meggyilkoltatott; a tettes Kolompár Péter csavargó czigány személyében fedeztetett fel, a ki elfogatván, tettét az illető bíróság előtt be is vallotta, valamint beismerte, hogy a meggyilkoltól 7 frtot rabolt el. Aug. 16-án Aszódon Krekács Pálné veretett agyon boszubol. Ezen kívül, leszámítva a minden időben előfordulni szokott apró tolvajlási és verekedést eseteket, a személy- és vagyonbiztonság erőszakosan háborítva ez időszak alatt sem volt.

Ezek után a novemberi közgyűlésig a megyében még Pereghen-fordult'elő gyilkossági eset, a hol Pajzinger Antal 19 éves legény korcsmái verekedés alkalmával szuratott agyon. Történtek ugyan apró tolvajlások és verekedések, valamint a kecskeméti közép és solti alsó járás területén némely lólopási eset fordult elő: de nagyobb mérvben s erőszakos módon ekkor sem volt veszélyeztetve a megyei közbátorság. ·

Azonban Szeretnie községben octóber utóján másnemű kellemetlenség, jelesen azon sajnos zavargás adta magát elő, hogy a nép felizgatva, az elöljáróság ellen fellázadt, állitván, miszerint az elöljáróság az úrbéri perben a lakosságra nézve igen hátrányos egy ességét kötött s a lakosságot megcsalta. A nép a tagosztályi kihasitással már hetek óta működő mérnököt elűzte, az elöljáróságot lemondásra kinszeritette, s a tettlegességig fajult ingerültségben oly fokra emelkedett, hogy a jelen volt s a nép által szintén bántalmazott járási szolgabíró által a rend helyreállítása különben eszközölhető nem lévén, a bajai királyi törvényszék katonai karhatalom kirendeléséért volt megkeresendő.

187ő-ben a martiusi jelentés szerint Tápió-Sz.-Mártonban fordult elő gyilkossági, Kókán útonálló rablási eset; Gyónón pedig Ordas Mihály megrovott életű lakos, agyonverte Tabók Mihály lakostársát. Kablási, illetőleg tolvajlási kísérletek fordultak elő Czegléden, Váczon, s a minden időben történni szokott lopások is: de nem oly nagy számban, mint attól a szűk viszonyok és a téli időszak miatt tartani lehetett, s a tettesek legnagyobb részben gyorsan kézre is kerültek. — A júniusi jelentés szerint hasonlókép nem fordult elő gyilkosság, rablás, sőt nagyobbszerű tolvajlás sem. Egyetlen megemlítésre méltó eset, hogy Varró János, alsó-némedii lakostól a fővárosból haza utaztában egy ismeretlen egyén 100 frtot elvett. — Útonálló rablási s gyilkossági esetek az augusztusi hivatalos jelentést

sem kellemetlen itik. De felemlítendő az apró tolvajlásokon kívül a Gödölőn julius 27-én történt szobarablás, midőn is a nagy vendéglő két pinczérje raboltatott ki ismeretlen tettesek által; azután a vacsi pusztán elkövetett azon furfangosság, mely szerint egy ismeretlen csavargó 3 pásztort mérgezett pálinkával itatott le oly czélbol, hogy a kezök alatt levő sertéseket elhajthassa; a pásztorok egyike meg is halt. — Kókán egy villámcsapás által okozott haláleset fordult elő. — Sokkal megdöbbentőbb ennél az alispáni jelentés azon része, mely szerint a május-juliusi évnegyed alatt a megye területen 6 öngyilkossági eset történt s ez azóta napirenddé kezd válni.

Az august—octóberi évnegyeden az apró tolvajlások mellett, történt ugyan egy-két lólopás, valamint Budapest és Vácz közt, az útvonalon haladó fuvaros szekerekről rőfösáruk s más czikkek tolvajoltattak el: de erőszakos rablás, utonállás vagy gyilkosság által nem háborittatott a közbátorság. — A solti járás területén bárom jól fegyverzett lovas betyár kezdett mutatkozni. Mindig nagyon nehezíti az ilyenek kézrekeritését, sőt csak eredményesen őrködő figyelemmel kisérését is az, hogy az ily kóborlóknak itt-ott megjelenéséről a közbiztonsági közegek a legritkább esetben nyernek értesítést; különösen a gazdatisztek s egyes pusztai gazdák nemcsak nem igyekeznek a náluk megforduló csavargók bejelentését előmozdítani, sőt a kinlakó csőszöknek és pásztoroknak utasításul' adják, hogy a csavargók időnkénti megjelenését, a netaláni bosszuállás elkerülése tekintetéből, föl ne fedezzék. Azonban a mint az említett három lovas betyár megjelenése a megye területén észrevetetett, azonnal szigorú intézkedés történt nemcsak arra nézve, hogy ezek merre járása bejelentessék, hanem azok lehető elfogatására is. A solti három járás, azonkép a pesti alsó járás csendbiztosai tervszerű együttes működésre útasittattak; megkerestettek a jász-kun kerületek kapitányságai is, hogy szomszédos csendbiztosaikat hasonló eljárásra utasítsák. Az említett 3 lovas csavargó azonban, kik egyébránt e megye területén rablást nem követtek el, csakhamar e vidékről elvonult. És:

Az' 1875 76-dik évi egész ősz és tél a közbiztonsági csend minden jelentékeny megzavarása nélkül folyt le. — De az előző novemberi évnegyedes jelentés szerint ismét 7 öngyilkosság, azután egy gyermekgyilkosság, és verekedés alkalmával két emberölés történt.

Az 1876 júniusi jelentés mindenekelőtt azt foglalja magában, hogy april hóbán a czegléd-abonyi országúton egy béres veretett agyon. A tettesek Czinege Antal és Czirják János czeglédi lakosok voltak, kik elfogatván, büntetésök elvétele végett a királyi törvényszéknek adattak át. A pesti alsó járás területén két soroksári asszony,

kik minden héten Kakucs és Új-Hartyán községekbe szoktak menni tej és vaj bevásárlás végett, az inárcsi erdőben két ismeretlen egyén által fosztattak ki pénzökből. A kecskeméti felső járás területén, s a Jászság ezzel határos vidékein ismét sajátságos tolvajlási, sőt gyilkossági esetek is fordultak elő. Az ismeretlen tettesek ugyanis kocsival jártak-keltek, az útközben talált egyéneket, kiknél pénzt gyanítottak, felhívták kocsijukra, s őket bóditó pálinkával leitatván, pénzöktöl és értékes holmijöktöl megfosztották, azután eszméletlen állapotban, az utszélére letették. Még megdöbbentőbb s ezen épen mondottal valószínűleg egy forrásból eredő eset fordult elő 1876 április 23-dikán a nagykátai országos vásár alkalmával. Két monori lakos, névszerint Füstös Kovács János és Facsar István, april 22-dikén gyalog indultak Mönorrol az említett vásárra; 280 frt volt kettőjüknél, ökröket és sertéseket szándékozván venni. E két egyén nem tért vissza a vásárról; hanem april 26-dikán Nagy-Káta közelében az úgynevezett Feketeerdő sarkán találtatott fel mindkettőnek hullája egy nyárfabokorban elrejtve. A bonczolást eszközlött orvosok nem voltak képesek a két szerencsétlenen az erőszakos halálnak semmi nyomát sem felfedezni; hanem a belekről a mérgezés gyanúja constatáltatott. Minthogy pedig kétségtelennek mutatkozott, hogy e vétkes üzelmek, társaságba állott czinkos bandától származnak, az eset azonnal bejelentetettabelügyministeriumnak,melyaz 1876 május 19-dikén kelt leiratával 100 frtig terjedő jutalmat tűzött ki a felfedezőnek. — Ezen eseteken kívül, a személy- és vagyonbátorság, a rendesen előforduló apró tolvajlásokat, s apró verekedéseket kivéve ismét nem lett erőszakosan megtámadva; sőt az a megye legtöbb járásában a teljes megnyughatásig kielégítő volt. — Azonban e kérdéses évnegyed alatt megint 10 öngyilkossági eset merült fel. — Az augustusi jelentés szerint az ennek tárgyát képező május—júliusi évnegyedben sem fordult elő rablás és gyilkosság. Nagyobb tolvajlás is csak Fóthon történt egy, a hol a r. kath. templomból a szentségtartó és egy áldozó kehely tolvajoltatott el. — Öngyilkosság ezen évnegyedről szintén csak kettő jelentetett be.

Végre az 1876 novemberi évnegyedes gyűlésre tett alispáni jelentés szerint is a megye nagyobb részében szintén átalában megnyugtató volt a közbátorság állása. De több helyen merült fel sajnos eset is. Némely vidéken ló- és birkatolvajlások kezdettek mutatkozni: azouban a tettesek sikeres és gyors kinyomozása folytán megszűntek. September elején egy budapesti rőföskereskedőtöl, az alsó-némedii, vásárról hazatérő útjában vetetett el az országúton 120 frt s némi portéka. — Sept. 14-töl lö-re forduló éjjel Alsó-Némedi községházé-

bol mintegy 30,000 frtnyi értékpapír s 1300 frt készpénz lopatott el.
— Ugyancsak September 15-dikén a, Nagy-Kátárol Jászberénybe menő postakocsi kiraboltatott s a postakoesis meggyilkoltatott. A kecskeméti felső járás területén s Jászberény vidékén ismét fordultak elő bóditó pálinkával leitatás közben végrehajtott kirablás esetei, s daczára a legszorgalmasabb nyomozásnak s a kitűzött jutalomnak, az ekkép üzérkedő cziukosok még sem voltak felfedezhetők.

Ugyancsak az alispánt évnegyedes hivatalos jelentés szerint ezen ismertetett 3 év alatt következő helyeken voltak a megyében tűzesetek; az 1875-dik évi első évnegyedben: Gyón, Ócsa, Alberti, Dab, Sziget-Sz.-Miklós, Vácz, K.-Palota, Túra és Valkó községekben; a második évnegyedben: Ácsán, a hol 40 ház égett le, melyek közül csak 10 volt biztosítva. A károsultak számára Vácz városból, a váczi felső járásból s egyébünnen is mintegy 1300 frtnyi felebaráti adomány folyt be. Ócsa községben szintén leégett 23 ház. Volt továbbá tűzeset: Abonyban, T.-Szelén, Tó-Almáson, Harasztiban, Perbálon, Kis-Kőrösön, Nádudvaron, Kis-Hartán, D.-Vecsén, Dömsödön,Péczelen, Gödölőn, Ikladon, Túrán, Czegléden, Nagy-Kőrösön (erdőégés), Váczon és Új-Pesten. — A nyárközépi évnegyedben nagy szárazság uralkodván, Törteién két ízben, Nagy-Kátán, Tó-Almáson, Tatár-Szent-Györgyön (villámcsapás által gyújtva), Bogdányon, Sziget-Monostoron, Keczelen, Izsákon, Hajóson (villám által), Kalocsán, Hartán két ízben, Héviz-Györkön, Péczelen, Gödölőn, Dunakeszin, Kis-Sz.-Miklóson, Dukán, Ácsán (e három utóbbi községben villám által gyújtva), Czegléden két ízben (egyik szintén villám által) s végre Váczon két Ízben volt tűzeset. — Az őszi negyeden tűzesetek fordultak elő: Nagy-Kőrös, Czegléd, Abony,Tószegh, Bérezel,Nagy-Káta, Lőrincz-Káta, Monor, Kalocsa, Budakeszi, Hidegkút, Iklad, Domony, Issaszegh, Csömör, Ácsa, Csővár, és Tót-GyÖrk községekben.
— Ez utóbbi két községben nagyobbféle tűzeset volt, úgy hogy az alispáui hivatal indíttatva érezte magát az ezen két község tűzkárosultjai részére felebaráti adományok gyűjtésére felhívni a megyebeli összes szolgabrákat; azonban az átalánosan érzett nyomasztó gazdasági és pénzviszonyok miatt, nagyon csekély eredménynyel.

1875 első évnegyedében részben csak jelentéktelen tüzeset fordult elő: Tápió-Szentmártonban, Monoron, Zsámbékon, Túrán, Domonyban, Fóthon, Vácz-Hartyánon és Váczon; — a tavaszi évnegyed nagyon meg volt az efféle csapástól kímélve, s jelentékenynek mondható tűzeset egy se pusztított. Már a nyár korán se volt ily szerencsés. A kisebb tűzeseteket nem is említve, Szeremlén augustus 9-dikén 31 ház, Nádudvaron august. 15-dikén egy malom és 5 ház, — 19-dikén

Süköstdön 14 ház lett a lángok martaléka; előbb julius 31-dikén pedig Ábonyban egy 5 éves gyermek is egy leégő istáiéban lelte halálát. Az ősz folytán tűzesetek voltak: Tó-Almás, Maglód, Gomba, Irsa, Nyáregyháza, Török-Bálint, Páty, Tököl, Tótfalu, Kartal, Dány, Mácsa községekben; Nagy-Kőrösön négy, Váczon két Ízben csak kisebbszerü tűzeset. Nagyobbszerü volt Sziget-Becsén, a hol 14 ház égett le, melyre könyöradományok gyűjtése is indíttatott, de eredmény nélkül. Legnagyobb tűzcsapás érte azonban Kalocsát, a hol több száz ház hamvadott el. A kalocsai tűzkárosultakat a király házipénztárából 2000, Budápest főváros közönsége szintén 2000, a pesti hazai első takarékpénztár 200 frt adománynyal segélyezte.

1876-ban az első évnegyed minden jelentékeny tűzeset nélkül szerencsével folyt le. A második évnegyedben már eléggé számos hely látogattatott meg ezen elemi csapás által. Jelesen: Törtei, Farmos, T.-Bicske, Alberti, Pilis, Örkény, Páty, Foktü, Aszód, Héviz-Györk, Domony, Zsámbók, Püspök-Hatvan, Kis-Némedi. Ezek azonban többnyire kisszerű s vigyázatlanságból származott esetek voltak, kivéve az Örkényit, hol özv. Váradyné asszonynak egy 1200 frt értékű szénakazalja boszubol eredt gyújtás folytán égett le. Nagyobb tűzeset volt Új-Szászon b. Orczy Andor majorjában, mintegy 6000 frt értékre terjedő, még nagyobb Gödölőn ápril 18-án, a hol 22 ház, melléképületeivel lett a lángok martaléka; május végén Halom pusztán Deutsch József 10 öles istálója égett le, 900 darab benne rekedt birkával. A nyár folytán: T.-Szele, Kóka, T.-Sáp, Monor, Kalocsa, Úszód, Tass, Dömsöd, Aszód, Túra, R.-Keresztur, Új-Pest, Dunakeszi (a hol egy vasúti őrház égett le), továbbá Szent-Endre, Szent-Lőrincz és Halom puszta voltak tüzeset színhelyei. Tassén gr. Nemes Nándor lakóháza. Aszódon Deutsch Johanna kereskedő boltja, melybelölről gyuladt ki, 1500 frt értékű árucikkel, Túrán Schossberger Zsigmond szénája égett le. A többi kisebbszerü tüzeset volt, s többnyire vigyázatlanságból eredett. — Az őszi idényről semmi jelentékeny tüzeset nem jelentetett be.

A tűz ellen biztosítás kevés helyen divatozik a megyében kívánatos terjedelemmel. A három kecskeméti s a pesti felső járásból alig lehet e tekintetben csak középszerű terjedtséggel bíró községet is felmutatni; az egész Kis-kun járásból pedig még kevésbbé. — A váczi járásban kitűnik Új-Pest, a hol 700 ház, 1.300,000 frt értékben van az Első magyar biztosító társaságnál biztosítva; ezen kívül pedig 340 háiz'más különböző társaságnál, jelesen a Pestinél is. Sokkal kisebb mértékben felemlíthető még Gödölő, a hol 225 ház biztosított 104,000 frt értékben szintén az Első magyar társaságnál;

— ez után említhető Zsámbók. De ezek mellett több község van, a hol egyetlenegy biztosítás sincs. A két pilisi járásban már sokkal átalánosabb divatu a tűz ellen biztosítás. Pilis-Szántón 143 ház, s **így** csaknem az egész falu van biztosítva az Első magyarnál, Pomázon 247 ház 173,765 frt értékben szintén nagyobb részben ugyanannál, utánna a Vietóriánál. Szent-Endre, Tótfalu, Budakeszi stb. hasonlóképen jelentékeny számmal biztosítottak. így a többi községekben is kisebb-nagyobb mértékben divatja van ennek. Csak a Csepel-sziget képez e járásban kivételt, a hol ismét, igen gyér a biztosítás. — Legtöbb kitüntethető találkozik e tekintetben aránylag a pesti alsó járás dunamenti részén és a három solti járásban. Már Soroksár, Alsó-Némedi terjedt mértékben gyakorolja a biztosítást különböző társaságoknál. A belső részén fekvő vacsi pusztai uradalom 115 összes épülete az Adriai biztositó társaságnál van. Kis-Hartán az egész községben csak 46 ház van biztosítatlanul; a többi mind biztosítva, és pedig 306 az Első magyar társaságnál. D.-Vecsén szintén átalános **és** nagy divatja van ennek. Kalocsán **605** ház biztosított tíz társaságnál. Duna-Patajon, Kis-Kőrösön szintén jelentékeny szám van biztosítva. Igen jótékonyan hatott a biztosítás terjedésére a megyének még 1869-ben tett azon intézkedése, mely szerint az árva épületeknek biztosítása megyeközgyülési határozat által kötelességkép rendeltetett el. .

Még egy pár hivatalos adat a személy- és vagyonbiztonság fontos ügyére nézve:

A kalocsai királyi törvényszék előtt 1875-ben 334 bűneset merült fel; ebből 126 tolvajság,36 bírói zárlat feltörés s az alól sikkasztás, 45 súlyos testi sértés, 23 csalás, 19 veszélyes fenyegetés miatt; a többi különböző tárgyú, -

A pestvidéki királyi törvényszék előtt 1875-ben részint az előző évről maradt, részint az ezen évben elrendelt perbefogatások és bűnvádi keresetek száma 1065 volt; e közül nyilvános erőszakoskodás! eset 116, hivatalos hatalommal visszaélés 12, vallásháboritás **6,** hamis eskü 12, erőszakos nemi közösülés 2, természetellenes fajtalanság 2, gyilkosság 3, gyermekgyilkosság 3, emberölés 23, emberölés vétkes vigyázatlanságból 10, gyermek kitevés 1, súlyos testi sértés 119, hamis vád 2, gyújtogatás 5, tolvajság 277, sikkasztás 70, bírói zártörés 224, rablás 29, csalás 78, váltóhamisítás 5, állevél koholás 10, orgazdaság 56. Az előző 1874-ben az elrendelt bűnkeresetek száma 606 volt; tehát szaporodás lett 459. — ítélet ugyancsak 1875-ben 669 egyén ellen hozatott, és pedig 492 férfi és 177 nő ellen. Az esetek szerint volt az elítéltek közt: nyilvános erőszakos-

kodás 70 (mind férfi), visszaélés 5 (férfi), vallásháboritás, Isten káromlás 4 (3 férfi, 1 nő), hamis eskü 2 (férfi), erőszakos nemi közösülés 1 (férfi), természetellenes fajtalanság 2 (férfi), gyermekgyilkosság 1 (nő), emberölés 8 (férfi), emberölés vétkes gondatlanságból 7 (5 férfi, 2 nő), gyermek kitevés 1 (nő), súlyos testi sértés 82 (75 férfi, 7 nő), hamis vád 2 (1 férfi, 1 nő), gyújtogatás 2 (férfi), tolvaj - ság 166 (120 férfi, 46 nő), sikkasztás 63 (31 férfi, 32 nő), bírói zártörés 165 (101 férfi, 64 nő), rablás 11 (7 férfi, 4 nő), csalás 37 (31 férfi, 6 nő), váltóhamisítás 4 (3 férfi, 1 nő), állevél koholás 6 (5 férfi 1 nő), bűn elősegítés, szöktetés, eltitkolás, orgazdaság 28 (18 férfi, 10 nő). — 1874-ben 433 volt az ítéletet nyertek száma és pedig 348 férfi, 85 nő, tehát 1875-ben szaporodás 144 férfi, 92 nő, összesen 236.

A váczi, gödöllői, nagykátai, ócsai, ráczkevii, monori, szentendrei és promontóri járásbíróságok előtt az 1875-ben felmerült kihágások száma volt: a közcsend és hatóság ellen 146, az élet és testi biztonság ellen 926, a vagyonbiztonság ellen 418, a közerkölcsiség ellen 10, a mezei rendőrség ellen 97, a vadászati törvény ellen 4, összesen 1601; ugyanez az előző 1874-ben volt 1554, tehát szaporulat 47.

Végre a megye főorvosi kimutatás szerint orvostörvényszéki és orvos rendőri esetképen 1873-ban eszközöltetett 123 bonczolás, és pedig 23 erőszakos halálnál, 49 öngyilkosságnál, 23 természetes, 28 véletlen szerencsétlenségből eredt halálnál, továbbá látlelet 205 könnyű, és 10 súlyos sértésnél adatott ki. Ellenben 1875-ben orvosi bonczolás 130 eszközöltetett, és pedig ugyancsak 23 erőszakos halálnál, 44 öngyilkosságnál, 14 természetes, 49 véletlen szerencsétlenségből eredt halálnál; látlelet pedig 225 könnyű, és 24 nehéz sértési esetnél adatott ki.

Czéltalan volna szokott módon arányosító statistikai számítást tennem az iránt, hogy ezen előbocsátott adatok alapján, a különböző bűn és vétségi-, azután tűzesetekből a megye összes népessége, továbbá területe és községeinek száma után hány százalék esik, hogy ekép a néperkölesiség és közbiztonság állása a különböző vidékeken számokban is nyerjen kifejezést. Az összegyüjthetett és közölhetett adatok, minden érdekesség! és tájékozó fontosságuk mellett, nem képezhetnek egy minden részletben tökéletesen kikerekitett egészet. Sok tény és mozzanat fér még azokhoz, hogy a számtani biztos arányosítás anyagául szolgálhassanak. Azonban minden esetre alkalmasok ezek arra, hogy belőtök egy nagy tükör alakuljon, melyben **a** megye néperkölcsi és közbiztonsági mozzanatait, ha nem is határozott számméretekben, de világosan felfogható életnagyságukban

lássuk. — A világos felfoghatás tekintetéből utalok az illető helyekre, a hol kimutatva van, hogy a megye régi területe 170, mostani 213 □ mérföldet foglal, mely a régi területen 195, a mostanin egészben 205 községre oszlik, az alakult községeken kívül, kivált a sík és halmos vidékeken számos nagy terjedelmű (jelesen a régi területen 159, a mostanin egészben 176) puszta által szaggatva; a jelenlevő népesség a régi területen 479,361, a mostanin egészben 554,076 lélek. — Ez a tulajdonképeni keret, melybe, hogy tisztán láthassunk, az összehordott adatokból alakuló nagy tükör illesztendő. Az így alkotott tükörben szemlélve és vizsgálva az ügyet, a következők állapíthatók meg:

A terület nagyságához, annak megoszlásához és a népesség tömegéhez képest, a megyében az erkölcsi megrovás alá eső mozzanatok sehol se haladják túl a tisztességes mérséklettség arányát, sőt ez irányban teljesen kedvezők, és a nép zömében a polgárodul! viszonyú jó erkölcs magva termékenységre képes épségben megvan. A közvéleményben különösen a megye közép része ellen gyakran terhelőleg felmerülő azon feltevés, mintha ez a sok helyen sivatag buczkákkal szaggatott nagy terjedelmű puszták, —az azokon egymástól néhol nagyon is széljelszórt pusztai tanyás gazdaságok, — s a járatlan félre eső zugos, nem ritkán sivatagos mezőkön folyó pásztoriások miatt a személy- és vagyonbátorság veszedelmének fészkét rejtené magába: a tények által nincs igazolva. A közlött hivatalos adatokból, akár az útonálló, erőszakos rablási, akár az emberölési, akár a tolvajlási eseteket tekintjük, épen nem vonatkozik e vidékre több, mint a minden tekintetben kitűnő, s a polgárosultság emelkedett fokán állását sokképen tanúsító pilisi járásra. Pedig nem kevés figyelmet érdemlő s befolyást gyakorló itt azon körülmény sem, hogy a vidék, az ország két legnagyobb folyója, a Duna és Tisza közt, nem nagy szélességben fekszik, mely a gonosztettesek szabadulását és nyomuk vezetését könnyíti, ellenben szemmel tartásukat és üldözésüket nehezíti. Hogy e vidék ez ügyre vonatkozólag, sok tekintetben kedvezőtlen viszonya daczára is, jól áll, annak oka kétségtelenül a bel- és kül rendőrségnek, a fennebbiekből kiderülő rendezettségében van. — Legtöbb kellemetlent tüntetnek fel az adatok a cserháti keleti vonalról. De ez sem elszomorító mértékű. Mégis tekintve, hogy e vidék viszonya rendőrségi szempontból talán épen legkedvezőbb a megyében, a mennyiben itt átalában közép népességű, a polgárosult községi életre elég erőképes községek vannak, sivatagos nagy pusztáktól ment, s úgyszólván teljesen egy nyelvű, sőt egy vallásu népességgel bír: úgy látszik, hogy a hátrányban állásra

nézve, a közvetlenül befolyásos ok talán a községi rendőrségnek, a fennebbiekben is észrevételezett lazaságában, vagyis legkevésbbé szigorú rendezettségében rejlik. — A tűzeseteket illetőleg átalában az egész megyére nézve megnyugtató, hogy ámbár boszúból eredő egyes gyújtási esetek is fordulnak elő: de a túlnyomó szám mégis vigyázatlansági szerencsétlenségből származván, a gyújtogatás nem játszik azok közt erkölcsromlottságból megrögzött jellemű szerepet; és ily szempontból megrovott tűzfészek a megyében egy sincs.